ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ
СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Навчальний посібник ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник

За редакцією О.П. Гетманець, О.М. Шуміла

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів

Київ
2014

ББК 347.764(477)
УДК 67.9(4УКР)304.212.1я73
П 68

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/11-3772 від 19.03.2014 р.)

Рецензенти:

Р.Б. Шишка, д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри господарського права та процесу, Юридичний інститут Національного авіаційного університету;

О.О. Бандурка, д-р юрид. наук, доц., доцент кафедри адміністративного права, Одеський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія управління персоналом"»;

В.В. Сергієнко, канд. юрид. наук, доц., завідувач кафедри правового регулювання економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Авторський колектив:

О.П. Гетманець, д-р юрид. наук, проф. – гл. 7;

О.М. Шуміло, канд. юрид. наук, доц. – гл. 5 § 5 (у співавторстві із В.В. Шеховцовим), § 6;

Т.В. Колєснік, канд. юрид. наук, доц. – гл. 5 § 3;

І.Д. Казанчук, канд. юрид. наук, доц. – гл. 5 § 4;

О.В. Кашкарьова, канд. юрид. наук – гл. 4;

О.Ю. Синявська, д-р юрид. наук, проф. – вступ;

Я.О. Чапічадзе, канд. юрид. наук, доц. – гл. 1–3;

С.М. Шаповалов, магістр – гл. 5 § 1–2;

В.В. Шеховцов, канд. юрид. наук – гл. 5 § 5 (у співавторстві із О.М. Шумілом);

І.А. Шуміло, канд. юрид. наук, доц. – гл. 6.

ISBN 978-966-910-016-0
© Колектив авторів, 2014

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ..... 5

Синявська О.Ю.
ВСТУП..... 7

Чапічадзе Я.О.
ГЛАВА 1. ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ І ФУНКЦІЇ СТРАХУВАННЯ.. 12
§ 1. Виникнення та етапи розвитку страхування 12
§ 2. Генезис страхування в Україні..... 20
§ 3. Зміст понять «страхування», «страхове право», «страхова послуга»..... 27
§ 4. Принципи страхування..... 34
§ 5. Функції страхування 38

Чапічадзе Я.О.
ГЛАВА 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ..... 42
§ 1. Система законодавства України про страхову діяльність. Загальні положення ЗУ «Про страхування»..... 42
§ 2. Державне регулювання страхової діяльності в Україні 49
§ 3. Контроль і нагляд за страховою діяльністю..... 57

Чапічадзе Я.О.
ГЛАВА 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС, ПОРЯДОК УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ..... 66
§ 1. Поняття, правовий статус страхової компанії..... 66
§ 2. Види страхових компаній..... 72
§ 3. Ліцензування страхової діяльності..... 79
§ 4. Внутрішня структура та органи правління страхової компанії..... 93
§ 5. Відокремлені підрозділи страхової компанії..... 98
§ 6. Припинення діяльності страхової компанії..... 101

Кашкарьова О.В.
ГЛАВА 4. ПУБЛІЧНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ЛАНКА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ..... 109
§ 1. Сутність і природа страхування як інституту фінансового права..... 109
§ 2. Поняття, види і форми публічного страхування 121
§ 3. Функції і принципи публічного страхування 133
§ 4. Законодавчі підстави регулювання страхових відносин 145

ГЛАВА 5. ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДІВ ПУБЛІЧНОГО СТРАХУВАННЯ 165
Шаповалов С.М.
§ 1. Історичні аспекти та сучасний стан правових засад публічного страхування в Україні та у країнах світу 165
Шаповалов С.М.
§ 2. Обов'язкове державне пенсійне страхування та шляхи його вдосконалення 177
Колєснік Т.В.
§ 3. Правове регулювання обов'язкового державного пенсійного страхування 188
Казанчук І.Д.
§ 4. Правове регулювання обов'язкового державного соціального страхування 214
Шуміло О.М., Шеховцов В.В.
§ 5. Правове регулювання обов'язкового державного сільськогосподарського страхування 232
Шуміло О.М.
§ 6. Правове регулювання екологічного страхування 276
Шуміло І.А.
ГЛАВА 6. СТРАХУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ 313
§ 1. Особливості страхування міжнародних транспортних перевезень 313
§ 2. Страхування автомобільного транспорту. Міжнародна страхова система «Зелена Картка» 315
§ 3. Морське страхування 319
§ 4. Авіаційне страхування 330
Гетманець О.П.
ГЛАВА 7. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО СТРАХУВАННЯ 338
§ 1. Державний контроль за учасниками публічної страхової діяльності 338
§ 2. Завдання реформування публічного страхування в Україні ... 356
ЛІТЕРАТУРА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ 373
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 395

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АСП – Аграрний страховий пул
АМК України – Антимонопольний комітет України
АРК – Автономна Республіка Крим
БК України – Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р.
ВВП – валовий внутрішній продукт
ВК України – Водний кодекс України від 6 червня 1995 р.
ВР України – Верховна Рада України
ВС України – Верховний Суд України
ГК України – Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.;
Держбюджет України – Державний бюджет України
Держпідприємництво – Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва
Держпраці України – Державна інспекція України з питань праці
Держфінінспекція України – Державна фінансова інспекція України
ДКСУ – Державна казначейська служба України
ДПА України – Державна податкова адміністрація України
ДПС України – Державна податкова служба України
ДТП – дорожньо-транспортна пригода
Єдиний державний реєстр – Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців
ЄКС – Європейський комітет страхування
ЄС – Європейський Союз
ЗУ – Закон України
КЗпП України – Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р.
КМ України – Кабінет Міністрів України
КТМ України – Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р.
КУ – Конституція України
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.
Мінагрополітики України – Міністерство аграрної політики та продовольства України
Мінфін України – Міністерство фінансів України

Мінпраці України – Міністерство праці та соціальної політики України
Мінприроди України – Міністерство екології та природних ресурсів України
Мін'юст України – Міністерство юстиції України
МНС України – Міністерство надзвичайних ситуацій України
МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України
МОП – Міжнародна Організація Праці
МСМС – Міжнародний союз морського страхування
МТСБУ – Моторне (транспортне) страхове бюро України
Нацкомфінпослуг – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг
НБУ – Національний банк України
НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
НПЗ – Недержавне пенсійне забезпечення
НПС – Недержавне пенсійне страхування
НПФ – Накопичувальний пенсійний фонд
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПК України – Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р.
ПФ – пенсійний фонд
с/г – сільськогосподарський
СНД – Співдружність Незалежних Держав
Укрстрахнагляд – Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю
ЦК України – Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.

До 20-річчя
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ВСТУП

У листопаді 2014 року українська юридична спільнота відзначає 20-річчя від дня створення Харківського національного університету внутрішніх справ. Протягом двох десятиріч наш університет виховує правників та правоохоронців, активно видає навчальну, методичну та наукову літературу як в Україні, так і поза її межами. З'явився пласт навчальної та наукової юридичної літератури, який був підготовлений вченими-педагогами університету. Ними досліджувалися різноманітні аспекти юриспруденції та методики її викладання.

Кафедра правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій з перших років існування вишу працювала над забезпеченням курсантів, студентів та слухачів навчально-методичними та науковими виданнями. Кафедру було створено у травні 1992 року спершу як кафедру правових основ підприємницької діяльності, на якій викладалися: правові основи підприємницької діяльності, міжнародне приватне право, трудове, екологічне, аграрне, кооперативне, фінансове, банківське та податкове право. Її засновниками були вчені Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (тоді Українська юридична академія). Очолив кафедру доцент В.Я. Гоц, разом з ним фундаторами кафедри були доценти: В.С. Венедиктов, О.М. Ситник та О.М. Шуміло. На умовах сумісництва до роботи на кафедрі долучалися професори Ч.Н. Азімов, В.Л. Мусіяка, О.І. Процевський, А.М. Статівка та М.В. Шульга. Було розроблено навчальні програми з усіх курсів, підготовлено навчально-методичну літературу для забезпечення викладання кафедрою всіх дисциплін, передбачених навчальними планами. По мірі комплектування у 1995 році до складу кафедри увійшли доценти О.П. Гетманець та Г.Ф. Фомін,

більшість сумісників було замінено штатними викладачами. Надалі кафедра поповнювалася випускниками та фахівцями рідного та інших юридичних вишів. Після реорганізації у серпні 1996 року було виокремлено кафедру трудового, екологічного та аграрного права. Надалі ці дві кафедри впродовж майже двадцяти років змінювали назви та реорганізовувались. У травні 2011 року шляхом об'єднання кафедри правових основ підприємницької діяльності та кафедри трудового, екологічного та земельного права була створена і діє до теперішнього часу кафедра правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій ХНУВС.

Кафедрою забезпечується підготовка студентів, магістрантів та здобувачів. Нами розроблено новітні навчальні комплекси дисциплін з урахуванням сучасних методів викладання, підготовлено та надруковано велику кількість наукових та методичних праць. Наукові дослідження колективу кафедри спрямовані на вирішення як загальнотеоретичних питань відповідних галузей права, так і питань, пов'язаних з діяльністю органів внутрішніх справ та правозастосування. За час існування кафедри під науковим керівництвом професорів та доцентів було захищено більше п'ятдесяти кандидатських та докторських дисертацій. Вихованці кафедри стали відомими вченими у відповідних галузях права та працюють у вишах України: А.Г. Дідук, В.А. Зуєв, М.І. Іншин, О.В. Лавриненко, Я.А. Малихіна, О.М. Обушенко, В.В. Сергієнко, Р.Б. Шишка, В.І. Щербина.

Після об'єднання кафедра почала працювати над виданням нової серії навчальних посібників, щоб забезпечити викладання близько двадцяти навчальних дисциплін. Серед них: «Біржове право України»; «Водне право України»; «Господарське право України» (у двох частинах); «Екологічне право України. Особлива частина»; «Земельне право України (у схемах)»; «Міжнародне приватне право», «Податкове право України». До їх написання та рецензування залучалися знані фахівці із провідних юридичних вишів України, переважна більшість видань рекомендована Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів.

Видання цих книг зумовлено необхідністю у новітньому

методичному забезпеченні дисциплін, що викладаються кафедрою. Започаткували цю серію завідувач кафедри професор О.П. Гетманець, доценти Ю.М. Жорнокуй та О.М. Шуміло. Активну участь у написанні навчальної літератури беруть члени кафедри, а саме – доценти: К.А. Карчевський, Ю.М. Кириченко, Т.В. Колєснік, О.В. Полтавський, Г.Ф. Фомін; кандидати юридичних наук: О.В. Кашкарьова, Л.В. Міщенко, О.П. Сущ; викладачі: І.І. Гришина, А.С. Загородній, А.О. Сядристий та Л.В. Фалько.

Цей видавничий проект покликаний надати цілісне сприйняття студентам дисциплін, що закріплені за кафедрою. Ми досліджуємо та викладаємо сучасні та новітні інститути галузей господарсько-правового комплексу, аналізуємо їх сучасний стан та випрацьовуємо стратегію подальшого розвитку галузей права України, окреслюємо перспективи їх розвитку на сторінках наших кафедральних видань. Одне з них і пропонується до вашої уваги.

В умовах сучасного державотворення страхування є важливим та необхідним видом діяльності, здатним суттєво впливати на загальну економічну стабільність і соціальний захист громадян. Ефективне функціонування страхування – один із найважливіших елементів розвитку ринкових відносин в Україні.

В українській юридичній літературі термін «страхове право» міцно закріпився, але ще не сформульовано єдиного наукового підходу до визначення місця страхового права у системі права та галузевої належності його норм. Разом з тим питання страхування знайшли своє відображення в спеціальному ЗУ «Про страхування» та інших нормативних актах. Страхування сьогодні набуває особливого значення і розвитку, тому зараз страхові правовідносини вивчаються у рамках таких навчальних дисциплін: «Цивільне право», «Господарське право», «Зобов'язальне право», «Корпоративне право», «Фінансове право», «Екологічне право», «Аграрне право», «Міжнародне приватне право», «Право соціального забезпечення» та ін. Наведений перелік яскраво демонструє комплексний характер страхового права і відводить йому місце комплексної підгалузі у системі права України. Діяльність страхових компаній, їх взаємовідносини з клієнтурою, суспільними і державними інститутами належать до найбільш складних і найменш

досліджених проблем в українському праві, що вимагають окремого регулювання і заслуговують окремого вивчення у рамках спеціальної навчальної дисципліни: «Правове регулювання страхової діяльності».

Страхування є складовою та невід'ємною частиною фінансової, екологічної, аграрної та господарської системи держави. Забезпечення належного правового регулювання державного страхування на сучасному етапі розвитку суспільних відносин є одним із пріоритетних завдань для України. Система законодавства з регулювання страхової діяльності передбачає наявність загального та спеціального страхового законодавства, а також підзаконних нормативних актів. Проте сьогодні наша держава лише перебуває на шляху впровадження та вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері публічного та приватного страхування в сучасних умовах економічного розвитку.

Правове регулювання страхування зазнало значних змін від часу здобуття незалежності України та розвитку ринкових відносин. Такі зміни обумовлені переходом на нові засади у страховій політиці держави. Змінилася і функція самого страхування як складової фінансової та господарської системи України, діяльності із соціального захисту громадян. Системне підвищення значення страхування, зокрема у сфері господарської діяльності країни, обумовило актуальність запропонованої праці щодо правового регулювання відносин у сфері як приватного страхування, так і за обов'язковою участю держави.

Навчальний посібник «Правове регулювання страхової діяльності» містить сучасний категоріальний апарат тлумачення правових норм, які регулюють відносини у сфері страхування. Авторами розглядаються страхові правовідносини як складова комплексної підгалузі права, тобто сукупність норм права, що діють з метою ефективного захисту майнових інтересів учасників страхових правовідносин. Автори наполягають на цілковитій сформованості страхового права як комплексної підгалузі права, якій притаманні всі необхідні ознаки для відмежування її від інших елементів системи права та визначення окремого місця у системі права України.

У виданні використано список скорочень для економії місця, а також посилання робиться тільки один раз, перший, на нормативно-правовий акт внизу сторінки. Далі по тексту посилання на нього вже не робиться.

Сподіваємося, що навчальний посібник «Правове регулювання страхової діяльності» надасть допомогу при вивченні однойменної, а також взаємопов'язаних з нею навчальних дисциплін.

Автори вдячні шановним рецензентам рукопису навчального посібника докторам юридичних наук Р.Б. Шишці та О.О. Бандурці, а також кандидату юридичних наук В.В. Сергієнку за важливі рекомендації щодо поліпшення якості видання.

Пропозиції та зауваження щодо змісту цього видання просимо надсилати на електронну адресу кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій ХНУВС. E-mail: pmk_pzgd@mail.ru

Дружний колектив кафедри започатковує, продовжує і примножує свої славні традиції. У рамках Болонського процесу ми запроваджуємо європейські підходи до підготовки нової генерації юристів. Колектив кафедри щиро вітає випускників, студентів, викладачів, усіх працівників нашого вишу із 20-річчям. Бажаємо всім здоров'я, щастя, добробуту, нових звершень в ім'я України та Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГЛАВА 1. ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ І ФУНКЦІЇ СТРАХУВАННЯ

1. *Виникнення та етапи розвитку страхування.*
2. *Генезис страхування в Україні.*
3. *Зміст понять «страхування», «страхове право», «страхова послуга».*
4. *Принципи страхування.*
5. *Функції страхування.*

§ 1. Виникнення та етапи розвитку страхування

Тільки вивчаючи історію,
ми можемо правильно оцінити і зрозуміти
сучасний стан страхової справи.
Академік К. Г. Воблий[1]

Страхові відносини, що інтенсивно розвиваються, не можуть не викликати інтересу до дослідження їх змісту та особливостей, окремих етапів і стадій розвитку.

Традиції страхування, що втілені у нормативних актах, формувалися і накопичувалися тисячоліттями під впливом чинників економічного, правового, організаційного і соціального характеру. Особливу роль у розвитку страхування відводять його історичному корінню, первинним формам і подальшим стадіям. Тому науковий інтерес становить виділення і дослідження етапів у розвитку страхових відносин, що необхідно робити, відштовхуючись від первинних

[1] Воблый К.Г. Основы экономики страхования / К.Г. Воблый. – 2-е изд. – К. : Коопстрах, 1923. – С. 17.

стародавніх форм і простежуючи прогресуючі сучасні механізми ринкових відносин.

Виділення етапів у розвитку страхування є методологічно обумовленим і зумовленим процесом. У той же час недостатнє окреслення меж окремих стадій, нестача літературних джерел, поверховість дослідження цього питання не дають можливості наполягати на чіткому закріпленні окремих етапів розвитку страхування.

Кожен з виділених етапів розвитку страхування властивий певному рівню еволюції суспільства, має особливу історично-правову місію, закладаючи певні мотивації, удосконалюючи організаційні форми, запроваджуючи новий вид страхування.

Страхування має дуже давнє коріння. Угоди, в яких віддалено були видимі ознаки страхової операції, укладали в Шумері у 3-му тисячолітті до н. е. шляхом формування «спільних кас», що створювалися в цілях покриття збитків[1]. Упродовж тривалого періоду часу багаторазове формування таких фондів, за відсутності їх нормативної регламентації, дає можливість розглядати правила, що склалися, як звичаї.

Ознаки страхових операцій виявлялися у сфері відносин, пов'язаних з наданням грошових позик торговцям для захисту їх майнових інтересів у разі втрати вантажу під час перевезень на далекі відстані, а також при видачі фінансових гарантій про компенсацію збитків.

Безпосередньо норми, в яких простежувалися окремі положення, спрямовані на забезпечення страхового захисту, виявлені в законах вавилонського царя Хаммурапі (1792–1750 роки до н. е.), які представляли переважно кодифікування звичаїв, що склалися[2].

З погляду деяких зарубіжних учених (Шмолера, Монеса, Гогена), страхування в сучасному його розумінні виникло значно пізніше, в капіталістичному суспільстві, а в період «передісторії» існували лише схожі із страхуванням інститути. Але це хибна позиція. У цьому випадку потрібно погодитися із В.К. Райхером, на

---

[1] Суворов Д.В. Становление страхования / Д.В. Суворов // Финансы. – 1997. – № 12. – С. 52.

[2] Новицкий И.Б. Римское право / И.Б. Новицкий. – М. : Зерцало, 1998. – С. 16.

думку якого, помилково заперечувати наявність докапіталістичного страхування. Страхування існувало і у феодальному, і в рабовласницькому суспільстві, але по-своєму відображало ці відносини[1].

Поява страхування пов'язана з певними, властивими тому періоду, труднощами виживання суб'єктивного та об'єктивного характеру. Усвідомлюючи можливість спільного несення ризиків, прагнучи їх обмежити, суспільство виробило спеціальну форму мінімізації ризиків шляхом формування спеціалізованих страхових фондів – кас страхової допомоги особам, що беруть участь у їх формуванні. При цьому було зазначено, що чим більша кількість осіб брала участь у формуванні страхових кас, тим суттєвіший їх захист, тим менше коштів витратить кожен учасник. Таким чином вже на першому етапі розвитку страхування був закладений фундамент взаємного страхування.

Особливість формування кас взаємодопомоги на першому етапі розвитку страхування полягала, по-перше, у відсутності механізму регулярного внесення страхових внесків у формовані каси, і, по-друге, ці внески здійснювалися, як правило, у натуральних формах в цілях формування запасів продукції. Природно, страхування, здійснюване за рахунок мобілізації натуральних запасів, було істотно обмежене рамками їх однорідності. Тому у міру розвитку товарно-грошових відносин ця примітивна форма страхування поступилася місцем прогресивнішій, що відкрила ширші можливості для розвитку цього правового інституту, а саме – страхування за рахунок сформованих грошових фондів.

Підсумовуючи розвиток страхових відносин на *першому етапі*, можна говорити про те, що вже на цьому рівні виявляються властиві страхуванню основні функції: а) формування спеціального страхового фонду як плати за несення ризиків; б) компенсаційна, спрямована на відшкодування збитку учасників сформованого страхового фонду.

Другий етап становлення страхування – середньовічне страхування – припадає на X–XIV століття і розглядається як гільдійсько-

---

[1] Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1947. – С. 30.

цехове[1]. У той період страхування було однією з функцій різних спілок, що об'єднували людей за родом їх занять або місцем проживання. Сільські громади, ремісничі цехи, купецькі гільдії, братерства організовували суспільне, а багато в чому і приватне життя людей, але головним їх завданням було забезпечення стабільності і безпеки. Так, багато торгових гільдій утворилися з компаній купців, що відправлялися у далекі подорожі у торгових справах. Пересуватися караваном було набагато безпечніше, ніж поодинці. Крім того, можна було в складчину найняти декілька охоронців, що один подорожній навряд чи міг собі дозволити.

Торгові гільдії, що створювалися в цілях організації сумісних торгових експедицій, характеризувалися наявністю ознак взаємного страхування членів гільдії і їх майна від різних посягань. На перших порах сторонами страхової операції ще не обмовлялися умови і розміри виплат при настанні страхового випадку. Поступово було введено регулярне внесення обумовлених розмірів платежів до страхових фондів, встановлено перелік страхових випадків[2].

Цей етап пов'язаний з обмеженнями, введеними Римською католицькою церквою стосовно практики позичання грошей, якщо це суперечить принципам Святого Письма[3]. Прагнучи обійти формальну заборону, торговці-банкіри, які формально виступали страховиками, розробляли інші системи захисту від ризиків, які сприяли появі договорів страхування. Відсотки за позиками, заборонені церквою, були замінені «ціною ризику», що одержала згодом назву страхової премії (від лат. *preamium* – винагорода). «Ціна ризику», як і страховий платіж у сучасних умовах, встановлювалася залежно від сукупності чинників. Наприклад, при морських перевезеннях вантажів «ціна ризику» встановлювалася залежно від типу корабля, вантажу, тривалості перевезення і сукупності інших

---

[1] Гільдії (від нім. товариства) – у Середні віки в Західній Європі об'єднання купців і ремісників, що захищали інтереси і цехові привілеї своїх членів (див.: Большой толковый словарь ; ред. Кузнецова С.А. – СПб., 1998. – С. 203).

[2] Базилевич В.Д. Страхова справа : монографія / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – 6-те вид. – К. : Знання, 2008. – С. 29.

[3] Декретом Папи Григорія IX у 1234 р. були заборонені всі операції, пов'язані з лихварством.

умов. Таким чином, можна говорити про те, що на цьому етапі були закладені передумови ведення актуарних розрахунків у страхуванні[1]. Хоча роком народження техніки актуарних розрахунків вважається 1762 р., пов'язаний з роботами математика Р. Прайса і його попередників Додсона, Галлея, Бернуллі та Ейлера.

Третій етап розвитку страхування припадає на XIV–XVI ст.ст. і характеризується утворенням страхових організацій, ухваленням сукупності кодифікуючих актів, що містять комплекс норм, які регулюють здійснення морського страхування. Окрім цього, цей етап пов'язаний з появою полісів (1347 р.) як юридичної форми договору страхування[2].

Традиційно будь-яка додаткова вимога до форми договору об'єктивно приводить до ускладнення та затягування процедури його укладення, і, як правило, пов'язана з додатковими витратами на оформлення. Але з введенням у практику страхування полісної форми посвідчення операції спостерігався позитивний ефект, оскільки подібне нововведення сприяло відміні раніше існуючої складної форми оформлення страхових угод.

Дуже своєрідними були умови, на яких укладалися в той період страхові операції. Так, розмір страхового відшкодування встановлювався залежно від розміру страхової премії, внесеної страхувальником, і при настанні страхового випадку, незалежно від понесеного збитку, дорівнював двократному розміру страхового платежу. Подібні умови договору страхування суперечать діючому в сьогоднішніх реаліях принципу відшкодування збитків у межах реально заподіяного збитку. (Суть цього принципу полягає в тому, що фінансове становище страхувальника за майновим страхуванням після відшкодування заподіяного збитку повинне бути таким, як і до настання страхового випадку).

У XIII ст. в Європі починає інтенсивно розвиватися морське і взаємне страхування. Спочатку предметом страхування виступали товари (*cargo*). Механізм морського страхування на початковому

---

[1] Актуарні розрахунки – це сукупність економіко-математичних методів розрахунків тарифних ставок.

[2] Письмовий акт, форму якого набирав договір страхування, має італійське походження (у пер. «*polizza*» – обіцяти).

етапі базувався на підставі договору «бодмереї». Його ще називали морською позикою. Суть такого договору полягала в тому, що кредитор (страховик) видавав страхувальнику страхову суму, а згодом, при благополучному поверненні з експедиції, кредитору поверталася ця сума з додаванням премії за бодмерею. Але подібна практика укладення договорів бодмереї не могла існувати довго.

На цьому етапі почали утворюватися організації корпоративного типу, в основному товариства взаємного страхування. Метою утворення таких організацій не було отримання прибутку. Вони створювалися для страхування ризиків своїх учасників, виходячи з чого існувала тотожність між учасниками товариства і страховиком. Подібна організаційно-правова форма мала як свої переваги, так і недоліки, пов'язані із замкнутим колом учасників. Тому поступово страхові товариства втрачали замкнутий характер, виходячи за рамки товариств взаємного страхування шляхом залучення інших осіб. Таким чином, товариства взаємного страхування трансформувалися в проміжні форми. У цих організаціях поступово виявлялися ознаки, властиві сучасним господарським, в основному акціонерним товариствам.

Перший правовий документ, що закріплює положення морського страхування і відповідає традиціям класичного права – Морський кодекс, був прийнятий у 1250 р. Додатковий внесок у розширення правової бази судноплавства і морського страхування зроблений у 1435 р., коли були опубліковані «Барселонські капітули», що закріплюють в багатьох статтях загальні і спеціальні норми страхової діяльності. Це був Міжнародний кодекс з мореплавання і страхування. Залишаючись у силі до кінця XVII ст., кодекс був перекладений італійською, французькою і німецькою мовами.

Інтенсивний розвиток морського страхування можна пояснити не тільки підвищеними ризиками, властивими морським перевезенням, але і необхідністю забезпечення таких перевезень для економічного розвитку і торгової співпраці держав. Порти поступово ставали центрами торгівлі та економічного життя, привертаючи до себе увагу як джерело доходів для страховиків. Тому морське страхування за темпами розвитку тривалий період часу випереджало інші види страхування.

Цей етап – середина XIV ст., також характеризується зародженням інституту співстрахування і появою страхових посередників. Так, в цілях підвищення захисту інтересів страхувальника договір страхування укладався з двома і більше страховиками. Обсяги відповідальності кожного із страховиків могли бути різні, але чітко закріплювалися в договорі страхування. Таким чином, договір страхування міг бути як двосторонньою, так і багатосторонньою операцією.

Уже зазначалося, на цьому етапі на страховому ринку з'являється нова категорія учасників страхових відносин – страхові посередники, що іменуються «куртьє» (генеральні агенти).

У XVII ст. ділові переговори та укладення страхових оборудок почали здійснюватися як на біржах, торгових домах, так і в кав'ярнях. Останні набули особливої популярності в Лондоні. Так, кав'ярня Е. Ллойда поступово стала своєрідним інформаційним центром з морського страхування. Обговорюючи справи, зокрема небезпеку вантажоперевезень, судновласники, маклери, торговці поступово почали укладати угоди на засадах взаємного страхування. Сам власник (Е. Ллойд) не брав участі в операціях, а створював необхідні умови для проведення ділових переговорів: надавав перо, чорнило, папір і концентрував інформацію, одержану в основному від постійних клієнтів кав'ярні. З часом у кав'ярні з'явилися окремі кабінети, що дозволяло забезпечувати конфіденційність ділових зустрічей. У 1662 р. Е. Ллойд засновує газету «Новини Ллойда», що містить інформацію про відправлення і прибуття суден в усіх портах світу. Крім того, товариство «Ллойд» видавало каталог з переліком усіх суден, що знаходяться в плаванні, та інформацією про місцезнаходження кожного судна у цей момент. У 1720 р. Королівська хартія оголосила «Ллойда» страховою корпорацією.

При зверненні торговця для укладення договору страхування вантажу, що знаходиться на кораблі, страховики «Ллойда» обов'язково проводили оцінку ризику, враховуючи постійні величини (наприклад, пора року, тривалість поїздки) і змінні (репутація перевізника і торговця, досвід капітана судна, команди, надійність корабля, вага і вид вантажу, що транспортується). Поступово това-

риство поширило свій вплив на інші країни і стало «законодавцем страхової моди» і страхових нововведень.

У XVII ст. морське страхування не було ще власне фінансовою операцією, а було, найімовірніше, розумним парі, в якому кожен корабель розглядався швидше як ставка. Таке страхування було подібне до сучасного тоталізатора. Звідси й обережність ділових людей: судна, як і товари, мали численних власників, що було необхідно для оперативності і «безболісності» відновлення втраченого капіталу. Ризики, пов'язані із здійсненням перевезень крупними суднами, були розділені між власниками на частки (максимальна кількість – до 64), причому кожна частка страхувалася її власником окремо[1].

Четвертий етап розвитку страхування припадає на XVII–XIX ст.ст. і пов'язаний з розвитком підприємницької діяльності, що не могло не надати позитивного впливу на розвиток страхового бізнесу, появу нового виду страхування. Так, на початку XVII ст. у багатьох європейських країнах утворилися страхові компанії, які вже не обмежувалися рамками морського страхування, завдяки чому перелік видів страхування істотно розширився. З часом вони почали перетворюватися в комерційні професійні страхові структури, керуючись принципами підприємницької діяльності і діючи з метою отримання прибутку.

Особливо інтенсивно страхування розвивалося на *п'ятому етапі* – у XX ст. На базі вже сформованих видів страхування розроблялися численні підвиди. І ця тенденція продовжує прогресувати в сучасних умовах.

Узагальнюючи короткий огляд основних етапів розвитку страхування, можна зробити висновок, що останні формувалися під впливом багатовікового досвіду. Так, спочатку існувало дуже вузьке коло специфічних в основному морських ризиків, на випадок реалізації яких укладалися страхові угоди. На перших етапах страхові внески ще не носили регулярного характеру і здійснювалися найчастіше у натуральній формі. На пізніших етапах спектр страхових послуг розширювався за видами і підвидами, з'явилася полюсна

---

[1] Суворов Д.В. Становление страхования / Д.В. Суворов // Финансы. – 1997. – № 2. – С. 52.

форма страхової операції, утворилися організації, що спеціалізувалися на наданні страхових послуг, виникло страхове посередництво, виділилися в окремі форми добровільне та обов'язкове страхування. Перелік пропонованих страхових продуктів поповнився нетрадиційними, швидше екзотичними видами страхування.

Подальший розвиток світового ринку страхових послуг відбувається залежно від збалансованості сукупності чинників економічного, політичного, законодавчого, структурного, соціального характеру. Пріоритетні напрями діяльності страхових компаній, пов'язані з нарощуванням статутних капіталів, ефективністю здійснюваних інвестиційних проектів і диверсифікації грошових фондів, орієнтацією на укладення довгострокових договорів страхування і розширенням асортименту страхових послуг, комплексністю страхового захисту, що надається, співпрацею страховиків.

Розвиток всіх форм і видів страхування особливо інтенсивно відбувався у XX ст. На основі сформованих форм страхування виникали численні види, підвиди і варіанти страхування, що і спостерігається на сьогодні (на жаль, більшою мірою за кордоном).

Далі розглянемо історію виникнення і розвитку правового інституту страхування в нашій державі, звертаючи увагу і на чинники, що стримують його розвиток.

§ 2. Генезис страхування в Україні

Страхова діяльність в Україні здійснювалася відповідно до тих норм права, які складалися у відповідні періоди еволюції суспільства.[1] В більшості випадків прогресивні механізми страхування були запозичені з міжнародної практики або безпосередньо упроваджувалися іноземними страховиками.

Необхідно зазначити, що безліч фактів історичної дійсності у сфері розвитку національного страхування невиправдано замовчувалися, а часто і навмисно поверталися у небуття. У результаті подібної політики історичні досягнення попередників у сфері

[1] Страховой портфель: Книга предпринимателя. Книга страховщика. Книга страхового менеджера / ред. Ю.Б. Рубин, В.И. Солдаткин. – М. : СОМИНТЭК, 1994. – С. 17–19.

страхування практично невідомі в Україні. Дослідження складних шляхів розвитку українського страхового ринку сьогодні знаходить належне суспільне визнання і значний попит у середовищі фахівців[1].

Можна виділити окремі етапи розвитку страхування, властиві нашій державі.

- Починаючи з VIII ст. і до появи залізниць, на території України значну роль в перевезеннях вантажів на далекі відстані зіграло чумацтво. Тому окремий етап припадає на сер. VIII ст. і характеризується зародженням страхування у галузі перевезень. Купуючи на Чорному та Азовському морях рибу і сіль, чумаки долали значні відстані. В тому випадку, якщо в дорозі у кого-небудь з чумаків ламався віз, гинув віл, то спільними зусиллями всього «чумацького» колективу потерпілому відшкодовували втрачене майно, не стримуючи свій шлях. Неписані, але обов'язкові до виконання закони чумацького життя, передбачали сплату відшкодування коштами артілі за втрату вола його власнику.[2]
- Наступний етап – початок XVIII ст. – поява відокремлених підрозділів зарубіжних страхових компаній і поступове перейняття досвіду у цій сфері. До Росії епохи капіталізму в XVIII ст. класичне страхування прийшло із Західної Європи. Так, у Петербурзі і Москві почали з'являтися філіали англійських страхових компаній. Але вже у 1786 р. була встановлена монополія на страхову діяльність і почали створюватися державні страхові товариства.

Перше страхове товариство на території України (у Феодосії) з'явилося на початку 1812 р. Для України характерним є поширення страхування вогневих ризиків, здійснюване товариствами взаємного страхування. Одне з перших товариств взаємного страхування від вогню було утворене в 1863 р. у Полтаві. Пізніше подібні товариства були створені в Києві, Одесі, Харкові. Проте їх діяльність обмежувалася регіональною належністю. Такі товариства в основному укладали договори страхування з купцями, фабрикантами, крупними домовласниками. У 1909 р. був затверджений статут Товариства

---

[1] Клапків М.С. Витоки національного страхового ринку України : монографія / М.С. Клапків, Ю.М. Клапків. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – С. 4.

[2] Шиминова М.Я. Страхование: история, действующее законодательство, перспективы / М.Я. Шиминова. – М. : Наука, 1989. – 173 с.

страхування від вогню майнових і гірничозаводських підприємств (м. Харків).

В еволюції страхування у нашій країні необхідно розділяти дореволюційний і післяреволюційний періоди.

Основною формою страхування у дореволюційний період було добровільне страхування, яке здійснювалося акціонерними товариствами, товариствами взаємного страхування і земськими товариствами.

- У подальшому післяреволюційному періоді страхування пройшло два етапи: а) в умовах соціалізму (при держмонополії); б) в умовах становлення ринкової економіки[1]. Ці періоди розглянемо детальніше.

Події початку XX ст. стримували розвиток страхування в пострадянській державі. Перша світова війна, що спричинила сильні політичні та економічні потрясіння в суспільстві, привела до розпаду системи страхування. У радянський період страхування розвивалося нерівномірно. Населенню надавався дуже вузький спектр послуг. При командно-адміністративній системі управління народним господарством, домінуючій ролі державної власності страхування не могло зайняти належного йому місця в економіці. Проте в 60–70-х роках був введений новий вид страхування життя, здоров'я, майна громадян, майна і відповідальності підприємств. У 1964 р. були видані нові Правила страхування від нещасних випадків. У 1968 р. було введено страхування дітей, з 1977 р. вводиться страхування до одруження (весільне). Але цього все ж таки було недостатньо для наближення до рівня розвитку страхування в західноєвропейських державах.

Діюча державна монополія привела до «одержавлення» усіх сфер і галузей без урахування їх своєрідності. Цей процес повністю торкнувся і страхової діяльності. При цьому страхування в капіталістичних країнах, здійснюване приватними акціонерними страховими компаніями, характеризувалося негативно: «Останні є великими капіталістичними організаціями, які мають на меті отримання прибутку на користь акціонерів. Цілком зрозуміло, що

---

[1] Гвозденко А.А. Основы страхования : учебник / А.А. Гвозденко. – М. : Финансы и статистика, 1999. – С. 5.

про забезпечення інтересів страхувальників, а тим більше про боротьбу із стихійними лихами при такій організації страхування говорити не доводиться. До того ж треба мати на увазі, що в капіталістичних країнах майнове страхування для широких мас трудящих через високі страхові тарифи малодоступне, а у ряді випадків їм і нічого страхувати...»[1].

Страхова система, що функціонувала на той період у рамках Мінфіну, була підпорядкована інтересам бюджету, при цьому переважали фіскальні начала, що приносять збиток розвитку страхової діяльності. Внаслідок чого страхування перетворилося у допоміжну сферу державних фінансових відносин. У цих умовах держава взяла на себе «турботу» про відшкодування значної частини збитку, що наноситься народному господарству стихійними явищами, катастрофами, аваріями, пожежами. Наприклад, у Постанові ЦК ВКП(б) від 08.03.1933 р., яка була опублікована у газеті «Правда», передбачалося, що «державне обов'язкове страхування с/г майна, худоби і посівів, оберігаючи господарства колгоспів та одноосібників – завтрашніх колгоспників – від наслідків пожеж, падежу і стихійних явищ, є могутнім знаряддям зміцнення колгоспного виробництва й охорони суспільної власності».

Допускалися безвідплатні примусові вилучення із страхових фондів значних коштів на покриття бюджетного дефіциту. Це породило на багато десятиліть утриманську психологію керівників підприємств до проблеми збереження і відшкодування збитку.

Монопольне становище системи органів державного страхування протягом тривалого часу, аж до початку 90-х років, як єдиного страховика, закріпило його диктат у цій сфері. Пріоритет інтересів Держстраху, породжений монополією, нерідко приводив до недостатньої правової захищеності страховиків, і, як результат, – до істотного занепаду сфери страхування.[2] Необхідність реформи страхової діяльності ставала беззаперечною.

---

[1] Гражданское право : учебник. Т. 2 ; под ред. М.М. Агарова и Д.М. Генкина. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. – С. 197.

[2] Ефимов С.Л. Деловая практика страхового агента и брокера : учеб. пособ. / С.Л. Ефимов. – М. : Страховой полис : ЮНИТИ, 1996. – С. 7.

Процес демонополізації страхової діяльності в Україні проходив далеко неоднозначно і мав затяжний характер. Багаторічна відсутність практики добровільного страхування привчила підприємства до того, що всі надзвичайні збитки повинні компенсуватися з державних джерел. В умовах планової економіки не було необхідності в іншому.[1]

Звертаючись до витоків демонополізації страхування в кінці 80-х, необхідно зазначити, що перший крок був пов'язаний з кооперативним страхуванням. Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» від 26.05.1988 р. відповідно до п. 3 ст. 22 передбачав право кооперативів і їх об'єднань створювати свої кооперативні страхові установи, визначати умови, порядок і види страхування. Йшлося про страхування кооперативних інтересів у рамках кооперативної системи.[2]

Результатом прийняття Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР» стало створення самостійних страхових організацій кооперативного типу. Так, 07.09.1988 р. у Москві було утворене об'єднання страхових кооперативів «АСКО» (Асоціація страхових кооперативів), яке стало, по суті, страховим об'єднанням всесоюзного значення, альтернативним існуючому на той час Держстраху.

Проголошення України незалежною державою на початку 90-х років, роздержавлення власності і перехід до ринкових відносин не могли не торкнутися сфери страхування. Розпад СРСР і, як наслідок, утворення незалежних держав, сприяло створенню кожною з них нових економічних відносин, у тому числі і в сфері страхування.

У той період ще була відсутня методологічна і законодавча база страхування, необхідна література з теорії страхування. Існувала практика неоднозначного тлумачення страхових термінів, відсутні і кваліфіковані фахівці у цій сфері.

Подібні факти, а окрім цього, відсутність органу державного нагляду за діяльністю страхових компаній, привели до того, що страхування стало привабливим для шахраїв. З метою упорядкування страхових відносин і захисту інтересів страхувальників КМ України приймає Декрет «Про страхування», спрямований на

---

[1] Ефимов С.Л. Деловая практика страхового агента и брокера : учеб. пособ. / С.Л. Ефимов. – М. : Страховой полис : ЮНИТИ, 1996. – С. 3.

[2] О кооперации в СССР : Закон СССР. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 33.

закріплення правового статусу страховиків і врегулювання відносин на ринку страхових послуг[1].

Найбільш істотним є закріплення Декретом КМ України «Про страхування» державного регулювання і нагляду за страховою діяльністю, включаючи реєстрацію страхових компаній, ліцензування страхової діяльності, створення органів, що здійснюють контроль і нагляд на ринку страхових послуг. До страхових компаній були встановлені підвищені вимоги, зокрема збільшення розмірів їх статутних фондів, які повинні були становити не менше п'яти тисяч доларів по курсу НБУ.

Динаміку зростання страхових компаній в Україні характеризують такі показники: 1990 – 7; 1991 – 28; 1992 – 171; 1995 – 655 страхових компаній[2]. На початок 1996 року кількість страхових компаній зросла до 700, причому більшість з них будувала свою діяльність за принципом «фінансових пірамід». Багато страхових компаній з часом опинилися на межі банкрутства через недостатню капіталомісткість і відсутність сформованих належним чином страхових резервів.

Тягар помилок минулого, відсутність зваженої законодавчої бази, що регулює страхові відносини, привели до спотвореного розуміння страхової діяльності. Є і негативна практика на шляху розвитку страхового ринку України. Бували випадки, коли страхування використовувалося на шкоду інтересам клієнтів та економіки держави в цілому. На початковому етапі частина операцій створених страхових компаній часто носили явно спекулятивний характер. Так, деякі страхові компанії приймали на страхування будь-які ризики, не маючи при цьому відповідної професійної підготовки, приховуючи дійсні розміри статутних фондів, беручи на себе зобов'язання, що в сотні і тисячі разів перевищують їх фінансові можливості. Ці небезпечні тенденції, що привели до масових банкрутств, не могли не підірвати довіри страхувальників. Закладена на початковому етапі негативна практика породила недовір'я

---

[1] Про страхування : Декрет КМ України від 10.05.1993 р. № 47-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 29 (20.07.93). – Ст. 320.

[2] Залётов А.Н. Страхование в Украине / А.Н. Залётов. – К. : Международная агенция «BeeZone» : Логос, 2002. – С. 19.

населення як потенційного споживача страхових послуг до гарантій страхового забезпечення і в цілому до діяльності страхових компаній.

На сьогодні ситуація на ринку страхових послуг корінним чином міняється. Ринок страхових послуг, що поступово розвивається в Україні, набуває значної актуальності, перетворюючись в універсальний засіб страхового захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, охоплюючи всі сфери життя суспільства. Істотні зміни в розвитку страхування і правового забезпечення відбулися у 1993 р. Протягом одного року були прийняті основні нормативні документи, що регулюють порядок та умови надання страхових послуг. Серед них: Декрет КМ України «Про страхування», Наказ Мінфіну України «Про ліцензування страхової діяльності»[1], Постанова КМ України «Про створення Національної страхової компанії «Оранта»»[2], Постанова КМ України «Про створення комітету у справах нагляду за страховою діяльністю»[3]. Активізація на правовому полі сприяла інтенсивному розвитку ринку страхових послуг і появі необхідності ухвалення спеціального закону. ЗУ «Про страхування»[4] був прийнятий 07.03.1996 р. і діє в новій редакції до сьогоднішнього дня.

Ситуація на страховому ринку різко змінилася у зв'язку з демонополізацією страхової діяльності, легалізацією підприємництва і пов'язаним з цим зростанням кількості комерційних страхових компаній, які здійснюють досить широкий, що збільшується з кожним роком, спектр страхових послуг. Перехід до ринкової економіки забезпечує істотне зростання функції страху-

---

[1] Про затвердження Інструкції про умови ліцензування страхової діяльності на території України та контролю за їх дотриманням : Наказ Мінфіну України від 29.06.1993 р. № 43 // Урядовий кур'єр. – 1993. – 07. – № 109–110 (22.07.1993).

[2] Про створення Національної страхової компанії «Оранта» [Електронний ресурс] : Постанова КМ України від 07.09.1993 р. № 709 // Ліга : Закон. – 1 файл. – KMP93709.LHT. – Назва з екрана.

[3] Про створення комітету у справах нагляду за страховою діяльністю : Постанова КМ України від 17.09.1993 р. № 743 // Зібрання постанов Уряду України. – 1994. – № 1. – Ст. 22.

[4] Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18 (30.04.96). – Ст. 78.

вання у суспільному відтворенні, значно розширює сферу страхових послуг.

Виступаючи видом підприємницької діяльності, страхування за короткий проміжок часу привернуло значну увагу господарюючих суб'єктів як ефективне джерело прибутку для страховика і як гарантія забезпечення страхового захисту страхувальника.

Перспективи розвитку цього виду підприємницької діяльності мають значні можливості і в той же час пов'язані з серйозними труднощами. Основна мета державної політики бачиться у створенні сприятливих умов для перейняття та адаптації досвіду розвинених систем страхування.

Страховий ринок є дуже прибутковим видом підприємництва в економічно розвинутих державах, але в Україні він тільки починає свій розвиток. В Україні страхування як вид підприємницької діяльності зайняло гідне місце в період становлення ринкової економіки.

§ 3. Зміст понять «страхування», «страхове право», «страхова послуга»

Традиційно зміст поняття «страхування» асоціювався із смисловим стимологічним значенням слова «страх», окрім цього, «страхування» (страховка, підстраховування) іноді уживається в значенні підтримки в якій-небудь справі, гарантії успіху в чому-небудь, забезпеченні безпеки при проведенні небезпечних робіт, у роботі каскадерів і т. ін. Тому під застрахованим часто малася на увазі «захищена» людина». Термін «страхування» потрібно відрізняти від інших смислових значень цього поняття, пов'язуючи останнє з перерозподільними відносинами з приводу відшкодування збитку.

Страхування, за змістом, найближче до заощадження і в більш загальній формі – до фінансових відносин. Загальний зв'язок тут полягає в накопиченні коштів. Проте накопичення в заощадженні здійснюються одноосібно; кошти в довільній формі поповнюються і вилучаються, і до моменту несприятливого випадку накопичень може бути недостатньо для покриття збитку. У страхуванні платежі

окремих учасників набувають суспільного характеру: споживання їх у будь-який момент може настати, так само як і взагалі не настати[1].

Страхові відносини є єдністю економічного змісту і правової форми, на що неодноразово робляться посилання в юридичній літературі[2].

Особливість взаємовідносин страховика і страхувальника полягає в тому, що виплата страхового відшкодування за своєю природою носить непередбачений (імовірний) характер, тому до моменту проведення страхових виплат можна говорити про те, що страхувальник фінансує страховика шляхом надання йому своїх коштів для їх подальшого використання, розподілу між іншими страхувальниками. Виняток становить накопичувальне страхування. Саме наявність імовірності залишити в своєму розпорядженні кошти страхувальника змушує страховика активно діяти на ринку.

З юридичної точки зору страхування має за мету встановлення взаємовідносин між сторонами страхових відносин.

Виникнення страхового права (і відповідно страхового законодавства) в суспільстві характеризується певними закономірностями і визначається історичними передумовами розвитку суспільства і самого інституту страхування.

В українській юридичній літературі термін «страхове право» ще недостатньо досліджений. Разом з тим питання національної безпеки людства, суспільства і держави знайшли своє відображення в КУ, ЗУ «Про страхування» та інших нормативних актах. Страхування сьогодні набуває особливого значення і розвитку, хоча ще недавно страхові правовідносини окремо вивчалися в рамках галузевих дисциплін: «Цивільне право», «Зобов'язальне право», «Фінансове право», «Господарське право», «Аграрне право» та ін. Діяльність страхових компаній, їх взаємовідносини з клієнтурою, суспільними і державними інститутами належить до найбільш складних і найменш досліджених проблем в українському праві, що

---

[1] Саркисов С.Э. Личное страхование / С.Э. Саркисов. – М. : Фин. и стат., 1996. – С. 17.

[2] Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.) / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Фирма «СПАРК», 1994. – С. 7.

вимагає окремого регулювання і заслуговує окремого вивчення в рамках спеціальної дисципліни.

У сучасній науці право – це система загальнообов'язкових норм, що охороняються системою державного примусу та забезпечують юридичну регламентацію суспільних відносин у масштабі всього суспільства. При цьому право розглядають в об'єктивному і суб'єктивному розумінні.

За загальним правилом право розглядається щонайменше в чотирьох аспектах, а саме як: галузь права; галузь законодавства; наука; навчальна дисципліна.

1. Страхове право **як галузь права України** – це сукупність правових норм, що регулюють порядок організації і діяльності страхових компаній в Україні, взаємовідносин між страхувальником і страховиком, що складаються в процесі передачі фізичними і юридичними особами за певну плату ризику матеріальних і фінансових витрат спеціалізованої організації (страхової компанії), яка у разі настання обумовленої в договорі події проводить відповідні грошові виплати.

Норми, що регламентують здійснення страхової діяльності, переплітаються з досить широким колом відносин, які включають цілий ряд інститутів, що мають самостійне правове значення.

В існуючій на сьогодні правовій системі страхове право не утворює самостійної галузі права, оскільки відносини, які становлять предмет цього курсу, одночасно є предметом цивільного, господарського, адміністративного та інших галузей права.

Страхове право регулює відносини не тільки прямого страхування і перестрахування, але і діяльності, пов'язаної з формуванням, розміщенням та обліком страхових резервів, їх управлінням, а також посередництвом у сфері страхування, проведенням страхової експертизи й актуарних розрахунків.

2. Страхове право **як галузь законодавства** – це система нормативних актів, що регулюють страхову діяльність.

Страхове право в об'єктивному розумінні можна визначати як систему правових норм, основаних на цивільному праві, яке регулює відносини, що складаються в процесі реалізації страхових правовідносин, що встановлюють правові основи взаємовідносин

суб'єктів страхової діяльності з державою.

3. Страхове право **як наука** – це система теорій, уявлень і конструкцій про відносини, які регулюються законодавством. Ця наука поки що формується під впливом економічних наук в межах цивільного права.

Необхідно зазначити, що страхові правовідносини ще не знайшли достатнього теоретичного обґрунтування в українській правовій науці.

Завданням науки страхового права, окрім розробок теоретичних моделей регулювання відносин і формування вчень про це право, є систематизація нормативного масиву, виявлення та усунення внутрішніх суперечностей, створення умов для економічного процвітання, розробка і надання рекомендацій законодавчим органам щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

4. Страхове право як **навчальна дисципліна** є сукупністю знань і вчень, а також методів їх викладу. Інакше кажучи, страхове право як навчальна дисципліна повинна вивчати таке право як науку з її широким колом інститутів, має свою специфіку і комплексний характер.

Норми страхового права закріплюють правові основи страхової діяльності, функціонування страхового ринку, визначають страхове становище страховика і страхувальника, страхових посередників, регулюють відносини, які пов'язані з майновими інтересами: а) життям, здоров'ям, працездатністю і додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування); б) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); в) відшкодуванням збитку, заподіяного страхувальником третій особі або її майну (страхування відповідальності).

Предметом страхового права є відносини (майнові, організаційні), які виникають у процесі страхової діяльності, як це передбачено ст. 1 ЗУ «Про страхування».

Страхові відносини є предметом вивчення цієї навчальної дисципліни, яка розглядає фундаментальні питання теорії страхування, що охоплюють розгляд його економічної суті, функцій, ролі і сфери застосування у сучасному суспільстві. Вона включає вивчення змісту страхової термінології, класифікації страхування, органі-

заційних принципів побудови систем страхових організацій, методику вирахування страхових тарифів; висвітлює умови видів страхування, методики визначення збитку і страхового відшкодування, планування страхових операцій, питання перестрахування, страхування в зарубіжних країнах, іншу інформацію[1].

З юридичної точки зору страхування можна розглядати як різновид цивільно-правових відносин.

Страхові правовідносини врегульовані гл. 67 (ст. 979–999) ЦК України[2]. Закріплюючи поняття, предмет, форму договору страхування, права, обов'язки сторін договору і деякі інші істотні положення страхових відносин, ЦК України не містить визначення поняття страхування. Подібний недолік усунений ГК України. Відповідно до ч. 1 ст. 352 ГК України передбачено таке визначення страхування у сфері господарювання[3].

Страхування – це діяльність спеціально уповноважених організацій і суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання передбаченої законом або договором страхування події (страховим випадком), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страховиками страхових платежів.

Виходячи з цього визначення, можна виділити такі, властиві страховій діяльності, ознаки:

- це діяльність спеціально уповноважених організацій (страховиків);
- ця діяльність пов'язана з наданням страхових послуг;
- споживачами цієї послуги виступають юридичні особи або громадяни (страхувальники);
- послуга надається щодо захисту майнових інтересів у разі настання передбаченої законом або договором страхування події (страхового випадку);

---

[1] Рейтман Л.И. Страховое дело / Л.И. Рейтман. – М., 1982. – С. 5.

[2] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.

[3] Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 462.

- захист майнових інтересів здійснюється за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страховиками страхових платежів.

Як бачимо, ГК України регламентує страхування як різновид **господарської діяльності**. Це визначення має ряд упущень, у зв'язку з чим уявлення про страхову діяльність спотворюється. По-перше, відсутня вказівка на те, що ця діяльність здійснюється в основному в цілях отримання прибутку (а саме віднесення її до різновиду підприємницької діяльності); по-друге, така діяльність може здійснюватися господарюючими суб'єктами тільки на підставі ліцензії, виданої Нацкомфінпослуг.

У ст. 1 ЗУ «Про страхування» страхування віднесено до виду цивільно-правових відносин: **страхування** – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними і юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Легальне визначення страхування дає можливість зробити такі висновки щодо страхових правовідносин:

- це певна системна сукупність відносин, в якій беруть участь не менше двох сторін (страхувальник і страховик). Хоча дуже часто у ці відносини залучено значно більшу кількість осіб (страхові агенти, страхові брокери, зацікавлені особи – вигодоодержувачі, застраховані);
- страхові відносини врегульовані чинним законодавством або спеціальним договором;
- обов'язковим учасником страхових відносин є спеціально уповноважені організації і суб'єкти господарювання (страховики), діяльність яких пов'язана з наданням страхових послуг;
- страхові відносини виникають з приводу захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків);
- страхові випадки повинні бути передбачені договором страхування або чинним законодавством;

- проведення страховиками страхових виплат здійснюється за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними і юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів.

Окрім цього, страхування необхідно розглядати і як специфічну, а саме фінансову послугу. Віднесення страхування до різновиду послуг передбачене раніше розглянутою ст. 352 ГК України, а саме: «це діяльність спеціально уповноважених організацій і суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг».

Як вид **фінансової послуги** страхування передбачене п. 9 ст. 4 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг». Відповідно до п. 5 ст. 1 цього Закону: **фінансова послуга** – операція з фінансовими активами, яка здійснюється на користь третіх осіб за власний рахунок або за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – за рахунок фінансових активів, залучених від інших осіб, в цілях отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.[1]

Страхова послуга як різновид специфічного товару, окрім споживчої вартості, має також вартість, яка відображає витрати страховика на надання подібної послуги (собівартість). Виходячи з такої вартості, встановлюється ціна на послугу. Безпосередньо споживча вартість страхової послуги базується на об'єктивній необхідності в страховому захисті. Необхідно звернути увагу на те, що чинники, на підставі яких визначається нижня і верхня межі вартості страхової послуги, є такими ж, як і при визначенні вартості на інші товари і послуги. Але страхова компанія, на відміну від інших продавців (продавців іншої категорії товарів), має можливість спеціально знизити їх вартість, навіть застосувати демпінгові ціни. Це стає можливим завдяки отриманню доходів страховою компанією від інвестиційної діяльності, здатних компенсувати відносно низьку вартість страхової послуги. Встановлення знижених

---

[1] Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1 (04.01.2002). – Ст. 1.

цін сприяє залученню страховиком більшої кількості страхувальників, хоча може одночасно негативно вплинути на їх фінансову стабільність.

Покупці такого товару не відразу відчувають його корисність. Ажіотажного попиту на страхові послуги, як правило, не відбувається. Тому перед страховою компанією виникає досить складне завдання: розробити такий універсальний продукт, який зміг би знайти свого покупця.

§ 4. Принципи страхування

Принципи є своєрідною основою тієї або іншої діяльності і визначають її глобальний напрям.

Страхування базується на загальноправових принципах, властивих національному праву і законодавству, але в ньому містяться і свої специфічні принципи, властиві цій галузі права.

До основних загальноправових принципів страхового права належать: законність, нормативність, самостійність, індивідуальність, неповторність, нестандартність, моментальність, непередбаченість, практичність, своєчасність, конкретність[1].

Окрім перерахованих принципів, страхування характеризують такі спеціальні принципи[2].

1) Принцип **вільного вибору страховика і виду страхування**. Він властивий тільки добровільним видам страхування. Страхувальник може вибирати будь-яку страхову компанію, що одержала в установленому порядку ліцензію на діяльність надання певного виду страхових послуг.

Необхідно зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про страхування», добровільне страхування у конкретного страховика не може бути обов'язковою передумовою при реалізації інших правовідносин. У той же час ніхто не має права примусити і

---

[1] Біленчук П.Д. Правова деонтолорія / П.Д. Біленчук, С.С. Сливка. – К. : Атіка, 1999. – 320 с.

[2] Осадець С.С. Страхування : підручник / С.С. Осадець. – К. : КНЕУ, 1998. – С. 35–45.

страхову компанію укладати той або інший договір добровільного страхування.

2) Принцип наявності **страхового інтересу**. Інтерес до укладення договору страхування повинні проявляти обидві сторони (страховик і страхувальник). При цьому інтерес страховика виражається в отриманні страхового платежу і нічим не відрізняється від властивого суб'єктам підприємництва інтересу отримання прибутку від наданої ними послуги у вигляді страхування.

Принцип наявності страхового інтересу у страхувальника пов'язаний, наприклад, з тим, що кожен власник майна зацікавлений у тому, щоб вкладені у майно кошти не були втрачені через непередбачений випадок, стихійне лихо або через інші несприятливі обставини. Не менший інтерес викликає у страхувальника організація страхового захисту його життя і здоров'я.

Наявність страхового інтересу виражається в намірі укласти договір страхування із страховиком і пов'язується із зверненням страхувальника до страховика, відповідно до ч. 1 ст. 18 ЗУ «Про страхування», з письмовою заявою за формою, встановленою страховиком, або іншим чином про намір укласти договір страхування.

3) Принцип **наявності причинно-наслідкового зв'язку** між збитком і подією, яка привела до нього. Необхідно встановити саме фактичний зв'язок, що привів до **настання страхового випадку**. Так, тільки з настанням страхового випадку, передбаченого договором страхування або законодавством, відповідно до ч. 2 ст. 8 ЗУ «Про страхування», виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або третій особі.

4) Принцип **найвищої довіри**. Страхування можливе тільки за умови існування високої довіри між сторонами. Цей принцип означає, що страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про всі відомі йому обставини, які можуть вплинути на реалізацію ризику. Цей принцип закріплюється рядом статей ЗУ «Про страхування». Наприклад, відповідно до п. 2 ст. 21 цього Закону, страхувальник зобов'язаний повідомити страховика при укладенні договору страхування про всі відомі йому обставини, що мають важливе значення для оцінки страхового ризику, і надалі

інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику. Тобто страхувальник довіряє страховику інформацію, наприклад, про всі властивості і дефекти майна (при майновому страхуванні), про стан здоров'я, наявність хронічних захворювань (при особистому страхуванні) та інші особливості об'єкта страхування. Із зрозумілих причин страхувальник зацікавлений в тому, щоб подібна інформація не стала надбанням громадськості. Тому «довіра» до страховика підкріплюється обов'язком останнього, відповідно до п. 6 ст. 20 ЗУ «Про страхування», не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім випадків, встановлених законодавством України.

5) Принцип **відшкодування збитків у межах реально заподіяного збитку**. Страхове відшкодування і виплати не повинні приносити страхувальнику прибуток. Тут діє такий принцип: «матеріальне і фінансове становище страхувальника після відшкодування заподіяних збитків повинне бути таким, як і до настання страхового випадку»[1]. Відхилення, як правило, відбуваються у бік заниження рівня відшкодування. Окрім цього, відповідно до п. 4 ст. 20 ЗУ «Про страхування», страховик зобов'язаний відшкодувати витрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору.

6) **Принцип суброгації**[2]. Цей принцип полягає в передачі страхувальником страховику прав на стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої суми. Цей принцип закріплений ст. 993 ГК України, ст. 27 ЗУ «Про страхування», згідно з якою, «до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних витрат, переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що

---

[1] Цей принцип був виражений ще в XVI сторіччі Страккою: «*Assecuratus non guaerit lucrum, sed agit ne in damno sit*».

[2] Поняття «суброгація» (лат. – *subrogatio*) має як одне із значень «обрання натомість», нерідко пов'язувалося з поняттям «закон», і тоді означало «доповнення закону новим положенням». У сучасних умовах має інше значення, а саме – заміну у правовідношенні між двома учасниками одного з них без зміни самого правовідношення.

одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток».

Суброгація також пов'язана з недопущенням перетворення страхування в джерело необґрунтованого збагачення. Наприклад, за відсутності суброгації страхувальник при настанні страхового випадку міг би двічі одержати суму, рівну збиткам, що зазнав від страховика і від винної в спричиненні збитку особи. У результаті, страхувальник знаходитиметься у становищі того, хто необґрунтовано збагатився.

У цьому випадку має місце право регресу (до третьої, винної в настанні страхового випадку особи)[1]. Часто страховики використовують це право ще до настання реальної виплати відшкодування (тобто, страховик ще до виплати страхового відшкодування може подавати позов до суду про стягнення з винного заподіяного збитку в тій частині, яку страхова компанія зобов'язана сплатити страхувальнику). У тих випадках, коли страхувальник одержує кошти з іншого джерела, він повинен поінформувати про це страховика, який їх враховуватиме при визначенні розміру страхового відшкодування та оформленні регресу.

Потрібно мати на увазі, що отримання страхувальником повного відшкодування збитку за майновим страхуванням від особи, винної в його заподіянні, відповідно до п. 4 ст. 26 ЗУ «Про страхування», є підставою відмови у проведенні страхових виплат або страхового відшкодування.

7) **Принцип контрибуції**. Під контрибуцією потрібно розглядати право страховика при настанні передбаченого договором страхування страхового випадку звернутися до інших страховиків, що уклали договір страхування того ж об'єкта страхування, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків.

Інакше кажучи, контрибуція має місце при «подвійному страхуванні». Склалося неоднозначне ставлення до подібного страхування. Виникнення контрибуції пов'язане з укладенням договорів страхування щодо одних і тих же об'єктів страхування одночасно за декількома страховими програмами. Наприклад, особисте майно

---

[1] У юридичній літературі висловлюються різні точки зору: чи є суброгація самостійною порівняно з регресом моделлю або лише її різновидом.

може бути об'єктом страхування одночасно при страхуванні домашнього майна; воно ж може бути складовим багажу, а багаж виступає, наприклад, об'єктом страхування у туристичних поїздках й інших випадках. Тобто відбувається дублювання. У цьому випадку в дію вступає принцип контрибуції.

Дія цього принципу має важливе значення, оскільки у такому випадку стримується прагнення нечесних страхувальників застрахувати одне і те ж майно кілька разів в цілях наживи.

§ 5. Функції страхування

Зміст, суть і призначення страхування якнайповніше виявляються через його функції. Необхідно виділяти п'ять основних **функцій**, властивих страхуванню:

1) Функція **формування і використання спеціального страхового фонду грошових коштів**, як плата за ризики, які приймає під свою відповідальність страхова компанія. Страхування стає можливим за наявності у страховика певного капіталу, достатнього для забезпечення покриття збитків у разі їх виникнення. І страховий внесок є основним джерелом формування страхового фонду, з якого згодом виплачується страхове відшкодування. Об'єднує всі види і форми страхування «єдиний метод утворення грошового фонду», який виходить з економічної суті страхування, з принципу розподілу певної сукупності платежів (внесків) між особами, які беруть участь у формуванні цього фонду, за рахунок якого проводяться в передбачених випадках виплати засновникам (учасникам) цього фонду[1].

Формування страхових фондів потрібно розглядати як спосіб концентрації грошових коштів, необхідних для розподілу між всіма страхувальниками не тільки для відшкодування збитків, обумовлених страховим випадком поточного періоду, але і для можливих

[1] Шиминова М.Я. Государственное страхование в СССР: Правовые вопросы / М.Я. Шиминова ; АН СССР, Ин-т гос-ва и права ; отв. ред. Н.С. Малеин. – М. : Наука, 1987. – С. 32.

масштабних збитків у подальші періоди[1]. Через функцію формування спеціалізованого страхового фонду розв'язується проблема інвестицій тимчасово вільних коштів у банківські та інші комерційні структури, вкладення грошових коштів у нерухомість, придбання цінних паперів і т. ін. Із розвитком страхових відносин, поза сумнівом, удосконалюватиметься і розширюватиметься механізм використання тимчасово вільних коштів страхового фонду.

2) **Компенсаційна функція** забезпечує відшкодування збитку особам, що стали учасниками формування страхового фонду. Порядок відшкодування встановлюється страховиками, виходячи з умов договору страхування, і регулюється чинним законодавством. Через цю функцію реалізується об'єктивний характер необхідності страхового захисту.

Страхування розглядається як засіб забезпечення від наслідків стихійних явищ та інших небезпек суспільної власності і власності громадян, а також як засіб забезпечення самих громадян і близьких їм осіб на випадок смерті, дожиття до певного віку або втрати працездатності. Ця мета є спільною як для майнового, так і для особистого страхування і є ознакою, що об'єднує всі види страхування.

3) **Превентивна функція** передбачає широкий комплекс заходів, спрямованих на недопущення або мінімізацію негативних наслідків, спричинених нещасними випадками, стихійними явищами, іншими несприятливими обставинами.

Дії страхувальника, спрямовані на недопущення або зменшення збитків, запобігання страхового випадку і скорочення втрат, називаються превенцією. Вони проводяться і у випадку протиправних дій або бездіяльності з боку страхувальника щодо застрахованого об'єкта.

З іншого боку, страхова компанія формує спеціальний грошовий фонд, кошти якого спрямовуються на фінансування певних (превентивних) заходів. Страхова компанія зацікавлена використовувати частину грошових коштів для запобігання збитків (наприклад, профінансувати протипожежні заходи, розмістити спеціальні пристосування контролю, сигналізацію, які допоможуть зберегти

---

[1] Страхове право України ; ред. Біленчук Д.П., Біленчук П.Д., Залетова О.М, Клименко Н.І. – К. : Атіка, 1999. – С. 49.

застраховане майно). Джерелом формування фондів превентивних заходів виступають відрахування від страхових платежів.

4) **Ризикова функція** страхування полягає у прийнятті за певну плату страхувальником майнової відповідальності за наслідки ризику, обумовленого подіями, перелік яких передбачений законодавством або договором страхування. Конкретний ризик пов'язаний з певним об'єктом страхування, якому можуть бути завдані збитки протягом певного часу (життя, здоров'я, майно та ін.). У страхуванні термін **«ризик»** містить декілька понять. Насамперед, страховий ризик характеризується ознаками ймовірності і випадковості настання, як це передбачено ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про страхування». З іншої позиції ризик має на увазі відповідальність страховика. Чим більше чинників, що підвищують імовірність реалізації певного ризику, тим відповідно вище плата за його передачу страховику.

5**) Заощаджувальна функція**. Реалізація цієї функції дозволяє шляхом укладення договору страхування відкласти (накопичити) певну суму грошових коштів шляхом внесення періодичних страхових платежів (при накопичувальних видах страхування, наприклад, пенсійні програми страхування, страхування життя). При терміновій потребі у грошових коштах страхувальник може достроково припинити дію договору страхування і повернути внесену грошову суму.

Інакше кажучи, зберегти, а також примножити свої грошові кошти клієнт може як шляхом вкладення коштів у банк на депозитний рахунок, так і шляхом укладення договору накопичувального страхування. Хоча різниця у відсотках, що нараховуються, в цих фінансових установах істотна, але у разі укладення договору накопичувального страхування одночасно клієнт (страхувальник) мінімізує наслідки дії несприятливих чинників на власне життя і здоров'я або життя і здоров'я своїх близьких. Залишається здійснити вибір прийнятної програми.

Контрольні запитання

1. *Історичні корені появи і розвитку страхування.*
2. *Етапи розвитку страхування.*
3. *Особливості сучасного розвитку страхування в Україні.*

4. *Передумови розвитку страхування в Україні.*
5. *Поняття «страхування», «страхове право», «страхова послуга».*
6. *Предмет і метод страхового права.*
7. *Необхідність здійснення страхового захисту.*
8. *Легальне поняття страхування і його ознаки.*
9. *Принципи страхування та їх зміст.*
10. *Зміст та елементи страхових правовідносин.*
11. *Функції, які виконує страхування.*
12. *Зміст компенсаційної функції страхування.*
13. *Зміст заощаджувальної функції страхування.*

ГЛАВА 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1. *Система законодавства України про страхову діяльність. Загальні положення ЗУ «Про страхування».*
2. *Державне регулювання страхової діяльності в Україні.*
3. *Контроль і нагляд за страховою діяльністю.*

§ 1. Система законодавства України про страхову діяльність. Загальні положення ЗУ «Про страхування»

Законодавче регулювання страхової діяльності в Україні має певну історичну специфіку. У СРСР був відсутній базовий закон, який регулював порядок здійснення страхової діяльності. Така діяльність здійснювалася винятково Держстрахом, який не мав повністю самостійного статусу, тому і не виникало необхідності розробляти законодавчі норми, що закріплювали права та обов'язки Держстраху. Окремі питання здійснення страхової діяльності регулювалися постановами ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР, нормативними документами Держстраху.

Протягом 1992–93 рр. у більшості незалежних держав, що з'явилися на території СРСР, були прийняті законодавчі акти, що регулюють страхову діяльність. Декрет КМ України «Про страхування», що мав статус закону, став першим базовим законодавчим актом, який забезпечував системне правове регулювання страхової діяльності в Україні.

Декрет міг розглядатися тільки як проміжний законодавчий акт з таких причин:

1) основний недолік Декрету полягав у тому, що в ньому була здійснена спроба об'єднати суперечні положення: з одного боку, закріплювалися певні «держстархові» принципи здійснення страхо-

вої діяльності, які базувалися на планово-адміністративній економіці, а з іншого – закріплювалися принципи ринкової економіки, а саме: здійснення страхування в умовах ринкової економіки;

2) недосконаліть Декрету виявлялася і у відсутності закріплення достатнього захисту інтересів учасників страхових правовідносин, незначних вимогах до страхових компаній і страхових посередників.

Вказані причини зумовили ухвалення нового нормативного акта, який би врегулював як понятійно-смисловий апарат, так і порядок здійснення страхової діяльності в Україні, враховуючи накопичений страхувальниками досвід здійснення страхової діяльності, максимально захистив інтереси учасників страхових відносин, що набуло особливої значущості при ринкових відносинах, що розвиваються.

Отже, 07.03.1996 р. був прийнятий ЗУ «Про страхування», який на сьогодні (вже у новій редакції) є основним законодавчим актом у сфері страхових відносин. Він прийнятий з урахуванням світової практики і стандартів, традиційно застосовуваних зарубіжними страховиками. Його прийняття дозволило запровадити цілу низку підзаконних актів, зокрема, постанов і розпоряджень, що регулюють окремі питання здійснення страхової діяльності, серед них порядок проведення кожного з видів страхування.

Ці документи можна згрупувати у такі блоки:

- закони України («Про господарські товариства»[1], «Про страхування», «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг», «Про акціонерні товариства»[2], «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»[3], «Про державну реєстрацію

---

[1] Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49 (03.12.91). – Ст. 682.

[2] Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51 (19.12.2008). – Ст. 384.

[3] Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01.07.2004 р. № 1961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1 (07.01.2005). – Ст. 1.

юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»[1] та ін.);

- кодекси України (Цивільний, Господарський, Податковий[2] та ін.);
- постанови і розпорядження КМ України («Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду»[3], «Про удосконалення механізму державного регулювання тарифів у сфері страхування»[4]);
- інструкції міністерств і відомств (Мінфіну, Мінпраці та ін.);
- накази і розпорядження тощо (Нацкомфінпослуг).

Як передбачено у ЗУ «Про страхування», відносини у сфері страхування регулюються також іншими законодавчими актами України, які приймаються на підставі цього закону. На сьогодні склалася певна система нормативних актів, що регулюють здійснення страхової діяльності в Україні, які можна класифікувати за юридичною силою, масштабами дії, колом осіб.

За юридичною силою нормативно-правові акти, що регулюють страхову діяльність, є вертикальною ієрархічною системою. Структура цієї системи обумовлена структурою органів законодавчої і державної виконавчої влади, що мають нормативні повноваження щодо регулювання господарської діяльності.

У той же час систему законодавства, що регулює страхову діяльність, можна розділити на два окремих блоки.

Перший – блок законодавства, який регулює господарську діяльність як таку. Це законодавство загальної дії, що поширюється на всіх суб'єктів господарської діяльності. Сюди належать:

---

[1] Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32 (08.08.2003). – Ст. 263.

[2] Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92 (10.12.2010) (частина 1). – Ст. 3248.

[3] Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду : Постанова КМ України від 23.06.2003 р. № 953 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 26 (11.07.2003). – Ст. 1280.

[4] Про удосконалення механізму державного регулювання тарифів у сфері страхування : Постанова КМ України від 04.06.1994 р. № 358 // Урядовий кур'єр. – 1994. – 06. – 18.06.94. – № 94.

1) норми КУ[1] про власність, підприємництво, компетенцію найвищих органів державної влади в нормативному регулюванні господарської діяльності та ін.;

2) кодифіковані акти: ЦК України, ГК України та ін.;

3) відповідні закони, які можна класифікувати як загальні. Цей блок законів спрямований на регулювання діяльності всіх суб'єктів господарювання незалежно від їх спеціалізації («Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок»[2] та ін.). Ці закони закріплюють організаційно-правові форми, порядок створення господарських товариств, обсяг їх прав та обов'язків й інші загальні положення;

4) підзаконні нормативні акти: укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження КМ України, нормативні акти міністерств, відомств.

Другий блок включає спеціальне законодавство України, що регулює здійснення страхової діяльності:

1) ЗУ «Про страхування», положення інших законів України, які регулюють здійснення страхової діяльності;

2) постанови ВР України з питань страхової діяльності;

3) укази Президента України і постанови КМ України з питань здійснення страхової діяльності;

4) постанови та накази інших компетентних органів щодо регулювання страхової діяльності (в першу чергу Нацкомфінпослуг);

5) локальне нормативне регулювання (наприклад, правила страхування, на підставі яких укладають договори в окремій страховій компанії).

При цьому дія локального нормативного регулювання поширюється лише на суб'єкт страхування, в межах компетенції якого цей локальний акт був прийнятий. На сьогодні спостерігається підвищена активність щодо розробки локальних документів. Це

---

[1] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 (23.07.96). – Ст. 141.

[2] Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31 (04.08.2006). – Ст. 268.

обумовлено процесами лібералізації економіки, розширенням господарської самостійності суб'єктів підприємництва та іншими об'єктивними і суб'єктивними причинами.

Так, документи локального характеру визначають індивідуально-правовий статус страховиків, правила та умови проведення добровільних видів страхування, які розробляються і приймаються страховими компаніями самостійно і не повинні суперечити вимогам чинного законодавства.

Як бачимо, страхова діяльність в Україні врегульована значним масивом законів і підзаконних актів, зокрема, постанов, розпоряджень, наказів та інструкцій, що регулюють окремі питання здійснення страхування. Існування об'ємного правового базису підзаконних нормативних актів навряд чи можна віднести до позитивної динаміки в регулюванні страхової діяльності. Проте, незважаючи на те, що існування величезного масиву відомчих нормативних актів у системі страхового законодавства є його недоліком, відмовитися від нього на сьогодні законодавець не може. Чинне законодавство ще не повною мірою відповідає потребам страхового ринку, і тому розробка нормативних документів з організації і здійснення страхової діяльності на підставі чинного законодавства загальної дії та прийняття відомчих актів для належної організації страхової діяльності необхідні.

Загалом нормативне регулювання страхової діяльності в Україні на сьогодні є практично завершеною системою законодавства, яка, проте, вимагає подальшої активізації удосконалення.

Звернемося до основи страхового законодавства – ЗУ «Про страхування», покликаного регулювати відносини у сфері страхування, створюючи оптимальні умови функціонування ринку страхових послуг, забезпечуючи права та інтереси учасників страхових відносин при збереженні незалежного статусу страхувальників.

Необхідно зазначити, що прийняття цього Закону викликало неоднозначну реакцію фахівців і практиків страхової діяльності. На стадії прийняття Закону одні учені критично висловлювалися щодо необхідності його прийняття, посилаючись на ту обставину, що він не внесе необхідних змін у процес організації і безпосереднього здійснення страхової діяльності в Україні, інші учені підтримували

його прийняття, оскільки, на їх думку, Закон в багатьох положеннях адаптований до стандартів законодавства ЄС про страхування, і його поява є подією неординарною.

Охарактеризуємо стисло безпосередньо ЗУ «Про страхування», приділяючи увагу закріпленим у сфері регулювання страхової діяльності вимогам, що пред'являються до страхових компаній.

Важливим моментом є закріплення у Законі низки позитивних нововведень у правовому регулюванні страхової діяльності. На відміну від Декрету КМ України «Про страхування», ЗУ «Про страхування» підвищив вимоги до розмірів мінімального статутного фонду страхових компаній з суми, еквівалентної 5 тис. дол. до 100 тис. ЕКЮ, а, як відомо, на сьогодні вже в грошовому еквіваленті Євро. Відповідно до положень ЗУ «Про страхування» в редакції від 04.10.2001 р., мінімальні розміри статутних фондів страхових компаній істотно збільшені[1].

Так, відповідно до ЗУ «Про страхування» у ст. 30 для забезпечення платоспроможності страхової компанії – страховики зобов'язані дотримуватися таких умов: 1) наявності сплаченого статутного фонду для страховиків-резидентів або гарантійного депозиту для філій страховиків-нерезидентів та наявності гарантійного фонду страховика; 2) створення страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань; 3) перевищення фактичного запасу платоспроможності страховика над розрахунковим нормативним запасом платоспроможності.

Мінімальний розмір статутного фонду (гарантійного депозиту) страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється у сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України.

Внесення подібних змін може розглядатися як важливий етап на шляху до зміцнення платоспроможності та конкурентоспроможності страхових компаній України, можливості своєчасного виконання взятих страхових зобов'язань.

Окрім цього, новелою Закону є встановлення вимог щодо

---

[1] Петрушенко М. Ринок страхування стане привабливішим / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. – 2001. – 14 лют. – № 28. – С. 6.

забезпечення власної платоспроможності страховиків. Так, законодавець, окрім повністю сплаченого статутного фонду, вимагає створення спеціальних фондів: гарантійного фонду, фонду страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування. До гарантійного фонду страховика належить додатковий та резервний капітал, а також сума нерозподіленого прибутку. Страховики за рахунок нерозподіленого прибутку можуть створювати вільні резерви (це частка власних коштів страховика, яка резервується з метою забезпечення платоспроможності страховика відповідно до прийнятої методики здійснення страхової діяльності).

ЗУ «Про страхування» у ст. 38 закріплює положення і про те, що страхові компанії, які одержали ліцензію на змішане страхування життя, не мають права займатися іншими видами страхування. Основним аргументом на користь необхідності закріплення подібної спеціалізації є недопущення можливості страховика, при появі істотних збитків за різними видами страхування, використовувати страховий резерв, акумульований для страхування життя, що потенційно ставить під загрозу інтереси страхувальників життя.

Новелою Закону, згідно зі ст. 43, є закріплення процедури ліквідації, реорганізації і санації страхових компаній, що передбачає особливий порядок проведення вказаних дій. Він закріпив основні принципи регулювання страхування в Україні, які виступають основою для розробки інших нормативних актів, розвитку і доповнення його основних положень.

Скасовано обмеження на присутність іноземного капіталу в українських страхових компаніях. Анульована норма, згідно з якою частка іноземного засновника в статутному капіталі страховика не могла перевищувати 49%.

Істотно змінений режим перестрахування. Наприклад, скасовано вимогу першочерговості перестрахування великих ризиків в українських компаніях.

Запроваджено близько двох десятків нового обов'язкового виду страхування. До таких видів обов'язкового страхування належать, наприклад: страхування цивільної відповідальності інвестора, відповідальності експортера, страхування морського перевізника,

засобів водного транспорту, персоналу ядерних установок, об'єктів космічної діяльності як наземної інфраструктури, так і літальних апаратів, ліній електропередач, страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса та ін.

Запроваджено поняття «страхова таємниця». Заборонено розголошування даних страхового договору, окрім випадків, передбачених ст. 40 цього Закону. Так, відповідно до ч.1 ст. 40 цього Закону, посадові особи Нацкомфінпослуг у випадку розголошення в будь-якій формі відомостей, що є таємницею страхування, несуть відповідальність, передбачену законом.

Врегульовані правовідносини з ліцензування страхової діяльності, державного регулювання страхування, взаємовідносини страховика і держави, гарантії прав та законних інтересів страховиків.

Так, відповідно до ст. 41 ЗУ «Про страхування», страховик не відповідає за зобов'язаннями держави, а держава – за зобов'язаннями страховика. Не допускається, за винятком обов'язкових видів страхування, страхування життя, майна фізичних осіб, перестрахування, страхування експортно-імпортних поставок під гарантію держави, страхування с/г продукції з державною підтримкою та діяльності страхових посередників, будь-яке централізоване регулювання (уніфікація, обмеження, обов'язковість тощо) розмірів страхових платежів (тарифів) і страхових сум (страхового відшкодування), умов укладання страхових договорів, взаємовідносин страховика і страхувальника, якщо вони не суперечать законодавству України.

§ 2. Державне регулювання страхової діяльності в Україні

З метою забезпечення стабільного та ефективно функціонуючого ринку страхових послуг страхова діяльність є об'єктом державного регулювання. Та обставина, що страхові компанії забезпечують найважливіші економічні інтереси суспільства в цілому та окремих його членів спричиняє необхідність вживати різні заходи, спрямовані на збереження стійкого фінансового становища страховиків, враховуючи надану їм довіру та особливу публічну зацікавленість у їх діяльності.

Державне регулювання страхової діяльності є дуже складним механізмом, де можна виділити об'єктивні і суб'єктивні складові. Перша складова обумовлена об'єктивністю страхування і полягає в тому, що державне регулювання страхової діяльності повинно базуватися на науково обґрунтованих засадах, які характеризують його внутрішню сутність і суспільне призначення. Суб'єктивна складова полягає в тому, що державне регулювання страхової діяльності здійснюється за допомогою визначених державних структур.

Як свідчить практика зарубіжних країн, державне регулювання страхової діяльності існує в більшості з них. Це пов'язано з тим, що страхування виконує соціально значущу функцію. Соціальна значущість страхування виявляється, з одного боку, в тому, що настання страхового випадку означає для страхувальника катастрофічну подію його життєдіяльності, з іншого – для економіки настання страхового випадку пов'язане з розривом у виробничому процесі, а отже, страховий випадок, що торкається інтересів конкретного страхувальника, є соціально значущим і для інтересів держави.

Тому на певних етапах, як правило, у всіх державах запроваджувалася страхова монополія. Така ситуація була впродовж тривалого часу характерна і для України. Поряд з позитивними рисами державної монополії, що дає можливість широкого залучення страхувальників, відбувалося зниження розмірів страхових премій (табл. 1).

У цілому, державна монополія характеризується і властивими будь-якій монополії негативними ознаками, що є наслідком відсутності конкуренції: а) обмежений перелік страхових послуг, що надаються; б) низька якість страхової послуги. Тому навіть ті держави, в яких була встановлена монополія, відмовляються від неї на користь ринкових механізмів здійснення страхування.

Реалізація страхових відносин вимагає наявності системи правового регулювання страхової діяльності: законодавчих і нормативних актів, положень, інструкцій, методичних рекомендацій, насамперед тих, що стосуються питань фінансового становища і платоспроможності страхових компаній, зважаючи на значний обсяг укладених договорів страхування і ризиків, які вони приймають на

себе. Невиконання страховими компаніями зобов'язань перед страхувальниками породжує претензії останніх і до державних органів, що видали ліцензію недобросовісному страховику. Таким чином, державні органи виступають свого роду гарантами їх діяльності.

Таблиця 1

Показники надходження премій страхових компаній[1]

Перші (Top)	Life страхування		non-Life страхування		
	надходження премій, млн грн	частка на ринку, %	надходження премій, млн грн	частка на ринку, %	кількість СК, які більше 50 % страхових премій отримали від перестрахувальників
Top 3	869,4	51,0	3009,1	15,3	1
Top 10	1545,9	90,7	6565,8	33,4	2
Top 20	1672,6	98,2	10242,1	52,1	5
Top 50	1703,9	100,0	15467,7	78,7	8
Top 100	x	x	18220,1	93,3	12
Top 200	x	x	19530,7	99,3	15
Всього по ринку	1703,9	100,0	19661,1	100,0	21

Правове регулювання діяльності на страховому ринку – це насамперед нормативне впорядкування відносин у цій сфері. Таке регулювання складається з двох частин:

а) державно-правове;

б) інституційно-правове.

Державно-правове регулювання діяльності на страховому ринку України здійснюється органами законодавчої, виконавчої і судової влади, центральним органом якої є КМ України, а безпосереднім органом з питань страхової діяльності Нацкомфінпослуг.

Державне регулювання ринку страхових послуг також здійс-

---

[1] Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – URL : http://nfp.gov.ua (дата звернення 10.01.2014 р.).

нюється за допомогою спеціальної податкової політики, прийняття законів за окремими видами господарської діяльності, що встановлюють порядок укладення договорів страхування і вирішення суперечок, що виникають.

До органів системи державного регулювання страхової діяльності також належать такі державні органи, що здійснюють:

- НБУ – валютне регулювання;
- ДПС України – податкове регулювання;
- АМК України – антидемпінгову та антимонопольну політику;
- Держпідприємництво – регуляторну політику;
- НКЦПФР – нагляд за діяльністю акціонерних товариств;
- Господарський суд – розгляд справ, пов'язаних з суперечками у сфері страхування.

Метою державного регулювання ринків фінансових послуг відповідно до ст. 19 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг» є:

– проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері фінансових послуг;

– захист інтересів споживачів фінансових послуг;

– створення сприятливих умов для розвитку та функціонування ринків фінансових послуг;

– створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з урахуванням інтересів суспільства;

– забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків фінансових послуг та захисту прав їх учасників;

– додержання учасниками ринків фінансових послуг вимог законодавства;

– запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг;

– контроль за прозорістю[1] та відкритістю ринків фінансових послуг;

---

[1] Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розкриття інформації про діяльність страховиків [Електронний ресурс] : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 13.09.2007 р. № 8000 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin33321.LHT. – Назва з екрана.

– сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Інституційно-правове регулювання діяльності на страховому ринку України здійснюється головним чином регуляторами – інститутами, створеними відповідно до ст. 13 ЗУ «Про страхування». Так, страховики можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів та здійснення спільних програм, якщо їх утворення не суперечить законодавству України. До них належать: Ліга страхових організацій України, МТСБУ, Авіаційне страхове бюро України, Морське страхове бюро, Ядерний страховий пул, АСП.

Страховики, яким дозволено займатися обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, зобов'язані бути членами МТСБУ, яке є юридичною особою, що утримується за рахунок коштів страховиків. Воно є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Участь страховиків у МТСБУ є умовою провадження діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Державно-правове та інституційно-правове регулювання відносин у сфері страхування взаємно доповнюють одне одного, але пріоритет зберігається за першим, яке може делегувати деякі регулятивні повноваження інституційно-правовому регулюванню. Окрім цього, державно-правове регулювання є загальним, а інституційно-правове – конкретно-обов'язковим, а саме обов'язковим лише для членів цих об'єднань.

Основне нормативно-правове регулювання страхування здійснюється Нацкомфінпослуг. Відповідно до Положення «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг»[1], вона є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним ВР України.

---

[1] Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1070/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94 (12.12.2011). – Ст. 3419.

Державне регулювання діяльності з надання фінансових послуг здійснюється відповідно до ст. 20 ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» шляхом:

1) ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг;

2) нормативно-правового регулювання діяльності фінансових установ;

3) нагляду за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг);

4) застосування уповноваженими державними органами заходів впливу;

5) проведення інших заходів з державного регулювання ринків фінансових послуг.

Комісія як колегіальний орган утворюється у складі Голови Комісії та шести членів Комісії. Голова та члени Комісії призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України шляхом видання відповідного указу. Основною формою роботи Нацкомфінпослуг є засідання, які проводяться за рішенням Голови комісії і є правомочними, якщо на них присутні більше половини її загального кількісного складу.

Нацкомфінпослуг є юридичною особою і може створювати та ліквідовувати свої територіальні управління для здійснення своїх повноважень.

Основними завданнями Нацкомфінпослуг є:

- розробка стратегії і реалізації розвитку та вирішення системних питань функціонування ринків фінансових послуг в Україні;
- здійснення державного регулювання і нагляду за наданням фінансових послуг та додержанням законодавства у цій сфері;
- захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг;
- узагальнення практики застосування законодавства України з питань фінансових послуг і ринків та розроблення пропозицій

щодо їх вдосконалення;

- розроблення і затвердження обов'язкових до виконання нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції;
- координація діяльності з іншими державними органами;
- запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг.

Відповідно до положення «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг», Нацкомфінпослуг:

– веде єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків)[1] та державний реєстр страхових та перестрахових брокерів, видає свідоцтва про включення зазначених брокерів до такого реєстру;

– видає фінансовим установам ліцензії на провадження діяльності з надання фінансових послуг;

– визначає критерії та нормативи ліквідності, капіталу і платоспроможності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, якості систем управління та управлінського персоналу, дотримання правил надання фінансових послуг, а також інші показники і вимоги, що обмежують ризики, пов'язані з проведенням операцій з фінансовими активами[2,3];

– проводить у межах своїх повноважень самостійно або

---

[1] Про Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 05.12.2003 р. № 155 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52 (09.01.2004) (частина 2). – Ст. 2842.

[2] Про затвердження Вимог до організації і функціонування системи управління ризиками у страховика : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 04.02.2014 р. № 295 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 23 (25.03.2014). – Ст. 720.

[3] Про затвердження Вимог щодо регулярного проведення стрес-тестування страховиками та розкриття інформації щодо ключових ризиків та результатів проведених стрес-тестів : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 13.02.2014 р. № 484 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 25 (01.04.2014). – Ст. 757.

разом з іншими уповноваженими органами виїзні та безвиїзні перевірки діяльності фінансових установ[1];

– встановлює згідно із законом порядок та умови застосування заходів впливу;

– у разі порушення законодавства про фінансові послуги накладає адміністративні стягнення за правопорушення та застосовує відповідно до закону заходи впливу;

– визначає порядок реєстрації, ліцензування, ліквідації філій страховиків-нерезидентів, здійснення нагляду за їх діяльністю, а також застосування заходів впливу до них;

– здійснює реєстрацію філій страховиків-нерезидентів;

– затверджує перелік посередницьких послуг у сфері страхування та перестрахування;

– встановлює методику формування страхових резервів із страхування життя;

– встановлює правила формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування іншими, ніж страхування життя;

– встановлює обсяги страхових зобов'язань залежно від виду договору страхування життя, а також мінімальні строки дії договорів страхування життя;

– визначає порядок та умови ведення персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування життя;

– визначає кваліфікаційні вимоги до осіб, які мають право проводити актуарні розрахунки, видає їм відповідні свідоцтва та здійснює організаційно-методичне забезпечення таких розрахунків[2];

---

[1] Про призначення позапланової виїзної перевірки (інспекції) Відкритого акціонерного товариства «Національна акціонерна страхова компанія «Оранта»» [Електронний ресурс] : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 07.08.2012 р. № 765 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin79308.LHT. – Назва з екрана.

[2] Про видачу свідоцтва на право займатися актуарними розрахунками зі страхування життя та посвідчувати їх Лундгрен Марині Олександрівні [Електронний ресурс] : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 02.10.2008 р. № 1154 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin40551.LHT. – Назва з екрана.

– визначає характеристики та класифікаційні ознаки видів добровільного страхування;

– реєструє під час видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування прийняті страховиком правила страхування для такого виду, а також зміни та/або доповнення до цих правил;

– здійснює контроль за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;

– встановлює вимоги до рейтингу фінансової надійності страховиків та перестраховиків-нерезидентів;

– затверджує порядок реєстрації договорів перестрахування;

– встановлює порядок залучення МТСБУ аварійних комісарів, експертів або юридичних осіб, у штаті яких є аварійні комісари чи експерти, для визначення причин настання страхового випадку, розміру збитків та перевірки дій страховика[1];

– погоджує статут МТСБУ та ін.

Необхідно зазначити, що у міру розвитку ринкових відносин в Україні, як і в більшості країн ЄС, державне регулювання страхової діяльності набуває все більш ліберальної форми. Цей процес динамічний і пов'язаний з постійною зміною законів і правил, створенням асоціацій страхових компаній. Світовий досвід переконує, що функція держави, методи регулювання у перехідний економічний період істотно відрізняються від її функції при сформованій ринковій економіці.

§ 3. Контроль і нагляд за страховою діяльністю

Діяльність страхових компаній докорінно відрізняється від діяльності інших господарюючих суб'єктів, оскільки впливає на безперервність процесу виробництва, пов'язана з відшкодуванням збитку, заподіяного різними непередбаченими обставинами і випад-

---

[1] Про затвердження Кваліфікаційних вимог до осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків (аварійних комісарів) : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 19.05.2011 р. № 285 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 47 (01.07.2011). – Ст. 1930.

ковостями. Реалізація ризику, виражена у збитку, в деяких випадках набуває катастрофічного характеру, приносячи великі втрати матеріальних ресурсів і людські жертви. Значення страхування в цих умовах суттєво зростає.

Висока частка відповідальності страхових компаній потребує організації налагодженої системи державного контролю і нагляду. У більш узагальненій формі такий нагляд на сьогодні виражається у вивченні фінансового становища страхових компаній, їх платоспроможності, відповідності діяльності страховиків вимогам ліцензійних умов, положенням законодавства та ін.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 35 ЗУ «Про страхування», державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захисту інтересів страхувальників[1].

Недостатня платоспроможність страховиків і відповідно відсутність коштів для проведення розрахунків за прийнятими зобов'язаннями підриває довіру не тільки до конкретної страхової компанії, але і взагалі до ідеї страхування. У суспільній свідомості недовіра до страхової діяльності втілюється в претензіях населення до державних інститутів. Саме тому держава не може стояти осторонь від здійснюваної страхової діяльності, об'єднуючи інтереси страховиків, населення та економіки в цілому.

Весь процес: від стадії розробки окремих видів страхування до стадії їх реалізації – перебуває під постійним контролем як з боку страхової компанії, так і з боку державного контролюючого органу у сфері страхування.

Регулююча роль органів державного страхового нагляду передбачає виконання в основному трьох **функцій,** за допомогою яких забезпечується надійний захист страхувальників.

1. **Реєстрація компаній,** які займаються страховою діяль-

[1] Про застосування заходу впливу до Відкритого акціонерного товариства Національна акціонерна страхова компанія «Оранта» [Електронний ресурс] : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 13.09.2012 р. № 1246 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin80511.LHT. – Назва з екрана.

ністю. Реєстрацію повинні пройти всі страховики. Під час реєстрації з'ясовуються професійна придатність, фінансове становище та інші суттєві вимоги, яким повинна відповідати страхова компанія.

2. Наступна функція – **забезпечення гласності.** Суб'єкт, що професійно займається страховою діяльністю, зобов'язаний опублікувати проспект, що містить повну, правдиву і чітку інформацію про своє фінансове становище. Принцип гласності закріплений у законодавчих актах про страхову діяльність.

3. Третя функція – **підтримка страхового правопорядку.** Орган державного страхового нагляду може проводити розслідування порушень законодавства, вживати адміністративні заходи до страхових компаній, що діють всупереч інтересам страхувальників, направляти справу в суд.

Проводячи перевірку діяльності страхової компанії[1], органи нагляду разом з перевіркою необхідної документації встановлюють причини дострокового розірвання і припинення дії договорів страхування, що характеризує методи страхової роботи цього страховика як з позитивної, так і з негативної сторони[2].

Поточний і подальший контроль за правильністю укладення та оформлення договорів страхування має свої особливості стосовно окремих видів або об'єктів страхування. Разом з тим методика поточного і подальшого контролю значною мірою схожа, і головна відмінність їх полягає у тому, що в першому випадку контроль здійснюють працівники страхової компанії на стадії укладення договору страхування, а в другому – ревізори та аудитори після його укладення.

Згідно з ч. 2 ст. 35 ЗУ «Про страхування»: державний нагляд за страховою діяльністю на території України здійснюється Нацкомфінпослуг і його органами на місцях. Цей орган необхідно розглядати як єдиний координаційний центр, що здійснює моніторинг

---

[1] Про затвердження Типової програми перевірок страховиків та страхових посередників : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 21.08.2003 р. № 37 // Вісник законодавства України. – 2003. – 11. – № 47.

[2] Дюжиков Е.Ф. Контроль за деятельностью страховщика по заключению договоров страхования / Е.Ф. Дюжиков // Финансы. – 1995. – № 2. – С. 42.

руху капіталу через ринок страхових та інших фінансових послуг і диктує умови роботи на ринку.

Нагляд за учасниками страхового ринку проводиться шляхом:

1) Реєстрації:

– ведення єдиного державного реєстру страхових компаній (перестраховиків) і державного реєстру страхових і перестрахових брокерів;

– видачі свідоцтв про включення страхових і перестрахових брокерів у державний Реєстр страхових і перестрахових брокерів[1];

– реєстрації правил добровільного страхування, на які видається ліцензія;

– реєстрації змін і (або) доповнень до правил добровільного страхування у випадку, якщо страховик запроваджує нові правила страхування або якщо в правила страхування вносяться зміни і (або) доповнення.

2) Ліцензування:

– здійснення ліцензування страхової діяльності.

3) Проведення контрольно-наглядових функцій:

– проведення перевірок щодо правильності застосування страховими компаніями і страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірність їх звітності;

– проведення аналізу дотримання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;

– здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до прийнятих зобов'язань перед страхувальниками.

Нацкомфінпослуг як уповноважений орган має право:

– отримувати в установленому порядку від страхових компаній звітність про страхову діяльність, їх фінансове становище і необхідну інформацію для виконання покладених на них завдань;

– проводити перевірку щодо правильності застосування стра-

---

[1] Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28.05.2004 р. № 736 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26 (16.07.2004). – Ст. 1721.

ховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірність їх звітності за показниками, які характеризують виконання договорів страхування;

– направляти розпорядження страховим компаніям про усунення виявлених порушень, згідно з вимогами законодавства про страхову діяльність, а у разі їх невиконання – зупиняти або обмежувати дію ліцензій страховика до усунення виявлених порушень чи ж приймати рішення про відклик ліцензій і виключення з державного реєстру страховиків;

– проводити тематичні перевірки діяльності страхувальника у випадках необхідності перевірки фактів, викладених у скаргах, заявах, зверненнях страхувальників, достовірності показників звітності, виконання вимог раніше наданих розпоряджень, під час надходження інформації від страхувальників про порушення;

– одержувати від страхових і перестрахових брокерів звітність встановленого зразка про їх діяльність та інформацію про укладені договори страхування, а також необхідні пояснення щодо цих даних[1];

– направляти розпорядження страховим посередникам про усунення виявлених порушень законодавства, а в разі їх невиконання приймати рішення про виключення страхового або перестрахового брокера з державного реєстру страхових і перестрахових брокерів;

– одержувати в установленому порядку від аварійних комісарів інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань, зокрема інформацію про обставини і причини настання страхового випадку і розмір заподіяної шкоди;

– створювати комісії і робочі групи для проведення перевірок діяльності страховиків і страхових посередників;

– здійснювати контроль за достовірністю і повнотою інформації, яка надається учасниками страхового ринку;

– одержувати безоплатно від органів виконавчої влади

---

[1] Про затвердження Порядку складання та подання звітності страхових та/або перестрахових брокерів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 04.08.2005 р. № 4421 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35 (16.09.2005). – Ст. 2160.

інформацію і статистичну звітність, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

– звертатися до господарського суду з позовом про відміну державної реєстрації страховика (перестраховика) або страхового посередника у випадках, передбачених чинним законодавством.

Основними напрямами пруденційного нагляду **Нацкомфінпослуг** у сфері регулювання ринків фінансових послуг, відповідно до ст. 29 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», є дотримання встановлених критеріїв і нормативів стосовно:

- ліквідності;
- капіталу і платоспроможності;
- прибутковості;
- якості активів і ризикованості операцій;
- якості систем управління та управлінського персоналу;
- дотримання правил надання фінансових послуг.

Пруденційний нагляд є складовою частиною загальної системи нагляду, і базується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового становища фінансової установи, результатів діяльності системи та якості управління нею, дотриманні обов'язкових нормативів та інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами.

У разі порушення законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність з надання фінансових послуг, Нацкомфінпослуг, застосовує заходи впливу. Заходи впливу Нацкомфінпослуг обирає та застосовує на основі аналізу даних стосовно порушення, враховуючи наслідки порушення та наслідки застосування таких заходів.

Відповідно до ст. 40 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг», можуть бути застосовані такі заходи впливу:

1) зобов'язати порушника вжити заходів для усунення порушення;

2) вимагати скликання позачергових зборів учасників фінансової установи;

3) накладати штрафи;

4) тимчасово зупиняти або анулювати ліцензію на право здійснення діяльності з надання фінансових послуг;

5) відсторонювати керівництво від управління фінансовою установою та призначати тимчасову адміністрацію[1];

6) затверджувати план відновлення фінансової стабільності фінансової установи;

7) виключати відповідно до законодавства учасників ринків фінансових послуг з Державного реєстру фінансових установ.

Рішення Нацкомфінпослуг щодо застосування заходів впливу у вигляді тимчасової адміністрації є виконавчим документом.

Відповідно до ст. 42 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг», закріплений такий порядок застосування штрафних санкцій:

1. Штрафи накладаються Головою Нацкомфінпослуг, його заступниками, директорами департаментів чи головою відповідного територіального управління після розгляду матеріалів, які засвідчують факт правопорушення.

2. Про вчинення правопорушення, уповноваженою особою, яка його виявила, складається акт, який разом з поясненнями керівника, іншої відповідальної посадової особи чи фізичної особи – підприємця та документами, що стосуються справи, протягом трьох днів надсилається посадовій особі, яка має право накладати штраф.

3. Якщо під час проведення перевірки уповноваженою особою вилучалися документи, які підтверджують факт порушення, до акта про правопорушення додаються копії таких документів та протоколу про їх вилучення.

4. Вилучення документів, які підтверджують факт правопорушення, проводиться не більш як на три робочих дні з обов'язковим складенням протоколу, в якому зазначаються дата його складення, прізвище, ініціали та посада уповноваженої особи, яка

---

[1] Про затвердження Методичних рекомендацій тимчасовим адміністраторам щодо організації роботи тимчасової адміністрації у страхових компаніях [Електронний ресурс] : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 07.07.2011 р. № 426 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin65721.LHT. – Назва з екрана.

вилучила документи, повний перелік таких документів та день, в який документи відповідно до цього Закону будуть повернені.

5. Протокол підписує уповноважена особа, яка вилучила документи. Представнику учасника ринків фінансових послуг, документи якого вилучені, після проведення перевірки і вилучення документів надається копія протоколу про їх вилучення.

6. Посадові особи Нацкомфінпослуг, визначені у ч. 1 ст. 42 ЗУ «Про страхування», приймають рішення про накладення штрафу протягом 30 днів після надходження документів, зазначених у ч.ч. 2, 3 цієї статті. Рішення про накладення штрафу оформляється постановою, що надсилається учаснику ринків фінансових послуг.

Здійснення правопорушення, пов'язаного з діяльністю на ринках фінансових послуг, відповідно до ст. 41 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг», передбачає застосування штрафних санкцій, а саме:

1) провадження діяльності на ринках фінансових послуг, для якої законом встановлені вимоги щодо одержання ліцензії та/або реєстрації, без відповідної ліцензії та/або реєстрації – у розмірі від 1000 до 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації – у розмірі від 100 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) ухилення від виконання або несвоєчасне виконання розпорядження, рішення Нацкомфінпослуг про усунення порушення щодо надання фінансових послуг – у розмірі від 100 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Штрафи, накладені Нацкомфінпослуг, стягуються у судовому порядку.

Розглянувши систему страхового нагляду і контролю, необхідно відзначити, що органи, уповноважені здійснювати контрольні і наглядові функції, проводять державну політику у сфері страхування, здійснюючи методичну та інструктивну роботу шляхом прийняття інструкцій, вказівок й інших нормативних документів; вирішуючи питання щодо надання і відклику ліцензій на заняття страховою діяльністю; направляючи (на підставі ретельного аналізу

тенденцій розвитку страхового ринку) пропозиції щодо внесення необхідних змін у страхове законодавство держави.

Контрольні запитання

1. *Поняття і система страхового законодавства.*
2. *Загальна характеристика ЗУ «Про страхування».*
3. *Основні закони України, що регулюють здійснення страхової діяльності.*
4. *Прогалини чинного законодавства у сфері страхування.*
5. *Про необхідність розробки та прийняття Страхового кодексу України як основного систематизованого законодавчого акта у сфері страхової діяльності.*
6. *Класифікація законодавчого регулювання страхової діяльності на види на підставі критеріїв (за сферою дії, за колом осіб).*
7. *Приклади імперативних, диспозитивних, регулятивних та охоронних норм страхового законодавства.*
8. *Необхідність державного регулювання страхової діяльності.*
9. *Соціально значуща функція страхування.*
10. *Система державного нагляду за страховою діяльністю.*
11. *Повноваження державних органів у сфері регулювання страхових правовідносин.*
12. *Необхідність і значення державного регулювання страхової діяльності.*
13. *Цілі державного регулювання ринку страхових послуг.*
14. *Форми державного регулювання ринку страхових послуг.*
15. *Порядок ведення єдиного державного реєстру страховиків.*
16. *Форми контролю і нагляду за страховою діяльністю в Україні.*
17. *Види санкцій та засоби впливу (приписи, призупинення діяльності, обмеження діяльності, відкликання ліцензії), що застосовуються до страхових компаній, порядок їх застосування.*
18. *Взаємовідносини страховиків і держави, гарантії забезпечення їх прав та інтересів. Світовий досвід регулювання страхової діяльності.*

ГЛАВА 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС, ПОРЯДОК УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

1. *Поняття, правовий статус страхової компанії.*
2. *Види страхових компаній.*
3. *Ліцензування страхової діяльності.*
4. *Внутрішня структура та органи правління страхової компанії.*
5. *Відокремлені підрозділи страхової компанії.*
6. *Припинення діяльності страхової компанії.*

§ 1. Поняття, правовий статус страхової компанії

Обов'язковою умовою функціонування ринку страхових послуг є наявність суспільної потреби в страхових послугах та існування спеціальних організацій, здатних задовольнити ці потреби. Тому важливим елементом, скоріше ядром страхового ринку, є страхові компанії. Саме на рівні страхових компаній відбуваються процеси формування, використання страхових фондів і страхових резервів, переплітаються особисті, групові та колективні інтереси страховиків і страхувальників.

Страхові компанії діють на страховому ринку як самостійні господарюючі суб'єкти, яким властива організаційна єдність та економічна відокремленість. Завдяки цьому страховик має можливість самостійно укладати договір страхування і взаємодіяти з посередниками й іншими учасниками страхування.

Згідно зі ст. 2 ЗУ «Про страхування», **страховиками** визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю, згідно із ЗУ «Про господарські товариства», з урахуванням того, що учасників кожної з таких фінансових установ

повинно бути не менше трьох, та інших особливостей, передбачених ЗУ «Про страхування», а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Легальне визначення поняття фінансової установи передбачено ст. 1 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», згідно з яким **фінансова установа** – це юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законом, та внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку.

Необхідно зазначити, що відповідно до ГК України, юридична особа наділена загальною правоздатністю. Проте стосовно юридичних осіб, що діють на фінансовому ринку, і зокрема страхових компаній – встановлена спеціальна правоздатність.

У процесі утворення страхової компанії можна виділити окремі етапи: а) утворення і реєстрація юридичної особи; б) отримання статусу страховика. Ці етапи мають тісний взаємозв'язок і знаходять своє закріплення у засновницьких документах. Проте підприємства, установи, організації не можуть стати страховими компаніями шляхом внесення змін у статутні документи за умови, що вони раніше займалися іншими видами діяльності.

Відповідно до ст. 7 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», передбачаються такі умови **початку діяльності фінансових установ**:

1. Юридична особа, яка має намір надавати фінансові послуги, зобов'язана звернутися до відповідного органу державного регулювання ринків фінансових послуг протягом тридцяти календарних днів з дати державної реєстрації для включення її до державного реєстру фінансових установ.

2. У разі, якщо відповідно до закону надання певних фінансових послуг потребує ліцензування, фінансова установа має право на здійснення таких послуг лише після отримання відповідних ліцензій.

3. Фінансова установа може розпочати надання фінансових послуг, лише якщо:

1) облікова і реєструюча система відповідає вимогам, встановленим нормативно-правовими актами;

2) внутрішні правила фінансової установи узгоджені з вимогами законів України та нормативно-правових актів державних органів, що здійснюють регулювання та нагляд за ринками фінансових послуг;

3) професійні якості та ділова репутація персоналу відповідають встановленим законом вимогам.

При цьому слова «страховик», «страхова компанія», «страхова організація» і похідні від них дозволяється використовувати в назві лише тим юридичним особам, які мають ліцензію на заняття страховою діяльністю.

Враховуючи істотну економічну значущість діяльності страховика, специфіку страхових відносин, ст. 2 ЗУ «Про страхування» передбачає, що учасників страховика повинно бути не менше трьох.

Страховики і перестраховики представлені на ринку у таких, передбачених ст. 2 ЗУ «Про страхування», організаційно-правових формах: акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю. Станом на жовтень 2013 року у Єдиному реєстрі зареєстровано 411 страхових компаній (табл. 2)[1].

Таблиця 2

Кількість страхових компаній в Україні

Страхові компанії	На кінець року			На кінець кварталу	
	2010	2011	2012	III кв. 2012	III кв. 2013
Загальна кількість	456	442	414	448	411
в т.ч. СК non-Life	389	378	352	384	349
в т.ч. СК Life	67	64	62	64	62

[1] Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – URL : http://nfp.gov.ua (дата звернення 10.01.2014 р.).

Загальна характеристика страхової компанії полягає у таких ключових положеннях:

- це комерційна юридична особа, що діє на підставі ліцензії;
- страхова компанія утворюється в будь-якій організаційно-правовій формі господарського товариства, окрім товариства з обмеженою відповідальністю;
- такі компанії можуть бути утворені не менше, чим трьома учасниками;
- страхова компанія повинна мати законодавчо встановлений розмір статутного фонду[1];
- предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням;
- законодавче закріплення особливого порядку припинення діяльності і банкрутства страхових компаній (з максимальним врахуванням інтересів страхувальників і закріплення спеціальної черговості задоволення вимог кредиторів).

Окрім цього, необхідно відзначити, що, відповідно до ст. 2 ЗУ «Про страхування», страхова діяльність в Україні здійснюється страховиками-резидентами України. Страховик-нерезидент має право здійснювати страхову діяльність в Україні лише за наявності таких умов:

1) держава, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, належить до держав – членів Світової організації торгівлі, не належить до держав, які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, а також співпрацює із Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF);

2) між уповноваженим органом із здійснення нагляду за страховими компаніями країни, в якій зареєстрований страховик-

---

[1] Про порядок формування статутного капіталу страховика цінними паперами : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 13.11.2003 р. № 124 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 48 (12.12.2003). – Ст. 2550.

нерезидент, та Нацкомфінпослуг підписано меморандум (укладено угоду) про обмін інформацією;

3) за страховою діяльністю відповідно до законодавства країни реєстрації страховика-нерезидента здійснюється державний нагляд[1];

4) між Україною та країною, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, укладено міжнародний договір про запобігання податковим ухиленням та уникнення подвійного оподаткування;

5) держава, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, не включена до переліку офшорних зон, визначеного згідно із законодавством України;

6) страховик-нерезидент має відповідну ліцензію на здійснення страхової діяльності відповідно до законодавства держави, в якій він зареєстрований;

7) рейтинг фінансової надійності (стійкості) страховика-нерезидента відповідає вимогам, установленим Нацкомфінпослуг.

В Україні, як і в багатьох інших державах, ядро системи страхування складають компанії, утворені у вигляді акціонерних товариств, як правило, приватного типу. Така форма дає можливість контролювати розповсюдження акцій серед учасників, що відповідає інтересам засновників. Процедура створення приватного акціонерного товариства істотно простіша, ніж утворення публічного акціонерного товариства, що дозволяє заощадити час і грошові кошти.

Хоча на сьогодні перспективним для страхової діяльності стає утворення страховиків у формі публічних акціонерних товариств. Це – компанії, які зорієнтовані на значні обсяги страхових послуг. Вони потребують залучення коштів вкладників (інвесторів), які переважно не схильні до активної участі в управлінні страховою компанією (рис. 1).

---

[1] Про затвердження Вимог до порядку укладання договорів із страховиками-нерезидентами : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 01.11.2007 р. № 8197 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 89 (03.12.2007). – ст. 3286.

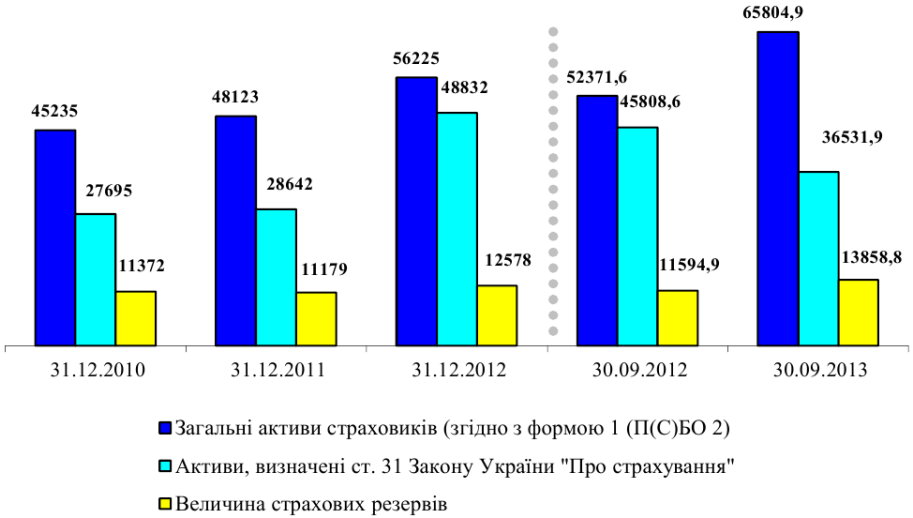

Рис. 1. Динаміка активів та обсягів
страхових резервів страховиків
у 2010–2012 рр. та за 9 місяців 2013 р. (млн грн)[1]

Доречним є наведення точки зору Г.Ф. Шершеневича, який відзначав: «Страхова справа йде в ногу з акціонерною справою. Тільки утворення величезних акціонерних капіталів без великого ризику для кожного з учасників дало можливість поставити правильніше страхову справу»[2].

У переліку дозволених в Україні організаційно-правових форм, в яких можуть бути створені страхові компанії, відсутнє товариство з обмеженою відповідальністю. Така ситуація пов'язана з тим, що засновники цих товариств несуть відповідальність за зобов'язаннями тільки в межах внесених ними у статутний фонд внесків.

---

[1] Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – URL : http://nfp.gov.ua (дата звернення 10.01.2014 р.).

[2] Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Т. 2. Товар. Торговые сделки / Г.Ф. Шершеневич. – М., 2003. – С. 320.

§ 2. Види страхових компаній

Найважливішими ланками страхової системи є страхові компанії, які підрозділяються на певні види залежно від форми власності, від організаційно-правової форми, від наявності або відсутності спеціалізації в наданні страхових послуг, величини активів та інших критеріїв. Розглянемо типову класифікацію страхових компаній.

1) Залежно від **наявності або відсутності спеціалізації** страхові компанії підрозділяються на:

- універсальні. Вони характеризуються широким обсягом страхових послуг, що надаються (майнове страхування, страхування відповідальності та ін.);
- спеціалізовані. Такі компанії орієнтовані на обслуговування вужчих страхових інтересів (наприклад, займаються тільки страхуванням автотранспортних ризиків).

2) Залежно від **профілю послуг**:

- такі, що спеціалізуються на укладенні договорів страхування особистого або майнового;
- перестрахувальні компанії (які формують свій профіль через вторинне прийняття ризиків). Приймають на перестрахування ризики інших страхових компаній.

3) Залежно від **форми власності** страхові компанії можуть бути:

- державними[1];
- приватними.

4) Залежно від **участі іноземних інвесторів у формуванні капіталу** страхової компанії:

---

[1] Національна акціонерна страхова компанія НАСК «Оранта» є правонаступницею Укрдержстраху, заснованого 25.11.1921 р. В 1994 р. Укрдержстрах перетворено на Відкрите акціонерне товариство НАСК «Оранта», засновником якої з боку держави виступив Фонд держмайна України. У 2007 році Фонд держмайна продав інвесторові останній пакет акцій, що перебував у державній власності. Компанія стала приватною, що сприяло поліпшенню структури активів НАСК «Оранта». Офіційний сайт НАСК «Оранта» [Електронний ресурс]. – URL : http://www.infostrax.com.ua/all-companies.html (дата звернення 10.01.2014 р.).

- національні (без участі іноземних інвесторів);
- за участю іноземного інвестора у формуванні статутного капіталу страховика[1].

5) **За величиною активів виділяють**:

- великі, середні і дрібні страхові компанії.

6) Залежно від **організаційно-правової форми** страхової компанії виділяють:

- утворені у формі господарських товариств;
- товариства взаємного страхування;
- страхові об'єднання (страхові пули, синдикати, корпорації та ін.).

7) За **зоною обслуговування:**

- регіональні;
- міжрегіональні;
- міжнародні.

На сучасному етапі спостерігається тенденція розвитку недержавного сектора страхування як у всьому світі, так і в Україні.

Утворення **державної страхової компанії** пов'язано з організацією страхового фонду на основі централізації коштів. Організація державних страхових компаній здійснюється шляхом їх заснування через уповноважені на те органи державної влади й управління або шляхом націоналізації повернення їх майна у державну власність.

Визначаючи правовий статус державних страхових компаній, необхідно зазначити, що він характеризується подвійністю. Подвійне становище державних страхових компаній виражається в тому, що, з одного боку, через них здійснюється державна страхова монополія, а з іншого – ці компанії є економічно самостійними організаціями і виступають повноправними господарюючими суб'єктами на ринку фінансових послуг.

Діяльність, здійснювана державними страховиками, спрямована на забезпечення і розвиток ефективного функціонування ринку

---

[1] На жовтень 2013 р. кількість страховиків з іноземними інвестиціями в Україні становить 94. Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – URL : http://nfp.gov.ua (дата звернення 10.01.2014 р.).

страхових послуг, створення в Україні необхідних умов для розвитку страхових компаній різних організаційно-правових форм і захисту інтересів страхувальників. Утворення державної страхової компанії потрібно розглядати і як форму державного втручання у сферу страхового ринку.

Під **товариствами взаємного страхування** необхідно розуміти форму організації страхового фонду на основі централізації коштів при пайовій участі його членів.

Відповідно до ч. 3 ст. 352 ГК України, ст. 14 ЗУ «Про страхування», громадяни і юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку, встановленому чинним законодавством. На сьогодні порядок утворення і діяльності товариств взаємного страхування передбачений Тимчасовим положенням «Про товариство взаємного страхування», затвердженим Постановою КМ України[1].

Згідно з п. 2 Положення, **товариство взаємного страхування** є юридичною особою – страховиком, утвореним відповідно до ЗУ «Про страхування», з метою страхування ризиків членів цього товариства. Члени товариства взаємного страхування є учасниками цього товариства.

Страхувальниками товариства взаємного страхування можуть бути члени цього товариства – юридичні особи та дієздатні громадяни, якщо це передбачено його установчими документами. За економічною природою товариство взаємного страхування належить до некомерційних організацій і дозволяє проводити довгострокові накопичувальні види страхування, орієнтовані на запити різних верств населення.

Аналогічним чином будується також діяльність товариств взаємного страхування у сфері страхування майна і відповідальності. Особлива організаційна форма товариств взаємного страхування пов'язана з обслуговуванням договорів морського страхування. Тут функції товариств взаємного страхування виконують

---

[1] Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування : Постанова КМ України від 01.02.1997 р. № 132 // Офіційний вісник України. – 1997. – число 6. – № с. 64.

клуби взаємного страхування судновласників. Стосовно умов страхових ризиків учасник товариства взаємного страхування одночасно виступає страхувальником і страховиком. Мінімальна кількість учасників такого товариства визначається відповідно до національного законодавства. Види страхування, що проводяться такими товариствами, визначаються його учасниками і повинні бути відображені у їх статутах.

Створення подібних товариств характерно для захисту майнових інтересів судновласників, різних спілок середніх і великих власників (домовласників, власників готельних мереж і т. ін.).

Роль і значення товариств взаємного страхування, що діють на страхових ринках Західної Європи, США і Японії, постійно зростає, все більше концентруючись у сфері довгострокового особистого страхування і недержавних (корпоративних) ПФ. Про це ж свідчить й історичний досвід дореволюційної Росії, де в 1864–1918 рр. була представлена широка мережа товариств взаємного страхування (більше 200), ліквідованих у ході соціалістичних перетворень страхової справи в РРФСР.

Страхова корпорація – це форма формування страхового фонду на основі централізації коштів шляхом корпоративного управління. Прикладом такої організаційної форми служить міжнародна страхова корпорація «Ллойд». Кожен страховик, що іменується в практиці «Ллойда» андеррайтером, приймає страхування на свій ризик, виходячи з власних фінансових можливостей. «Ллойд» як організація не несе юридичної відповідальності за претензіями, які можуть бути пред'явлені до індивідуальних страховиків у результаті їх страхової діяльності. Страхові компанії, що виступають учасниками «Ллойда», об'єднані в синдикати (за видами страхування), на чолі яких стоять андеррайтери, що приймають на страхування ризики від імені всіх своїх членів. Здійснення страхування в корпорації «Ллойд» виконується брокерами, які виступають як посередники між страхувальниками та андеррайтерами. Окрім проведення страхових операцій, «Ллойд» через свої структурні підрозділи, включаючи агентів у великих містах світу, надає широке коло послуг інформаційного і практичного характеру.

Відповідно до ст. 13 ЗУ «Про страхування», страховики можуть утворювати спілки, асоціації й інші об'єднання для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів і здійснення спільних програм, якщо їх утворення не суперечить законодавству України. Ці об'єднання не можуть займатися страховою діяльністю.

Страховики, відповідно до ч. 3 ст. 13 вказаного Закону, яким дозволено займатися обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, зобов'язані бути членами МТСБУ, яке є юридичною особою, що утримується за рахунок коштів страховиків. Воно є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Участь страховиків у МТСБУ є умовою провадження діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Його основні завдання такі: виконання страхових зобов'язань за цим видом страхування за страховиків – його членів у разі їх неплатоспроможності; компенсація за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю потерпілих у ДТП, подій з вини водіїв невстановленого транспорту; коли винуватець загинув і не мав діючого договору такого обов'язкового страхування; в інших випадках і на умовах, встановлених КМ України; забезпечення пільгового страхування для окремих категорій автовласників за рахунок коштів централізованих страхових резервних фондів у випадках і на умовах, встановлених КМ України.

Окрім цього, МТСБУ забезпечує членство України в міжнародній системі автострахування «Зелена Картка» і виконання загальновизнаних зобов'язань перед аналогічними уповноваженими організаціями інших країн-членів цієї системи. Це організація-гарант щодо відшкодування збитку на території країн-членів міжнародної системи автострахування «Зелена Картка», обумовленої власниками зареєстрованих в Україні транспортних засобів.

Фінансування виконання гарантійних функцій і завдань МТСБУ здійснюється за рахунок коштів централізованих страхових резервних фондів, органами управління яких є це об'єднання страхових компаній.

Страховики, які мають ліцензію на здійснення страхування с/г продукції з державною підтримкою, зобов'язані утворити АСП, що є юридичною особою та утримується за рахунок коштів страховиків.

Страхові компанії, які займаються страхуванням авіаційних і морських ризиків, можуть створювати спеціалізовані страхові бюро, наприклад, Авіаційне страхове бюро, Морське страхове бюро.

Страховики, які мають дозвіл на страхування відповідальності операторів ядерних установок за шкоду, що може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту, зобов'язані утворити ядерний страховий пул, що утримується за рахунок коштів страховиків.

Необхідно зазначити, що в Україні досить широко проводиться діяльність у сфері використання ядерної енергії. Україна є однією з найбільших в Європі ядерно-енергетичних держав та таких, що використовують джерела іонізуючого випромінювання. У зв'язку з цим істотно зростає проблема ядерного страхування як одного із засобів фінансового забезпечення покриття обсягу відповідальності. Практично у всіх державах, в яких здійснюється ядерне страхування, діють по одному страховому пулу (але, наприклад, в США – два пули, утворені ще в 1956 р.). Подібна тенденція (пов'язана з наявністю одного національного пулу) обумовлена необхідністю концентрації великих страхових резервів, швидкою мобілізацією максимально можливих грошових коштів у разі ядерного інциденту, а також забезпечення перестрахувальної безпеки.

Страховий пул набув широкого поширення у перестрахувальній практиці в країнах, що розвиваються. Учасники (члени) пулу, якими зазвичай є всі або більшість страхових компаній ринку, на підставі добровільної угоди між собою або згідно з вимогами законодавства, передають в пул (англ. *pool* – загальний казан) всі належні перестрахуванню ризики понад суми власного утримання за всім портфелем страхування або за окремими видами страхування, або навіть за визначеними, особливо небезпечними ризиками катастрофічного характеру.

Страховий пул – це об'єднання страховиків для спільного страхування певних ризиків, перш за все для страхування небезпечних, великих і маловідомих ризиків. Таким чином, страхові пули створюються як різновиди картельної угоди або консорціуму

для проведення вузькогалузевих операцій страхування, коли кількість ризиків невелика, але вони вимагають такого великого страхового відшкодування, яке не під силу кожному учаснику пулу окремо. Тому в страхових пулах всі страховики спільно беруть участь як в страхових операціях, так і в розподілі прибутку і збитків. Проте подібні об'єднання не є юридичними особами, утворюються на підставі угоди між страховиками, з метою забезпечення фінансової стійкості страхових операцій, гарантій страхових виплат, повнішого забезпечення ризиків на умовах солідарної відповідальності його учасників за виконання зобов'язань за договорами страхування, укладеними від імені учасників пулу.

Подібне об'єднання страховиків може створюватися на певний термін або без обмеження терміну діяльності. Кількість страховиків – учасників пулу, не обмежується.

Страховий пул не відповідає за зобов'язаннями учасників пулу, що виникають поза рамками його діяльності, учасники пулу не несуть відповідальності за зобов'язаннями інших учасників поза рамками діяльності пулу. Учасники пулу можуть бути учасниками інших страхових пулів, а також перестраховувати частину ризику за договорами страхування, укладеними на підставі угоди про страховий пул, якщо інше не передбачено цією угодою.

Серед цілей утворення подібних пулів необхідно зазначити прагнення запобігти або скоротити витік валюти за кордон. Головний недолік пулів полягає в тому, що при настанні катастрофічних страхових випадків збитки повинні повністю або в межах утримання ринку оплачуватися страховими компаніями однієї країни.

Кептів – акціонерна страхова компанія, що обслуговує цілком або переважно корпоративні страхові інтереси засновників, а також самостійних господарюючих суб'єктів, що входять у структуру багатопрофільних концернів і фінансово-промислових груп.

Страховий офшор – акціонерна страхова компанія, утворена в офшорній зоні, що володіє пільговим режимом оподаткування прибутку, одержаного від страхової діяльності. Діяльність страхових офшорів зосереджена у фінансових центрах, що знаходяться поза територією країни. Правовий режим цих фінансових центрів

надає страховій компанії ряд податкових пільг, а також звільняє від валютного контролю.

Проте успіх розвитку страхування в нашій державі залежатиме не стільки від кількості і видів страхових компаній, що пропагують ті або інші види страхування, скільки від орієнтації страхових послуг на реальні потреби і запити страхувальників.

§ 3. Ліцензування страхової діяльності

Ліцензування страхової діяльності здійснюється відповідно до законів України «Про страхування», «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», Ліцензійних умов провадження страхової діяльності[1].

Ліцензування страхової діяльності тривалий період часу здійснював Укрстрахнагляд, пізніше Мінфін України (після 15.03.2000 р. на підставі Указу Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади»[2]), але на сьогодні ліцензування здійснює Нацкомфінпослуг України.

Ліцензії на страхування (перестрахування), здійснюване у формі обов'язкового і добровільного, видаються юридичним особам, які утворені у формі акціонерних товариств, командитних товариств, повних товариств або товариств з додатковою відповідальністю[3], відповідно до ЗУ «Про господарські товариства».

Для отримання ліцензії страховик подає у Нацкомфінпослуг

---

[1] Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28.08.2003 р. № 40 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2047.

[2] Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 15.12.1999 р. № 1573/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50 (31.12.99). – Ст. 2435.

[3] Про видачу ліцензії на провадження страхової діяльності Товариству з додатковою відповідальністю «Страхова компанія «Провіта»» [Електронний ресурс] : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 24.04.2012 р. № 66 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin77729.LHT. – Назва з екрана.

заяву, до якої додаються певні документи. Заява про видачу ліцензії та документи, що додаються до неї, приймаються за описом, копія якого видається заявнику з відміткою про дату прийняття документів органом ліцензування та підписом відповідальної особи.

Перелік документів, які надаються для отримання ліцензії, відповідно до ст. 38 ЗУ «Про страхування», включає:

1) заяву встановленої форми;

2) копії установчих документів;

3) довідки банків або висновки аудиторських фірм (аудиторів), що підтверджують розмір сплаченого статутного капіталу;

4) довідка про фінансовий стан засновників страховика, підтверджена аудитором (аудиторською фірмою), якщо страховик створений у формі повного чи командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю;

5) правила (умови) страхування;

6) економічне обґрунтування запланованої страхової (перестрахувальної) діяльності;

7) інформація про учасників страховика, голову виконавчого органу та його заступників, копія диплома голови виконавчого органу страховика або його першого заступника про вищу економічну або юридичну освіту, копія диплома головного бухгалтера страховика про вищу економічну освіту, інформація про наявність відповідних сертифікатів у випадках, передбачених Нацкомфінпослуг.

Вона зобов'язана розглянути заяву страховика про видачу йому ліцензії у строк, що не перевищує 30 календарних днів з часу одержання всіх передбачених документів.

Нацкомфінпослуг встановлює окремий порядок видачі ліцензій, перелік документів, які додаються до заяви для одержання ліцензії філією страховика-нерезидента, терміни розгляду заяви філії страховика-нерезидента, виходячи з правил рівного доступу до ринків фінансових послуг.

Відповідно до ст. 36 ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) заявникові в письмовій формі

протягом трьох робочих днів з дати прийняття відповідного рішення. У рішенні про відмову у видачі ліцензії зазначаються підстави такої відмови, до яких відносять:

1) недостовірність даних у документах, поданих заявником, для отримання ліцензії;

2) невідповідність заявника згідно з поданими документами ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про видачу ліцензії.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі:

- виявлення недостовірних даних у документах, поданих заявником про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії не раніше ніж через три місяці з дати прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії;
- невідповідності заявника ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії після усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі ліцензії.

Страховики, які отримали ліцензію на страхування життя, не мають права займатися іншими видами страхування[1]. Ліцензії на проведення страхування життя видаються без зазначення в них строку дії[2].

Нацкомфінпослуг використовує бланки ліцензії єдиного зразка, який затверджується КМ України.

У ліцензії, відповідно з ст. 37 ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», зазначається:

1) найменування органу ліцензування, що видав ліцензію;

---

[1] Про затвердження Положення про порядок та умови ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28.12.2004 р. № 3197 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 6 (25.02.2005). – Ст. 383.

[2] На жовтень 2013 р. в Україні було зареєстровано 62 страховики, що отримали ліцензії на страхування життя (або Life страхування). Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – URL : http://nfp.gov.ua (дата звернення 10.01.2014 р.).

2) вид господарської діяльності з надання фінансових послуг, на право провадження якого видається ліцензія;
3) найменування юридичної особи;
4) ідентифікаційний код юридичної особи;
5) місцезнаходження юридичної особи;
6) дата прийняття та номер рішення про видачу ліцензії;
7) посада, прізвище та ініціали особи, яка підписала ліцензію;
8) дата видачі ліцензії та строк її дії.

Ліцензія підписується членом Нацкомфінпослуг відповідно до розподілу обов'язків та засвідчується печаткою.

У разі прийняття позитивного рішення про видачу ліцензії Нацкомфінпослуг повинна оформити ліцензію не пізніше ніж за п'ять робочих днів з дня надходження документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії. Так, відповідно до Постанови КМ України «Про встановлення плати за видачу ліцензії на проведення конкретного виду страхування», плата за видачу ліцензії на проведення конкретного виду страхування є разовою і вноситься у розмірі, що становить 12,5 тис. гривень (для кожного виду за переліком згідно з додатком)[1].

Нацкомфінпослуг робить відмітку про дату прийняття документів, що підтверджують внесення заявником плати за видачу ліцензії, на копії опису, яку було видано заявнику при прийомі заяви про видачу ліцензії.

Якщо заявник протягом тридцяти календарних днів з дня направлення йому повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії не подав документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії, або не звернувся до Нацкомфінпослуг для отримання оформленої ліцензії, комісія має право скасувати рішення про видачу ліцензії або прийняти рішення про визнання такої ліцензії недійсною.

Діяльність з надання фінансових послуг на підставі ліцензії, виданої Нацкомфінпослуг, здійснюється на всій території України.

Як уже було зазначено, у ліцензії повинно обов'язково

---

[1] Про встановлення плати за видачу ліцензії на проведення конкретного виду страхування : Постанова КМ України від 13.04.2005 р. № 286 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 15 (29.04.2005). – Ст. 773.

міститися найменування форми і виду (видів) страхування, на проведення яких вона видається. Ліцензія на кожен вид страхування оформлюється на окремому бланку.

Згідно зі ст. 5 ЗУ «Про страхування» страхова діяльність включає такі форми страхування як: а) добровільне страхування; б) обов'язкове страхування:

А. Видами **добровільного страхування**, відповідно до пунктів ст. 6 ЗУ «Про страхування», виступають:

1) страхування життя;
2) страхування від нещасних випадків;
3) медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
4) страхування здоров'я на випадок хвороби;
5) страхування залізничного транспорту;
6) страхування наземного транспорту (крім залізничного);
7) страхування повітряного транспорту;
8) страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
9) страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
10) страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
11) страхування майна (іншого, ніж передбачено пунктами 5–9 цієї статті);
12) страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
13) страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
14) страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
15) страхування відповідальності перед третіми особами (іншої, ніж передбачена пунктами 12–14 цієї статті);
16) страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);
17) страхування інвестицій;
18) страхування фінансових ризиків;
19) страхування судових витрат;
20) страхування виданих гарантій (порук) та прийнятих гарантій;

21) страхування медичних витрат;

21-1) страхування цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) за шкоду, яку може бути завдано у зв'язку з виконанням його обов'язків;

22) страхування сільськогосподарської продукції;

23) інші види добровільного страхування.

Характеристику та класифікаційні ознаки видів добровільного страхування визначає Нацкомфінпослуг.

Б. До видів **обов'язкового страхування**, відповідно до пунктів ст. 7 ЗУ «Про страхування», належать такі:

1) медичне страхування;

2) особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Держбюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;

3) особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Держбюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);

4) страхування спортсменів вищих категорій;

5) страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;

6) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті[1];

7) авіаційне страхування цивільної авіації[2];

8) страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажирам, багажу, пошті, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;

---

[1] Про затвердження Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті : Постанова КМ України від 14.08.1996 р. № 959 // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 16. – Ст. 451.

[2] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового авіаційного страхування цивільної авіації : Постанова КМ України від 12.10.2002 р. № 1535 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 42 (01.11.2002). – Ст. 1943.

9) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів[1,2];

10) страхування засобів водного транспорту;

12) страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;

13) страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Держбюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;

14) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру[3];

15) страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;

16) страхування майнових ризиків за угодою про розподіл

---

[1] Про деякі питання здійснення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 09.07.2010 р. № 566 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 64 (30.08.2010). – Ст. 2229.

[2] Положення про єдину централізовану базу даних щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 09.07.2010 р. № 566 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 64 (30.08.2010). – Ст. 2229.

[3] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру : Постанова КМ України від 16.11.2002 р. № 1788 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 47 (06.12.2002). – Ст. 2163.

продукції у випадках, передбачених ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»[1];

17) страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора, ліквідатора фінансової установи (для банків – уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб), членів виконавчої дирекції та адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та працівників центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, які визначені ним для вирішення питань щодо участі держави у капіталізації банку;

18) страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених ЗУ «Про нафту і газ»[2];

19) страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Держбюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб;

20) страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів[3];

22) страхування об'єктів космічної діяльності (наземна інфра-

---

[1] Про угоди про розподіл продукції : Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44 (05.11.99). – Ст. 391.

[2] Про нафту і газ : Закон України від 12.07.2001 р. № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50 (14.12.2001). – Ст. 262.

[3] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів : Постанова КМ України від 19.08.2002 р. № 1219 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 34 (06.09.2002). – Ст. 1614.

структура), перелік яких затверджується КМ України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері космічної діяльності;

23) страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності;

24) страхування об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі[1];

25) страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;

26) страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів[2];

27) страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим КМ України;

28) страхування відповідальності власників собак (за переліком порід, визначених КМ України) щодо шкоди, яка може бути заподіяна третім особам[3];

29) страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за

---

[1] Про затвердження порядків і правил обов'язкового страхування у сфері космічної діяльності : Постанова КМ України від 10.11.2010 р. № 1033 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 86 (19.11.2010). – Ст. 3034.

[2] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів : Постанова КМ України від 01.06.2002 р. № 733 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23 (21.06.2002). – Ст. 1106.

[3] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам : Постанова КМ України від 09.07.2002 р. № 944 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28 (26.07.2002). – Ст. 1321.

шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї[1];

30) страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими КМ України[2];

31) страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну;

32) страхування відповідальності морського судновласника;

33) страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та від протиправних дій третіх осіб;

34) страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам;

35) страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування[3];

40) страхування майна, переданого у концесію;

41) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів;

---

[1] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї : Постанова КМ України від 29.03.2002 р. № 402 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14 (19.04.2002). – Ст. 728.

[2] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків : Постанова КМ України від 23.04.2003 р. № 590 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 17 (08.05.2003). – Ст. 780.

[3] Про затвердження Порядку і правил обов'язкового страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування : Постанова КМ України від 06.04.2011 р. № 358 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 26 (15.04.2011). – Ст. 1065.

42) страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно третім особам унаслідок проведення вибухових робіт;

43) страхування майнових ризиків користувача надр під час дослідно-промислового і промислового видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ;

44) страхування життя і здоров'я волонтерів на період надання волонтерської допомоги;

45) страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса;

46) страхування ризику невиплати гравцям призів у разі неплатоспроможності та/або банкрутства оператора державних лотерей.

Для здійснення обов'язкового страхування КМ України, якщо інше не визначено законом, встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

Для договорів міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів КМ України встановлює максимальні розміри страхових платежів, у межах яких МТСБУ встановлює обов'язкові для своїх членів єдині розміри страхових платежів за такими договорами.

Ліцензії на обов'язкові види страхування видаються відповідно до п. 2.14 Ліцензійних вимог та особливих умов ліцензування, установлених КМ України. Ліцензія на конкретний вид обов'язкового страхування видається, якщо страховик має досвід здійснення добровільного страхування не менше ніж два роки, якщо інше не передбачено законодавством[1]. Для підтвердження зазначених вимог надаються відповідні копії договорів страхування.

У разі зміни найменування страховика або зміни його місця знаходження необхідно впродовж десяти робочих днів переоформити ліцензію. Для переоформлення ліцензії необхідно в Нацкомфінпослуг України подати заяву про переоформлення ліцензії (встановленого зразка) і нотаріально засвідчені копії відповідних

---

[1] Під досвідом не менше ніж два роки потрібно розуміти наявність протягом усього зазначеного періоду чинної ліцензії і чинних договорів страхування.

документів, у яких обґрунтовані зміни, що відбулися. Нацкомфінпослуг протягом п'ятнадцяти робочих днів з дати надходження заяви про переоформлення ліцензії і документів, що додаються до неї, зобов'язана (за умови надання страховиком документа про внесення плати за переоформлення ліцензії) видати переоформлену на новому бланку ліцензію з урахуванням змін, вказаних у заяві про переоформлення ліцензії.

Контроль за додержанням Ліцензійних умов здійснюється Нацкомфінпослуг шляхом проведення виїзних та безвиїзних перевірок (інспекцій) відповідно до Правил проведення перевірок (інспекцій) Нацкомфінпослуг[1].

При порушеннях страховиком вказаних у ліцензії умов і правил здійснення страхової діяльності орган ліцензування може дати розпорядження про усунення порушень або тимчасово зупинити (обмежити) її дію на певний термін або до усунення цих порушень[2].

---

[1] Про затвердження Правил проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 27.11.2012 р. № 2422 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 13 (26.02.2013). – Ст. 498.

[2] Для посилення конкурентоспроможності, стійкості та інвестиційної привабливості страхового ринку України у 2014 році згідно з Концепцією розвитку ринку небанківських фінансових послуг України Нацкомфінпослуг зосередиться на запровадженні пруденційного нагляду на основі оцінки ризиків та міжнародних норм корпоративного управління. Особлива увага державного регулятора приділена підвищенню рівня капіталізації страхових компаній, запровадженню принципів страхового нагляду відповідно до стандартів Міжнародної асоціації органів страхового нагляду шляхом гармонізації нормативно-правових актів з питань регулювання діяльності страхових компаній з Директивою 2009/138/ЄС «*Solvency II*». Це стосується, зокрема, частини встановлення вимог щодо платоспроможності, звітності та системи розкриття інформації, системи управління страхових компаній, перегляду повноважень Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Нацкомфінпослуг. – URL : http://nfp.gov.ua/news/337.html (дата звернення 10.01.2014 р.).

Тимчасовим зупиненням (обмеженням) дії ліцензії є тимчасове позбавлення страховика права на провадження страхової ності, яке передбачає можливість на підставі відповідного рішення Нацкомфінпослуг відновлення права на провадження страхової діяльності у разі усунення причин, які стали підставою для тимчасового зупинення (обмеження) дії ліцензії, без отримання нової ліцензії.

Відповідно до п. 7.2. Ліцензійних умов провадження страхової діяльності **підставами для тимчасового зупинення (обмеження) дії ліцензії** є:

- систематичне порушення страховиком законодавства про фінансові послуги у разі застосування до нього не менше ніж двох заходів впливу протягом календарного року;
- установлений перевіркою факт відсутності страховика за місцезнаходженням, зазначеним у Єдиному державному реєстрі, та/або реєстрі; та/або неповідомлення страховиком про зміну свого місцезнаходження Нацкомфінпослуг у строки, визначені законодавством;
- недопуск інспекційної групи до проведення перевірки (інспекції) страховика та/або ненадання на запит інспекційної групи у визначений нею строк документів та інформації, що стосуються предмета перевірки та необхідних для проведення перевірки (інспекції);
- повторне аналогічне протягом календарного року порушення страховиком законодавства, що регулює діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- повторне аналогічне протягом календарного року порушення страховиком законодавства про фінансові послуги;
- невиконання страховиком вимог цих Ліцензійних умов;
- недотримання страховиком на будь-яку дату вимог законодавства в частині формування та/або розміщення страхових резервів, інших гарантійних страхових резервних фондів, а також обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами;

- неподання або подання не в повному обсязі страховиком до Нацкомфінпослуг звітності відповідно до законодавства;
- неподання або подання не в повному обсязі страховиком документів в установлений строк на письмову вимогу Нацкомфінпослуг;
- встановлення факту надання страховиком Нацкомфінпослуг недостовірної інформації;
- ненадання в установлений цими Ліцензійними умовами строк інформації та документів, що підтверджують зміни чи доповнення до документів, поданих для одержання ліцензії.

Ліцензійні умови у п. 7.3 передбачають **підстави анулювання (відкликання) ліцензії**:

- заява страховика про анулювання ліцензії;
- рішення про скасування державної реєстрації страховика як юридичної особи;
- виявлення недостовірних даних (інформації) в документах, поданих страховиком для одержання ліцензії, якщо така інформація вплинула на прийняття рішення про видачу ліцензії;
- неусунення страховиком порушень законодавства про фінансові послуги, що стали підставою для раніше застосованих до нього заходів впливу відповідно до законодавства;
- неможливість страховика забезпечити виконання вимог ліцензійних умов, установлених для страхової діяльності, зокрема початок відповідно до вимог нормативно-правових актів процедури ліквідації страховика;
- нездійснення страховиком страхової діяльності відповідно до виданої ліцензії протягом останніх 12 місяців;
- неусунення страховиком порушень, що стали підставою для тимчасового зупинення (обмеження) дії ліцензії протягом 3 місяців з дати прийняття рішення про тимчасове зупинення (обмеження) дії ліцензії.

Рішення про анулювання (відкликання) ліцензії може бути оскаржено в судовому порядку.

У разі анулювання ліцензії як заходу впливу страховик може одержати нову ліцензію на право провадження страхової діяльності

не раніше ніж через рік з дати прийняття рішення Нацкомфінпослуг про анулювання (відкликання) попередньої ліцензії.

§ 4. Внутрішня структура та органи правління страхової компанії

Діяльність страхової компанії здійснюється відповідно до чинного законодавства на підставі затвердженого статуту і локальних документів. Страховики, як уже зазначалося, можуть бути утворені в передбачених ст. 2 ЗУ «Про страхування» організаційно-правових формах: акціонерних товариств, повних товариств, командитних товариств і товариств із додатковою відповідальністю. Найбільш поширеною організаційно-правовою формою як серед українських страхових компаній, так і зарубіжних є акціонерні товариства.

Подібна ситуація пов'язана з тим, що у порядку утворення і правового становища акціонерного товариства закладені переваги цієї організаційно-правової форми. Акціонерна форма накопичення статутного капіталу дає можливість залучати до створення страхової компанії юридичних і фізичних осіб, зацікавлених у вигідному розміщенні інвестицій.

Розглянемо особливості цієї організаційно-правової форми. Акціонерні товариства створюються та функціонують відповідно до положень ЗУ «Про акціонерні товариства». Як передбачено у ст. 3 цього Закону **акціонерне товариство** – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні та приватні.

Страхові компанії, що створені у формі акціонерних товариств, включають три рівні органів правління:

1) загальні збори акціонерів;
2) виконавчий орган (правління або дирекція);
3) наглядова рада.

Контрольний орган – ревізійна комісія.

Найвищим органом правління акціонерної страхової компанії є **загальні збори акціонерів**. У страховій компанії можуть проводитися річні і позачергові загальні збори акціонерів. Річні збори повинні проводитися щорічно в терміни, передбачені статутом страховика, але не раніше, ніж через два місяці, і не пізніше, ніж через 6 місяців після закінчення фінансового року. На загальних зборах підводяться підсумки діяльності за минулий рік, створюються управлінські структури страховика на наступний рік. Відбувається обрання ради директорів страхової компанії, ревізійної комісії (або ревізора), призначається аудитор. Розглядаються і затверджуються річний звіт, бухгалтерський баланс, рахунок прибутків і збитків, пропозиції щодо розподілу прибутку, а також збільшення або зменшення статутного фонду страхової компанії. Порядок денний загальних зборів акціонерів формує правління або рада директорів.

Керівництво поточною діяльністю акціонерної страхової компанії здійснює його **виконавчий орган** в особі **генерального директора і правління (ради директорів)**. Компетенція генерального директора (єдиноначальне керівництво) і правління (колегіальне керівництво) справами страхової компанії повинні бути закріплені в статуті. Причому генеральний директор страхової компанії одночасно є головою правління.

Порядок діяльності правління страхової компанії визначається статутом, а також внутрішнім документом, затвердженим радою директорів, – положенням або регламентом, в якому встановлюються терміни і порядок скликання і проведення його засідань, прийняття рішень тощо. Крім того, з генеральним директором і кожним членом правління укладається договір, що визначає їх функції, права та обов'язки, виходячи з вимог чинного законодавства. Договір від імені акціонерної страхової компанії підписує голова ради директорів або інша особа, уповноважена радою.

Рада директорів здійснює загальне керівництво справами страхової компанії в межах наданих їй повноважень. До виняткової компетенції ради директорів належать: визначення пріоритетних напрямів діяльності товариства, скликання річних і позачергових загальних зборів акціонерів, затвердження порядку денного і

здійснення інших дій, пов'язаних з підготовкою і проведенням загальних зборів. На раду директорів покладено також прийняття рішень про розміщення страховою компанією цінних паперів; визначення роздрібної вартості майна компанії та ін. Радою директорів затверджуються внутрішні документи, що визначають порядок діяльності страхової компанії.

Кількісний склад ради директорів визначається статутом страховика. Обрання членів ради директорів проводиться на річних зборах акціонерів. Обираються вони строком на один рік. Подальше формування ради директорів здійснюється щорічно. Одні і ті ж особи можуть переобиратися в раду директорів акціонерної страхової компанії необмежену кількість разів. Загальні збори акціонерів мають право достроково припинити повноваження будь-якого члена ради директорів. Генеральний директор акціонерної страхової компанії не може одночасно бути головою ради директорів.

Засідання ради директорів проводяться не тільки за ініціативою голови, але і на вимогу членів ради, ревізійної комісії або аудитора страхової компанії, а також інших осіб, вказаних у статуті. Кворум для проведення засідання ради директорів визначається статутом акціонерної страхової компанії. Статутом страхової компанії голові ради директорів може бути надано право вирішального голосу у разі рівності голосів членів ради. Рішення ради директорів є правовим документом і підлягає оформленню належним протоколом.

До контрольних органів акціонерної страхової компанії належить **ревізійна комісія**, яка переважно виконує контрольні функції внутрішнього аудиту. Ревізійній комісії надано право вимагати проведення позачергового засідання ради директорів, вносити на його розгляд питання, що виникають за результатами перевірки фінансово-господарської діяльності страховика та пропозиції про скликання позачергових зборів акціонерів і т. ін. Самостійно ревізійна комісія не приймає управлінських рішень, що визначають та оперативно регулюють питання страхової і фінансово-господарської діяльності страхової компанії.

Під структурою компанії розуміються насамперед зв'язки між різними частинами страхової організації для досягнення її мети. Це

поділ роботи на окремі завдання, що виконуються керівництвом, галузевими та функціональними управліннями, відділами, секторами й іншими підрозділами центрального офісу та регіональної мережі компанії.

Організація діяльності страхової компанії будується, як правило, за функціональною ознакою. При цьому виділяється ряд структурних підрозділів, на які покладено виконання окремих функцій.

Секретаріат – постійний орган при раді директорів, президенті і віце-президенті страхової компанії, необхідний для перевірки виконання рішень цих органів. При секретаріаті працює група із зв'язків з громадськістю, мета якої інформувати засоби масової інформації, громадські організації про діяльність страховика, його спонсорські заходи тощо, організовувати прес-конференції, презентації й інші заходи.

Група радників-консультантів – постійно діючий дорадчий орган при керівництві страхової компанії, утворюється для вирішення найбільш важливих питань діяльності страхової компанії.

Виконавчі дирекції – забезпечують функціональне управління за основними видами страхової діяльності. Зазвичай виділяють виконавчі дирекції (управління або відділи) особистого, майнового страхування, перестрахування, сервісного обслуговування, розвитку регіональної мережі та ін. Ці підрозділи очолюють відповідні виконавчі директори (начальники управлінь або відділів), які, як правило, входять до складу правління страхової компанії. Внутрішня структура виконавчих дирекцій може складатися з взаємопов'язаних основних і допоміжних відділів (управлінських груп).

Відділ організації особистого страхування проводить роботу, пов'язану з просуванням всіх видів особистого страхування на ринок, тісно взаємодіє з відділом реклами і маркетингу.

Відділ організації майнового страхування проводить аналогічну роботу щодо покриття майнових ризиків і ризиків цивільної відповідальності.

Відділи методології і нових видів займаються проблемними питаннями організації особистого і майнового страхування, ведуть актуарні розрахунки, проводять оцінку ризиків, тісно взаємодіють з обчислювальним центром та архівом страховика. Систематизують

та узагальнюють пропозиції, що надходять, про індивідуальне покриття ризику (коли немає типових правил та умов страхування), роблять висновки про можливість укладання таких договорів страхування.

Експертні групи вирішують питання оцінки збитку й організації виплат страхових сум і відшкодувань.

Міжнародний відділ взаємодіє із зарубіжними страховими компаніями, здійснює протокольні і представницькі функції.

Відділ реклами і маркетингу здійснює пропаганду послуг страховика через всі види засобів масової інформації, вивчає кон'юнктуру ринку, складає прогнози його розвитку і загальної ділової стратегії страхової компанії, взаємодіє в цих питаннях з групою стратегічного планування.

Група стратегічного планування складає короткострокові, середньострокові і довгострокові плани розвитку страхової справи, які носять індикативний характер, формує і контролює виконання бюджету доходів і витрат страхової компанії за передбаченими фінансовими планами.

Бухгалтерія веде бухгалтерський облік господарських операцій страховика, складає поточну, річну фінансову і статистичну звітність, взаємодіє із службою зовнішнього аудиту, позабюджетними фондами, ДПІ та органами Держстату України.

Інвестиційний відділ вирішує питання диверсифікації тимчасово вільних грошових коштів страховика, надання їм ліквідної форми у вигляді банківських депозитів, довготривалих інвестицій в цінні папери, нерухомість та ін.

Обчислювальний центр здійснює розробку і впровадження програм автоматизованої обробки страхової інформації в практику роботи страхової компанії. Взаємодіє зі всіма структурними підрозділами страховика, формує електронні бази даних за страховими випадками, категоріями страхувальників та іншими угрупуваннями. Створює замкнуту в рамках центрального офісу і філіалів страхових компаній електронну мережу, підключену до центрального комп'ютера. Працює над створенням інших локальних комп'ютерних мереж.

Управління регіональної мережі веде роботу з представ-

ництвами, генеральними страховими агентами на місцях, координує і контролює їх діяльність.

Навчальний центр здійснює професійну підготовку прийнятих на роботу страхових агентів, підвищення кваліфікації і перепідготовку фахівців страхової компанії.

Відділ кадрів здійснює кадрове забезпечення діяльності страхової компанії. Спільно з навчальним центром вирішує питання атестації штатних співробітників страховика.

Юридичний відділ здійснює юридичне забезпечення діяльності компанії, веде претензійну роботу, представляє інтереси страховика в суді. Розробляє проекти локальних нормативних документів страхової компанії.

§ 5. Відокремлені підрозділи страхової компанії

Відповідно до ЦК України, ГК України, законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про страхування», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців», страхові компанії мають право створювати відокремлені підрозділи страховика, до яких належать філії та представництва.

Відповідно до ст. 95 ЦК України: **філією** є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності. Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до єдиного державного реєстру. Страховик несе повну відповідальність за діяльність його відокремлених підрозділів.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців», **відокремлений підрозділ юридичної особи** – це філія, інший підрозділ юридичної особи, що знаходиться поза її місцезнаходженням та виробляє продукцію, виконує роботи або операції, надає послуги від імені юридичної особи, або представництво, що здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Згідно із ст. 58 ГК України, відкриття суб'єктом господарювання філій (відділень), представництв без створення юридичної особи не потребує їх державної реєстрації. Відомості про відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання залучаються до її реєстраційної справи та включаються до Єдиного державного реєстру в порядку, визначеному законом.

Діяльність філій страховика здійснюється в межах видів діяльності, які віднесені до їх компетенції, за умови дотримання нормативів страхових зобов'язань, встановлених для філії.

Філія може мати власну назву, яку дозволяється використовувати згідно з Положенням про філію, має відокремлений баланс та здійснює страхову діяльність за видами, на які страховик отримав ліцензії на заняття страховою діяльністю і право на здійснення яких було надано філії загальними зборами учасників страховика. Таке право може бути надане повністю або з обмеженнями. Так, відповідно до п. 1.7 Ліцензійних умов провадження страхової діяльності страховик має право здійснювати страхування через свій відокремлений підрозділ за умови внесення інформації про відокремлений підрозділ до Державного реєстру фінансових установ.

У разі наявності у страховика відокремлених підрозділів у заяві на видачу ліцензії зазначається або до заяви додається їх перелік із зазначенням їх найменування, місцезнаходження, номерів телефонів, а також дати та номера рішення про створення відокремленого підрозділу.

Зі світової практики страхової діяльності відомі три системи організації роботи страхових компаній з філіями. Вибір тієї чи іншої системи залежить від конкретних обставин, адже кожна з них має свої особливості.

Централізована система. Вона передбачає прийняття

основних рішень (у тому числі відшкодування збитків) центральним офісом. Тут підписуються поліси, здійснюються розрахунки та ін. На філії покладається видача, отримання і перевірка анкет на страхування та покриття збитків. Ці документи пересилаються до центрального офісу для прийняття відповідних рішень.

Децентралізована система. За цієї системи більшість рішень, що стосуються укладення договорів і відшкодування збитків, приймаються у філії. Остання самостійно поновлює договори і веде облік. Перевагою є те, що у філії клієнти мають можливість оперативно отримати більше послуг, ніж при централізованій системі.

Регіональна система. За такої системи серед філій виокремлюються головні для цього регіону. У них зосереджується група фахівців з андеррайтингу, оцінювання та відшкодування збитків. Вони обслуговують потреби кількох філій, що працюють у цьому регіоні.

У філіях зосереджується великий обсяг інформації про поліси, страхові внески, відшкодування збитків, заробітну плату, комісійні винагороди. Тому існує тісний зв'язок між філіями і головним офісом.

Представництво страховика є відокремленим підрозділом останнього, який не є юридичною особою, діє згідно з Положенням про представництво, не має права безпосередньо здійснювати страхову діяльність. Представництво виконує функції і завдання щодо сприяння організації і здійснення статутної діяльності страховика, виступає від імені страховика. Представництва можуть бути створені на території як України, так і іноземних держав. Вони мають такі завдання: збір інформації, реклама, пошук клієнтів страховика в цьому регіоні або країні, виконання репрезентативної функції.

Створення регіональної мережі – справа досить дорога. З розвитком посередницьких структур компаніям, можливо, стане вигідніше користуватися послугами страхових агентів і брокерів для підтримання необхідних зв'язків з віддаленими від центрального офісу страхувальниками.

Наявність численної мережі філій характерна в основному для

великих страховиків, що діють на ринку страхових послуг протягом тривалого періоду часу. Лідером у цій сфері є НАСК «Оранта», у якої за станом на квітень 2014 року утворено 676 відокремлених структурних підрозділів[1].

§ 6. Припинення діяльності страхової компанії

Діяльність страхової компанії може бути припинена шляхом реорганізації і ліквідації. Загальний порядок і підстави ліквідації юридичних осіб передбачені ст.ст. 110–111 ЦК України.

Згідно зі ст. 13 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», реорганізація та ліквідація фінансових установ відбуваються з додержанням вимог відповідних законів України та нормативно-правових актів державних органів з питань регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг, зокрема ЗУ «Про страхування», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»[2].

Внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи, яка є фінансовою установою, здійснюється на підставі витягу про її виключення з державного реєстру фінансових установ за формою, встановленою Нацкомфінпослуг, та інших документів, перелік яких встановлений законом для державної реєстрації юридичних осіб.

Підстави та порядок проведення ліквідації, реорганізації та санації страховика передбачений у ст. 43 ЗУ «Про страхування», згідно з положенням якої Нацкомфінпослуг має право призначити проведення примусової санації страховика-резидента у разі:

- невиконання ним зобов'язань перед страхувальниками протягом трьох місяців;

---

[1] Офіційний сайт НАСК «Оранта» [Електронний ресурс]. – URL : http://www.oranta.ua/ukr/representation_network.php

[2] Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31 (04.08.92). – Ст. 440.

- недосягнення ним визначеного законом розміру статутного капіталу;
- настання інших випадків, визначених чинним законодавством України.

Примусова санація передбачає:

- проведення комплексної перевірки фінансово-господарської діяльності страховика-резидента, в тому числі обов'язкової аудиторської перевірки;
- визначення Нацкомфінпослуг управляючої особи, без згоди якої не може здійснюватися фінансове, господарське і кадрове управління страховиком-резидентом;
- встановлення заборони на вільне користування майном страховика-резидента та прийняття страхових зобов'язань без дозволу Нацкомфінпослуг;
- встановлення обов'язкового для виконання графіка здійснення розрахунків із страхувальниками;
- прийняття рішення про ліквідацію або реорганізацію страховика-резидента. Ліквідація страховика-резидента здійснюється в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Реорганізація страховика-резидента за рішенням Нацкомфінпослуг передбачає:

- реорганізацію страхового посередника відповідно до нормативних актів, що регулюють діяльність страхових посередників;
- об'єднання кількох страховиків-резидентів із визначенням порядку передачі страхових зобов'язань за умови погодження на це власників страховиків-резидентів;
- залучення до числа учасників страховика-резидента інших страховиків (у тому числі страховиків-нерезидентів) за умови проведення ними всіх розрахунків за зобов'язаннями та боргами страховика, строк сплати яких уже настав.

При ліквідації страховика у разі, коли учасники страховика прийняли таке рішення і страховик не має зобов'язань перед страхувальниками, Нацкомфінпослуг приймає рішення про виключення страховика з Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків).

Ліквідація страховика-резидента, що має зобов'язання перед

страхувальниками, у разі визнання його банкрутом здійснюється у порядку, визначеному законом.

При ліквідації платоспроможного страховика вимоги страхувальників за договорами страхування відносяться до вимог першої черги.

Виключення страховика з державного реєстру суб'єктів підприємницької діяльності органами державної влади і органами місцевого самоврядування у зв'язку з його ліквідацією або реорганізацією здійснюється тільки після внесення відповідних змін у Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків).

Реорганізація страховика-резидента (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) проводиться у порядку, визначеному чинним законодавством України, з урахуванням особливостей забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування, встановлених Нацкомфінпослуг[1].

Вимоги страхувальників, застрахованих осіб, вигодонабувачів та кредиторів задовольняються за рахунок активів філії страховика-нерезидента, в разі їх недостатності – гарантійного депозиту, а в разі недостатності активів філії страховика-нерезидента та її гарантійного депозиту – за рахунок страховика-нерезидента, який створив таку філію.

Існують певні особливості реорганізації страховика (злиття, приєднання, розділення, виділення, перетворення), які здійснюються згідно із законодавством України з урахуванням особливостей забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування.

Виділяють такі типи реорганізації страховика, які передбачають:

- **злиття** – припинення діяльності двох (або декількох) страховиків як юридичних осіб, передачу всіх майнових та немайнових прав і зобов'язань страховику – юридичній особі, створеній унаслідок реорганізації;

---

[1] Про затвердження Положення про особливості забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування у разі реорганізації страховиків : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 04.06.2004 р. № 913 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 25 (09.07.2004). – Ст. 1676.

- **приєднання** – припинення діяльності одного страховика як юридичної особи, передачу всіх майнових та немайнових прав і зобов'язань іншому страховику – юридичній особі на правах філії або без відкриття філії;
- **розділення** – припинення діяльності одного страховика як юридичної особи, передачу за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах всіх його майнових та немайнових прав і зобов'язань декільком страховикам – юридичним особам, створеним унаслідок реорганізації;
- **виділення (відокремлення**) – створення страховика – юридичної особи (або декількох страховиків – юридичних осіб), якій (яким) за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах переходять майнові та немайнові права і зобов'язання страховика, який реорганізується;
- **перетворення** – зміна організаційно-правової форми товариства, у вигляді якого був створений страховик, при цьому новому страховику переходять всі майнові та немайнові права і зобов'язання страховика, що реорганізується; а також перепрофілювання страховика в страхового посередника за умови погашення ним своїх майнових та немайнових зобов'язань перед страхувальниками і перестрахувальниками.

Розглянемо детальніше одну з підстав припинення діяльності страховика – банкрутство. Необхідно зазначити, що особливості ліквідації страхових компаній у разі визнання їх банкрутами ЗУ «Про страхування» не передбачені. Відповідно до ст. 43 ЗУ «Про страхування», ліквідація страховика, що має зобов'язання перед страхувальниками, у разі визнання його банкрутом здійснюється в порядку, визначеному законом. Особливості проведення подібної процедури банкрутства страховика передбачені ст. 87 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або про визнання його банкрутом».

Особливості банкрутства страховиків:

- при розгляді справи про банкрутство страховика учасником провадження у справі про банкрутство визнається Нацкомфінпослуг. Арбітражний керуючий у справі про банкрутство страхо-

вика повинен скласти іспит за програмою підготовки арбітражних керуючих у справах про банкрутство страхових організацій;

- заява про порушення справи про банкрутство страховика може бути подана в господарський суд боржником, кредитором або іншим уповноваженим на це органом;
- відчуження майна страховика-боржника як цілісного майнового комплексу здійснюється в процедурі санації за правилами, встановленими ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або про визнання його банкрутом». При проведенні ліквідаційної процедури цілісний майновий комплекс страховика може бути проданий тільки у разі згоди покупця взяти на себе зобов'язання страховика-банкрута за договорами страхування, за якими страховий випадок не настав до дня визнання страховика банкрутом;
- покупцем цілісного майнового комплексу страховика може бути тільки страховик;
- у разі продажу цілісного майнового комплексу страховика у процедурі санації до покупця переходять всі права та обов'язки за договорами страхування, за якими на дату продажу майна страховика страховий випадок не настав;
- у разі визнання господарським судом страховика банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури всі договори страхування, укладені таким страховиком, за якими страховий випадок не настав до дати прийняття зазначеного рішення, припиняються, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 87 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або про визнання його банкрутом».

Страхувальники за договорами страхування, за якими страховий випадок настав до дня прийняття господарським судом постанови про визнання страховика банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, мають право вимагати страхові виплати.

Порядок задоволення вимог кредиторів. Згідно з ч. 9 ст. 87 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або про визнання його банкрутом» у разі визнання господарським судом страховика банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури вимоги кредиторів за договорами страхування першої черги підлягають задоволенню в такому порядку:

– у першу чергу – вимоги за договорами особистого страхування, передбачені ч. 8 ст. 87;

– у другу чергу – вимоги фізичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 8 ст. 87;

– у третю чергу – вимоги юридичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 8 ст. 87;

– у четверту чергу – вимоги за договорами особистого страхування, передбачені ч. 7 ст. 87 Закону;

– у п'яту чергу – вимоги фізичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 7 ст. 87;

– у шосту чергу – вимоги юридичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 7 ст. 87.

У справах про банкрутство страховика мирова угода може бути затверджена господарським судом тільки після погашення заборгованості за вимогами кредиторів першої і другої черг, заборгованості за вимогами застрахованих осіб, вигодонабувачів, страхувальників за договорами обов'язкового страхування, а також вимогами, пов'язаними з відшкодуванням сум компенсаційних виплат і витрат у зв'язку із здійсненням компенсаційних виплат за договорами обов'язкового страхування.

До заяви про затвердження мирової угоди разом із документами, передбаченими ч. 1 ст. 81 цього Закону, мають бути додані документи, що підтверджують погашення заборгованості, зазначеної в абз. 1 ч. 1 ст. 81.

При цьому вимоги кожної наступної черги задовольняються у міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута для повного задоволення всіх вимог однієї черги, вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог. Вимоги, заявлені після закінчення терміну, встановленого для їх погашення, не розглядаються і вважаються погашеними. Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, також вважаються погашеними.

Після завершення усіх розрахунків з кредиторами ліквідатор подає до господарського суду звіт і ліквідаційний баланс, до якого додаються: показники виявленої ліквідної маси; відомості про реалізацію об'єктів ліквідної маси з посиланням на укладені

договори; копії договорів та акти прийому-передачі майна; реєстр вимог кредиторів; документація, що підтверджує вимоги кредиторів.

Контрольні запитання

1. *Поняття, права та обов'язки страхової компанії.*
2. *Види страхових компаній.*
3. *Організаційно-правові форми страхових компаній в Україні.*
4. *Переваги та недоліки створення страхової компанії у формі товариства взаємного страхування.*
5. *Виникнення правосуб'єктності страхової компанії.*
6. *Обмеження правосуб'єктності страховиків згідно із законодавством України.*
7. *Органи правління страхової компанії та в чому полягає їх компетенція.*
8. *Внутрішня структура страхової компанії (основні та допоміжні відділи).*
9. *Поняття відокремлених підрозділів страхової компанії та порядок їх утворення.*
10. *Процедура легалізації діяльності страхової компанії.*
11. *Поняття і зміст засновницьких документів.*
12. *Процедура ліцензування діяльності страхової компанії (порядок отримання ліцензії, органи ліцензування, строки).*
13. *Ліцензійні умови провадження страхової діяльності.*
14. *Склад Правил страхування компанії та вимоги до них.*
15. *Документи, які повинна мати страхова компанія для заняття страховою діяльністю.*
16. *Проблема забезпеченості, надійності і фінансової стійкості системи страхування.*
17. *Підстави та наслідки анулювання ліцензії страхової компанії.*
18. *Поняття і засоби припинення діяльності страхової компанії.*
19. *Форми і порядок реорганізації страхової компанії.*
20. *Поняття і підстави банкрутства страхової компанії.*
21. *Процедура санації страхової компанії.*
22. *Ліквідаційна процедура страхової компанії.*

23. *Черговість стягнення боргів зі страхової компанії-банкрута і задоволення вимог кредиторів.*
24. *Переваги існування страхової компанії у формі публічного акціонерного товариства.*
25. *Критерії успішної діяльності страхової компанії на ринку страхових послуг.*

ГЛАВА 4. ПУБЛІЧНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ЛАНКА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

1. *Сутність і природа страхування як інституту фінансового права.*
2. *Поняття, види і форми публічного страхування.*
3. *Функції і принципи публічного страхування.*
4. *Законодавчі підстави регулювання страхових відносин.*

§ 1. Сутність і природа страхування як інституту фінансового права

Процеси глобалізації є основою змін у світовій економіці. Вони активно впливають на формування та характер функціонування сучасного світового ринку. Основним їх проявом є лібералізація фінансових ринків та універсалізація фінансового посередництва, що реалізується, зокрема, через страхові правовідносини. Досвід виникнення і розвитку ринкових відносин у різних країнах свідчить, що їхнє становлення завжди супроводжується й розвитком страхування як активної складової фінансової системи.

Страхування традиційно досліджується як специфічна фінансова послуга, що забезпечує оцінку та страхування ризиків і фінансового відшкодування втрат від їх настання. Аналіз ролі страхування в ефективному розвитку фінансової системи держави та її стабільності набуває все більшого значення в сучасних умовах.

Розвиток страхування необхідно розглядати у загальному контексті еволюції національних та глобальних фінансових систем. На них впливають високі темпи розвитку та лібералізації національних і міжнародних фінансових ринків, міжнародна фінансова інтеграція, циклічні та кон’юнктурні коливання, нестабільність міжнародних товарних і фінансових ринків, періодичні зовнішні

шоки для національних економік. Вказані процеси актуалізують необхідність забезпечення ефективності та стабільності національних і глобальних фінансових систем. Тому посилюється потреба в ефективному та збалансованому розвитку страхування у фінансовій системі, його ролі у забезпеченні фінансової стабільності[1].

Система ринкових відносин в Україні, розвиток національного страхового ринку обумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання страхової діяльності і визначення в ній ролі держави як суб'єкта, що виконує обов'язки щодо захисту майнових та особистих інтересів фізичних і юридичних осіб. Виконання цього завдання об'єктивно потребує також дослідження історико-правових аспектів виникнення страхування у світі і в Україні, оскільки з'ясування ґенези страхування, виявлення співвідношення між первинними і сучасними формами страхування дасть можливість встановити специфіку і особливості їх розвитку, сприятиме визначенню напрямів удосконалення правового регулювання як страхування, так і страхової діяльності у цілому[2].

Загальновідомою є теза про те, що сутність будь-якого соціального явища можна зрозуміти лише тоді, коли функціонування його розглядається в контексті загального історичного процесу. Тому, щоб правильно зрозуміти і дослідити сучасний стан страхування в Україні, важливо вивчити історію його розвитку.

Страхування як одна з головних складових світової фінансової системи має досить давню історію. Воно пройшло шлях, який вимірюється тисячоліттями, зазнавши за цей час суттєвих змін. Цей факт обумовив розгляд етапів розвитку страхування. У юридичній літературі вчені виокремлюють різні етапи розвитку страхових відносин.

Розглядаючи страхування як складову фінансової системи, доцільно виокремити три етапи його формування: 1) перерозподільне

---

[1] Шевченко В. Страхування у фінансовій системі: міжнародний та національний аспекти розвитку / В. Шевченко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2008. – Вип. 105. – С. 38.

[2] Мачуський В. Історико-правові аспекти виникнення страхування: Руська правда і Жалувана грамота містам / Володимир Мачуський // Юридична Україна. – 2007. – № 10. – С. 10.

страхування (неприбуткове: в натуральній, а в подальшому – у грошовій формі). Цей етап починається від античності та триває до XVI ст.; 2) страхування як вид підприємницької діяльності (XVII–XIX ст.ст.); 3) страхування як функція фінансового посередника (кінець XX ст. і до сьогоднішнього часу).

У XXI ст. страхування ввійшло як одна з найбільш розвинених та ефективних сфер діяльності. Про це свідчать суми надходжень страхових премій, які у світі щороку зростають швидше ніж валовий внутрішній продукт. Водночас багато дослідників страхової справи справедливо вважають, що рівень розвитку страхового ринку є одним із важливих показників економічного розвитку держави. Розвиток страхового ринку України є нагальною потребою, продиктованою зростанням рівня ризикованості економічних, політичних, соціальних та екологічних процесів, виступає важливим показником стану економіки держави[1].

З'ясування суті страхування, його основної ідеї є особливо важливим у період реформування економіки, зміни стереотипів мислення, розбудови в Україні нової правової держави. Бажання досягнути якомога більшого економічного благополуччя притаманне людині від народження й до смерті, воно ж робить її чутливою до навколишнього світу та матеріальних благ, що оточують. Проте з часом втрачаються дорогі нам речі, здоров'я, та чи можна компенсувати цю втрату грошовим еквівалентом? Вирішення цього питання можливе, зокрема, за допомогою страхування[2].

Страхування може бути охарактеризовано як економічна та правова категорія[3]. В юридичній та економічній літературі визначено, що страхування за своєю економічною та юридичною природою є закріпленим у законі способом матеріального відшкодування збитків, яких зазнала одна юридична чи фізична особа, через їх розподіл між багатьма особами. Таке відшкодування

---

[1] Ельбрехт В. В. Еволюція страхування / В. В. Ельбрехт // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2004. – № 2 (27). – С. 71.

[2] Кінащук Л. Поняття страхування з позиції фінансового права / Лариса Кінащук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 63.

[3] Финансовое право : учебник / под ред. О. Н. Горбуновой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – С. 254.

здійснюється за рахунок спеціального централізованого фонду, який знаходиться у віданні страхової організації та утворений за рахунок грошових внесків страхувальників. Таким чином, страхування будується на ідеї розподілу збитків однієї особи на багатьох суб'єктів[1]. Його необхідно розглядати як багатогранне, системне явище, а об'єднання в єдине визначення «страхування» усіх його суттєвих аспектів неможливо. Основний зміст цього поняття доцільно розглядати у таких його аспектах, як соціально-економічний, фінансовий та юридичний.

Як соціально-економічна категорія страхування сьогодні визначається системою економічних відносин, які включають сукупність форм та методів формування цільових фондів грошових коштів та їх використання на відшкодування шкоди при різних непередбачуваних несприятливих явищах, а також на надання допомоги громадянам при настанні певних подій у їх житті[2].

Економічну сутність страхування у розподілі та перерозподілі грошових коштів вбачають деякі вчені. Вони, зокрема, зазначають, що страхувальник, знаючи про ймовірність певного ризику, реалізація якого може призвести до небажаних економічних наслідків, за невелику плату купує собі надійний захист (при ризикових видах страхування) чи забезпечує зміцнення досягнутого ним добробуту (при заощаджувальних видах)[3].

Із позиції цільового формування й використання страхових фондів можна дати таке визначення страхуванню: «Страхування – це система обмінно-перерозподільних відносин із приводу

---

[1] Прокошин В. А. Финансово-правовое регулирование страховой деятельности в современной России : учеб. пособ. / В. А. Прокошин, Н. Н. Косаренко. – М. : Флинта : Нац. ин-т бизнеса, 2004. – С. 7.

[2] Шахов В.В. Введение в страхование : экономический аспект / В.В. Шахов. – М. : Финансы и статистика, 1992. – С. 7, 16; Фінансове право України : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. – 2-ге вид., стерео. – К. : Правова єдність, 2010. – С. 284, 285; Фінансове право : навч. посіб. / за ред. М.П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2010. – С. 212.

[3] Жабинець О.Й. Страхування : навч. посіб. / О.Й. Жабинець, І.В. Цюпко, Л.М. Томаневич. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – С. 10–11.

формування й використання колективних страхових фондів на засадах солідарної відповідальності»[1].

Аналізуючи сутність страхування, можна дійти висновку про те, що страхування є самостійною економічною категорією поряд з фінансами та кредитом. Ця система економічних відносин включає, по-перше, утворення за рахунок внесків юридичними та фізичними особами спеціального фонду коштів і, по-друге, його використання для відшкодування майнових збитків від стихійних лих та інших несприятливих випадкових явищ, а також для надання громадянам допомоги при настанні певних подій у їх житті[2].

Таким чином, страхування як економічна категорія є економічними відносинами, які включають сукупність форм та методів формування цільових фондів грошових коштів та їх використання для відшкодування шкоди за різних непередбачуваних несприятливих обставин (ризиків), а також для надання допомоги юридичним та фізичним особам у разі настання певних несприятливих подій.

У юридичній та економічній літературі економічний аспект страхування тісно пов'язується з фінансовим. Загальновідомо, що страхування є, по суті, дійсно фінансовою операцією, відмінною від торгової та промислової, і в той же час воно в загальній народній економіці займає досить важливе місце, що відповідає спустошливим наслідкам тих стихійних лих, проти яких воно дає захист[3].

Правильним є твердження, що страхування як соціально-економічна та фінансова категорія – це сукупність економічних, фінансових відносин щодо формування цільових фондів грошових коштів, призначених для відшкодування збитків, отриманих через реалізацію певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом та (або)

---

[1] Опарін В.М. Фінанси : навч. посіб. / В.М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 103.
[2] Шахов В.В. Страхование как самостоятельная экономическая категория / В.В. Шахов // Финансы. – 1995. – № 2. – С. 38–41.
[3] Котляревский С.А. Финансовое право СССР / С. А. Котляревский. – Л. : Государственное издательство, 1925. – С. 157.

договором, шляхом розподілу розміру збитків між учасниками формування цих фондів[1].

Останнім та ключовим аспектом у характеристиці страхування є правовий. Суспільні відносини, що складаються у сфері страхової справи, це відносини правові і регулюються юридичними нормами. Таким чином, страхування – це важлива правова категорія.

Українські фахівці в своїх публікаціях здебільшого зовсім не дають визначення поняття страхування або наводять його частинами, роз'яснюючи кожну. Так, існує думка, що страхування є системою особливих грошових відносин, що займають проміжну ланку між фінансовими і кредитними відносинами, це форма «організації централізованого (в певному масштабі) фонду за рахунок децентралізованих джерел (страхових внесків страхувальників)»[2].

Окремі вчені визначають страхування як самостійний економічний та юридичний напрямок в науці та практиці, який є регламентованою державою у законодавчих та інших правових актах системою управління фінансових відносин, на основі якої реалізуються певні (страхові) відносини між усіма суб'єктами, які беруть участь у цих правовідносинах[3].

Таке різноманіття поглядів на страхування обумовлене тим, що в сучасних економічних умовах страхування переважно демонополізоване, але держава контролює і регламентує діяльність комерційних страхових установ. Проте у цьому виданні мова також йде про обов'язкове державне страхування, яке здійснюється примусово за рахунок зборів податкового характеру. Коло цих страхових відносин – це вид фінансових перерозподільних відносин.

---

[1] Прокошин В.А. Финансово-правовое регулирование страховой деятельности в современной России : учеб. пособ. / В.А. Прокошин, Н. Н. Косаренко. – М. : Флинта : Нац. ин-т бизнеса, 2004. – С. 21–22.

[2] Фінансове право : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та фак-тів / за ред. Л.К. Воронової. – К. : ВЕНТУРІ, 1998. – С. 230–231; Фінансове право : підручник / Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, С.Т. Кадькаленко та ін. ; керівн. авт. колективу і відп. ред. Л.К. Воронова. – [3-тє вид., виправлене та доповнене]. – Х. : Консум, 1999. – С. 315–316.

[3] Аленичев В. В. Страховое законодательство России: историко-правовое исследование / В. В. Аленичев. – Т.1, 2. – М. : ЮКИС, 1998. – 623 с.

Така точка зору на обов'язкове державне страхування притаманна фахівцям фінансово-правової науки.

Отже, можна стверджувати, що страхування розглядається юристами як правовідносини, як категорія фінансового права з властивими лише їй особливостями, формами, принципами і функціями.

Нормативне визначення страхування, яке відображає його сутність, наводиться у ст. 1 ЗУ «Про страхування»: «Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів».

Також термін «страхування» закріплено у ч. 1 ст. 352 ГК України – це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Законодавець ототожнює «страхування» та «страхову діяльність», що є досить спірним. Поняття «страхування» значно ширше, ніж поняття «страхова діяльність». Термін «страхування» включає всі елементи, які стосуються страхових відносин (об'єкт, предмет, метод, суб'єкт та інші ознаки). Натомість термін «страхова діяльність», яка спрямована на створення, надання та супровід своїх послуг, стосується лише діяльності спеціально уповноважених державних організацій та страховиків. Отже, вони своїми діями приводять в рух безпосередній механізм страхування, це є підтвердженням того, що термін «страхування» є ширшим за термін «страхова діяльність». Ці поняття співвідносяться одне до одного як ціле та частина цілого, а тому їх не можна ототожнювати між собою[1].

---

[1] Роль страхування у забезпеченні економічної безпеки : монографія / О. А. Бурбело, С. В. Єськов, С. М. Андросов, О. М. Заєць ; МВС України,

Визначаючи страхування видом тільки цивільно-правових відносин, законодавець виявляє певну непослідовність. ГК України містить, зокрема, § 2 гл. 35 ГК України, який має назву «Страхування», а ст. 352 ГК, розташована у зазначеному параграфі, відповідно має назву «Страхування у сфері господарювання». Враховуючи ту обставину, що відповідно до ст. 1 ГК України регулює господарські відносини і містить статті, положення яких спрямовані на врегулювання відносин у сфері страхування, визначення страхування у ст. 1 Закону видом тільки цивільно-правових відносин видається не зовсім коректним і виправданим[1].

З метою удосконалення законодавчого визначення поняття страхування доцільно визнати страхування не видом цивільно-правових відносин, а більш широким поняттям «відносини»[2]. Отже, страхування як правову категорію вчені визначають як відносини щодо захисту інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, сформованих із сплачених ними страхових внесків[3]. Відносини з приводу страхування мають складний зміст, оскільки охоплюють різнорідні відносини як цивільно-правового, так і фінансово-правового характеру.

Сучасні дослідники страхування у науці фінансового права визначають страхування як врегульовані нормами фінансового права відносини з приводу формування страхових фондів шляхом сплати платежів зацікавленими особами та використання грошового фонду з метою відшкодування збитків в особливо обумовлених випадках[4]. Страхування, яке здійснюється у процесі формування, розподілу та використання публічних фінансових ресурсів, має

Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 43–44.

[1] Мачуський В. Теоретичні проблеми законодавчого визначення поняття страхування / Володимир Мачуський // Право України. – 2010. – № 6. – С. 196.

[2] Там само. – С. 198.

[3] Прокошин В. А. Финансово-правовое регулирование страховой деятельности в современной России : учеб. пособ. / В. А. Прокошин, Н. Н. Косаренко. – М. : Флинта : Нац. ин-т бизнеса, 2004. – С. 29.

[4] Кінащук Л. Поняття страхування з позиції фінансового права / Лариса Кінащук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 63.

виключно примусову правову природу, оскільки здійснюється за рахунок обов'язкових зборів. Воно охоплює рух фінансових ресурсів від страхувальників до страховиків, а потім при настанні певних обумовлених законом подій від страховиків до страхувальників. Отже, в процесі руху страхових коштів вони можуть накопичуватися і складати окремі грошові фонди у фінансовій системі держави. Проте рух цих коштів, повноваження задіяних суб'єктів регламентуються колом фінансово-правових норм, оскільки за об'єктом правового регулювання – це державні фінансові ресурси.

Таким чином, страхові правовідносини сучасного періоду сформувалися під впливом тривалого світового досвіду і мають складний зміст. Спочатку страхові внески не мали систематичного характеру і здійснювались переважно у натуральній формі, а коло ризиків, на випадок яких укладалися страхові угоди, було досить звужене (наприклад морських). На більш пізніх етапах спектр страхових послуг розширювався за видами і підвидами, з'явилася полюсна форма страхових послуг[1].

Незважаючи на те, що з часом форми і методи страхування змінились під впливом розвитку економіки та суспільних відносин, їх можна розглядати як прообраз державних і ринкових форм страхування, які по-новому формуються і розвиваються сьогодні в Україні.

Нині в Україні функціонує поряд із державними установами, страховими компаніями низка посередницьких та інших організацій, причетних до страхової справи. Раніше був спеціальний орган – Укрстрахнагляд, який здійснював державний контроль за дотриманням чинного законодавства на страховому ринку[2]. ЗУ «Про страхування» було визначено єдиний орган державної виконавчої влади, що здійснює відповідний нагляд: Укрстрахнагляд, утворений 17.09.1993 р. Він був центральним органом державної виконавчої влади, який підпорядковувався КМ України та за своїм статусом мав

---

[1] Чапічадзе Я.О. Етапи розвитку страхування / Я.О. Чапічадзе // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип. 19. – С. 233.

[2] Кінащук Л. Історико-правовий аналіз передумов виникнення страхування / Лариса Кінащук // Підприємство, господарство і право. – 2001. – № 12. – С. 62.

ранг Державного комітету України. У процесі адміністративної реформи функції Укрстрахнагляду було покладено на Мінфін України.

Важливе значення має також подальша інтеграція України у світові структури, що визначають міжнародну політику у сфері страхування. Україна лише з 1992 р. почала активно залучатися до міжнародної інтеграції. Очевидно, що за час, який минув відтоді, наша країна ще не ввійшла в усі необхідні структури як на європейському, так і на світовому рівні.

Показники рівня розвитку страхування (страхові премії до ВВП) в Україні є досить суперечливими – рівень ризикового страхування дещо перевищує показники Східної Європи, тоді як рівень страхування життя значно відстає не тільки від середньоєвропейського рівня, але й від Росії та деяких інших країн СНД. Значною мірою це обумовлено пріоритетом банківської системи у залученні заощаджень та відносною нерозвиненістю фінансового ринку[1]. У Концепції розвитку страхового ринку України до 2010 року підкреслювалося, що обсяг страхових виплат (відношення суми страхових виплат до суми страхових платежів) щороку неухильно зменшується. Так, у 2000 році він становив 19,1%, у 2004 – 7,9%[2]. Це свідчить про розвиток негативних тенденцій на національному страховому ринку, оскільки світова практика вважає ситуацію на такому ринку незадовільною, якщо рівень виплат нижчий за 70%[3] (рис. 2, 3).

Держава бере активну участь у нарадах страхнаглядів світу, що регулярно відбуваються за участю Організації економічного розвитку та співробітництва, дедалі тісніше співпрацює з іншими міжнародними організаціями. Розвинуті країни – члени ЄС –

---

[1] Шевченко В. Страхування у фінансовій системі: міжнародний та національний аспекти розвитку / В. Шевченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – Вип. 105. – С. 39.

[2] Ринок страхових послуг України: підсумки 1 кварталу 2010 року : матеріали офіційного звіту Держфінпослуг [Електронний ресурс] // Страхова справа. – 2010. – № 2 (38). – С. 18–33. – URL : http://forinsurer.com/public /05/03/02/1710

[3] Концепція соціального забезпечення населення України : Постанова ВР України від 21.12.1993 р. № 3758-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 6. – Ст. 31.

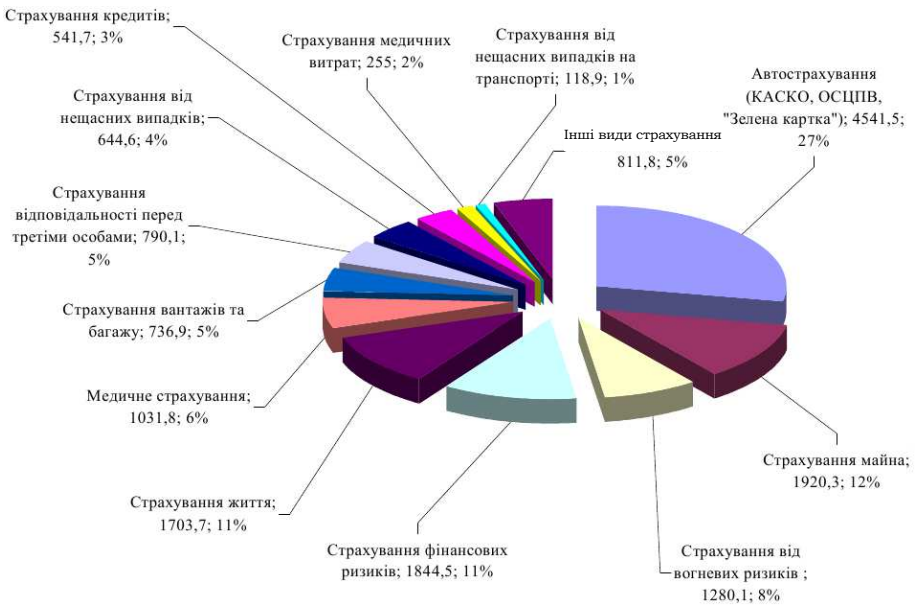

Рис. 2. Структура чистих страхових премій за видами страхування станом на 30.09.2013 р. (млн грн)[1]

застосовують максимально ефективні методи державного регулювання, що установлюються відповідними директивами. Країна, поступово стаючи повноправним членом найавторитетніших міжнародних організацій, опановує методи впливу держави на страховий ринок, що відповідають найвищим світовим стандартам[2].

Подальший розвиток світового ринку страхових послуг перебуває в залежності від збалансованості факторів економічного, політичного, законодавчого, структурного, соціального характеру. Основна мета державної політики бачиться у створенні сприятливих

---

[1] Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – URL : http://nfp.gov.ua (дата звернення 10.01.2014 р.).

[2] Мних М. Проблеми та напрями вдосконалення державної політики в галузі страхування / М. Мних // Економіка. Фінанси. Право. – 2000. – № 8. – С. 28.

Рис. 3. Структура чистих страхових виплат за видами страхування станом на 30.09.2013 р. (млн грн)

умов для адаптації досвіду розвинутих ринків страхування. Пріоритетні напрямки діяльності страхових компаній пов'язані з нарощуванням статутних капіталів, ефективністю здійснюваних інвестиційних проектів і диверсифікації грошових фондів, орієнтацією на укладання дострокових договорів страхування і розширення асортименту страхових послуг, комплексністю надаваного страхового захисту, співробітництвом страховиків[1].

Незважаючи на різноманіття страхових компаній та видів страхових послуг, що ними надаються, переважну більшість послуг надають за обов'язковими видами страхування, а тому механізм захисту інтересів страхувальників має бути реалізований через поручительство держави. Оскільки такі суспільні відносини складаються за участю держави, мають примусовий характер реалізації і здійснюються з метою соціального захисту громадян, ці відносини

[1] Чапічадзе Я.О. Етапи розвитку страхування / Я.О. Чапічадзе // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип. 19. – С. 233.

потрібно називати публічними страховими правовідносинами, тобто відносини у сфері надання обов'язкових страхових послуг можна віднести до публічних.

Виступаючи необхідною умовою розвитку фінансової системи і гарантом забезпечення стабільності держави, публічне страхування стає невід'ємною її функцією, що дозволяє завдяки компенсаційним виплатам мінімізувати економічні збитки.

§ 2. Поняття, види і форми публічного страхування

Страхове право включає норми приватного і публічного права, що об'єктивно виражає наявність приватних і публічних інтересів у сфері страхування. Приватні та публічні інтереси у сфері страхування тісно пов'язані, взаємодіють та доповнюють один одного. Страхування обумовлює участь значної кількості осіб у формуванні конкретного страхового фонду та отриманні з нього страхових виплат, особи зацікавлені у належному його функціонуванні та збереженні його цільового призначення. Під публічним же інтересом мається на увазі спільний інтерес значних соціальних груп (які практично представляють усе суспільство) у наявності та належному функціонуванні страхових фондів, достатніх для страхових виплат розмірів, необхідність швидкого відновлення порушених зв'язків у народному господарстві, використання коштів страхових резервів як інвестицій у народне господарство[1]. Це положення й обумовлює виникнення дискусій щодо віднесення страхових відносин до різних галузей права України.

Саме норми фінансового права визначають систему та організацію страхування, його види, порядок обов'язкового страхування, ліцензування страхової діяльності, забезпечення фінансової стабільності організацій-страховиків, джерела формування страхових резервів, їх взаємовідносини з іншими ланками фінансової системи держави, безпосередньо із бюджетною системою, порядок використання фондів коштів страхування, компетенцію органів державної влади у сфері страхування (спільно з нормами адміністративного

---

[1] Ковалевская Н. С. Система страхового права и система страхового законодательства / Н. С. Ковалевская // Страховое право. – 2000. – № 3. – С. 10–37.

права), а також здійснення державного нагляду за страховою діяльністю й інших відносин у сфері страхування, що виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів страхування, тобто такі відносини, які належать до сфери фінансової діяльності держави[1].

Діяльність держави та її органів у сфері мобілізації, розподілу та витрачання централізованих та децентралізованих фондів коштів має назву фінансової діяльності. При цьому страхування визначається як складова фінансової системи[2].

У багатьох підручниках з фінансового права фінанси страхових організацій включаються у предмет фінансового права. Проте існує і протилежна точка зору, згідно з якою інститут страхування неподільно належить цивільному праву й регулюється актами цивільного законодавства. Грошові кошти, що акумулюються страховими компаніями, належать їм, як і іншим юридичним особам, на підставі власності або господарського відання. Використання державою фінансових ресурсів страхових компаній в публічному інтересі можливе лише в рамках податкових вилучень[3].

У юридичній літературі існує й третя точка зору на природу страхових відносин. Деякі вчені, крім публічного та приватного права, виділяють і право соціальне[4]. Першоосновою цієї частини правової системи мають бути не окремі приватні або публічні інтереси та права, а людина як учасник соціальної системи суспільства з усіма її потребами, зобов'язаннями й інтересами[5].

---

[1] Мамедов А.А. Финансовые правоотношения в сфере страхования / А.А. Мамедов // Юрист. – 2003. – № 12. – С. 15; Макарова Ю. Финансовое право РФ в области страхования / Ю. Макарова // Страховое право. – 2000. – № 3. – С. 55.

[2] Воронова Л.К. Правовые основы расходов государственного бюджета в СССР / Л.К. Воронова. – К. : Вища школа, 1981. – С. 6–15.

[3] Шевелева Н.А. Финансовое право: новый этап развития / Н.А. Шевелева // Правоведение. – 2002. – № 5 (244). – С. 7.

[4] Рабінович П. Соціальне право: деякі питання загальної теорії / П. Рабінович, О. Панкевич // Право України. – 2003. – № 1. – С. 104–107.

[5] Сільченко С. Правове регулювання відносин соціального страхування: проблеми галузевої залежності / Сергій Сільченко // Підприємство, господарство і право. – 2011. – № 4 (184). – С. 166.

Щоб переконатися у правильності цієї точки зору, використаємо ознаки, які відрізняють відносини, що входять до предмета регулювання фінансового права, від відносин, що регулюються іншими галузями права. До таких ознак відносять таке: наявність публічного інтересу, спрямованість на утворення, розподіл і використання державних і місцевих фінансових ресурсів; їх майновий і пов'язаний із майновим характер[1]. Також виділяють ще одну ознаку: одним із суб'єктів фінансових правовідносин є держава, її органи і установи, територіальні громади, тобто органи державної і місцевої влади[2]. Зважаючи на наведені вище ознаки відносин, що входять у предмет фінансового права, у сфері страхування їм відповідає загальнообов'язкове державне соціальне і медичне страхування, оскільки в цих випадках страхові платежі за своєю сутністю набувають статусу загальнообов'язкових зборів. Страховиками в такому разі виступають державні цільові позабюджетні фонди: ПФ України, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та інші, які є державними спеціалізованими установами.

До ознак, які дозволяють зазначені правовідносини віднести до фінансово-правових, можна назвати й те, що обов'язок сплати страхових внесків встановлюється законом. Ці правовідносини мають грошовий характер, виникають щодо утворення, розподілу та використання публічних фондів соціального призначення; їх поява зумовлена публічними цілями вирішення проблем фінансового забезпечення громадян у разі настання страхового випадку. Фінансові ресурси формуються за рахунок платежів фізичних чи юридичних осіб як окремого виду платежу чи у складі єдиного соціального внеску (податку). Саме вказані характеристики таких правовідносин зумовлюють віднесення їх до тих видів страхування, які становлять публічне страхування в Україні.

---

[1] Острогляд О. В. Визначення відносин у сфері страхування, що входять у предмет фінансового права / О. В. Острогляд // Право і безпека. – 2010. – № 3 (35). – С. 233.

[2] Дмитренко Е.С. Фінансове право України. Загальна частина : навч. посіб. / Е.С. Дмитренко. – К. : Алерта ; КНТ, 2006. – С. 86.

Окремо можна вказати на страхові відносини, які отримали нормативне закріплення з прийняттям ЗУ «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»[1] і які, зважаючи на вказані вище ознаки, підпадають під відносини у сфері публічного страхування. Ці відносини регулюються фінансовим правом, оскільки, якщо брати до уваги вказані вище ознаки, страховиком виступає Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – державна спеціалізована установа, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб; тут наявний безумовно публічний інтерес – сприяння стабільності фінансово-грошової системи України. Як свідчить практика останніх років, вірогідність настання страхових випадків дуже висока; страхові внески мають обов'язковий характер; наявність пені, яку сплачують учасники (тимчасові учасники) Фонду за несвоєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду тощо[2]. Можна зробити висновок, що до відносин у сфері публічного страхування належать загальнообов'язкове державне соціальне й медичне страхування, а також відносини щодо гарантування вкладів фізичних осіб, тобто відносини щодо мобілізації, розподілення і використання відповідних страхових фондів.

Постає питання: чи можна віднести усі види обов'язкового страхування до публічного страхування? Виходячи з наведених вище ознак публічного страхування, можна стверджувати, що ні, оскільки право на здійснення обов'язкових видів страхування може отримати будь-який страховик, якщо він має відповідну ліцензію. Тому лише відносини з приводу отримання ліцензії можна визнати публічними, а не обов'язкове страхування в цілому. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, у свою чергу, здійснюється виключно державними неприбутковими фондами, тому публічними є відносини і в процесі надання страхових послуг.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є різновидом соціального страхування. Тому доцільно з'ясувати, чи є

---

[1] Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 20.09.2001 р. № 2740-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.

[2] Острогляд О. В. Визначення відносин у сфері страхування, що входять у предмет фінансового права / О. В. Острогляд // Право і безпека. – 2010. – № 3 (35). – С. 234–235.

соціальне страхування складовою публічного страхування і що саме потрібно розуміти під соціальним страхуванням.

Необхідно зазначити, що наукові тлумачення поняття «соціальне страхування» відзначаються різноманітністю. Так, соціальне страхування є фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини, що виникають у процесі розподілу валового внутрішнього прибутку шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також охорони здоров'я[1].

До соціального страхування можна віднести «встановлену державою систему права щодо надання соціальних послуг та матеріального забезпечення громадянам у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від громадян причин, старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових коштів, що формуються шляхом сплати страхових внесків працедавцями та найманими працівниками, а також бюджетних асигнувань у випадках, визначених законодавством»[2].

Згідно з Основами законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом[3].

---

[1] Юрій С.І. Соціальне страхування / С.І. Юрій, М.П. Шаварина, Н.В. Шаманська. – К. : Кондор, 2009. – С. 17.

[2] Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист: інформаційний та науково-виробничий. – 2003. – № 3. – С. 32.

[3] Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне

Наведені визначення соціального страхування охоплюють лише ті види страхування, які гарантовані державою і є обов'язковими. Але ж поряд з обов'язковим соціальним страхування виокремлюється й добровільне. Отже, предметом публічного страхування є соціальне страхування, але в межах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Співвідношення публічного, обов'язкового та соціального страхування можна відобразити схематично (рис. 4), де є очевидним, що публічне страхування частково охоплює як обов'язкове страхування, так і соціальне.

Рис. 4. Співвідношення обов'язкового, соціального та публічного страхування

Інтегруючи різноманітні підходи, спираючись на чинне законодавство і проведений аналіз, пропонуємо визначити дефініцію «публічне страхування». Публічне страхування – це фінансові правовідносини, що виникають в силу закону, ґрунтуються на засадах примусовості і здійснюються державою з метою захисту соціальних прав та інтересів громадян за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами – платниками обов'язкових страхових внесків.

страхування : Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

До **суттєвих ознак публічного страхування** можна віднести такі.

1. Страхування є фінансовими правовідносинами.
2. Ґрунтується на засадах імперативності як для страховика, так і для страхувальника.
3. Виникає в силу закону незалежно від волі учасників страхових правовідносин.
4. Має ризиковий характер.
5. Алеаторність (випадковість). На момент сплати страхових внесків невідомо, коли (чи) відбудеться страхова подія та як швидко вона станеться.
6. Вірогідний характер відносин, настання страхової події має вірогідний характер, незалежний від волі страхувальника.
7. Поворотність коштів – страхові внески після об'єднання їх у страховому фонді підлягають виплаті страхувальнику.
8. Страхування передбачає перерозподіл шкоди в часі.
9. Обмеженість відповідальності страховика розмірами страхової суми, визначеної законом.
10. Страхові внески завжди складають частину заробітної плати чи доходу застрахованої особи, навіть у тому випадку, коли за найманого працівника внески сплачує роботодавець.
11. Строковий характер відповідальності страховика.
12. Цільове використання створеного фонду, тобто витрачання цільових ресурсів виключно в чітко визначених випадках. Грошові кошти, що містяться у страхових фондах, не можуть бути за жодних обставин направлені на інші потреби (наприклад, погашення заборгованості із виплати заробітної плати, фінансування виборів Президента тощо).

Отже, публічне страхування частково відбиває ознаки обов'язкового страхування, а частково межує з ознаками соціального страхування, що цілком логічно пояснює характер співвідношення обов'язкового, соціального та публічного страхування.

Згідно з настановою І Директиви 73/240/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств щодо скасування обмежень свободи підприємництва в сфері прямого страхування, іншого, ніж страхування

життя[1] встановлено кілька десятків видів страхування, об'єднаних у 17 класифікаційних груп.

З огляду на широке різноманіття видів страхування проблеми їх класифікації є актуальними й дотепер. Зокрема, які види страхування потрібно віднести до публічного; групи, різновиди такого страхування, що здійснюються страховиками в Україні з метою страхового захисту страхувальників, виокремлення критеріїв їх класифікації.

Правильно здійснена класифікація у сфері публічного страхування дозволяє розкрити характер всієї його системи як сукупності категорій, що взаємодіють, виявити їх взаємозв'язок, нові властивості та особливості прояву.

Класифікація видів страхування дещо змінювалась у різні періоди часу. Невдовзі після революції в Росії С.А. Котляревський, класифікувавши види за предметом страхування, зазначає, що воно ділиться на майнове та особисте. До першого належить страхування від вогню, страхування на воді і в повітрі, засобів транспорту, вантажів, поштових посилок, страхування тварин… та інших лих. Існує також страхування від крадіжок і від збитків, спричинених робітниками і службовцями у зв'язку із виконанням робіт щодо прийому, зберігання, видачі тощо тих або інших господарських цінностей… Особисте страхування охоплює страхування життя і страхування від нещасного випадку[2].

Перехід країни до ринкових відносин розширює горизонти страхування у виборі об'єктів. Сучасні дослідники страхування за його предметом поділяють на майнове страхування; страхування відповідальності; страхування підприємницьких ризиків; особисте, соціальне страхування[3].

---

[1] Директива 73/240/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств щодо скасування обмежень свободи підприємництва в сфері прямого страхування, іншого, ніж страхування життя [Електронний ресурс] : Директива Ради Європейських Співтовариств від 24.07.1973 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU73023.LHT. – Назва з екрана.

[2] Котляревский С.А. Финансовое право СССР / С.А. Котляревский. – Л. : Государственное издательство, 1925. – С. 148.

[3] Кінащук Л. Види страхування та їх місце в управлінні ризиками / Лариса Кінащук // Підприємство, господарство і право. – 2001. – №. 11. – С. 57.

Цікавим є підхід до класифікації страхування деяких вчених, які класифікаційні ознаки (критерії) поділили на такі групи:

1. Юридичні – визначають умови та форми проведення страхування, спираючись на вимоги внутрішнього законодавства і норми міжнародних угод, які підписані нашою державою.

2. Історичні – за етапами розвитку страхування, що дає можливість відслідковувати протягом тривалого історичного періоду еволюцію страхування взагалі та його окремих видів, форм і страхових організацій.

3. Економічні – характеризують економічні умови здійснення страхування в тій чи іншій країні та рівень розвитку теорії і практики страхової справи[1].

У свою чергу, *за юридичною ознакою* страхування класифікують: 1) за вимогами міжнародних угод (згідно з директивами ЄС); 2) відповідно до вимог внутрішнього законодавства України; 3) за формою проведення страхування.

За історичною ознакою страхування диференціюють на: 1) давнє або традиційне страхування; 2) нове страхування; 3) новітнє страхування[2].

За економічною ознакою страхування систематизують: 1) за сферою діяльності або спеціалізацією страховика; 2) за статусом страхувальника; 3) за статусом страховика; 4) за формою організації страхування; 5) за об'єктами страхування[3].

Щоправда, в юридичних працях не міститься узагальнення різновидів публічного страхування. Називаються лише окремі види

---

[1] Аулін В.В. Страхова справа : навч. посіб. : Кн. 3. Страхування на автомобільному транспорті / В.В. Аулін, Б.С. Дігтяр, Є.К. Солових. – Кіровоград : КОД, 2010. – С. 42, 43; Страхове право : навч. посіб. / за ред. Ю.О. Заіки. – К. : Істина, 2004. – С. 28; Жабинець О. Й. Страхування : навч. посіб. / О.Й. Жабинець, І.В. Цюпко, Л.М. Томаневич. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – С. 16.

[2] Аулін В.В. Страхова справа : навч. посіб. : Кн. 3. Страхування на автомобільному транспорті / В.В. Аулін, Б.С. Дігтяр, Є.К. Солових. – Кіровоград : КОД, 2010. – С. 42–49.

[3] Аулін В.В. Страхова справа : навч. посіб. : Кн. 3. Страхування на автомобільному транспорті / В.В. Аулін, Б.С. Дігтяр, Є.К. Солових. – Кіровоград : КОД, 2010. – С. 42–49; Жабинець О.Й. Страхування : навч. посіб. / О.Й. Жабинець, І.В. Цюпко, Л.М. Томаневич. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – С. 16–19.

(наприклад, пенсійне страхування, соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань), які не систематизовані.

Керуючись системним підходом при здійсненні аналізу доктринальних, правових джерел і нормативно-методичних матеріалів у сфері публічного страхування, необхідно класифікувати існуючі нині на страховому ринку види публічного страхування за такими критеріями:

1. За формами страхових послуг:

а) класичні види страхування (соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань);

б) специфічні види, тобто операції, спрямовані на захист видів діяльності, які мають певну специфіку порівняно з класичним страхуванням, наприклад, страхування банківських депозитів.

2. За об'єктом страхування:

а) індивідуальне страхування працівника;

б) колективне страхування працівників за рахунок коштів підприємств та організацій (страхування окремих категорій працівників, чия робота пов'язана з особливою небезпекою для життя і здоров'я, та інші подібні види).

3. За обсягом страхування:

а) повне страхування, що забезпечує страховий захист страхувальника від страхових ризиків у повному їх обсязі у разі настання страхової події;

б) часткове страхування, що полягає в обмеженому страховому захисті страхувальника від страхових ризиків, що визначається як страховими внесками, так і системою конкретних умов настання страхової події.

4. За періодичністю страхування:

а) систематичне страхування, що спрямоване на забезпечення страхувальнику відповідного страхового захисту на весь страховий період;

б) несистематичне (періодичне) страхування, що полягає у страховому захисті страхувальника від страхових ризиків на певних періодах.

5. За видом страхового випадку:

а) пенсійне страхування;

б) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

в) медичне страхування;

г) страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності;

д) страхування на випадок безробіття.

6. За часом дії:

а) довгострокове;

б) короткострокове.

Потрібно зазначити, що для розвитку окреслених видів страхування та підвищення ролі публічного страхування, що, у свою чергу, сприятиме розвитку соціалізації держави, необхідним є вжиття комплексу державно-регулятивних заходів. Зокрема, такими заходами мають бути: поліпшення організації роботи страхових фондів, розширення страхових послуг, надання якісних страхових послуг, безумовне виконання прийнятих на себе зобов'язань; посилення контрольно-наглядової функції держави за діяльністю страховиків з боку органів страхового нагляду, застосування ними своєчасних заходів, які попереджують неплатоспроможність страховиків; удосконалення нормативно-правової бази, що регулює права, обов'язки та відповідальність сторін.

Страховий ринок в Україні діє у двох основних формах страхування: обов'язкове та добровільне[1]. У правовій літературі свого часу висловлювалися різні точки зору на критерії, що лежать в основі розподілу страхування на обов'язкове та добровільне. Одні автори вважають, що таким критерієм є юридична природа страхування, зазначаючи, що страхування обов'язкове полягає в тому, що страхові правовідносини в деяких випадках виникають безпосередньо через веління закону[2]. Страхування добровільне виникає з вільної угоди

---

[1] Страхове право України : підруч. для вищ. навч. закл. / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка. 1999. – С. 89.

[2] Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Очерки советского страхового права / В.И. Серебровский. – М. : Статут, 1997. – С. 348.

сторін (страхового договору)[1]. Інші автори вважають, що розподіл страхування на обов'язкове і добровільне здійснюється за джерелом виникнення страхування: добровільне виникає зі страхового договору, обов'язкове – безпосередньо через закон[2]. Треті автори вважають, що юридична природа страхування – це щось набагато більше, ніж питання про його добровільність і обов'язковість, вони пропонують вважати критерієм розмежування добровільного й обов'язкового страхування метод здійснення страхування, що полягає в питанні про залежність виникнення страхування від незв'язаної законом волі сторін. Проте питання про те, закон чи договір як «джерело виникнення страхування», має другорядне, а іноді лише формально юридичне значення порівняно з методом здійснення страхування[3].

Позицію тих авторів, які вважають, що підставою розподілу страхування на добровільне й обов'язкове є джерело його виникнення, відбито у ЗУ «Про страхування», у ст. 6 якого зазначається, що в основі добровільного страхування лежить договір між страхувальником і страховиком, обов'язкове ж страхування встановлюється законом.

З огляду на те, що публічне страхування виникає безпосередньо через веління закону, цьому страхуванню властива виключно форма обов'язкового страхування.

Таким чином, відносини з публічного страхування найбільше пов'язані з фінансовими правовідносинами, оскільки вирізняються особливою роллю держави в їх організації та регулюванні. Саме держава встановлює види й умови обов'язкового страхування, порядок функціонування соціальних страхових фондів, джерела фінансування та виплати страхових відшкодувань, контроль за формуванням та використанням акумульованих коштів на конкретно визначені цілі та за дотриманням законодавства страховиком і

---

[1] Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Очерки советского страхового права / В.И. Серебровский. – М. : Статут, 1997. – С. 412.

[2] Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском процессе / О.А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 25.

[3] Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер ; отв. ред. М. М. Агарков. – М.–Л. : АН СССР, 1947. – С. 219.

страхувальником. Усе це свідчить про регулювання державою відносин з публічного страхування з використанням імперативного методу і про їх фінансово-правову природу.

§ 3. Функції і принципи публічного страхування

Зміст, сутність і призначення публічного страхування, як й інших категорій, розкривається через його функції. Функції тієї чи іншої економічної категорії – це прояв її сутності в дії, тобто вираження суспільного призначення певної економічної категорії[1]. Потреба чіткого визначення функцій публічного страхування полягає в тому, що вони є проявом суспільного призначення цієї категорії, зовнішніми формами, які дають змогу виявити особливості публічного страхування як ланки фінансової системи.

У вітчизняній науці вчені-фінансисти розглядали страхування як елемент категорії фінансів, приписували йому характерні для фінансів функції і ролі. За цим, природно, стояла певна економічна реальність, у силу якої страхування перетворилося в допоміжну галузь фінансів. Адже в СРСР страхування, як і вся економіка, було монополізоване державою і діяльність страхової системи в рамках Мінфіну підпорядковувалася інтересам бюджету аж до безоплатних примусових вилучень зі страхових фондів величезних коштів на покриття бюджетного дефіциту[2]. Радянські економісти, визначаючи функції страхування, не торкалися його сутності, вважаючи, що функції страхування є зовнішніми формами, які дають змогу виявити особливості страхування як ланки фінансової системи[3].

В економічній літературі маємо багато підходів науковців до визначення функцій страхування. Так, зокрема, можна виокремити ризикову (як основну), попереджувальну (превентивну), відтворювальну, заощаджувальну (накопичувальну), інноваційну (завдяки

---

[1] Дьяченко В.П. Товарно-денежные отношения и финансы при социализме / В.П. Дьяченко. – М. : Наука, 1974. – С. 440.

[2] Нечипорук Л.В. Функції страхування як економічної категорії / Л.В. Нечипорук // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 1. – С. 231.

[3] Родионова В.М. Вопросы сущности и функции советских финансов / В.М. Родионова. – М. : МФИ, 1987. – Гл. 111. – С. 84–91.

сприянню розвитку технічного прогресу і впровадженню нових технологій шляхом компенсацій, пов'язаних з такими ризиками), інвестиційну та соціальну функції страхування[1].

В економічній літературі наводиться класифікація функцій страхування, яке залежно від суспільного призначення виконує функцію формування спеціалізованого страхового фонду, відшкодування збитків, попередження страхового випадку та мінімізації збитків, ризикову і контрольну функції[2].

До основних функцій страхування деякі вчені відносять накопичення та перерозподіл коштів; заощаджувальну та превентивно-репресивну функцію[3].

Необхідно зауважити, що у науковій літературі та практиці страхування існують різні погляди щодо кількості та змісту функцій страхування. Одні автори розглядають функції страхування як економічну категорію, а інші – як фінансову, залежно від економічного змісту майнового та особистого видів страхування. У найбільш загальному вигляді науковці виокремлюють такі функції страхування як: ризикова; створення та використання страхових фондів (резервів); превентивна (попереджувальна); заощадження коштів; компенсаційна; репресивна; інвестиційна; контрольна[4].

У цілому, можна виокремити три точки зору на функції, що властиві страхуванню[5]. Відповідно до першої з них страхуванню як одній із самостійних ланок фінансової системи повною мірою властиві основні функції категорії фінансів – *розподільна* та

---

[1] Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности / Н.Б. Грищенко. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2001. – С. 13.

[2] Пацурія Н.Б. Концептуальні засади страхування : функції та принципи (правовий аналіз) / Н.Б. Пацурія // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12 (62). – С. 89.

[3] Жабинець О.Й. Страхування : навч. посіб. / О.Й. Жабинець, І.В. Цюпко, Л.М. Томаневич. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – С. 14.

[4] Аулін В.В. Страхова справа : навч. посіб. : Кн. 3. Страхування на автомобільному транспорті / В.В. Аулін, Б.С. Дігтяр, Є.К. Солових. – Кіровоград : КОД, 2010. – С. 21.

[5] Прокошин В.А. Финансово-правовое регулирование страховой деятельности в современной России : учеб. пособ. / В.А. Прокошин, Н. Н. Косаренко. – М. : Флинта : Нац. ин-т бизнеса, 2004. – С. 18.

контрольна. Формування фонду державного страхування, його використання для виплат страхових відшкодувань та страхових сум страхувальникам, здійснення відрахувань на попереджувальні заходи, накопичення резервних фондів, отримання та розподіл прибутків – усе це відносини щодо розподілу коштів, які мають місце після першочергового розподілу національного прибутку. У цьому і полягає розподільна функція фінансів і страхування як їх складової. Контрольна ж функція полягає у тому, що здійснення державного страхування безпосередньо пов'язане з контролем за схоронністю соціалістичної та приватної власності, а також, що страхові організації контролюють дотримання страхувальниками протипожежних, зоотехнічних, ветеринарних, агротехнічних правил, перевіряють умови збереження застрахованого майна, виявляють при цьому факти недбайливого ставлення[1].

Ще одна позиція щодо функції страхування випливає із самостійного значення страхування, якому притаманні специфічні функції. Так, основною функцією страхування є «відшкодування втрат, які сталися внаслідок стихійних лих та нещасних випадків»[2].

Страхування виконує специфічну функцію в економіці – формування фонду страхового захисту за рахунок страхових внесків незалежних один від одного господарських суб'єктів ринкових відносин (підприємств, організацій приватних товаровиробників, громадян) і потребує наявності специфічної системи перерозподільних відносин, які б гарантували безперервність господарської діяльності у вигляді страхового захисту при настанні несприятливих подій[3]. Тим самим публічне страхування виконує *розподільну* функцію (формування цільових страхових фондів).

Страхування сприяє зростанню суспільного виробництва шляхом спрямування залишків вільних грошових коштів органів

---

[1] Мотылев Л.А. Государственное страхование в СССР и проблемы его развития / Л.А. Мотылев. – М. : Финансы, 1972. – С. 62–63.

[2] Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер ; отв. ред. М.М. Агарков. – М.–Л. : АН СССР, 1947. – С. 177.

[3] Руда Р.В. Страхування як система фінансового забезпечення добробуту страхувальників / Р.В. Руда // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2002. – Вип. 60–61. – С. 62.

державного страхування на кредитування і фінансування народного господарства[1]. Упродовж тривалого часу *попереджувальна* функція обмежувалась лише роз'ясненням і пропагандою, але сьогодні вона спрямована на фінансування за рахунок частини коштів страхового фонду шляхом виділення коштів на будівництво пожежного депо, заходів щодо недопущення загибелі та пошкодження с/г культур[2]. Публічному страхуванню попереджувальна функція не властива, оскільки страховиками зазначеного страхування є цільові фонди, грошові кошти яких можуть використовуватись виключно за цільовим призначенням.

До основних функцій страхування відносять: відшкодування збитків від страхових випадків, спричинених шкідливим впливом стихійних лих та недбалої людської діяльності. Сучасний рівень виробничих сил не в змозі позбавити нас цих небажаних явищ, тому в інтересах компенсації збитків, спричинених несприятливими чинниками, потрібен подальший розвиток страхування. У цьому полягає *відновлювальна* функція страхування. Коли мова йде про публічне страхування, така функція, зокрема, має місце під час страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Збереження грошових коштів під час пенсійного страхування пов'язане з потребою у забезпеченні належного рівня життя людей похилого віку на засадах соціальної справедливості, гармонізації відносин між поколіннями та сприяння економічному зростанню. Тим самим публічному страхуванню притаманна й *заощаджувальна* функція.

Також до функцій страхування відносять й *контрольну* функцію, яка полягає в суворому цільовому формуванні коштів страхового фонду. Згідно з контрольною функцією держава, здійснюючи розподіл грошових фондів, водночас контролює їх розміри, співвід-

---

[1] Финансовое право : учебник / М.А. Гулевич и др. – М. : Гос. изд-во, 1940. – С. 176.

[2] Кінащук Л. Організаційно-правові особливості функцій та принципів страхування / Лариса Кінащук // Підприємство, господарство і право. – 2001. – № 10. – С. 49.

ношення, пропорції. Завдяки контрольній функції відстежується увесь процес розподілу і руху грошових ресурсів[1].

Головною функцією страхування деякі дослідники вважають *ризикову*, обґрунтовуючи власну точку зору тим, що страховий ризик (чи ймовірність збитку) «безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування – надання грошової допомоги постраждалим господарствам. Саме в межах дії ризикової функції відбувається перерозподіл грошової форми вартості серед учасників страхування у зв'язку з наслідками випадкових страхових подій»[2]. Така позиція потребує уточнення з огляду на те, що функцією страхування є форма його виявлення; призначення чи роль страхування. А наявність ризику є характерною рисою страхових правовідносин, тому можна стверджувати, що страховий ризик є не функцією, а ознакою страхових правовідносин. Відповідно до ст. 8 ЗУ «Про страхування» страховий ризик – це певна ймовірна подія, на випадок настання якої провадиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Соціальному страхуванню притаманні всі основні функції категорії фінансів, зокрема: розподільна, яка виявляється через попередження, відновлення, збереження; попереджувальна – страхові компанії мають право використовувати тимчасово вільні кошти страховиків на проведення профілактичних заходів, спрямованих на попередження настання можливих збитків; відновлювальна – означає, що при настанні страхового випадку та виплаті страхової суми, обумовленої договором, відбувається повне чи часткове відновлення втрат, понесених фізичною чи юридичною особою; контрольна – передбачає акумулювання коштів у страховому фонді на суворо визначені цілі та використання їх у визначених випадках і визначеним колом суб'єктів[3].

---

[1] Фінансове право України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. – 2-ге вид., стерео. – К. : Правова єдність, 2010. – С. 41.

[2] Страховое дело : учебник / под ред. Л.И. Рейтмана. – М. : Банк. и бирж. науч.-консульт. центр, 1992. – С. 17.

[3] Солдатенко О. Теоретичні засади соціального та медичного страхування / Оксана Солдатенко // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 3. – С. 100.

Розглянувши функції страхування як економічної, правової категорії, є підстави стверджувати, що до **функцій публічного страхування** можна віднести такі:

1) **розподільна функція**, яка передбачає необхідність формування спеціалізованих страхових фондів та їх використання у випадку реалізації застрахованого ризику і настання явища, що вимагає відповідного відшкодування. Зокрема, з таких фондів покриваються витрати, пов'язані з життєдіяльністю непрацездатних осіб, що з певних обставин не беруть участь у трудовому процесі, або витрати, зумовлені народженням та похованням;

2) **відновлювальна**, яка полягає у відшкодуванні збитку з втрати працездатності та здоров'я за допомогою матеріального відшкодування втрати заробітку, а також оплати послуг у зв'язку з лікуванням і реабілітацією;

3) **заощаджувальна** функція, яка передбачає накопичення населенням матеріальних коштів до настання певної події в їх житті шляхом включення їх у виробничі витрати. Зокрема, матеріальними заощадженнями ПФ забезпечується належний рівень життя людей похилого віку;

4) **контрольна** функція, яка має два прояви. По-перше, завдяки цій функції здійснюється цільове формування та використання страхового фонду. По-друге, на підставі контрольної функції в суспільстві функціонує система органів державного нагляду за страховою діяльністю і здійснюється контроль за діяльністю суб'єктів страхового ринку[1];

5) **соціальна**, яка полягає у забезпеченні потрібної структури трудових ресурсів; зменшенні розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих (безробітні, інваліди) громадян; сприянні вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу; підтримці сформованого матеріального рівня застрахованого, якщо звичайне джерело доходу стає для нього недоступним (захисна функція); забезпеченні застрахованим (і членам їх родин) покриття усіх витрат,

---

[1] Пацурія Н.Б. Концептуальні засади страхування: функції та принципи (правовий аналіз) / Н.Б. Пацурія // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12 (62). – С. 92.

достатніх для нормального протікання відтворювального циклу, що охоплює практично весь життєвий цикл, у випадку хвороби, старості, інвалідності, безробіття, вагітності (відтворювальна функція).

Однією з передумов подальшого розвитку публічного страхування є посилення його функцій через модифікацію діючих та виявлення нових.

Будь-яка галузь права ґрунтується на визначальних засадах, і тому важливим є визначення змісту базових галузевих принципів, в тому числі у сфері публічного страхування.

З розвитком державного страхування в різні періоди змінювались його принципи. Так, у першій половині XX ст. зверталася увага на принцип державної страхової монополії, пов'язуючи з ним інший принцип страхування, який полягає в єдності страхової системи, страхової організації та матеріально-технічної бази, і виділявся третій принцип – госпрозрахунку[1].

У 90-ті роки віддавалася перевага шести основним принципам страхування: загальності забезпечення трудящих із соціального страхування; забезпечення трудящих за рахунок держави і суспільних коштів колгоспів; всебічна охорона і підвищення рівня життя трудящих; зміцнення їх здоров'я; оптимальне поєднання інтересів особистості, трудових колективів і суспільства при розподілі благ за рахунок коштів соціального страхування; створення максимальної зручності для трудящих при реалізації ними права на забезпечення із соціального страхування; здійснення соціального страхування через громадські організації самих трудящих[2].

Коли в державі страхові правовідносини взагалі, а особливо інститут публічного страхування, набувають стійких темпів розвитку, розширюється нормативно-правова база, неможливо обійти питання, які саме принципи лежать в основі цього правового інституту. Адже саме від них залежить, в якому напрямку буде здійснюватись страхова законодавча робота, які в подальшому нормативи будуть регулювати суспільні відносини у сфері публічного страхування.

Сьогодні інститут страхування ґрунтується на принципах, що

---

[1] Финансовое право : учебник / М.А. Гулевич и др. – М. : Гос. изд-во, 1940. – С. 163.

[2] Батыгин К.С. Советское социальное страхование: учеб. пособ. / К.С. Батыгин. – М. : Профиздат, 1985. – С. 32.

скореговані з урахуванням нового законодавства, положень КУ та демократизації суспільних відносин. До таких відносять принципи доступності, ризикованості, добровільності, зручності[1].

Світова практика страхової діяльності виробила чотири базисних принципи страхування: принцип наявності майнового (страхового) інтересу, який ґрунтується на одній із найстаріших ідей страхування: страхування для осіб, які звертаються за страховим захистом, не може слугувати засобом збагачення. Другий принцип – принцип найвищої довіри сторін. ЗУ «Про страхування» містить норму, завдяки якій зазначений принцип реалізується у вітчизняному законодавстві. Так, ст. 21 Закону передбачає, що при укладенні договору страхування страхувальник зобов'язаний надати інформацію страховику про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику. Третім принципом автор називає принцип наявності причинно-наслідкового зв'язку між збитком і подією, яка його викликала. Четвертим – принцип відшкодування в обсягах реального збитку або відшкодування фактичних збитків, за яким відшкодована страховиком сума повинна поновити страхувальника, майновим інтересам якого було завдано збитків, саме в такому майновому стані, в якому він перебував до настання страхового випадку[2].

До основних принципів страхування загалом відносять такі: максимальна чесність та довіра між сторонами; страхові виплати не повинні приносити страхувальнику прибутку; регрес та принцип контрибуції[3]. Варто зауважити, що перші два принципи можна визначити принципами і публічного страхування. Так, відповідно до принципу максимальної чесності та довіри між сторонами ні страхувальник, ні страховик не мають права приховувати один від

---

[1] Кінащук Л. Організаційно-правові особливості функцій та принципів страхування / Лариса Кінащук // Підприємство, господарство і право. – 2001. – № 10. – С. 48–49.

[2] Пацурія Н.Б. Концептуальні засади страхування : функції та принципи (правовий аналіз) / Н.Б. Пацурія // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12 (62). – С. 95, 96.

[3] Жабинець О.Й. Страхування : навч. посіб. / О.Й. Жабинець, І.В. Цюпко, Л.М. Томаневич. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – С. 12, 13.

одного ту чи іншу інформацію, яка стосується об'єкта страхування. Відповідно до другого принципу матеріальний та фінансовий стан страхувальника після відшкодування збитків має бути таким, як і до страхового випадку. Такі ж принципи як регрес (до страховика, який виплатив страхове відшкодування, переходить право вимоги (регресу), яке страхувальник має до особи, відповідальної за завдану шкоду) та принцип контрибуції (якщо об'єкт виявляється застрахованим у декількох страховиків, то страховик має право звернутися до інших страховиків, які несуть відповідальність за один і той же об'єкт страхування, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків страхувальнику) стосуються переважно майнового страхування. До принципів публічного страхування їх віднести не можна. Страховиками в такому разі виступають державні цільові позабюджетні фонди: ПФ України, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та інші, які є державними спеціалізованими установами. Такі фонди, як було зазначено, є цільовими установами, тому витрачати кошти мають виключно за цільовим призначенням.

Система соціального страхування практично від початку виникнення будується на **страхових принципах**. Це означає, що за рахунок внесків підприємств, установ, організацій (роботодавців), а також за рахунок внесків самих громадян, на обов'язкових засадах формуються цільові грошові фонди з метою їх використання на виплати громадянам у випадках втрати ними працездатності. Страхові принципи забезпечення соціальних гарантій населенню є загальноприйнятими і визнаними у світі. Вони вважаються найефективнішими. Йдеться про притаманну страхуванню так звану попередню солідарну розкладку шкоди (втрат) певного кола осіб на сукупність залучених до цього процесу осіб. Накопичення коштів є необхідним через існування соціальних ризиків, пов'язаних з втратою людиною працездатності, роботи і доходів[1]. Під соціальними ризиками маються на увазі «обставини, внаслідок яких громадяни

[1] Димніч О.В. Сутність соціального страхування та його місце в забезпеченні соціального захисту громадян / О.В. Димніч // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – № 3 (22). – С. 58.

та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг із загальнообов'язкового державного страхування». Але наявність абстрактного ризику сама по собі ще не приводить до використання накопичених коштів. Механізм соціального захисту включається в разі страхового випадку – «події, з настання якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України за окремими видами загальнообов'язкового державного страхування»[1]. Найважливішими з них є хвороба (необхідність лікування), професійне захворювання, травмування через нещасний випадок на виробництві, безробіття, досягнення пенсійного віку, смерть годувальника. Відповідно до перелічених випадків, як правило, держава структурує систему соціального страхування, створюючи відповідні грошові фонди[2].

До принципів, які виокремлюють соціальне страхування з-поміж інших видів страхування, відносять: солідарності, субсидування, забезпечення рівня життя[3].

Зміст відносин між учасниками страхового процесу розкривається в базових принципах соціального страхування, прийнятих МОП, де основними є такі: всезагальний та обов'язковий характер соціального страхування, доступність у реалізації соціальних гарантій; поєднання обов'язкового та добровільного видів соціального страхування; державна гарантія стабільності системи, рівня виплат з обов'язкового страхування, забезпечення демократичності в управлінні; обов'язковість фінансової участі застрахованих осіб і роботодавців, в окремих випадках – залучення державних субсидій; зацікавленість широкого кола осіб в тому чи іншому виді забезпечення на основі соціального страхування; рівність всіх застрахо-

---

[1] Димніч О.В. Сутність соціального страхування та його місце в забезпеченні соціального захисту громадян / О.В. Димніч // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – № 3 (22). – С. 11.

[2] Там само. – С. 58.

[3] Павлов В.І. Реформування соціального страхування в Україні : монографія / В.І. Павлов, М.Г. Олієвська. – Рівне : НУВГП, 2009. – С. 15.

ваних з точки зору зобов'язань з фінансування видатків та отриманих в результаті прав та гарантій[1].

Наведені принципи соціального страхування можна об'єднати у дві групи: 1) економічні, що ґрунтуються на солідарній взаємодопомозі, яка дає змогу пов'язати страхові внески зі страховими виплатами на основі принципу сумарної еквівалентності страхових внесків і страхових виплат; 2) правові, які полягають у самостійній відповідальності індивідів та обумовлюють узгодження зобов'язань щодо сплати страхових внесків на обов'язкове страхування з наявністю у страхувальника еквівалентного цьому зобов'язанню обсягу прав стосовно страховика та отримання страхових виплат, які в багатьох випадках захищаються у судовому порядку[2].

Обов'язкове соціальне страхування базується на принципах: стійкості фінансової системи; еквівалентності страхового забезпечення та страхових внесків; обов'язковості сплати страхових внесків; солідарності та субсидування; відповідальності за нецільове використання коштів, автономності фінансової системи обов'язкового соціального страхування тощо[3].

Медичне страхування як вид публічного страхування ґрунтується на чотирьох основних принципах: охоплення всього населення; повний захист, який передбачає гарантії незалежно від ризику; єдина система, що вимагає централізованого національного управління; узгодженість вигод, за яких пропозиція відповідає потребам[4].

Говорячи про принципи публічного страхування, необхідно зупинитись на загальноправових принципах гуманізму, рівності громадян перед законом, демократизму, законності, справедливості.

---

[1] Європейський досвід страхової діяльності і вдосконалення її кадрового забезпечення : матеріали міжнародної конференції 1996 р. – К. : КЕДУ, 1996. – С. 17.

[2] Павлов В.І. Реформування соціального страхування в Україні : монографія / В.І. Павлов, М. Г. Олієвська. – Рівне : НУВГП, 2009. – С. 16.

[3] Солдатенко О. Теоретичні засади соціального та медичного страхування / Оксана Солдатенко // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 3. – С. 100.

[4] Там само. – С. 108.

Публічному страхуванню як інституту фінансового права притаманні загальногалузеві принципи цього права:

1. Принцип законності, який означає необхідність дотримання вимог фінансово-правових норм усіма учасниками правовідносин у сфері публічного страхування.

2. Принцип гласності, основи якого закладено в КУ, де передбачене обов'язкове оприлюднення будь-яких нормативно-правових актів, які регулюють права, свободи, обов'язки людини та громадянина.

3. Принцип пріоритету публічних інтересів у правовому регулюванні відносин у сфері публічного страхування.

4. Соціальне спрямування правовідносин у сфері публічного страхування. Сутність цього принципу зводиться до того, що страховій охороні при обов'язковому страхуванні підлягають найбільш пріоритетні сфери суспільного життя (страхування від тимчасової втрати працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, страхування на випадок безробіття, пенсійне страхування).

5. Принцип плановості виражається в тому, що діяльність держави та органів місцевого самоврядування з формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, необхідних для організації публічного страхування, здійснюється на підставі фінансових планів, розроблених відповідно з державними місцевими програмами, а також іншими формами фінансового планування, до яких відноситься і затвердження бюджетів різних рівнів.

Публічному страхуванню як самостійному фінансово-правовому інституту поряд із загальногалузевими принципами притаманні й спеціальні принципи, які розкривають його сутність і визначають місце в системі соціально-економічних відносин. Отже, **публічне страхування відрізняють такі принципи**:

1. Виникнення в силу закону. Відповідно до цього принципу публічне страхування встановлюється законом, згідно з яким страховик зобов'язаний застрахувати зазначені в законі об'єкти, а страхувальники – вносити належні страхові платежі.

2. Принцип обов'язковості, який полягає в тому, що публічне страхування виникає в силу імперативної вказівки закону і не

пов'язане з можливістю сторін здійснити вільне волевиявлення щодо вступу у страхові правовідносини, сторони повинні виконувати приписи закону, за відхилення від яких настає юридична відповідальністьПринцип універсальності, під яким розуміється широта сфери страхування, зумовлена колом страхувальників, страхових об'єктів, страхових випадків[1]. Універсальність публічного страхування у тому, що воно виникає автоматично, незалежно від волі учасників страхових правовідносин. Наявності об'єкта, що підлягає обов'язковому страхуванню, досить для того, щоб він вважався застрахованим. Публічне страхування не обмежене терміном дії. Воно діє протягом усього періоду, поки застрахована особа знаходиться в трудових відносинах зі страхувальником.

3. Принцип нормування страхових сум у сфері публічного страхування полягає у тому, що у законі встановлюється розмір страхових сум, що підлягають виплаті при настанні страхового випадку. Наприклад, диференціація розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу).

4. Принцип цільового використання страхових коштів у сфері публічного страхування, яке зумовлено обов'язками держави перед страхувальниками за соціальним забезпеченням, тобто адресність.

Підсумовуючи, можна зазначити, що публічному страхуванню як ланці фінансової системи притаманні майже всі загальногалузеві принципи права (законності, гласності, пріоритетності публічних інтересів над приватними, соціальної спрямованості, плановості). Проте його вирізняють і спеціальні принципи: виникнення в силу закону, обов'язковість, універсальність, нормованість та адресність.

§ 4. Законодавчі підстави регулювання страхових відносин

Українське суспільство переживає етап переходу до нових форм та методів управління політичними, економічними та соціальними процесами. Проголошений курс на інтеграцію України до європейського і світового співтовариства вимагає, зокрема,

---

[1] Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер ; отв. ред. М.М. Агарков. – М.–Л. : АН СССР, 1947. – С. 236.

гармонізації законодавства України з нормами міжнародного права. Зараз розмаїття інтересів соціальних груп і верств населення, інших суб'єктів політичних, соціально-економічних процесів зумовлює потребу в якомога повнішому врахуванні цих інтересів державними органами при розробленні та реалізації державної політики у відповідній сфері.

Одним з найважливіших чинників розвитку публічного страхування є становлення та розвиток законодавчої бази, яка б відповідала змісту та завданням цього сегмента економіки в трансформаційний період. Проте, як свідчить практика господарювання, публічне страхування в Україні досі не посіло належне місце в національній економіці, що не в останню чергу обумовлюється нерозвиненістю її нормативно-правової бази. З огляду на це важливим напрямком зміцнення і розвитку в Україні сфери страхової діяльності взагалі і публічного страхування зокрема, є вдосконалення законодавства України з питань страхування: виявлення науково-теоретичних та правових підходів до класифікації джерел права у зазначеній сфері, а також внесення пропозицій щодо раціональних змін чинного законодавства, яке регулює відносини в сфері публічного страхування з урахуванням політико-правових документів концептуального характеру.

Зазначимо, що окремі питання з проблематики організаційно-правових аспектів публічного страхування висвітлювались досить повно у вітчизняній економічній та юридичній літературі. Однак ступінь наукової розробленості проблеми нормативно-правового регулювання публічного страхування в Україні все ще залишається доволі низьким, особливо в аспекті досліджень його організаційно-правових засад. І хоча останнім часом опубліковані певні напрацювання щодо правової основи публічного страхування, зокрема соціального страхування[1], проте вони не дають цілісного уявлення ні про теоретичні засади, ні про систему правової організації цієї складової страхування.

Така ситуація може бути пояснена об'єктивними обставинами, серед яких чи не найголовніша та, що чинному законодавству

---

[1] Загальнообов'язкове соціальне страхування. Нормативні акти. Зразки документів / упорядн. В. С. Перечіпай та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 456 с.

України стосовно соціального страхування властиві і значні прогалини, і колізії між правовими нормами, причому не досягнуто необхідної узгодженості між нормативними актами законодавства загальної дії та спеціального законодавства[1].

Загалом у системі законодавства, що регулює страхування, можна виокремити три блоки: загальне законодавство про підприємництво, спеціальне законодавство про страхову діяльність та спеціалізоване законодавство, яке охоплює окремі норми права і є частиною законодавства, що регулює зобов'язальні відносини у сфері страхування[2].

Законодавство про соціальне страхування можна поділити на закони та підзаконні акти, останні класифікуються відповідно до певних видів діяльності у сфері соціального страхування та розподіляються їх на шість груп: 1) підзаконні акти щодо розміру внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) підзаконні акти щодо порядку регулювання використання страхових коштів відповідних фондів; 3) підзаконні акти щодо порядку реалізації страхових виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 4) підзаконні акти щодо відшкодування витрат, пов'язаних з різними випадками, стосовно окремих випадків загальнообов'язкового державного соціального страхування; 5) підзаконні акти щодо процедури регулювання розміру матеріальної допомоги та її реалізації за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 6) підзаконні акти, які регулюють порядок інспектування правових документів, що підтверджують їхню належність до окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування[3].

Враховуючи соціально-економічну природу страхування у

---

[1] Васечко Л.І. Генеза нормативно-правової бази системи соціального страхування / Л.І. Васечко // Економіка, фінанси, право. Право. – 2005. – № 8. – С. 32.

[2] Пацурія Н.Б. Формування страхового законодавства: історичний аспект і перспективи розвитку / Н.Б. Пацурія // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – 2006. – Вип. 73. – С. 78, 79.

[3] Васечко Л.І. Генеза нормативно-правової бази системи соціального страхування / Л.І. Васечко // Економіка, фінанси, право. Право. – 2005. – № 8. – С. 13–15.

контексті страхового розвитку нашої держави, пропонуємо виділяти два рівні правового регулювання відносин у сфері публічного страхування – рівень державного регулювання та рівень місцевого регулювання (правові акти управління у сфері соціального страхування). Таким чином, законодавство щодо регулювання відносин у сфері публічного страхування розглядається як дворівнева система нормативно-правових актів, яка базується на конституційних засадах здійснення фінансової діяльності держави та державних коштах забезпечення соціального захисту.

Перший рівень державного регулювання забезпечується насамперед КУ, а також джерелами фінансового, цивільного і страхового права (з урахуванням внутрішньосистемного поділу за юридичною силою). Їх норми входять до першого блока джерел та встановлюють основні засади державного регулювання у сфері страхування загалом, правові форми, види, суб'єктний та об'єктний склад правовідносин, порядок здійснення страхової діяльності та інші питання[1]. Серед зазначених джерел – Податковий, Цивільний та Господарський кодекси (гл. гл. 67 та 35 відповідно), КЗпП України, щорічний ЗУ про Держбюджет, закони України «Про страхування», «Про охорону праці»[2], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»[3], Ліцензійні умови провадження страхової діяльності, Концепція соціального забезпечення населення України, Декрет КМ України «Про стандартизацію і сертифікацію»[4], який визначив, що державні стандарти розробляються для складових елементів народногосподарських об'єктів державного значення (банківсько-фінансова система тощо). Очевидно, що цю

---

[1] Позняк Е. В. Класифікація джерел права у сфері екологічного страхування в Україні / Е. В. Позняк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 11 (73). – С. 383.

[2] Про охорону праці : Закон України від 14.10.2001 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49 (08.12.92). – Ст. 668.

[3] Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2003 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

[4] Про стандартизацію і сертифікацію : Декрет КМ України від 10.05.1993 р. № 46-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27 (06.07.93). – Ст. 289.

вимогу слід також застосовувати до умов тих видів страхування, які мають загальнодержавне значення, отже,й до публічного страхування зокрема.

З іншого боку, державне регулювання відносин у сфері публічного страхування здійснюється за допомогою джерел соціального страхування, які утворюють другий блок джерел, що містить закони та підзаконні акти. До законів належать:

1) ЗУ «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який визначає принципи, загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні, розкриває суть загальнообов'язкового державного соціального страхування, вказує його завдання, визначає право громадян на забезпечення загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; види загальнообов'язкового державного соціального страхування; суб'єкти та об'єкти страхового процесу, порядок управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, нагляд за використанням коштів.

2) ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», який визначає правову основу, економічний механізм, організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності або загибелі застрахованих на виробництві. Дія Закону поширюється на осіб, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установах, організаціях, незалежно від їх форм власності та господарювання, а також на осіб, які забезпечують себе роботою самостійно чи виконують роботу як суб'єкт підприємницької діяльності.

3) ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»[1] визначає правові, організаційні та

---

[1] Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон

фінансові засади соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Таке страхування передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із смертю застрахованої особи. Матеріальне забезпечення та соціальні послуги здійснюються за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

4) ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» як один з нормативно-правових актів, що регулює відносини у сфері зайнятості найманих працівників, визначає організаційно-правові та фінансові засади загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; гарантує працевлаштування окремих категорій безробітних шляхом відшкодування роботодавцям оплати праці їх найманих працівників тощо[1].

5) ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» прийнятий з метою забезпечення належного рівня життя людей похилого віку на засадах соціальної справедливості, гармонізації відносин між поколіннями та сприяння економічному зростанню. Закон розроблений відповідно до ст. 46 КУ та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, а також інших законів та нормативно-правових актів. Закон визначає принципи, засади функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, механізми призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів ПФ, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, а також регулює

України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14 (06.04.2001). – Ст. 71.

[1] Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 13. – Ст. 505.

порядок формування НПФ та фінансування за рахунок його коштів видатків та оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їх сімей та іншим особам[1].

6) ЗУ «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»[2].

7) ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»[3], визначає правові, організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови, порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку. У зв'язку з прийняттям цього закону з 01.01.2011 р. втратили чинність ст. ст. 1–6, п. 2 ст. 7 ЗУ «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Розглядаючи підзаконні акти, потрібно дотримуватися класифікації[4], узгодивши її з чинними нормативно-правовими актами України. Таким чином можна класифікувати підзаконні акти, що регулюють відносини у сфері публічного страхування відповідно до певних видів діяльності.

Першу групу складають підзаконні акти щодо розміру внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за окре-

---

[1] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 1770.

[2] Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 22.02.2001 р. № 2272-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 17. – Ст. 80.

[3] Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 6. – Ст. 2108.

[4] Васечко Л.І. Генеза нормативно-правової бази системи соціального страхування / Л.І. Васечко // Економіка, фінанси, право. Право. – 2005. – № 8. – С. 13–15.

мими видами. Ця група охоплює чотири нормативні акти: 1) Інструкція про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходження до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття[1]; 2) постанова Правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття «Про встановлення розмірів виплат, передбачених ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»[2]; 3) постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про затвердження Порядку здійснення контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати страхувальниками страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, інших платежів до Фонду та цільовим використанням коштів»[3]; 4) Інструкція про порядок обчислення і сплати страхувальниками та

---

[1] Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходження до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : Наказ Міністерства праці та соціальної політики від 18.12.2000 р. № 339 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 4. – Ст. 140.

[2] Про встановлення розмірів виплат, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» : Постанова Правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 21.08.2002 р. № 130-п // Вісник законодавства України. – 2002. – № 10. – № 45.

[3] Про затвердження Порядку здійснення контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати страхувальниками страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, інших платежів до Фонду та цільовим використанням коштів : Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 17.10.2003 р. № 68 // Бухгалтерія. Збірник систематизованого законодавства. – 2009. – Вип. 12. – Ст. 118.

застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до ПФ України, затверджена постановою Правління ПФ України[1].

Друга група вміщує дев'ять підзаконних актів щодо порядку регулювання використання страхових коштів відповідних фондів: 1) Постанова КМ України «Про затвердження Переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»[2]; 2) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій»[3]; 3) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань»[4]; 4) постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про порядок стягнення та обліку заборгованості зі сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на

---

[1] Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України : Постанова Правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 р. №21-1 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3. – Ст. 148.

[2] Про затвердження Переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова КМ України від 22.12.2010 р. № 1170 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98. – Ст. 3487.

[3] Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій : Постанова КМ України від 03.11.1998 р. № 1740 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 44. – Ст. 1632.

[4] Про затвердження Порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань : Постанова КМ України від 13.09.2000 р. № 1423 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 37. – Ст. 1588.

виробництві та професійних захворювань України»[1]; 6) Інструкція про порядок проведення перевірок страхувальників по коштах Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, прийняття рішень за їх результатами та процедуру оскарження, затверджена постановою правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності[2]; 7) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі резерву коштів цих фондів, на вкладених (депозитних) рахунках»[3]; 8) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку спрямування коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на здешевлення кредитів для створення нових робочих місць»[4]; 9) Постанова КМ України «Про затвердження порядку підвищення розміру пенсій, відповідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне

---

[1] Про порядок стягнення та обліку заборгованості зі сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України : Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 30.11.2010 р. № 31 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 99. – Ст. 3529.

[2] Про затвердження Інструкції про порядок проведення перевірок страхувальників по коштах Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, прийняття рішень за їх результатами та процедуру оскарження : Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 22.12.2010 р. № 29 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 25. – Ст. 1032.

[3] Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі резерву коштів цих фондів, на вкладених (депозитних) рахунках : Постанова КМ України від 22.01.2003 р. № 111 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 4. – Ст. 145.

[4] Про затвердження Порядку спрямування коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на здешевлення кредитів для створення нових робочих місць : Постанова КМ України від 24.12.2005 р. № 1278 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3316.

страхування» у зв'язку із зростанням середньої заробітної плати штатного працівника»[1].

Третя група утворюється п'ятьма підзаконними актами щодо порядку реалізації страхових виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. До неї належать: 1) Постанова КМ України «Про порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування»[2]; 2) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку здійснення страхових виплат, призначених у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, які спричинили втрату працездатності особам, які виїхали за межі України»[3]; 3) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням»[4]; 4) постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про затвердження Порядку призначення, перерахування та проведення

---

[1] Про затвердження порядку підвищення розміру пенсій, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у зв'язку із зростанням середньої заробітної плати штатного працівника : Постанова КМ України від 11.05.2005 р. № 341 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 19. – Ст. 1001.

[2] Про порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування : Постанова КМ України від 14.02.2007 р. № 228 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 12. – Ст. 446.

[3] Про затвердження Порядку здійснення страхових виплат, призначених у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, які спричинили втрату працездатності особам, які виїхали за межі України : Постанова КМ України від 09.09.2001 р. № 998 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 33. – Ст. 1538.

[4] Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням : Постанова КМ України від 26.09.2001 р. № 1266 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 40. – Ст. 1802.

страхових виплат»[1]; 5) постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про проведення Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України страхових виплат і надання соціальних послуг потерпілим, в особливих справах, з яких відсутні акти розслідування професійного захворювання за встановленою формою»[2].

Четверта група складається з восьми підзаконних актів щодо відшкодування витрат, пов'язаних з різними випадками, стосовно окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних»[3]; 2) постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття «Про затвердження Порядку відшкодування Пенсійному фонду України з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття витрат, пов'язаних із достроковим виходом працівників на пенсію»[4]; 3) Постанова

---

[1] Про затвердження Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 22.06.2007 р. № 24 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 47. – Ст. 1944.

[2] Про проведення Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України страхових виплат і надання соціальних послуг потерпілим, в особливих справах, з яких відсутні акти розслідування професійного захворювання за встановленою формою : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 12.07.2002 р. № 40 [Електронний ресурс]. – URL : www.nau.kiev.ua

[3] Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних : Постанова КМ України від 10.01.2001 р. № 1 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 5. – Ст. 195.

[4] Про затвердження Порядку відшкодування Пенсійному фонду України з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття витрат, пов'язаних із достроковим виходом працівників на пенсію : Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального

КМ України «Про максимальну величину фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподатковуваного доходу (прибутку), сукупного оподатковуваного доходу (граничну суму заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески до соціальних фондів»[1]; 4) Постанова КМ України «Про затвердження Порядку проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання»[2]; 5) Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання»[3]; 6) постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про затвердження Порядку відшкодування витрат, пов'язаних із забезпеченням автомобілями інвалідів внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання»[4]; 7) Постанова КМ України

страхування на випадок безробіття від 06.02.2001 р. № 32 [Електронний ресурс]. – URL : www.nau.kiev.ua

[1] Про максимальну величину фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподатковуваного доходу (прибутку), сукупного оподатковуваного доходу (граничну суму заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески до соціальних фондів : Постанова КМ України від 07.03.2001 р. № 225 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 11. – Ст. 436.

[2] Про затвердження Порядку проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання : Постанова КМ України від 11.07.2001 р. № 826 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 29. – Ст. 1313.

[3] Про витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 03.11.2008 р. № 45 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 84. – Ст. 3841.

[4] Про затвердження Порядку відшкодування витрат, пов'язаних із забезпеченням автомобілями інвалідів внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 31.01.2002 р. № 9 [Електронний ресурс]. – URL : www.nau.kiev.ua

«Про затвердження Порядку відшкодування витрат, пов'язаних з виплатою допомоги по безробіттю понад розміри і тривалість, передбачені ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», працівниками, які вивільняються з роботи у зв'язку з достроковим зняттям з експлуатації Чорнобильської АЕС»[1]; 8) наказ Мінпраці України «Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації для забезпечення молоді першим робочим місцем»[2].

П'ята група об'єднує три підзаконних акти щодо процедури регулювання розміру матеріальної допомоги та її реалізації за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття «Про затвердження Порядку надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні, допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні»[3]; 2) постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про затвердження Порядку призначення,

---

[1] Про затвердження Порядку відшкодування витрат, пов'язаних з виплатою допомоги по безробіттю понад розміри і тривалість, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», працівникам, які вивільняються з роботи у зв'язку з достроковим зняттям з експлуатації Чорнобильської АЕС : Постанова КМ України від 21.08.2001 р. № 1090 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1589.

[2] Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації для забезпечення молоді першим робочим місцем : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 05.04.2005 р. № 104 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 16. – Ст. 877.

[3] Про затвердження Порядку надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні, допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні : Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття від 05.10.2000 р. № 10 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 50. – Ст. 2239.

перерахування та проведення страхових виплат; 3) постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності «Про розміри допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»[1].

Шоста група підзаконних актів, які регулювали порядок інспектування правових документів, що підтверджують їхню належність до окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, на сьогодні втратила свою актуальність. Із трьох підзаконних актів чинною залишилась лише «Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність», затверджена наказом МОЗ України[2].

Аналізуючи розвиток законодавчої бази у сфері публічного страхування України, не можна не звернути увагу на майже повну відсутність нормативно-правового поля обов'язкового державного медичного страхування як важливої складової публічного страхування, що, на жаль, дотепер утворює прогалину у законодавчому забезпеченні публічного страхування.

Сьогодні медичне страхування в Україні регулюється в основному такими нормативно-правовими актами, як «Основи законодавства України про охорону здоров'я»[3], ЗУ «Про страхування», Постанова КМ України «Про створення мережі закладів з організації

---

[1] Про розміри допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням : Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 29.03.2002 р. № 3 // Бухгалтерія. Збірник систематизованого законодавства. – 2002. – № 34/1–2 (501). – Ст. 59.

[2] Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність : Наказ МОЗ України від 13.11.2001 р. № 455 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Ст. 2216.

[3] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

надання медичної допомоги «Асистанс-Україна»»[1]. Проте в Україні лише планується введення обов'язкового державного медичного страхування. І хоча існує певна правова передумова його запровадження (ст. 49 КУ, ст. 18 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Концепція розвитку охорони здоров'я населення України, ст.ст. 4–6 ЗУ «Про страхування» тощо), але питання буде комплексно вирішуватись лише з прийняттям закону про введення обов'язкового медичного страхування та розробленням його механізму.

На сьогодні здійснена певна нормотворча робота із запровадження медичного страхування в Україні. Так, у ВР України вже неодноразово розглядалися законопроекти щодо врегулювання обов'язкового державного медичного страхування, а саме: «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування» (11.04.2003 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» (12.12.2003 р.), «Про загальнообов'язкове медичне страхування» (23.01.2004 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» (06.02.2004 р.), «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування» (19.09.2006 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» (09.02.2007 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» (12.02.2007 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» (27.11.2007 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» (18.12.2007 р.), «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування» (30.03.2009 р.), «Основні засади діяльності у сфері охорони здоров'я» (20.08.2009 р.). Доопрацьовується законопроект «Про фінансування охорони здоров'я та обов'язкове медичне страхування в Україні» (30.06.2009 р.). Відповідно до висновку Головного науково-експертного управління цьому проекту властива певна незбалансованість щодо правового регулювання окремих питань. Потребує суттєвого доопрацювання перелік осіб, які підлягають обов'язковому соціальному медичному страхуванню, та детальний перелік медичних послуг, що надаватимуться за

[1] Про створення мережі закладів з організації надання медичної допомоги «Асистанс-Україна» : Постанова КМ України від 04.12.1998 р. № 1926 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 49.

відповідною програмою. У законопроекті не визначено строк, на який затверджуються Голова та персональний склад правління Фонду медичного страхування України, не прописані повноваження Голови та членів Наглядової ради Фонду. Також у законопроекті не передбачено орган, що визначає вартість медичних послуг, та орган, що затверджує типовий договір їх закупівлі, не визначено процедуру відшкодування збитків за заподіяну суб'єктам обов'язкового медичного страхування шкоду, розміри та строки відшкодування, а також процедуру та строки інформування Фондом медичного страхування України громадськості про свою діяльність. Крім того, законопроектом не враховано вимоги Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування щодо включення норм прямої дії, спрямованих на гарантоване забезпечення за медичним страхуванням такими видами послуг, як діагностика, амбулаторне та стаціонарне лікування, надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення, профілактичні та освітні заходи, забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли важкі операції або мають хронічні захворювання. Невизначеність у цих питаннях в подальшому може призвести до виникнення конфліктних ситуацій між суб'єктами обов'язкового соціального медичного страхування. За результатами розгляду в першому читанні цей законопроект було запропоновано повернути суб'єкту законодавчої ініціативи на доопрацювання.

Отже, після усунення недоліків проекту ЗУ «Про фінансування охорони здоров'я та обов'язкове медичне страхування в Україні», його прийняття може гарантувати забезпечення в подальшому рівного доступу усіх громадян до якісної медицини. Зрозуміло, що це вимагає значних комплексних заходів, витрат часу і значних обсягів бюджетних коштів, однак лише механізм медичного страхування може забезпечити кожному гарантоване КУ право на життя і медичну допомогу[1]. У цьому контексті доцільно звернути увагу на позитивний зарубіжний досвід, насамперед Росії, де Закон Російської Федерації від 28.06.1991 р. «Про медичне страхування

---

[1] Лавриненко О. Запровадження медичного страхування в Україні як основа оптимальної моделі майбутньої реформи системи охорони здоров'я / Олексій Лавриненко // Юридичний авангард. – 2009. – № 1. – С. 167.

громадян Російської Федерації» був першим страховим законом у нових економічних умовах[1].

Джерелами регулювання відносин у сфері публічного страхування другого рівня є правові акти управління у сфері соціального страхування, що є тим основним інструментом, за допомогою якого і відбувається реалізація управлінських функцій, практичне здійснення повноважень у сфері соціального страхування[2]. Сучасні вітчизняні вчені, фахівці з адміністративного права пропонують розглядати правовий акт управління як форму управлінської діяльності, що полягає у здійсненні в односторонньому порядку з дотриманням установленої процедури певних владних дій, передбачених законом чи на його виконання, з метою реалізації завдань та функцій управління, втілених у кінцевому результаті в певну законну форму, і таких, що тягнуть за собою певні юридичні наслідки[3].

За ознакою юридичної природи правові акти управління у сфері соціального страхування можуть мати нормативний, ненормативний (індивідуальний) чи змішаний характер. Основним органом управління у сфері соціального страхування, уповноваженим видавати нормативно-правові акти, є правління цільового страхового фонду. Саме на нього законодавець покладає основні функції правотворчої діяльності у сфері певного виду соціального страхування, що мали б на меті організацію виконання закону з відповідного виду соціального страхування. Законодавець встановлює і правило, згідно з яким рішення правління цільового страхового фонду, ухвалене у межах його компетенції, є обов'язковим для виконання всіма страхувальниками та застрахованими. Так, для правління цільового страхового фонду юридичною формою його рішення є постанова, що видається цілком обґрунтованим з огляду на традиційне сприйняття постанови як акта колегіального органу.

Разом з тим правління цільового страхового фонду вправі

---

[1] Мамедов А.А. Российское социальное страхование / А.А. Мамедов // Страховое дело. – 2004. – Март. – С. 17.

[2] Новоселов В.И. Законность актов органов управления / В.И. Новоселов. – М. : Юрид. лит., 1968. – С. 8.

[3] Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – С. 144.

приймати й акти управління, що за своїми властивостями не є нормативно-правовими. Зокрема, такими актами є регламент роботи правління, річні бюджети цільового страхового фонду і звіти про їх виконання, рішення щодо структури, граничної чисельності та умов оплати праці працівників виконавчої дирекції цільового страхового фонду тощо. Втім потрібно зауважити, що у випадках, передбачених законом, окремі з цих актів управління можуть містити норми права і наявність таких приписів перетворює ці правові акти управління на так звані змішані правові акти[1].

Закон (крім ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») не передбачає права виконавчої дирекції цільового страхового фонду здійснювати правотворчу діяльність, тому немає підстав стверджувати про наявність у виконавчої дирекції відповідних повноважень. Тому до джерел регулювання відносин у сфері публічного страхування другого рівня необхідно віднести лише нормативно-правові акти правління цільового страхового фонду.

Таким нормативно-правовим актам правління цільового страхового фонду притаманні специфічні ознаки правових актів управління: підзаконність, офіційність, загальнообов'язковість, компетентність, односторонність волевиявлення, належна оформленість, упорядковуючий вплив на суспільні відносини, визначеність місця акта в ієрархії правових актів управління та юридичне значення[2]. Також вони мають усі ознаки нормативно-правових актів, у тому числі неконкретність адресата і неодноразовий характер їх застосування. При цьому такі акти можуть стосуватися прав, свобод та законних інтересів громадян.

Наявність у чинному законодавстві України прогалин у регулюванні правового становища учасників системи публічного страхування актуалізує дослідження теоретичних питань публічного страхування та розробку на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо розвитку законодавства України про публічне страхування. Тому нагальною є потреба прийняття ЗУ «Про публічне

---

[1] Жадан С.В. Правові акти управління у сфері соціального страхування / С.В. Жадан // Вісник господарського судочинства – 2006. – № 3. – С. 213.

[2] Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – С. 140.

страхування», який би уніфікував нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері публічного страхування та усунув би прогалини у регулюванні правового становища учасників системи публічного страхування. У ньому потрібно виписати понятійний апарат щодо публічного страхування, особливості здійснення окремих його форм та видів, склад правовідносин, засади розрахунку страхових тарифів та встановлення граничних страхових сум, а також висвітлити правове становище фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, що мають статус некомерційних самоврядних організацій і виконують функції страховиків.

Особливу увагу у запропонованому Законі варто приділити питанню форм взаємодії Нацкомфінпослуг України з органами державної влади, зокрема з органом державного управління у сфері охорони здоров'я – МОЗ України. Розробка зазначеного Закону має здійснюватися на засадах гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС та з урахуванням міжнародно-правових норм.

Контрольні запитання

1. *Публічне страхування як ланка фінансової системи держави.*
2. *Основні етапи виникнення страхування у світі та в Україні.*
3. *Перерозподільне страхування.*
4. *Страхування як вид підприємницької діяльності.*
5. *Страхування як функція фінансового посередника.*
6. *Страхування як економічна та правова категорія.*
7. *Публічне страхування – як обов'язкове та соціальне.*
8. *Публічне страхування.*
9. *Суттєві ознаки публічного страхування.*
10. *Правове регулювання та методичне забезпечення публічного страхування.*
11. *Класифікація видів публічного страхування.*
12. *Функції публічного страхування.*
13. *Принципи публічного страхування.*
14. *Рівні правового регулювання відносин у сфері публічного страхування.*
15. *Доцільність розроблення й прийняття ЗУ «Про публічне страхування».*

ГЛАВА 5. ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДІВ ПУБЛІЧНОГО СТРАХУВАННЯ

1. *Історичні аспекти та сучасний стан правових засад публічного страхування в Україні та у країнах світу.*
2. *Обов'язкове державне пенсійне страхування та шляхи його вдосконалення.*
3. *Правове регулювання обов'язкового державного пенсійного страхування.*
4. *Правове регулювання обов'язкового державного соціального страхування.*
5. *Правове регулювання обов'язкового державного сільськогосподарського страхування.*
6. *Правове регулювання екологічного страхування.*

§ 1. Історичні аспекти та сучасний стан правових засад публічного страхування в Україні та у країнах світу

Державне обов'язкове соціальне страхування як система фінансових інструментів завжди посідало сталу позицію інституту фінансового права, однак сьогодні, в нових умовах розвитку суспільних відносин, воно потребує переосмислення та подальшого дослідження. Для практичного застосування важливим є аналіз тих відносин у сфері страхування, до яких може бути застосовано фінансово-правовий метод, оскільки це сприяє чіткій організації фінансової діяльності держави та самоврядних формувань, з урахуванням її специфіки, в необхідних випадках дозволяє правильно застосовувати юридичні заходи впливу[1].

---

[1] Юрах В. М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. М. Юрах. – Одеса, 2008. – С. 2.

Проте у дослідженнях вчених дуже мало уваги приділяється проблематиці фінансово-правового регулювання у сфері публічного страхування, зокрема у такій його специфічній сфері, як державне соціальне страхування. Теоретичні питання управлінської діяльності у сфері публічного страхування, проблеми управління державним соціальним страхуванням за принципом паритетності сторін соціального партнерства, питання правового забезпечення у сфері публічного страхування, місце держави у фінансово-правовому регулюванні такого страхування, а також правових актів управління у сфері публічного страхування і державного контролю у цій сфері залишаються недостатньо дослідженими.

Правове регулювання публічного страхування, у тому числі й соціального, зазнало значних змін під час його становлення як складової фінансової системи держави. Ці зміни обумовлені переходом на нові засади у страховій політиці країн світу й України зокрема.

Щоб система соціального страхування діяла в Україні ефективно, необхідно всебічно й повно вивчати питання виникнення, функціонування та припинення правовідносин у цій сфері, історичний розвиток та світовий досвід може добре прислужитися в цьому. Перша розгорнута система соціального страхування була введена між 1883 і 1889 роками урядом Німеччини на чолі з канцлером Бісмарком[1]. Так, вже на початку 1880-х років у Німеччині налічувалося 52 товариства добровільного взаємного страхування роботодавців[2], чим було створено передумови для запровадження загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків. Саме цей період прийнято вважати початковим у соціальному страхуванні, оскільки запроваджений у Німеччині механізм страхування містив елементи примусовості та обов'язковості, охоплюючи

---

[1] Прилипко С. М. Деякі питання соціального страхування / С. М. Прилипко // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 50. – С. 89.

[2] Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Вып. 1. Теоретические основы социального страхования / Н.А. Вигдорчик. – 2-е изд. – Петроград : Книга, 1923. – С. 41.

порівняно широке коло осіб і покладаючи на роботодавців обов'язок брати участь у витратах на страхування[1].

Приклад Німеччини наслідували інші країни Європи. Так, в Австрії закон про страхування від нещасних випадків прийнято у 1887 р., Норвегії – у 1894 р., Фінляндії – у 1895 р., Англії – у 1897 р., Данії, Франції та Італії – у 1898 р., Іспанії – у 1900 р., Швеції, Голландії та Бельгії – у 1901 р., Люксембурзі – у 1902 р., Росії – у 1912 р.[2]

У той самий період – наприкінці XIX ст. і на початку XX ст. – об'єктами обов'язкового страхування стають інші види соціальних ризиків. Так, у 1891 р. у Бельгії упроваджено систему страхування на випадок безробіття. У Великобританії у 1911 р. прийнято національний акт про страхування, що передбачав формування фонду на випадок безробіття за рахунок обов'язкових внесків найманих працівників і роботодавців, а також внесення однієї третини цього фонду за рахунок коштів держави[3].

Незважаючи на те, що процес розвитку капіталістичних відносин у Росії розпочався пізніше, ніж у країнах Європи, окремі види страхування найманих працівників з'явилися у Росії майже одночасно з їхнім виникненням у найбільш економічно розвинутих європейських країнах. Деякі дослідники висловлюють думку, що власне питання запровадження обов'язкового страхування робітників у Росії порушувалося навіть раніше, ніж у Німеччині[4].

У 1912 р. Державною Думою Росії прийнято Закон «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві», який передбачав сплату внесків на соціальне страхування як працівниками, так і роботодавцями (крім страхування від нещасних

---

[1] Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем / Б. Любимов. – Харьков : Главполитпросвет УССР, 1923. – С. 8.

[2] Куприянова Л. В. Российские предприниматели и проблемы социального страхования 1880 – 1905 годы / Л. В. Куприянова // Отечественная история. – 1996. – № 5. – С. 70.

[3] Chronology of Social Security History [Електронний ресурс]. – URL : http://www.ssa.gov/history/1900.html

[4] Ашмарина С. В. Дискуссии о страховании рабочих в России в конце XIX – начале XX в. ; под ред. Л. И. Бородкина / С. В. Ашмарина // Экономическая история. Обозрение. – М., 2001. – Вып. 6. – С. 57.

випадків, яке, як і країнах Європи, здійснювалося за рахунок роботодавця).

Дореволюційне законодавство про соціальне страхування стало базою і для ухвалених Тимчасовим урядом у 1917 р. документів у цій сфері. Проголошена 11.10.1917 р. реформа страхових присутствій і Ради у справах страхування мала на меті кількісно-якісні зміни у складі цих органів, передбачивши запровадження принципу рівного представництва підприємців та робітників у їхньому складі[1].

Значний теоретичний внесок у розвиток соціального страхування було зроблено після Жовтневої революції 1917 р. В СРСР було прийнято величезну кількість законодавчих актів з питань обов'язкового соціального страхування, в результаті чого виник правовий інститут державного соціального страхування. В основу його організації було покладено принцип обов'язковості: будь-яка особа, яка відповідала передбаченим законом вимогам, мала обов'язково страхуватися, незважаючи на її власну волю; сторони, пов'язані відносинами страхування, повинні сплачувати внески у встановлених законодавчими актами розмірах[2].

Постановою Ради Народних Комісарів РРФСР від 15.11.1921 р. «Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею»[3] було упорядковано організацію соціального страхування, визначено керівні та контролюючі органи. Зокрема, було створено центральний відділ соціального забезпечення і охорони праці Народного комісаріату праці, а на місцях було відкрито підвідділи.

Упродовж короткого періоду – протягом 1,5–2 років – відбулася неодноразова реорганізація керівних органів у сфері соціального страхування – Народного комісаріату праці та Народного комісаріату соціального забезпечення. Урешті-решт 01.12.1920 р.

---

[1] Ашмарина С. В. О разработке электронных ресурсов по истории страхования рабочих России в конце XIX – первой четверти XX вв. ; под ред. Л. И. Бородкина / С. В. Ашмарина // Экономическая история. Обозрение. – М., 2003. – Вып. 9. – С. 22.

[2] Андріїв В. Соціальне страхування : історія проблеми / В. Андріїв // Соц. захист. – 1999. – № 2. – С. 43.

[3] Данский Б. Г. Социальное страхование раньше и теперь / Б. Г. Данский. – [2-е изд.]. – М. : Вопросы труда, 1928. – С. 156.

було видано декрет про передання функцій управління соціальним забезпеченням до Народного комісаріату соціального забезпечення[1]. Ситуація залишалася незмінною до вересня 1922 р., коли на V з'їзді професійних спілок було прийнято рішення про передачу повноважень з управління соціальним страхуванням до Народного комісаріату праці[2], у структурі якого на початку 1923 р. було створено Союзну раду соціального страхування та її виконавчий орган – Центральне управління соціального страхування[3].

Потреба у реорганізації системи соціального страхування стала особливо відчутною з проголошенням у Радянському Союзі у 80-х роках перебудови, внаслідок чого сталися істотні зміни в економіці держави. З 01.01.1991 р. створено Фонд соціального страхування СРСР, що залишався у віданні ВЦРПС, і відтоді кошти соціального страхування не включалися до складу Держбюджету.

Проте у той же час процеси в економічній та соціальній сферах зумовили виникнення потреби у нових напрямах соціального захисту громадян. Зокрема, гостро постало питання про необхідність соціального забезпечення і захисту безробітних, тоді як з 1930-х років вважалося, що безробіття в СРСР не існує як явища[4]. Вирішити цю проблему вбачалося шляхом запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Для України як держави з потужним промисловим потенціалом актуальним було й питання впровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

---

[1] Ашмарина С.В. О разработке электронных ресурсов по истории страхования рабочих России в конце XIX – первой четверти XX вв. / С.В. Ашмарина ; под ред. Л.И. Бородкина // Экономическая история. Обозрение. – М., 2003. – Вып. 9. – С. 24.

[2] Данский Б. Г. Социальное страхование раньше и теперь / Б. Г. Данский. – 2-е изд. – М. : Вопросы труда, 1928. – С. 159.

[3] Караваев В.В. Организационная система социального страхования / В.В. Караваев, Я.Г. Тидеман. – М.-Л. : Гос. изд-во экономич. лит., 1932. – С. 9.

[4] Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист : інформаційний та науково-виробничий. – 2003. – № 3. – С. 31.

Нові економічні умови вимагали також посиленої уваги до інституту пенсійного забезпечення. Дедалі активніше обстоювалася думка про необхідність розроблення та упровадження механізму індивідуального державного пенсійного страхування, що також є складовою цілісної системи державного соціального страхування.

Для закріплення на належному правовому рівні нових підходів до здійснення соціального захисту громадян, визначення пріоритетів у реформуванні цієї системи Постановою ВР України було схвалено Концепцію соціального забезпечення населення України[1].

Концепцією зафіксовано базові принципи реорганізації та розвитку соціального страхування як складової системи соціального захисту. В окремих розділах Концепції вміщено положення про напрямки та цілі реформування або запровадження і сферу реалізації таких видів соціального страхування, як страхування на випадок безробіття, медичне страхування, страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, пенсійне страхування.

Закладена у Концепції ідеологія реформування системи соціального страхування передбачала не лише визначення нових джерел формування і напрямів використання коштів соціального страхування, але й визначення принципово нових засад управління соціальним страхуванням. На особливу увагу заслуговує таке положення Концепції, як автономність управління діяльністю фондів соціального страхування на принципах соціального партнерства і самоврядності під контролем держави.

Принципи, закріплені у Концепції, отримали подальший розвиток і реалізацію в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, розроблення яких відбувалося з урахуванням положень і КУ, що закріпила право громадян на соціальний захист, визначивши однією з форм систему загальнообов'язкового державного соціального страхування. Зазначені Основи установили принципи і загальні правові, фінансові та організаційні умови здійснення загальнообов'язкового державного

---

[1] Про проект Концепції соціального забезпечення населення України : Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 р. № 3758–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 6. – Ст. 31.

соціального страхування громадян, закріпивши принципово нові для України організаційно-правові засади управління соціальним страхуванням.

Перехід до ринкової економіки потребував радикальних реформ у сфері соціальної політики. Попередня система соціального забезпечення в Україні замінюється новою системою соціального захисту населення, яка містить мінімальні державні соціальні гарантії, соціальне страхування й соціальну допомогу. Двадцяте століття залишиться у свідомості людства не тільки століттям грандіозних політичних катаклізмів, але й століттям перетворення страхової справи в розгалужену систему соціального захисту[1].

Основою системи соціального захисту населення є державне соціальне страхування, яке здійснюється на обов'язкових засадах. Але жодна держава, навіть високорозвинута, не взмозі побудувати таку систему соціального страхування, яка б була спроможна повністю задовольнити потреби усіх верств населення. Державне соціальне страхування надає лише певний мінімум соціальних гарантій. Воно орієнтоване на забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Соціальне страхування, на відміну від звичайного страхування, тісно пов'язане з трудовою діяльністю громадян; воно є комплексним правовим інститутом, який регулюється конституційним, цивільним, трудовим, фінансовим та іншими галузями права. Соціальне страхування також є системою відносин з державного матеріального забезпечення громадян при настанні непрацездатності, старості та в інших, непередбачених у законодавстві, випадках, що здійснюється за рахунок коштів підприємств чи частково також за рахунок коштів громадян, об'єднаних у різні фонди (Пенсійний, Державний фонд соціального страхування, Фонд обов'язкового медичного страхування тощо).

Соціальне страхування включає страхування соціальної допомоги, пенсій, пільг; особисте страхування – страхування життя та страхування від нещасних випадків. Видами соціального страхування є: страхування пенсій за віком, по інвалідності, на випадок

---

[1] Ефимов С. Л. Страховое дело в России : вехи истории / С.Л. Ефимов, В.В. Акимов, В.М. Борзых. – М. : Рус. слово, 1997. – С. 7.

втрати годувальника; страхування конкретних видів допомоги серед різних соціальних верств населення.

Протягом майже усього періоду свого розвитку інститут соціального страхування поділявся на окремі види соціального страхування. Підставою і критерієм такого поділу завжди були і залишаються *соціальні ризики* – об'єктивні соціальні обставини, настання яких має наслідком утрату заробітку або інші випадки матеріального обтяження застрахованої особи. Це може бути втрата працездатності внаслідок хвороби, старості, нещасного випадку чи ризику втрати роботи і стати безробітним. У літературі соціальним ризиком визнаються подія очікуваної нездатності, неблагополуччя в діяльності; небезпека настання для здоров'я людини негативних наслідків; визначення явищ, настання яких містить можливість матеріальних втрат, можливий збиток чи нездатність тощо[1]. Визначаються показники соціального ризику соціальні та економічні[2]. До соціальних відносять смертність, втрату здоров'я, працездатності, інвалідність; до економічних – вимушені витрати суспільства на компенсацію втрати працездатності, лікування, реабілітацію. Соціальні ризики безпосередньо пов'язані із соціальним захистом працівників і всього населення країни.

Деякими вченими зроблена спроба класифікації соціального страхування залежно від тих чи інших його ознак – критеріїв класифікації. Так, є декілька класифікаційних ознак соціального страхування, а саме – форми, у яких виявляється соціальний ризик втрати заробітку, організаційний характер страхових установ, внутрішня організаційна структура страхових установ, а також коло дії соціального страхування[3].

За ознакою форм соціального ризику втрати заробітку можна виокремити такі види соціального страхування, як страхування на

---

[1] Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – С. 9.

[2] Москалев Ю.И. Концепция биологического риска воздействия ионизированного излучения / Ю.И. Москалев, И.К. Дибобес, В.Ф. Журавлев и др. – М. : Атомиздатель, 1973. – С. 45.

[3] Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Вып. 1. Теоретические основы социального страхования / Н.А. Вигдорчик. – 2-е изд. – Петроград : Книга, 1923. – С. 21.

випадок хвороби, страхування від нещасних випадків, страхування на випадок інвалідності, страхування на випадок старості, страхування на випадок материнства, страхування на випадок смерті (страхування вдів та сиріт), а також страхування на випадок безробіття.

За характером організації страхових установ пропонується виділити такі види соціального страхування, як добровільне, факультативно-обов'язкове, обов'язкове, пенсійне. За колом дії соціального страхування запропоновано поділяти його на місцеве і приватне, загальне (загальнодержавне), міжнародне[1].

Не вся сфера соціального страхування є предметом регулювання публічного страхування.

Відповідно до КУ та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування **видами соціального страхування** є: 1) пенсійне страхування, яке здійснюється через ПФ України та недержавні пенсійні фонди; 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, здійснюється через Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; 3) медичне страхування (впроваджується); 4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України); 5) страхування на випадок безробіття здійснюється через Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Незважаючи на чітке розмежування і створення п'яти окремих програм соціального страхування, для всієї системи створено єдиний юридичний механізм її регулювання. Це знаходить своє відображення в єдиних принципах права. Загальнообов'язкове державне страхування громадян України здійснюється за загальними правовими принципами, тобто законності, обов'язковості тощо. Єдиним є також метод правового регулювання правовідносин з усіх

---

[1] Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Вып. 1. Теоретические основы социального страхования / Н.А. Вигдорчик. – 2-е изд. – Петроград : Книга, 1923. – С. 21.

видів соціального страхування, який характеризується за певними ознаками, тобто примусовості, єдиними підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин (комплексний юридичний факт) та іншими ознаками, на які вказують науковці, наприклад, особливе правове становище суб'єктів (немає ані відносин рівності сторін, ані відносин влади та підпорядкування), або недоговірний характер встановлення прав та обов'язків суб'єктів цих страхових відносин[1].

Загальні засади функціонування системи соціального страхування у цілому, організації управління нею, види соціального страхування та їхні пріоритетні завдання визначаються згадуваними вище Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Правовідносини у сфері кожного з видів соціального страхування, що запроваджуються в Україні, та управління ними регламентуються законами з окремих видів соціального страхування. Сьогодні в Україні ухвалені спеціальні закони з чотирьох видів загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) у сфері соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, – ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»[2]; 2) у сфері соціального страхування на випадок безробіття – ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»; 3) у сфері соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, – ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумов-

---

[1] Куземська С. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як організаційно-правова форма соціального забезпечення / С. Куземська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – Вип. 39. – С. 369–370.

[2] Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 42 (05.11.99). – Ст. 2080.

леними похованням»; 4) у сфері пенсійного страхування – ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Як уже було зазначено, йде певна робота з формування правових та фінансово-економічних засад для впровадження ще одного виду соціального страхування – медичного.

Зазначеними вище законами з окремих видів соціального страхування конкретизуються норми ст. 46 КУ та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування і визначаються основні завдання кожного з видів соціального страхування, організаційна структура і система управління кожним із видів соціального страхування, права, обов'язки та відповідальність суб'єктів правовідносин у сфері соціального страхування, види страхових виплат (матеріального забезпечення) і соціальних послуг за відповідними видами соціального страхування, порядок проведення цих страхових виплат і надання соціальних послуг, джерела формування і порядок використання коштів кожного з видів соціального страхування тощо.

Фінансові правовідносини у сфері публічної страхової діяльності виникають при формуванні, розподілі та використанні централізованих грошових фондів та резервів, спрямовані для надання фінансової допомоги відповідними уповноваженими державними суб'єктами на поворотній основі, для здійснення інвестиційних проектів, для поповнення бюджетних фондів і для формування позабюджетних фондів пенсійного, соціального та медичного страхування, наданні податкових пільг, перестрахуванні тощо.

Такі правовідносини у сфері страхування можна поділити на групи: 1) відносини, що виникають між центральними органами виконавчої влади по нагляду за страховою діяльністю і організаціями-страховиками з приводу формування та розміщення страхових резервів та інших аспектів, пов'язаних із забезпеченням фінансової платоспроможності страхових організацій (фондів); 2) відносини, що виникають з приводу інвестицій для цілеспрямованого фінансування найбільш пріоритетних галузей народного господарства та регіонів; 3) відносини, що виникають при обов'язковому державному страхуванні з метою реалізації соціальних завдань щодо планомірної мобілізації (формування), розподілу та використання

грошових фондів (фінансових ресурсів); 4) відносини, що виникають з приводу компенсації громадянам втрат від знецінення грошових заощаджень у ВАТ «Ощадбанк» та НАСК «Оранта»[1].

Правові форми фінансової діяльності держави у сфері публічного страхування можуть розглядатися з різних аспектів. Так, відомо, що у світовій практиці існує три типи фінансово-правового регулювання діяльності у сфері страхування: 1) коли фінансово-правове регулювання у сфері страхування здійснюється на рівні центральних виконавчих органів влади (Росія, Велика Британія, ФРН), що є найбільш поширеним; 2) фінансово-правове регулювання здійснюється як на державному рівні, так і на рівні провінцій (Канада); 3) фінансово-правове регулювання страхової діяльності здійснюється на рівні суб'єктів федерації (США).

Фінансово-правове регулювання діяльності у сфері страхування з боку держави в Україні проявляється у: прийнятті нормативних правових актів, що регулюють страхову діяльність (у тому числі й тих, що регулюють фінансові відносини у цій сфері); встановленні обов'язкового страхування в інтересах суспільства та окремих категорій його громадян (державне обов'язкове страхування повністю знаходиться у сфері фінансово-правового регулювання); проведенні спеціальної фінансової політики (ця функція повністю знаходиться у сфері фінансово-правового регулювання страхової діяльності з боку держави); встановленні різноманітних податкових пільг суб'єктам страхової справи для стимулювання їх діяльності (застосування пільг у сфері оподаткування та інвестиційної діяльності регулюється нормами фінансового права); створенні правового механізму, що забезпечує нагляд за діяльністю суб'єктів страхової справи і дотриманні ними вимог законодавства, у тому числі й фінансового, що регламентує відносини у сфері страхування.

Зазначені правові форми регламентують різні за структурою та значенням сфери фінансової діяльності держави, в межах якої

---

[1] Юрах В. М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. М. Юрах. – Одеса, 2008. – С. 11, 12.

реалізуються фінансові правовідносини страхової діяльності, зокрема й у сфері публічного страхування.

§ 2. Обов'язкове державне пенсійне страхування та шляхи його вдосконалення

Рівень і якість обов'язкового державного пенсійного страхування – важливий складник економічного й соціального добробуту населення країни. Організація ефективного обов'язкового державного пенсійного страхування є одним із найважливіших завдань, що стоять перед державою та суспільством. Із прийняттям базових законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» широкомасштабна пенсійна реформа в країні набула остаточного оформлення на законодавчому рівні. З одного боку, це свідчить про завершення важливого багаторічного етапу пенсійної реформи, з іншого – це означає початок не менш відповідальної і складної роботи, пов'язаної із втіленням у життя нового механізму загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, закладеного у цих законах.

Аналіз стану питань загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в сучасній Україні свідчить, що інтенсивність правових досліджень зумовлюється реформами пенсійного законодавства. У першому вітчизняному виданні з теорії пенсійного права на підставі законодавства та практики його застосування викладено правові засади реалізації правового забезпечення в Україні, обґрунтовано поняття «пенсія» та її види, подано нове трактування принципів правового регулювання пенсійних правовідносин[1].

У науці тема аналізу правового регулювання не нова. Ще у 60-х роках XX ст. спостерігався підвищений інтерес до цієї проблеми, який пояснюється необхідністю підвищення організуючої, творчої ролі права в житті суспільства, важливістю з'ясування шляхів його впливу на суспільні відносини, на свідомість та поведінку

---

[1] Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні : курс лекцій / І.М. Сирота. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 228 с.

людей, аналізу особливостей, специфічності елементів механізму правового регулювання[1].

Правове регулювання суспільних відносин у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування потрібно розуміти як одну із форм впливу права на ці суспільні відносини – вплив за допомогою специфічно-правових засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації тощо.

Нормативною основою механізму правового регулювання загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є система правових норм, які є первинним елементом у процесі його функціонування. Якість правового регулювання залежить від того, наскільки правильно норми враховують закономірності суспільних відносин, що регулюються, наскільки високим є рівень загальної та правової культури суб'єктів цих відносин[2].

Як уже зазначалося, основними законодавчими актами, спрямованими на правове забезпечення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні, є КУ та КЗпП України, а також положення законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Завданнями законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є встановлення гарантій щодо захисту прав та інтересів громадян, які мають право на пенсію. З метою реформування національного законодавства Україна використовує міжнародні договори. Так, якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана ВР України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про соціальне страхування, то застосовуються норми міжнародного договору.

КЗпП України у ст. 8 також передбачає, що у разі, коли міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить

---

[1] Комаров С.А. Общая теория государства и права : учебник / С.А. Комаров. – М. : Юрайт, 1997. – С. 278.

[2] Мурашин О. Акти прямого народовладдя у механізмі правового регулювання / О. Мурашин // Право України. – 2000. – № 9. – С. 19.

законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди. Так, Україна є учасницею двосторонніх угод у сфері праці та соціального забезпечення переважно з країнами СНД. Наприклад, 14.01.1993 р. між Урядом України та Урядом Російської Федерації укладено Угоду «Про трудову діяльність і соціальний захист громадян Російської Федерації, які працюють за межами своїх країн». У м. Тбілісі 09.01.1995 р. було підписано Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про співробітництво у сфері пенсійного забезпечення. Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян у сфері пенсійного забезпечення укладено 29.08.1995 р. Між Урядом України та Урядом Республіки Вірменії 17.06.1995 р. підписано Угоду про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Вірменії, які працюють за межами своїх держав. Договір між Урядом України та Урядом Естонської Республіки про співробітництво у сфері соціального забезпечення укладено 20.02.1997 р.

До міжнародних договорів належать також Конвенції та Рекомендації МОП. Проте рекомендація МОП не покладає на держави будь-яких зобов'язань. Прийнятою рекомендацією МОП пропонує державам, щоб національні норми права були, по можливості, приведені у відповідність з нормами, що закріплені в рекомендації. Отже, конвенції МОП, навіть ратифіковані Україною, не стають національним законодавством до тих пір, поки законодавчим органом (ВР України) не буде внесено відповідних змін чи доповнень до чинного законодавства.

Усі проекти міжнародних угод, що готуються, відпрацьовуються за участю та з урахуванням зауважень і пропозицій заінтересованих міністерств і відомств. Укладення і реалізація міжнародних угод дає змогу вирішувати питання, пов'язані із соціальним захистом громадян України, які працюють за кордоном, створює умови для врегулювання процесу трудової міграції[1]. Це, в свою чергу, сприяє зменшенню негативних наслідків нелегального працевлаштування за кордоном, а також плідній співпраці із зарубіжними

[1] Бондарук М.І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку / М.І. Бондарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 52.

країнами у сфері праці, зайнятості, соціального захисту та загальнообов'язкового державного пенсійного страхування населення.

Законодавець врахував міжнародний досвід при формулюванні принципів пенсійного страхування у державі. ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у ст. 7 закріпив принципи пенсійного страхування, проте цей перелік не є досконалим і потребує розширення. Визначальним тут має стати принцип забезпечення соціальної справедливості[1].

Питання впровадження **принципу соціальної справедливості** у пенсійне законодавство України є актуальним і визначається такими принципами: рівні для всіх підстави виникнення права на пенсію; відповідність мінімального розміру пенсії державним соціальним стандартам[2]. Для утвердження соціальної справедливості важливе значення має конституційний принцип рівності громадян[3]. Принцип соціальної справедливості повинен ґрунтуватися на рівності громадян у сфері соціального забезпечення.

Чинні закони України, на жаль, не встановлюють єдиного кола осіб, які визнаються непрацездатними членами сім'ї померлого годувальника. Зокрема, різниться між собою коло осіб, визначене законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Про прокуратуру»[4], «Про боротьбу з тероризмом»[5], «Про статус народного

---

[1] Дробот Ж.А. Про вдосконалення системи принципів пенсійного страхування / Ж.А. Дробот // Держава і право: de lege praeterita, instante, futura : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р.). – Миколаїв : Іліон, 2009. – С. 252.

[2] Сивак С.М. Правові проблеми правового забезпечення пенсійного страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук / С.М. Сивак ; Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1999. – С. 12.

[3] Приходько С. Держава і соціальний захист громадян / С. Приходько // Право України. – 1999. – № 9. – С. 24.

[4] Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53 (31.12.91). – Ст. 793.

[5] Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25 (20.06.2003). – Ст. 180.

депутата України»[1] та Кодексом цивільного захисту України[2]. В результаті спостерігаємо різний рівень матеріального забезпечення пенсіонерів, що неприпустимо в соціальній державі.

Із введенням принципу соціальної справедливості в ст. 7 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» постає питання про створення єдиного кола непрацездатних осіб, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Це коло осіб має бути базовим для усіх законів України, які визначають таке коло непрацездатних осіб, і закріплюватися у вищезазначеному Законі. До таких осіб, можливо, повинні бути включені брати, сестри, онуки померлого годувальника, які не мають працездатних батьків, які за законом повинні їх утримувати; мачуха та вітчим, які не менше п'яти років виховували або утримували померлого годувальника; дідусь та бабуся, які не мають осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати[3].

Суспільні відносини як предмет права піддаються особливому впливу з боку правового регулювання. Сутність категорії правового регулювання та його своєрідність полягають у тому, що воно, по-перше, за своєю природою є специфічним різновидом соціального регулювання, спрямованого на досягнення певних результатів у житті суспільства; по-друге, здійснюється за допомогою особливого механізму – системи правових засобів, якими забезпечується результативний правовий вплив на предмет, тобто суспільні відносини. Визначаючи право в дії, русі, процесі реалізації його змісту як юридичного впливу на суспільні відносини, постає можливість створити сучасні дієві механізми правового регулювання, за допомогою яких забезпечується результативний вплив на суспільні відносини, на окремі їх різновиди, у тому числі й фінансово-правові.

---

[1] Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3 (19.01.93). – Ст. 17.

[2] Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 89 (30.11.2012). – Ст. 3589.

[3] Дробот Ж.А. Про вдосконалення системи принципів пенсійного страхування / Ж.А. Дробот // Держава і право: de lege praeterita, instante, futura : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р.). – Миколаїв : Іліон, 2009. – С. 252.

Ідея про необхідність державно-правового регулювання фінансово-правових (у тому числі страхових) відносин сьогодні вже майже не має опонентів. Основні дискусії тривають головним чином щодо форм і методів такого регулювання, механізму правового регулювання[1].

Правовідносини, що виникають при здійсненні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, визначаються як фінансові правовідносини. Їм властиві такі особливості: а) вони виникають та функціонують у процесі планової мобілізації, розподілу та використання державних та місцевих грошових фондів; б) вони є різновидом майнових відносин, що мають публічний характер; в) держава та місцеві органи є обов'язковим суб'єктом цих правовідносин; г) фінансові правовідносини за своєю суттю є владними, тобто побудовані за схемою «наказ – виконання». У цьому випадку накази видаються органами влади або місцевого самоврядування, а виконують їх різноманітні суб'єкти: фізичні особи, організації, державні органи тощо[2].

Важливою складовою фінансово-правового регулювання суспільних відносин у сфері обов'язкового державного пенсійного страхування виступає адміністрування цієї сфери діяльності (формування та використання коштів ПФ України). Тому провідну функцію у таких фінансових правовідносинах виконує ПФ України. За допомогою цього фонду держава забезпечує необхідними фінансовими ресурсами всі заходи, що здійснюються у сфері страхової діяльності. При цьому фінансова діяльність держави у сфері страхування нерозривно пов'язана з фінансами, які не являють собою гроші як такі (кошти), хоча й пов'язані з функціонуванням грошей, оскільки існування фінансів обумовлене товарно-грошовими відносинами. У науковій літературі не раз акцентувалася увага на тому, що фінанси не охоплюють всієї сфери останніх, їх змістом є тільки ті з них, за допомогою яких утворюються саме грошові

---

[1] Алексеев С.С. Право: азбука–теория–философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – С. 347–365; Алексеев С.С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : БЕК, 1993. – С. 150–151.

[2] Карасева М.В. Финансовое право / М.В. Карасева, Ю.А. Крохина ; под ред. М.В. Карасевой. – М. : НОРМА, 2003. – С. 46.

фонди держави (її територіальних підрозділів, а також підприємств тощо)[1]. Таким чином, практичною реалізацією прав та обов'язків суб'єктів у страховій сфері (результатом такої діяльності) є створення і функціонування фондів, у тому числі ПФ України.

ПФ України є центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим КМ України, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного соціального страхування. Його основними (ч. 1 ст. 58 Закону) завданнями є збір, акумуляція та облік страхових внесків; призначення пенсій та підготовка документів для її виплати; забезпечення своєчасне, в повному обсязі фінансування та виплату пенсій; здійснення контролю за цільовим використанням коштів ПФ; вирішення питань, пов'язаних з веденням обліку пенсійних активів застрахованих осіб на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснення адміністративного управління НПФ.

ПФ відповідно до ст. 12 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» аналізує та спільно з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску; забезпечує збір та ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску; здійснює контроль за додержанням законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати єдиного внеску; встановлює форми, строки і порядок прийняття та обробки звітності, зокрема в електронній формі, від платників щодо нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску; формує та веде Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування, здійснює заходи щодо забезпечення доступу до даних Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до цього Закону; готує звітність; взаємодіє у встановленому законодавством порядку з ДКСУ, міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами і організаціями та фондами загальнообов'язкового державного соціаль-

---

[1] Финансовое право : учебник ; под ред. Н. И. Химичевой. – М. : БЕК, 1996. – С. 1–2.

ного страхування; узагальнює практику застосування законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску і подає центральному органу виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики пропозиції щодо його вдосконалення; надає роз'яснення з питань застосування законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску.

Управління ПФ здійснюють правління та виконавча дирекція ПФ на основі паритетності між представниками держави, застрахованих осіб і роботодавців. Для забезпечення контролю за виконанням ПФ законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, статутних завдань та цільового використання його коштів створюється Наглядова рада ПФ.

Вищим органом управління ПФ є правління, яке формується на паритетній основі з числа застрахованих осіб, роботодавців і держави. Представники від держави призначаються і відкликаються КМ України, а від застрахованих осіб та роботодавців обираються (делегуються) і відкликаються сторонами самостійно.

Виконавчим органом правління ПФ є виконавча дирекція ПФ та її територіальні органи. Виконавча дирекція ПФ є постійно діючим виконавчим органом фонду, підзвітна правлінню ПФ та разом із територіальними органами забезпечує виконання рішень правління.

Таким чином, одним із основних принципів загальнообов'язкового пенсійного страхування є принцип самоврядування, що передбачає здійснення управління ПФ на тристоронній основі: представниками держави, застрахованих осіб та роботодавців на засадах гласності, прозорості та доступності діяльності[1].

Бюджет ПФ України затверджується КМ України. Керівництво діяльністю ПФ здійснює правління, чисельність і склад якого затверджується КМ України. Голова правління фонду, його заступники призначаються на посаду та звільняються з посади КМ України.

Відповідно ч. 1 ст. 72 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» бюджет ПФ України формується за рахунок

---

[1] Фещук В.В. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : монографія / В.В. Фещук, Ю.О. Тараненко, Ю.І. Пивовар ; за заг. ред. В.В. Фещука. – К. : Аванпост-прім, 2010. – С. 68.

надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, крім частини, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування, за рахунок інвестиційного доходу, який надходить від інвестування резерву коштів для покриття бюджету ПФ в майбутніх періодах; за рахунок коштів державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до ПФ у випадках, передбачених Законом; коштів, сплачених виконавчій дирекції ПФ за надання послуг з адміністрування НПФ та послуг недержавним ПФ – суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення; сум від фінансових стягнень та пені (крім сум пені, сплачених роботодавцем за несвоєчасне перерахування з його вини сум страхових внесків застрахованої особи до накопичувальної системи пенсійного страхування) за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів ПФ, а також суми адміністративних стягнень за ці порушення; за рахунок благодійних внесків юридичних та фізичних осіб; добровільних внесків та інших надходжень.

Кошти ПФ згідно із ч. 2 ст. 76 цього Закону зараховуються на єдиний рахунок ПФ і зберігаються на окремих рахунках територіальних органів ПФ в уповноваженому банку та спрямовуються на фінансування виплати державних пенсій; надання соціальних послуг; фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи ПФ; оплату послуг з виплати та доставки пенсій; формування резерву коштів ПФ (ст. 73). Цей перелік є вичерпним, відповідно до чинного законодавства заборонено використовувати кошти ПФ на цілі, не передбачені цим Законом.

Починаючи з 2004 року, обчислення пенсій здійснюється за даними, накопиченими на кожну застраховану особу в електронних базах даних системи персоніфікованого обліку ПФ України відповідно до звітів роботодавців, тобто розмір пенсій залежить від розміру заробітної плати або доходу застрахованої особи за звітні (страхові) місяці, за які до ПФ реально сплачено відповідну суму страхових внесків.

Для формування персональних справ із відомостями про застраховану особу використовуються ідентифікаційні коди Державного

реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів. Основні питання здійснення такого обліку в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування врегульовано Положенням про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування[1] та Порядком формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування[2].

ПФ України, накопичивши фінансові ресурси, може відігравати у фінансових системах, й особливо на ринку цінних паперів, досить значну роль. Маючи довгострокові кредити, ПФ здатний вкладати капітал у довгострокові активи. Зазвичай фонд не проводить експертизи прибутковості приватних проектів і проектів кредитування фірм, що потребують кредитних ресурсів, а покладається на комерційні банки як об'єкт вкладення капіталу, вміщуючи свої активи на депозитах банку, або знаходить рівень доходу вищий, ніж доступний їм на депозитах банку, вкладаючи капітал безпосередньо у ринкові цінні папери – від урядових іпотечних (тобто забезпечених нерухомістю) облігацій до облігацій і звичайних акцій. Пенсійні фонди у такий спосіб можуть забезпечити високу консолідацію інвестиційних джерел, здатних стимулювати розвиток ринку цінних паперів, і сприяти виникненню нових фінансових інструментів[3].

Сучасна пенсійна система України, на жаль, має ще значні недоліки: дуже низький рівень пенсійного забезпечення та майже повна відсутність диференціації розмірів пенсій; наявність необґрунтованих пільг і переваг у пенсійному забезпеченні окремих категорій громадян; заборгованість у виплаті пенсій; відсутність

---

[1] Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : Постанова КМ України від 04.06.1998 р. № 794 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 22. – Ст. 809.

[2] Про порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова Пенсійного фонду України від 08.10.2010 р. № 22-2 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 89. – Ст. 3004.

[3] Бондарук М.І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку / М.І. Бондарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 144.

певної відповідності між трудовим внеском працівника і розміром його пенсії; не до кінця продуманий зв'язок між обов'язковими страховими внесками й майбутньою пенсією; високий відсоток відрахувань до ПФ й ухилення від сплати обов'язкового єдиного страхового внеску, виплати за рахунок єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування окремих видів допомоги; значні адміністративні витрати на утримання пенсійної системи та ін.

Також після позбавлення цільових страхових фондів функцій збору страхових внесків на кожен із відповідних видів соціального страхування з одночасним покладенням цих функцій на єдину установу – ПФ України, цільові страхові фонди, отримуючи кошти від ПФ, фактично перетворилися на «виплатні каси», єдиним повноцінним обов'язком яких став розподіл отриманих коштів між застрахованими особами, які мають право на страхові виплати. Позбавлення цільових страхових фондів функцій збору страхових внесків призводить до розірвання ланцюга «право – обов'язок» як наріжного каменя всієї системи управління у будь-якій сфері. Страховики, позбавлені функцій збору страхових внесків, фактично тепер не відповідатимуть за формування доходної частини їхніх бюджетів, а лише розподілятимуть кошти, отримані від ПФ України. Натомість ПФ не несе відповідальності за використання цих коштів і за відповідність отриманої їх суми реальним потребам цільових страхових фондів. Тобто, у разі недостатності коштів для будь-якої з цілей, передбачених законодавством про соціальне страхування, буде фактично неможливо установити відповідальну за це особу – страховики посилатимуться на недостатній рівень збору страхових внесків, що провадиться ПФ України, а останній наполягатиме на нераціональності використання коштів, що здійснюється кожним зі страховиків.

Недосконаліть діючої пенсійної системи пояснюється також наявністю значної кількості спеціальних законів, якими визначається підвищений рівень пенсій окремим категоріям громадян (державним службовцям, військовослужбовцям, працівникам правоохоронних органів, науковим працівникам та ін.). На стан пенсійного забезпечення громадян України негативно впливають також

демографічні процеси (зменшення чисельності працездатного населення внаслідок скорочення народжуваності); зменшення чисельності зайнятого населення; несприятливе співвідношення тривалості періоду сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і періоду, протягом якого виплачується пенсія[1]. Усі названі чинники зумовлюють необхідність проведення глибокого комплексного реформування і діючої пенсійної системи, і публічного страхування як такого.

§ 3. Правове регулювання обов'язкового державного пенсійного страхування

Рівень і якість обов'язкового державного пенсійного страхування – важливий складник економічного й соціального добробуту населення країни. Організація ефективного обов'язкового державного пенсійного страхування є одним із найважливіших завдань, що стоять перед державою та суспільством. Із прийняттям базових законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»[2] і «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» широкомасштабна пенсійна реформа в країні набула свого остаточного оформлення на законодавчому рівні. З одного боку, це свідчить про завершення важливого багаторічного етапу пенсійної реформи, з іншого – це означає початок не менш відповідальної і складної роботи, пов'язаної із втіленням у життя нового механізму загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, закладеного у цих законах. Зазначене обумовлює необхідність подальшого вивчення механізму правового регулювання загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

---

[1] Прилипко С.М. Пенсійне страхування в Україні / С.М. Прилипко // Пробл. законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 51. – С. 171–172.

[2] Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI // Офіційний вісник України. – 2011 – № 71 (23.09.2011). – Ст. 2667.

Реформування пенсійної системи на засадах пенсійного страхування є логічним продовженням та складовою економічних реформ в країні, послідовною реалізацією раніше прийнятих рішень щодо побудови соціальної держави. ***Пенсійне страхування*** (англ. ***pension insurance***) **–** це різновид особистого страхування, за якого страхувальник одноразово чи в розстрочку сплачує страхові внески, а страховик бере на себе зобов'язання виплачувати застрахованій особі пенсію у вигляді одноразових, розстрочених на певний строк чи довічних періодичних виплат. Право на пенсійне забезпечення є складовою конституційного права на соціальний захист. Згідно зі ст. 46 КУ це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ, організацій бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. Зміст та обсяг прав громадян на соціальне забезпечення полягає у їх матеріальному забезпеченні шляхом надання пенсій. Законодавство про пенсійне забезпечення базується на КУ, законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про заходи щодо законодавчого реформування пенсійної системи України», «Про недержавне пенсійне забезпечення»[1].

Загальнообов'язкове пенсійне страхування здійснюється за принципами, закріпленими в ст. 7 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності;
- права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до вищезазначеного Закону не підлягають загальнообов'язковому пенсійному страхуванню;
- зацікавленості кожної працездатної особи у особистому матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;

---

[1] Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 372.

- рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат і виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове пенсійне страхування;
- диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу і розміру заробітної плати (доходів);
- солідарності і субсидування в солідарній системі;
- фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;
- спрямування частини страхових внесків до НПФ України для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії й одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;
- державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав, передбачених вищевказаним Законом;
- організації управління ПФ України на засадах паритетності представників від застрахованих осіб, роботодавців і держави, а також гласності, доступності і прозорості його діяльності;
- обов'язковості фінансування за рахунок коштів ПФ витрат, пов'язаних з виплатою пенсій і надання соціальних послуг в обсягах, передбачених цим Законом;
- цільового й ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- відповідальності суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм цього Закону, а також невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Важливе значення у регулюванні пенсійного забезпечення має система персоніфікованого обліку відомостей щодо застрахованих громадян – механізм, який не лише акумулює всі дані про застрахованих осіб, але й є гарантом того, що людина отримає те, що вона сама своєю працею заробила за життя. Персоніфікація у сфері пенсійного страхування – це облік і зберігання в установах ПФ інформації про страховий стаж, заробіток і пенсійні внески працівників. Персоніфікація є одним із способів точного обліку відомостей, необхідних для реалізації права на пенсію та здійснення

диференціації її розміру залежно від розміру заробітної плати, з якої сплачувалися пенсійні внески, та страхового стажу, протягом якого вони сплачувалися. Запровадження персоніфікованого обліку відомостей дає можливість вдосконалити умови призначення пенсії та порядок обчислення її розміру[1].

Згідно із ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» всі процеси, пов'язані з надходженням доходів, визначенням страхового стажу, заробітної плати та перерахування пенсії, покладаються на систему персоніфікованого обліку, яка має зібрати, опрацювати, систематизувати, акумулювати та забезпечити надійне зберігання відомостей про застрахованих осіб. Вона також стане базою і для обліку в обов'язковій накопичувальній системі, в межах якої громадяни накопичуватимуть кошти на їхніх індивідуальних накопичувальних рахунках[2].

Відповідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» ***страховий стаж*** – це період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом і за який сплачено страхові внески. ***Страхові внески*** – кошти відрахувань на соціальне страхування, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені (які підлягають сплаті) згідно із законодавством, що діяло раніше; надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Пенсійний страховий стаж обчислюється в місяцях і становить суму місяців трудової діяльності особи, за які сплачено мінімальний страховий внесок. За період з 01.07.2000 р. пенсійний страховий

---

[1] Про внесення змін до деяких законів України щодо добровільної сплати єдиного внеску : Закон України від 04.04.2013 р. № 184VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 10 (07.03.2014). – Ст. 115.

[2] Боніславський А.В. Персоніфікація: технічна готовність / А.В. Боніславський // Вісник Пенсійного фонду України. – 2003. – № 12(18) . – С. 21–23.

стаж обчислюється територіальним органом ПФ за даними системи персоніфікованого обліку. Відповідно до Постанови КМ України «Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування», в єдиному державному автоматизованому банку відомостей на кожну застраховану особу відкривається персональна облікова картка, в якій динамічно накопичуються відомості про застраховану особу із звітів тих роботодавців, у яких працювала особа з урахуванням усіх фактів її трудової діяльності.

Система пенсійного забезпечення в Україні відповідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» складається з трьох рівнів.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що ґрунтується на засадах солідарності і субсидування, здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів ПФ України. Цей рівень забезпечує базовий дохід людини після виходу на пенсію. Позитивним у солідарному пенсійному страхуванні є те, що кошти при перерозподілі не встигають знецінюватися. Проте не відбувається заощадження коштів, які сплачуються працівниками. Оскільки солідарна пенсійна система діє за принципом, коли працюючий громадянин частину зароблених коштів відраховує до ПФ, утримуючи таким чином сьогоднішніх пенсіонерів. Відповідно застраховані особи не мають права власності на застрахований актив. Таким чином, у випадку передчасної смерті внесені кошти не повертаються застрахованій особі, а використовуються для виплати іншим пенсіонерам.

Необхідно підкреслити, що фінансовий стан солідарної системи пенсійного страхування залежить від соціально-економічної ситуації в країні, фіскальної та монетарної політики держави. Тому несприятлива ситуація на ринку праці призводить до ускладнення формування бюджету ПФ України, що миттєво відображається на матеріальному становищі пенсіонерів.

Участь у солідарній системі є обов'язковою для всіх працівників і гарантує кожному громадянину України залежно від тривалості страхового стажу матеріальне забезпечення при досягненні ним

пенсійного віку. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» основними суб'єктами солідарної системи пенсійного страхування є:

1) *застраховані особи* (в окремих випадках члени їх сімей) – це особи, що обов'язково підлягають пенсійному страхуванню, та особи які добровільно беруть в ньому участь;

2) *страхувальники* – це роботодавці та інші особи, які відповідно до закону сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або є платниками відповідно до цього Закону; 1) роботодавці (фізичні та юридичні особи), які використовують працю найманих осіб на підставі трудового договору; 2) юридичні особи, в тому числі військові частини; 3) Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України; 4) застраховані особи, а також особи, які забезпечують себе роботою самостійно. Страхувальниками для осіб, які беруть добровільну участь у солідарній системі страхування, є самі ці особи;

3) *страховик* – це учасник пенсійного страхування, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, проводить збір і акумуляцію страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати, забезпечує своєчасне фінансування виплати пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів, ним є ПФ.

ПФ – це неприбуткова організація, яка здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджує його правління. Управління ПФ здійснюється на засадах паритетності представників від держави, застрахованих осіб і роботодавця. Органами управління ПФ є правління та виконавча дирекція. Джерелами формування коштів ПФ відповідно до пунктів ч. 1 ст. 72 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» є:

1) надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у розмірах, визначених законом, крім частини страхових внесків, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) інвестиційний дохід, який отримується від інвестування

резерву коштів для покриття дефіциту бюджету ПФ в майбутніх періодах;

3) кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до ПФ у випадках, передбачених цим Законом;

3-1) кошти, сплачені виконавчій дирекції ПФ за надання послуг з адміністрування НПФ та послуг недержавним ПФ – суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення;

4) суми від фінансових санкцій та пені (крім сум пені, сплачених роботодавцем за несвоєчасне перерахування з його вини сум страхових внесків застрахованої особи до накопичувальної системи пенсійного страхування), застосованих відповідно до цього Закону та інших законів до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів ПФ, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за ці порушення;

5) благодійні внески юридичних і фізичних осіб;

6) добровільні внески;

7) інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти ПФ не включаються до складу Держбюджету України. Забороняється використання коштів ПФ для оплати договорів страхування довічних пенсій, одноразових виплат та на цілі, не передбачені законом.

Особи, які беруть участь у солідарній системі та сплачують єдиний внесок, визначені у ст. 4 ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». До них належать:

1) роботодавці:

- підприємства, установи та організації, інші юридичні особи, утворені відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, чи за цивільно-правовими договорами (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою – підприємцем, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності

відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру, у тому числі філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених підприємств, установ і організацій, інших юридичних осіб, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами;

- фізичні особи – підприємці, зокрема ті, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством про працю, чи за цивільно-правовим договором (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою – підприємцем, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру);
- фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту);
- дипломатичні представництва і консульські установи України, філії, представництва, інші відокремлені підрозділи підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародні), утворені відповідно до законодавства України, які мають окремий баланс і самостійно здійснюють розрахунки із застрахованими особами; дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав, філії, представництва та інші відокремлені підрозділи іноземних підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародні), розташовані на території України; підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, військові частини та органи, які виплачують грошове забезпечення, допомогу по тимчасовій непрацездатності, допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;
- інвестор (оператор) за угодою про розподіл продукції (у тому числі постійне представництво інвестора-нерезидента), що використовує працю фізичних осіб, найнятих на роботу в Україні на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, чи за цивільно-правовими договорами (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою – підприємцем в Україні, якщо виконувані роботи (надавані

послуги) відповідають видам діяльності, зазначеним у витягу з Єдиного державного реєстру);

2) працівники – громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України) та особи без громадянства, які працюють:

- у фізичних осіб – підприємців на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством;
- у фізичних осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, та в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту);

3) фізичні особи, які виконують роботи (надають послуги) на підприємствах, в установах та організаціях, в інших юридичних осіб, зазначених в абз. 2 п. 1 цієї частини, чи у фізичних осіб – підприємців або осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, за цивільно-правовими договорами (крім фізичних осіб – підприємців, якщо виконувані ними роботи (надані послуги) відповідають видам діяльності відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру;

4) фізичні особи – підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування, та члени сімей цих осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності;

5) особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються незалежною професійною діяльністю, а саме науковою, літературною, артистичною, художньою, освітньою або викладацькою, а також медичною, юридичною практикою, в тому числі адвокатською, нотаріальною діяльністю, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід безпосередньо від цієї діяльності, за умови, що такі особи не є найманими працівниками чи підприємцями;

6) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах і консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств, установ та організацій (зокрема міжнародних), утворених відповідно до законодавства України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України);

- громадяни України та особи без громадянства, які працюють у дипломатичних представництвах і консульських установах

іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств, установ та організацій (зокрема міжнародних), розташованих на території України;

7) особи, які працюють на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян та отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на такій посаді;

8) працівники воєнізованих формувань, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, утвореної відповідно до законодавства на постійній основі;

9) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби), особи рядового і начальницького складу;

10) батьки – вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

11) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами;

12) особи, які проходять строкову військову службу у Збройних силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, СБУ, органах МВС України та службу в органах і підрозділах цивільного захисту;

13) особи, які відповідно до закону отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

14) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або за престарілим, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досяг 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне страхування – це консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з

метою забезпечення захисту прав застрахованих осіб та членів їх сімей на отримання страхових виплат за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

У солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюються такі виплати: 1) пенсії за віком; 2) пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання, у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства; 3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Після призначення пенсії у солідарній пенсійній системі особа може продовжувати здійснювати трудову діяльність та сплачувати страхові внески до ПФ України. Період роботи після призначення пенсії зараховується до її страхового стажу. За загальним правилом періоди, щодо яких обчислюється пенсійний страховий стаж, ураховуються в одинарному розмірі.

Коефіцієнт страхового стажу є кількісним критерієм при визначенні розміру пенсії у солідарній пенсійній системі. Він визначається за встановленою формулою:

$$Кс = См \cdot Вс / 100 \cdot 12,$$

де Кс – коефіцієнт страхового стажу; См – сума місяців пенсійного страхового стажу особи; Вс – величина оцінки страхового стажу особи у відсотках, за період участі в солідарній системі 1,35% за рік, при участі в накопичувальній системі – 1,08%.

Для особи, яка брала участь у солідарній і накопичувальній системах, визначається один коефіцієнт пенсійного страхового стажу як сума коефіцієнта страхового стажу за період участі тільки в солідарній системі та коефіцієнта визначеного за період участі в накопичувальній і солідарній системі[1].

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата за весь період страхового стажу, починаючи з 01.07.2000 р. Для встановлення пенсії враховується заробітна плата за будь-які 60 місяців страхового стажу підряд.

Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування передбачає укладення договору про

[1] Грушка В.І. Пенсійна система України : навч. посіб. / В.І. Грушка. – К. : Кондор, 2006. – 336 с.

таку участь з ПФ на термін не менше одного року. Договором може бути передбачена одноразова сплата застрахованою особою страхових внесків за попередні періоди. При цьому сума сплачених страхових внесків за кожний місяць не може бути меншою мінімального страхового внеску. Договір набирає чинності з дня його підписання сторонами. Договір про добровільну участь може бути достроково розірваний застрахованою особою або органом ПФ в таких випадках:

1) застрахованою особою:

– за умови дії договору не менше року;

– у разі систематичного порушення територіальним органом ПФ умов договору;

2) територіальним органом ПФ:

– систематичного порушення застрахованою особою умов договору;

– смерть застрахованої особи.

Припинення участі у системі пенсійного страхування настає в таких випадках:

– у разі якщо особа, яка підлягає загальнообов'язковому пенсійному страхуванню, втратила статус застрахованої особи;

– у разі закінчення терміну дії договору або дострокове розірвання договору;

– у разі смерті застрахованої особи.

Особа, яка припинила участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування, може поновити свою участь в ньому з набуттям нею статусу, згідно з яким вона підлягає страхуванню або шляхом укладення договору про добровільну участь.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, вона базується на основі накопичення коштів застрахованих осіб у НПФ України і здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат[1]. Обов'язкову накопичувальну складову частину пенсійного забезпечення створюють з метою:

---

[1] Прилипко С.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2009. – 434с.

1) заохочення працівників до заощадження коштів протягом трудової діяльності;

2) збільшення заощаджень для фінансування економічного розвитку;

3) підвищення ефективності адміністративного управління системою пенсійного забезпечення за рахунок передачі недержавним компаніям функцій адміністративного управління та управління пенсійними активами;

4) запобігання політичному тиску у сфері пенсійного забезпечення. Оскільки останнім часом проявляється нестабільність соціально-економічного розвитку країни, а органи влади приймають рішення про зменшення чи підвищення пенсій. Такі дії можуть призвести до дестабілізації пенсійної системи в майбутньому.

Накопичувальна пенсійна система передбачає участь застрахованих осіб у формуванні коштів, з яких вони при досягненні передбаченого законом пенсійного віку отримуватимуть пенсію. Страхові внески до НПФ є частиною єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування. Розмір цих внесків повинен становити 7% бази нарахування єдиного внеску

Суб'єктами накопичувальної системи є: застраховані особи, страхувальник і страховик, а також юридичні особи, які здійснюють управління НПФ та управління його пенсійними активами, зберігач і страхові організації.

Страхувальниками є самі застраховані, оскільки вони безпосередньо сплачують внески на цей вид страхування.

Страховиками є НПФ, а також недержавні пенсійні фонди.

НПФ – це самостійний суб'єкт пенсійного страхування, що у накопичувальній системі виконує функції страховика. Це цільовий позабюджетний фонд, який здійснює акумулювання страхових внесків застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Пенсійний актив цього фонду використовують для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у передбачених законом випадках членам їхніх сімей чи спадкоємцям.

НПФ створюється ПФ як цільовий позабюджетний фонд. Адміністративне управління НПФ здійснює виконавча дирекція ПФ. Вона відкриває спеціальні рахунки НПФ у банківській установі, яка отримала *статус зберігача коштів*. Право на участь у другому рівні системи пенсійного забезпечення має також недержавний ПФ, який отримав ліцензію на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування. Ліцензія на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування видається Держкомфінпослуг України безстроково. Він повинен відповідати таким вимогам:

– досвід роботи ПФ на ринку НПЗ не менше трьох років до дня подання заяви на отримання ліцензії;

– мати договори про обслуговування недержавного ПФ, укладеного з адміністратором, який відповідає вимогам, установленим Держкомфінпослуг, зберігачем недержавних ПФ, який має розмір регулятивного капіталу не менше 500 млн грн;

– пенсійні активи протягом останніх 12 місяців до дня подання заяви про отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування щодо складу активів та обмежень інвестиційної діяльності.

Важливу функцію у накопичувальній системі пенсійного страхування виконують *страхові організації*. Це відповідні юридичні особи, виключним видом діяльності яких є страхування життя. Вони здійснюють страхування і виплату довічних пенсій.

Забороняється використовувати кошти НПФ для забезпечення виплат пенсій та надання соціальних послуг із солідарної системи та для інших цілей, не передбачених законом. За рахунок коштів накопичувальної системи здійснюється виплата довічних пенсій з установленим періодом, довічних обумовлених пенсій, довічних пенсій подружжя та одноразових виплат.

Накопичувальне пенсійне забезпечення ґрунтується на принципах добровільної та індивідуальної участі. Кожен, хто бере участь в індивідуальній пенсійній програмі будь-якого виду та тривалості, накопичує пенсію собі персонально. Це є основною відмінністю від солідарної пенсії, яка виплачується нині працюючими людьми нинішнім же пенсіонерам через посередництво ПФ України.

На вимогу застрахованих осіб одноразова виплата здійсню-

ється в разі виїзду цієї особи за кордон на постійне місце проживання. Якщо застрахована особа визнана інвалідом I–II групи і набуває право на пенсію по інвалідності, то належні їй активи використовуються за її вибором у такому порядку:

- на отримання одноразової виплати незалежно від достатності суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії;
- на оплату договору страхування довічної пенсії після досягнення нею віку, передбаченого ст. 26 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в разі достатності суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії.

У разі смерті особи до досягнення нею пенсійного віку належні їй пенсійні активи успадковуються в порядку, визначеному ЦК України, якщо особа не визначила конкретних осіб, які мають право на їх отримання. Застрахована особа має право у будь-який час визначити конкретних осіб, які мають право на отримання коштів у сумі, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку в разі її смерті та визначити в яких частках повинні бути розподілені між ними кошти.

Особи, які мають право на отримання у спадщину коштів, у сумі, облікованій на накопичувальному пенсійному рахунку померлої особи, і не досягли пенсійного віку, передбаченого законом, можуть подати заяву про спрямування цих коштів до НПФ на облік на їх накопичувальний пенсійний рахунок.

У разі відсутності у померлої застрахованої особи спадкоємців належні їй пенсійні активи враховуються у складі інвестиційного доходу НПФ, про що робиться позначка в її персональній обліковій картці у системі персоніфікованого обліку та надається повідомлення зберігачу.

Для отримання одноразової виплати застрахована особа або члени її сім'ї чи спадкоємці подають заяву до територіального органу ПФ та документи, що підтверджують їх право на отримання цієї виплати. Одноразова виплата здійснюється протягом п'яти робочих днів.

Страхова організація, що здійснює виплати довічних пенсій, має пропонувати застрахованій особі такі види довічних пенсій:

довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя. *Довічна пенсія з установленим періодом* – це щомісячна виплата, що здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менш ніж протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії.

Довічно обумовлена пенсія – це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера. У разі, якщо сума довічної обумовленої пенсії, виплачена пенсіонеру на момент смерті, є меншою, ніж сума вартості договору страхування на час його укладення, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі, або відповідно до норм ЦК України.

Довічна пенсія подружжя – це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті його чоловіку (чи дружині), який (яка) досяг(ла) пенсійного віку.

Застрахована особа має право вільного вибору одного із видів довічних пенсій, який вказує в договорі страхування довічної пенсії. У договорі обов'язково зазначається рівень інвестиційного доходу, який застосовується для розрахунку обраної довічної пенсії. Страховій організації забороняється вимагати від застрахованої особи довідку про стан її здоров'я.

ЗУ «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» передбачено, що накопичувальну систему обов'язкового державного пенсійного страхування (другий рівень пенсійної системи) планується запровадити в Україні, починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету ПФ України. Другий рівень передбачає можливість молодим особам накопичувати кошти на майбутню пенсію. Учасниками другого рівня будуть особи, не старші за 35 років. Кожна особа, яка братиме участь у другому рівні, сплачуватиме обов'язкові пенсійні внески на свій індивідуальний пенсійний рахунок. Такі кошти будуть власністю учасника другого рівня та використовуватимуться для проведення йому пенсійної виплати, а в разі його смерті – будуть успадковані, а не підуть на виплату пенсії іншим платникам

внесків. Особи за 35 років також можуть брати участь у накопичувальному рівні, однак на добровільних засадах – написавши заяву про добровільну участь. Обов'язкова накопичувальна система буде створена шляхом відволікання частини внесків з солідарної системи, що буде супроводжуватись зменшенням розміру майбутньої пенсії, яку учасники будуть отримувати з першого рівня. Проте таке зменшення буде компенсовано тим, що учасники будуть отримувати дві пенсії – одну з солідарної системи, а другу – з накопичувальної. Оскільки пенсійні виплати з другого рівня базуються на сумі сплачених внесків та інвестиційного доходу, отриманого від інвестування цих внесків, за вирахуванням видатків на оплату послуг надавачів, функція ведення обліку є критично важливою у цьому процесі.

Необхідно зазначити, що саме накопичувальна пенсійна система дасть змогу громадянам заздалегідь розрахувати свою пенсію, впливати на її розмір шляхом щомісячних відрахувань на власний пенсійний рахунок. Тобто людина працюватиме все життя на власну пенсію.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про НПЗ.

Страхування додаткової пенсії здійснюється страховими компаніями, банками та недержавними пенсійними фондами. Пенсійні недержавні фонди за економічною природою є ***ощадними інститутами.*** Вони акумулюють грошові кошти у формі пенсійних внесків учасників фонду, інвестують їх, а дохід від інвестування розподіляють на потреби самого фонду (підприємницький дохід) та між його учасниками пропорційно до суми внесків. Вважається, що цих коштів має вистачити до кінця життя застрахованого.

З усього розмаїття страхового забезпечення, що здійснюється пенсійними фондами, виділяють три головних напрями:

1) індивідуальне страхування пенсій, коли клієнт страхує пенсію певного розміру;

2) індивідуальне страхування пенсії в страховій компанії чи ПФ, яке ґрунтується на накопиченні індивідуальних коштів у страховій організації та отриманні пенсії, адекватної накопиченій сумі;

3) групове страхування, коли пенсії учасників адекватні загальній сумі.

З 01.01.2004 р. в Україні запроваджено добровільну систему НПЗ, яка дає можливість учасникам НПФ отримувати з часом додаткову пенсійну виплату з цієї системи. Функціонування цієї системи регламентується ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Згідно з цим Законом ***суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення*** є:

- недержавні пенсійні фонди;
- страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;
- банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;
- вкладники та учасники ПФ;
- вкладники пенсійних депозитних рахунків;
- фізичні та юридичні особи, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;
- засновники ПФ;
- роботодавці – платники корпоративних ПФ;
- саморегульовані організації суб'єктів, які надають послуги у сфері НПЗ;
- органи державного нагляду і контролю у сфері НПЗ;
- адміністратори ПФ;
- компанії з управління активами;
- зберігачі;
- аудитори;
- особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до цього Закону.

НПЗ базується на таких основних принципах: законодавче визначення умов НПЗ; добровільність участі в НПЗ фізичних осіб,

роботодавців, а також юридичних осіб, що створюють недержавні пенсійні фонди; економічна заінтересованість всіх учасників НПЗ; рівноправність усіх учасників ПФ, що беруть участь в одній пенсійній схемі; розмежування та відокремлення активів ПФ від активів його засновників і роботодавців – платників ПФ, адміністратора, компаній з управління активами, страхових організацій з метою унеможливлення банкрутства ПФ; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи; гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм цим Законом; цільове та ефективне використання пенсійних коштів ПФ; державне регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі НПЗ; відповідальність суб'єктів системи НПЗ за порушення норм, передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами; державне регулювання діяльності з НПЗ та нагляд за його здійсненням.

Система НПЗ створена для формування додаткових пенсійних накопичень за рахунок добровільних внесків фізичних осіб і роботодавців. НПЗ, як передбачено законодавством, здійснюється:

- НПФ шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами ПФ та вкладниками таких фондів; страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;
- банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Недержавний ПФ – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації, функціонує та проводить діяльність виняткова з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників ПФ з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам цього фонду у визначеному законом порядку. Недержавний ПФ здійснює акумулювання пенсійних внесків, розміщення пенсійних активів, а також виплату недержавних пенсій учасникам фонду.

Відповідно до ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення», є три види недержавних ПФ, в основі їх поділу залежність від кола осіб, які можуть бути їх учасниками. Вони поділяються на: 1) відкриті, 2) корпоративні, 3) професійні.

Відкритий недержавний ПФ створюється будь-якими юридичними особами, крім тих, діяльність яких фінансується за рахунок державного або місцевих бюджетів. Учасниками відкритого фонду можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи.

Корпоративний недержавний ПФ створюється юридичною особою-роботодавцем або кількома юридичними особами-роботодавцями, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками чи роботодавцями-платниками такого фонду.

Професійний недержавний ПФ можуть створювати об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки, чи фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності. Учасниками такого фонду можуть бути тільки фізичні особи, у яких ознаки їх професійної діяльності співпадають з ознаками, визначеними в статуті фонду (наприклад, працівники металургійної галузі).

Утворення корпоративних і професійних ПФ, а також умови і порядок сплати страхових внесків можуть регулюватися колективним договором. Для роботодавців, які використовують шкідливі умови виробництва, здійснення пенсійних відрахувань на користь таких працівників поступово стане обов'язковим, відрахування здійснюватимуться в професійні або корпоративні пенсійні фонди. Це буде обов'язковий вид страхування.

Відповідно до ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» засновники відкритого ПФ не можуть бути зберігачем цього фонду та його аудитором. Засновники корпоративного або професійного фонду та роботодавці – платники корпоративного ПФ не можуть бути зберігачем, аудитором і компанією з управління активами цього фонду, а також його адміністратором, крім випадків, передбачених цим Законом.

У разі створення свого корпоративного ПФ компанія з управління активами або банківська установа має право здійснювати управління активами такого фонду та адміністрування фондом за умови отримання відповідних ліцензій у порядку, встановленому законодавством.

Юридична особа може бути одночасно засновником не більш як одного корпоративного чи одного професійного ПФ. Така юридична особа може бути засновником одного або більше відкритих ПФ. Зміна складу засновників ПФ здійснюється відповідно до законодавства з урахуванням особливостей, встановлених Законом та статутом.

У разі створення ПФ кількома засновниками один із них має право вийти з їх складу в порядку, передбаченому статутом ПФ, попередивши про це інших засновників та учасників фонду, на користь яких він сплачував пенсійні внески, не пізніш як за шість місяців до виходу з числа засновників ПФ.

Якщо інше не передбачено законом, засновник або роботодавець – платник корпоративного ПФ може припинити сплату пенсійних внесків до такого ПФ шляхом розірвання всіх укладених ним з таким фондом пенсійних контрактів та договору про участь у ПФ, повідомивши Нацкомфінпослуг та учасників фонду за шість місяців до розірвання таких контрактів та договору про участь у ПФ.

Рішення роботодавця про вихід із складу засновників або про розірвання договору про участь у ПФ обов'язково вноситься до колективного договору, якщо заснування такого фонду або участь у такому фонді роботодавця було передбачено колективним договором.

У разі, якщо згідно із законом роботодавець зобов'язаний здійснювати пенсійні внески до ПФ на користь своїх працівників, такий роботодавець може припинити сплату пенсійних внесків до ПФ у визначеному цим Законом порядку лише за умови укладення пенсійних контрактів на користь таких працівників з іншим ПФ.

У разі виходу із складу засновників корпоративного ПФ одного із засновників або розірвання роботодавцем-платником договору про участь у корпоративному ПФ учасники такого фонду, які є працівниками цього засновника або роботодавця-платника, втрачають право бути учасниками такого корпоративного ПФ.

Учасники фонду, які є працівниками такого роботодавця, протягом трьох місяців з дня отримання повідомлення про вихід їх роботодавця з числа засновників або роботодавців – платників корпоративного ПФ зобов'язані подати адміністратору цього фонду заяву із зазначенням нового ПФ або страхової організації, з якою укладено договір страхування довічної пенсії, або банку, в якому відкрито пенсійний депозитний рахунок, куди мають бути передані належні їм пенсійні кошти. Договір страхування довічної пенсії може бути укладено учасником ПФ лише у разі досягнення таким учасником пенсійного віку, визначеного Законом. Разом з письмовою заявою учасник фонду зобов'язаний надати копію пенсійного контракту, укладеного з новим ПФ, або копію договору страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією, або копію договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка. Працівники такого роботодавця, які є учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування, подають адміністратору ПФ – суб'єкту другого рівня заяву із зазначенням іншого ПФ – суб'єкта другого рівня та копію пенсійного контракту, укладеного з новим ПФ – суб'єктом другого рівня. За бажанням учасника фонду, який є учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, або відсутності такої заяви, обліковані на його індивідуальному пенсійному рахунку кошти можуть бути переведені до НПФ.

У разі відсутності такої заяви та копії укладеного договору з новим ПФ або копії договору страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією, або копії договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка в банку пенсійні кошти учасника фонду, крім учасника накопичувальної системи пенсійного страхування, передаються до іншого ПФ за вибором адміністратора, який передає такі кошти, з повідомленням про це такого учасника та Нацкомфінпослуг.

Пенсійні внески до недержавного ПФ сплачуються у розмірах та в порядку, встановлених ***пенсійним контрактом,*** відповідно до умов обраних пенсійних схем. Це ж саме стосується внесків за страхуванням ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду.

Пенсійний контракт – це угода між вкладником та адмі-

ністратором ПФ, в якому викладені усі суттєві умови цивілістичного договору, включаючи такий суттєвий регулятор взаємовідносин, передбачених контрактом, як пенсійна схема. Виконання зобов'язань за контрактом для недержавного ПФ – це досягнення визначених цілей, що можна визначити як здатність у будь-який момент виконати свої контрактні зобов'язання. Гарантією виконання зобов'язань ПФ за контрактом перед своїми учасниками є його платоспроможність.

Законодавством передбачені певні гарантії захисту прав учасників при укладенні пенсійного контракту. Зокрема, до таких можна віднести:

- заборону необґрунтованої відмови особі в укладенні пенсійного контракту з ПФ відкритого типу;
- пенсійний контракт повинен бути укладений виключно у письмовій формі в трьох примірниках – по одному для кожної з сторін (якщо вкладник та учасник це різні особи), чи у двох примірниках (якщо вкладник та учасник це одна й та сама особа);
- пенсійний контракт повинен містити істотні умови, без наявності яких він є недійсним (серед таких інформація щодо паспортних даних вкладника, його ідентифікаційний номер, паспортні дані учасника фонду та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів; посилання на обрану вкладником пенсійну схему; строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання; порядок розрахунків).

Отже, пенсійний контракт можна визначити як певну структуровану сукупність умов договірного характеру, які визначають правовий статус, обсяг взаємних прав та обов'язків його сторін.

Через весь процес НПЗ між учасником, адміністратором та вкладником укладається пенсійний контракт, договір про виплату пенсій на визначений строк, договір страхування довічної пенсії та договір депозитного рахунку. Необхідно зазначити, що саме пенсійний контракт регулює відносини з прийняття, акумуляції, інвестування та розподілу інвестиційного доходу на базі коштів учасників фонду, а безпосередня виплата пенсій регулюється

іншими, зазначеними вище, договорами, залежно від обставин та бажання учасника фонду.

Однією з істотних умов пенсійного контракту є *пенсійна схема*. Окреслити її можна як документ, який є додатком до пенсійного контракту і містить інформацію про умови та порядок НПЗ, що здійснюється пенсійними фондами. Пенсійні схеми розробляються керівними органами ПФ з дотриманням вимог норм чинного законодавства. Після розробки пенсійна схема підлягає затвердженню шляхом реєстрації органами Нацкомфінпослуг України. Зміни до пенсійної схеми вносяться та реєструються в тому ж порядку, що й початкові варіанти. Однак є випадки, коли пенсійні схеми підлягають обов'язковим змінам чи анулюванню. Серед таких підстав можна виділити: відсутність пенсійних контрактів, укладених за пенсійними схемами, що змінюються або анулюються; отримання письмової згоди всіх вкладників фонду, з якими укладені пенсійні контракти за пенсійною схемою, яка змінюється. Пенсійна схема детально описує межі правового статусу учасника та вкладника ПФ, пенсійна схема є невід'ємною частиною пенсійного контракту[1].

Рада ПФ має право встановлювати мінімальні розміри пенсійних внесків до 10% мінімальної заробітної плати з розрахунку на один місяць. Максимальний розмір пенсійних внесків за пенсійними схемами НПЗ не обмежується. Стосовно корпоративних та професійних ПФ, то розмір пенсійних внесків до цих фондів, якщо вони сплачуються роботодавцем, може визначатися у колективному договорі.

Суб'єктами НПС є: недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті; банківські установи, що уклали договір про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники ПФ; вкладники пенсійних депозитних рахунків, фізичні та юридичні особи, які уклали договір страхування довічної пенсії.

---

[1] Богословець С.В. Пенсійний контракт як підстава виникнення правовідносин з недержавного пенсійного забезпечення. Пенсійна схема / С.В. Богословець // Держава і право: de lege praeterita, instante, future : мат. Міжнар. наук.-прак. конф. «П'яті Прибузькі юридичні читання». – Миколаїв : Іліон, 2009. – С. 256–258.

Юридична особа, діяльність якої фінансується за рахунок Держбюджету України або місцевих бюджетів, має право бути засновником корпоративного ПФ або здійснювати пенсійні внески до вже створених ПФ у тих випадках, коли створення таких фондів передбачено законами України.

Правовою основою діяльності ПФ є їх статути, які затверджують засновники ПФ. У відкритих ПФ їх засновниками можуть бути одна чи декілька юридичних осіб.

ПФ набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з НПЗ з моменту його реєстрації в Нацкомфінпослуг України та отримання відповідного свідоцтва. Ліквідація фонду може проводитися за рішенням засновників або їх правонаступників. Рішення про ліквідацію погоджується з Нацкомфінпослуг України. Рішення про ліквідацію корпоративного ПФ набирає чинності за умови внесення змін до колективного договору, якщо його створення було передбачене цим документом. Недержавний ПФ підлягає ліквідації, якщо припинено сплату внесків усіма засновниками фонду, ліквідовано без правонаступництва всіх засновників фонду або припинено участь у ньому всіх його учасників.

Необхідно підкреслити, що при НПС виплачується довічна пенсія, довічна пенсія подружжя, а у випадках, передбачених законом, здійснюється одноразова виплата.

Є два головних критерії, що відрізняють програми НПС *в Україні* від інших договорів накопичувального страхування. Насамперед, це **ануїтетна (або) рентна система виплат**. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» ануїтет – це періодичні пенсійні виплати, які здійснюються з установленими інтервалами часу до того моменту, поки не настане певна подія, визначена у відповідному договорі.

Тобто виплати проводяться не одноразово, а рівними частками протягом певного терміну щомісяця або щокварталу. Другий критерій – **залежність від пенсійного віку, обумовленого законодавством**. Втім обох цих умов сьогодні жорстко не дотримуються. Так, до розряду пенсійних страховики часто відносять і програми, що передбачають накопичення з подальшою разовою виплатою, яка проводиться після закінчення терміну договору.

Стосовно класичних полісів пенсійного накопичення, то їх сьогодні пропонується кілька. Здебільшого страхові компанії пропонують на вибір три програми: довічну пенсію, пенсію з виплатою протягом 10 років і третю конвертовану програму з правом вибору терміну виплати додаткової пенсії після закінчення періоду накопичення. Серед пенсійних програм найпопулярнішою є конвертована програма, довічна пенсія та пенсія з виплатою протягом 10 років. Основна мета укладення *договорів строкової пенсії* полягає в тому, що протягом певного періоду часу страхувальник отримує на свій рахунок певну суму. Після досягнення пенсійного віку страхова компанія починає виплачувати страхувальникові пенсію. Виплати будуть проводитися лише протягом деякого часу, обумовленого в полісі, наприклад, 10–20 років. Страхова сума за договором встановлюється індивідуально, залежно від бажання та фінансових можливостей клієнта. Чим довше ви маєте намір отримувати додатковий дохід, тим більшу страхову суму доведеться накопичити на своєму рахунку. В іншому випадку варто примиритися з фактом, що розмір довгострокових ануїтетів буде перерахований відповідно до терміну виплат.

Починати накопичувальний період бажано якомога раніше. На Заході, де страхова культура в цілому вища та люди починають думати про пенсії замолоду, вони відкривають свої пенсійні рахунки не пізніше 25–30 років. У нас же багато хто лише років до 50 розуміють, що через 10–15 років не зможуть прожити на пенсію, що надається державою, і починають цікавитися такими програмами.

Пенсійні накопичення учасника недержавного ПФ формуються за рахунок пенсійних внесків, сплачених самим учасником, його роботодавцем або членами сім'ї, та інвестиційного доходу, отриманого в результаті інвестування коштів. Усі кошти, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду (пенсійні внески та інвестиційний дохід), є власністю учасника НПФ незалежно від того, хто платив внески – сам учасник, його роботодавець або родичі. Тому ніхто інший, крім учасника, не може розпоряджатися цими коштами. Пенсійні кошти учасника можуть успадковуватися його спадкоємцями. Додаткову недержавну пенсію можна одержувати поряд з державною. Розмір пенсійних

виплат з недержавного ПФ визначається, виходячи з суми накопичених коштів учасника, яка залежить від розміру пенсійних внесків, терміну їх накопичення та розподіленого інвестиційного доходу.

Українська пенсійна система й надалі продовжує перебувати під монопольним впливом солідарного пенсійного страхування. В цій системі задіяні всі громадяни України незалежно від бажання та віку. Альтернатива у вигляді загальнообов'язкової накопичувальної системи чи недержавних ПФ, в основі яких індивідуальний персоніфікований підхід, практично не діє. Між іншим, в більшості країн світу саме кошти, акумульовані в накопичувальній пенсійній системі, є вагомим джерелом інвестицій в економіку. Однак в Україні цей механізм використовується лише на 30%.

Контрольні запитання

1. *Характерні ознаки солідарної пенсійної системи.*
2. *Джерела формування надходжень до ПФ України.*
3. *Чинники, що впливають на динаміку розвитку пенсійної реформи.*
4. *Відмінність між солідарною та накопичувальною системами.*
5. *Недержавний ПФ.*
6. *Учасник недержавного ПФ.*
7. *Пенсійний контракт.*
8. *Види недержавних ПФ.*
9. *Специфічна особливість недержавного пенсійного страхування.*
10. *Відмінність програм недержавного пенсійного страхування в Україні від інших договорів накопичувального страхування.*

§ 4. Правове регулювання обов'язкового державного соціального страхування

Правове регулювання обов'язкового державного соціального страхування та система управління у цій сфері посідають провідне місце серед факторів, що є визначальними для ефективного здійснення соціального страхування. Разом із тим комплексний

аналіз усієї сукупності норм, які регулюють здійснення управління у сфері соціального страхування, виявляє серйозні недоліки у правовій регламентації організаційно-управлінських засад побудови соціального страхування в Україні.

Серед всіх існуючих нормативно-правових актів найвищу юридичну силу має діюча КУ (п. 2 ст. 8). Вона містить норми прямої дії, що поширюються на всю територію України. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі КУ і повинні відповідати їй. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені п. 2 ст. 19 КУ та законами України.

У ст. 1 КУ визначено, що Україна – соціальна держава. Соціальна держава визнає, що центральним соціальним конституційним правом громадян є право на соціальний захист[1]. Відповідно до ст. 46 КУ всі громадяни держави мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом.

Право на соціальне забезпечення є одним із основних соціально-економічних прав людини. Воно закріплено в ст. 26 Загальної декларації прав людини[2], в ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права[3] та в інших міжнародних правових документах. Одним із механізмів реалізації цього конституційного права є загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є важливим інститутом соціального захисту, завданням якого є підтримання матеріального благополуччя працівників та їх сімей у визначених законодавством випадках.

---

[1] Головченко В.В. Права і свободи людини і громадянина в Україні / В.В. Головченко, В.Ф. Погорілко, М. І. Сірий. – К. : Ін Юре, 1997. – С. 7, 8.

[2] Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

[3] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1976. – № 25. – Ст. 198.

КУ є фундаментом для інших нормативно-правових актів, норми яких повинні відповідати приписам Основного закону і не суперечити їм. Обов'язковою ознакою системності національного законодавства, у тому числі у сфері обов'язкового державного соціального страхування, є наявність основного, стрижневого нормативного акта, який визначає зміст та форму інших актів, що створюють систему певного структурного утворення в загальній системі права. Таким утворенням в системі страхового права, як уже зазначалося, є Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що заклали фундамент нової системи соціального захисту громадян України – системи соціального страхування. У них визначено принципи та правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян. Залежно від страхового випадку передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві й випадку професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття. Відносини з кожного виду загальнообов'язкового державного соціального страхування повинні регулюватися окремими законами, прийнятими відповідно до цих Основ[1].

Окрім Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, до джерел правового регулювання страхової діяльності потрібно віднести ряд нормативно-правових актів, що становлять механізм фінансово-правового регулювання такого страхування. Тут можна назвати БК України[2], закони України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про недержавне пенсійне забезпечення»;

---

[1] Прилипко С.М. Деякі питання соціального страхування / С.М. Прилипко // Проблеми законності.– Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 50. – С. 89.

[2] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59 (13.08.2010). – Ст. 2047.

«Про оподаткування прибутку підприємств», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»[1].

Особливого значення на сьогодні набувають питання, пов'язані з функціонуванням страхових фондів. Держава встановлює обов'язкові вимоги щодо методу формування страхових фондів. Соціальна природа страхового фонду відображує його реальне матеріальне наповнення. У страховому фонді реалізуються колективні та особисті інтереси його учасників, відображується взаємозв'язок між соціальними позиціями учасників економічної діяльності та їх господарською поведінкою, її мотивуванням та стереотипами. Ключовими принципами функціонування страхового фонду є комплексність, багатоманітність організаційних форм, врахування специфіки галузей народного господарства та суб'єктів власності, державне регулювання цих процесів[2].

Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування є незалежними фінансовими органами, які створюються з урахуванням виду страхування за видовою, територіальною або професійною (галузевою) ознакою і перебувають під правовим контролем держави, яка зобов'язується забезпечити гарантію та стабільність соціального захисту[3].

У діяльності Фонду вирізняють економічну та соціальну функцію, яку він виконує. Економічна полягає у тому, що Фонд, виступаючи єдиним страховиком з обов'язкових видів страхування, шляхом використання страхового механізму покликаний компенсувати погіршення матеріального становища застрахованих осіб у зв'язку з реалізацією страхового ризику, а страховий механізм сприяє перерозподілу національного доходу для виконання соціальних завдань держави. Соціальна функція полягає в тому, що своєю діяльністю Фонд мінімізує погіршення соціального становища

---

[1] Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.

[2] Юрах В.М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.М. Юрах. – Одеса, 2008. – С. 8.

[3] Бондарук М.І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку / М.І. Бондарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 110.

застрахованих громадян внаслідок настання страхового ризику та здійснює їх соціальну реабілітацію[1].

Створення спеціального фонду цільового призначення – страхового фонду – пояснюється необхідністю відшкодування можливого збитку від страхового лиха і нещасних випадків. З цією метою здійснюється мобілізація коштів шляхом страхування.

Страховий фонд виступає як метод відновлення виробничих сил, які знищені стихійними силами природи або нещасним випадком. Відомі різні форми організації страхових фондів, але всі вони зводяться до трьох основних форм (самостійна, централізована і спеціалізована) організації страхових фондів[2].

Самостійна форма страхового фонду – найдавніша і найпростіша, адже у створенні страхового фонду бере участь лише одне підприємство, тобто здійснюється самострахування.

Самостійна форма передбачає, що кожне окремо взяте господарство в очікуванні лиха накопичуватиме необхідні матеріальні та фінансові засоби, які могли б перекрити можливий збиток, не перериваючи надовго нормальне функціонування[3].

Така форма має певні недоліки. Оскільки максимальний розмір збитків на підприємстві може в кілька разів перевищувати його основні та оборотні фонди, тому доволі нелегко буде вивільняти кошти з обороту на утримання відповідного страхового фонду. Та й неможливо через вірогідність тієї чи іншої події визначитись, коли ці кошти будуть необхідні.

Централізована форма страхового фонду є більш досконалою, вона з'явилась дещо пізніше. Такий фонд є одним для певного кола суб'єктів господарювання. Він утворюється у централізованому порядку з централізованих ресурсів (загальнодержавних, регіональних, місцевих), а не на основі страхових внесків відповідних

---

[1] Соловйов О.В. Правовий статус суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві / О.В. Соловйов // Проблеми законності.– Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 91. – С. 82.

[2] Кінащук Л. Поняття страхування з позиції фінансового права / Лариса Кінащук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 64.

[3] Журавлев Ю.М. Страхование и перестрахование (теория и практика) / Ю.М. Журавлев, И.Г. Сереж. – М. : АНКИЛ, 1993. – С. 185.

господарств, тобто при складанні держбюджетів кожного року створюються грошові резерви. В галузях народного господарства вони утворюються у вигляді фондів для надання фінансової допомоги підприємствам та організаціям певної галузі.

Спеціалізована форма страхового фонду є найбільш ефективною. Тут страховий фонд утворюється за рахунок внесків певного кола осіб, які виявили бажання застрахувати себе на випадок настання певних небажаних подій. Таку форму організації страхових фондів називають централізованим страхуванням за рахунок децентралізованих джерел. Суть цієї форми полягає в тому, що в ній страховий фонд централізується в спеціальному порядку шляхом збирання спеціальних внесків у цей фонд від суб'єктів господарювання – юридичних та фізичних осіб[1]. Отже, витрати коштів із цього фонду чітко визначені – це відшкодування, які передбачені договором страхування.

В Україні існують всі три форми страхування, але найпоширенішою є спеціалізована. Вона представляє страхування в сучасному вигляді. Страховий фонд нерозривно пов'язаний з життєдіяльністю в суспільстві, тому він є дієвим засобом відновлення після стихійного лиха або внаслідок нещасного випадку. Проте, коли мова йде про публічне страхування, йому притаманна виключно централізована форма страхового фонду, який утворюється у централізованому порядку із централізованих ресурсів (загальнодержавних, регіональних, місцевих), а саме через сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування роботодавцями та іншими особами, які відповідно до ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зобов'язані сплачувати єдиний внесок.

У фінансовій системі зарубіжних країн важливе місце належить соціальним страховим фондам. У Франції, наприклад такі фонди за розміром наближаються до держбюджету країни. А в Японії із спеціальних фондів фінансується більше половини державних витрат. У США діє велика кількість соціальних фондів,

---

[1] Фінансове право : підручник / Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, С.Т. Кадькаленко та ін. ; керівн. авт. колективу і відп. ред. Л. К. Воронова. – 3-тє вид., виправл. та доповн. – Х. : Консум, 1999. – С. 114.

що перебувають у різному адміністративному підпорядкуванні. Найбільшими є три загальнонаціональні: фонд страхування по старості, інвалідності і на випадок втрати годувальника, фонд страхування державних службовців; фонд допомоги бідним. Система соціального страхування ФРН містить багато автономних фондів, які охоплюють окремі види страхування – фонд пенсійного страхування робітників та службовців, фонд страхування через хворобу, фонд страхування по безробіттю та інші. У Великобританії функціонують два основні види соціальних фондів: фонд національного страхування і пенсійні фонди державних підприємств. У Японії існує аж чотири великих фонди: фонд страхування здоров'я, фонд національних пенсій, фонд страхування від виробничого травматизму, фонд страхування від безробіття. У Франції найбільш значимими соціальними фондами є фонд страхування через хворобу, інвалідність, материнство; ПФ; фонд допомоги сім'ям; національний фонд допомоги безробітним[1].

В Україні систему соціального страхування формують чотири цільові фонди, між якими чітко розподілені сфери функціонального впливу: 1) ПФ України здійснює страхування на випадок постійної втрати працездатності; 2) Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, провадить збір, акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення і соціальних послуг, види яких передбачені ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів; 3) Фонд державного соціального страхування на випадок безробіття створюється

[1] Лях І.В. Використання зарубіжного досвіду у сфері соціального страхування України / І.В. Лях // Право XXI століття: становлення та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Миколаїв : Б. в. / Одес. юрид. акад., Вища шк. економії і адміністрації м. Битом (Польща), Апеляц. суд Миколаїв. обл., Упр. юстиції в Миколаїв. обл., 2006. – С. 397–398.

для управління страхуванням на випадок безробіття, акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій згідно із ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» і статутом Фонду. Фонд має виконавчу Дирекцію – Державну службу зайнятості; 4) Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України здійснює діяльність з профілактики нещасних випадків на виробництві та профзахворювань, з медичної, соціальної та професійної реабілітації, з відшкодування шкоди потерпілим на виробництві (членам їх сімей).

Питання правового регулювання обов'язкового державного пенсійного страхування розглянуті у попередньому підрозділі.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та витрат, зумовлених народженням та похованням, керується КУ, КЗпП України, Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне, законами України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», «Про охорону праці» та іншими нормативно-правовими актами.

Правові засади діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття закладено в КУ, Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, законах України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення» та Статуті Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Так, згідно із законодавством, існують такі види забезпечення на випадок безробіття: допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; допомога по частковому безробіттю; матеріальна допомога в період професійної підготовки, перепідготовки чи підвищення кваліфікації безробітного; матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога безробітному чи непрацездатним особам, що знаходяться на його

утриманні; допомога на поховання у випадку смерті чи особи, що перебувала на його утриманні.

Фонд соціального страхування від нещасного випадку у своїй діяльності керується КУ, Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, КЗпП України, законами України «Про загальнообов'язкове державне соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Про охорону праці», іншими нормативно-правовими актами та статутом, який затверджується правлінням Фонду.

Утворення й функціонування страхових резервних фондів коштів є формою реалізації організаційних фінансових відносин. Формування фондів має відбуватися виключно на підставі нормативно-правових актів, які містять положення щодо їх утворення та функціонування. Так, відповідно до національного законодавства про соціальне страхування у структурі кожного цільового страхового фонду виділено органи, на які покладено функції безпосереднього управління цим фондом. Такими органами є правління і виконавча дирекція цільового страхового фонду.

Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та законами з окремих видів соціального страхування в основному визначені завдання і напрями діяльності кожного із цільових страхових фондів. У цих визначених законодавством межах правління цільового страхового фонду мають право, виходячи з конкретних обставин і ситуації, більш чи менш активно розвивати певний напрям роботи цільового страхового фонду, зосереджувати власну увагу та увагу виконавчої дирекції на тому чи іншому аспектові діяльності страховика. У своїй діяльності правління може порушувати окремі проблемні питання функціонування відповідного виду соціального страхування, залучати до їхнього вирішення інші органи.

Здебільшого повноваження правління цільового страхового фонду у цій сфері реалізуються через виконання ним інших

функцій, покладених законодавством на цей колегіальний орган.

Повноваження правління цільового страхового фонду як вищого органу управління щодо нормотворчості та регламентації його внутрішньої діяльності визначаються Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та законами з відповідних видів соціального страхування.

Одним із основних актів, що затверджується правлінням, є статут відповідного цільового страхового фонду. Цей правовий акт має особливе значення серед інших документів цільових страхових фондів, оскільки відповідно до ст. 14 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування страховики діють саме на підставі їхніх статутів.

Кожен із законів з окремих видів соціального страхування (крім ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття») установлює, що відповідний цільовий страховий фонд набуває статусу юридичної особи саме з моменту реєстрації його статуту у спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади. Згідно з Положенням про Мін'юст України[1], таким спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади є Мін'юст України.

Крім статуту, правління цільового страхового фонду затверджує й інші необхідні акти. Так, наприклад, ст. 17 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» визначає перелік інших нормативно-правових актів та актів розпорядчого характеру, затвердження яких відноситься до виключної компетенції правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, а саме: 1) регламент роботи правління; 2) річні бюджети та звіти про їх виконання, порядок використання коштів бюджету та коштів резерву; 3) Положення про виконавчу дирекцію Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та її структуру;

---

[1] Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 395/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28 (22.04.2011). – Ст. 1162.

4) чисельність виконавчої дирекції, посадові оклади її працівників та адміністративні витрати; 5) річні програми робіт та звіти про їх виконання; 6) Положення про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань; 7) Положення про порядок використання коштів лікувально-профілактичними, навчальними та іншими закладами, які надають цільовому страхового фонду соціальні послуги, та контроль за їх цільовим використанням; 8) Положення про подання цим цільовим страховим фондом на безповоротній основі фінансової допомоги підприємствам для розв'язання особливо гострих проблем з охорони праці; 9) Інструкція про порядок перерахування, обліку та витрачання страхових коштів.

Іншою важливою сферою повноважень правління цільового страхового фонду є його повноваження у сфері бюджетної та фінансової політики. Насамперед ідеться про повноваження правління затверджувати річний бюджет відповідного цільового страхового фонду. Лише два закони України з окремих видів соціального страхування – «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – визначають зміст поняття бюджету цільового страхового фонду. І хоча ці визначення не збігаються повною мірою, за своєю суттю вони подібні.

Важливість і вагомість бюджетних питань у діяльності цільового страхового фонду важко переоцінити. Не можна не погодитися з тим, що бюджет цільового страхового фонду є одним із ключових документів у роботі страховика, що не лише відображає його фінансовий стан, але і визначає очікувані результати його роботи у відповідному році, пріоритетні напрями цієї роботи і проблеми, на розв'язання яких цю роботу має бути спрямовано. Саме при розробленні і затвердженні бюджету цільового страхового фонду установлюються відповідно до законодавства напрями використання коштів відповідного виду соціального страхування.

Бюджет цільового страхового фонду дає можливість його правлінню визначити і подати пропозиції щодо страхових тарифів (розмірів страхових внесків) на відповідний вид соціального страху-

вання. Як визначають Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування і закони з окремих видів соціального страхування, саме страхові внески є основним джерелом коштів кожного з видів соціального страхування, а тому правильно сформована і якісним чином проведена політика з питань установлення страхових тарифів (розмірів страхових внесків) на відповідний вид соціального страхування може забезпечити фінансову стабільність системи соціального страхування, належну реалізацію визначених законами з відповідних видів соціального страхування гарантій прав застрахованих осіб у сфері соціального страхування.

Відповідно до законів з окремих видів соціального страхування правління цільового страхового фонду не лише затверджує бюджет, але і визначає порядок його складання, порядок використання коштів цільового страхового фонду на напрями, визначені його бюджетом, контролює виконання бюджету, а також затверджує звіти про його виконання.

Поряд зі складанням проекту бюджету, його затвердженням правління цільового страхового фонду виконує також інші функції у сфері фінансової політики. Серед цих функцій доцільно виокремити забезпечення формування резерву коштів відповідного цільового страхового фонду, його розміщення і використання. Саме резерв коштів має на меті зберегти фінансову стабільність страховика у разі настання непередбачуваних обставин, які потребують використання коштів цільового страхового фонду в обсягах, що перевищують заплановані при складанні та затвердженні бюджету.

Важливою є і така функція правління цільового страхового фонду у сфері фінансової політики, як розміщення тимчасово вільних коштів на депозитному рахунку. За умови достатньої фінансової стабільності системи соціального страхування таке розміщення тимчасово вільних коштів є не лише джерелом додаткових надходжень у вигляді відсотків, що нараховуються на суму депозитного вкладу, але й механізмом інвестування тимчасово вільних коштів або їх частини в економіку держави. Розміщені на депозитному рахунку тимчасово вільні кошти страховиків з окремих видів соціального страхування є тим фінансовим ресурсом, що може використовуватися банківськими установами, зокрема, для надання

банківських кредитів, фінансування в інший спосіб потреб національної економіки.

Розглянувши функції та повноваження правління цільового страхового фонду як вищого органу управління, логічно перейти до вивчення порядку утворення, функцій та компетенції, інших питань діяльності виконавчої дирекції цільового страхового фонду. Так, ст. 15 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначає статус виконавчої дирекції цільового страхового фонду як виконавчого органу правління та установлює її основним завданням забезпечення виконання рішень правління цільового страхового фонду. Аналогічні норми містяться у кожному із законів з окремих видів соціального страхування.

Норми законів з окремих видів соціального страхування (за винятком ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», який детально не визначає функції та повноваження виконавчої дирекції зазначеного Фонду) є практично ідентичними у частині таких функцій та повноважень виконавчої дирекції відповідного цільового страхового фонду,

Типовими повноваженнями для Фондів державного соціального страхування є: 1) ведення реєстру страхувальників за відповідним видом соціального страхування; 2) забезпечення збору та акумуляції страхових внесків на відповідний вид соціального страхування; 3) оперативне розпорядження фінансовими ресурсами (страховими коштами) відповідного цільового страхового фонду; 4) призначення та проведення страхових виплат (надання матеріального забезпечення) і надання соціальних послуг у порядку, встановленому законом з відповідного виду соціального страхування та іншими нормативно-правовими актами; 5) здійснення контролю за правильністю нарахування, сплати страхових внесків та використання коштів відповідного виду соціального страхування; 6) представлення інтересів страховика у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами тощо; 7) підготовка

та внесення на розгляд правління цільового страхового фонду проекту бюджету, звіту про його виконання, пропозицій щодо страхових тарифів (розміру страхових внесків) на відповідний вид соціального страхування тощо.

Отже, сфера компетенції виконавчої дирекції цільового страхового фонду в основному визначається необхідністю забезпечення практичної реалізації законів та інших нормативно-правових актів з відповідних видів соціального страхування.

Окреме місце серед форм регулювання фінансово-правових відносин публічного страхування посідають нормативно-правові акти з оподаткування діяльності страховиків. Оподаткування є складним фінансово-правовим інститутом, що регулює основи формування доходної частини бюджетної системи країни, тобто регулює лише відносини, що пов'язані з рухом грошових коштів від платників податків та зборів до бюджетів відповідного рівня. Податкове право взаємодіє з усіма інститутами фінансового права. Його норми зумовлені публічністю державних фінансів та регулюють діяльність зі стягування податкових платежів для загальнодержавних та регіональних потреб.

Система оподаткування торкається всіх сфер суспільного життя і відповідно сфери господарської діяльності, є важливим фінансовим механізмом регулювання діяльності суб'єктів господарювання. У своїй основі вона має загальні принципи побудови і впливу на фінансово-господарську діяльність господарюючих суб'єктів в умовах ринкової економіки. Але при цьому необхідно зазначити, що механізм оподаткування страхування має власні специфічні риси та особливості правового регулювання.

На сьогодні в державі складно планувати надходження до бюджетів від страхової діяльності. Вітчизняний правовий режим оподаткування не виконує ряду важливих завдань. Зокрема, не стимулюється розвиток сфери страхування. Не вирішуються й фіскальні завдання у зв'язку з наявними шляхами зменшення прибутку від страхової діяльності. Існуюча правова модель оподаткування страхування не відповідає масштабам та темпам збільшення страхових премій (внесків). Тому пропонується змінити фінансово-правовий режим оподаткування прибутків від страхової діяльності

шляхом переходу від сплати податку на прибуток до податку на страхові премії[1].

Механізм оподаткування у сфері страхування повинен бути використаний не тільки як правова основа для оптимального забезпечення правильності розрахунку, повноти та своєчасності внесення податків та зборів до бюджету та інших фондів, але й стимулювати розвиток сфери страхування. Такий розвиток оподаткування у сфері страхування в кінцевому результаті дасть бюджету більше ресурсів, ніж підвищення податкових ставок та посилення інших фіскальних заходів. Але при цьому необхідно зазначити, що має зберігатися чітке та ясне розуміння податку як примусового вилучення грошових коштів у вигляді обов'язкових платежів у бюджет відповідного рівня. Юридичні та фізичні особи повинні сплачувати ці платежі у чітко визначених розмірах та у встановлені строки на підставі законодавчих актів держави та за рішеннями органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції. Згідно з чинним податковим законодавством страхові компанії зобов'язані сплачувати загальнодержавні податки й збори (обов'язкові платежі), а також місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Так, до 01.01.2001 р. існувало поняття «збір на обов'язкове соціальне страхування» і цей збір належав до «системи оподаткування». Стягнення збору на обов'язкове соціальне страхування регламентувалося законами України «Про збір на обов'язкове соціальне страхування» та «Про ставку збору на обов'язкове соціальне страхування». Відповідно до ст. 14 ЗУ «Про систему оподаткування» збір на обов'язкове соціальне страхування належав до переліку загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів). Адміністрування збору на обов'язкове соціальне страхування здійснювалося відповідно до Декрету КМ України «Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів». З 01.01.2001 р. закони України «Про збір на обов'язкове соціальне страхування» та «Про ставку збору на обов'язкове соціальне страхування» втратили чинність відповідно до Прикінцевих положень

---

[1] Юрах В.М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.М. Юрах. – Одеса, 2008. – С. 9.

ЗУ «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування», а з 16.01.2003 р. з переліку загальнодержавних податків та зборів (обов'язкових платежів) вилучено збір на обов'язкове соціальне страхування відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування». У той же час Декрет КМ України «Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів» втратив чинність відповідно до ЗУ «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»[1].

Таким чином, з 01.01.2001 р. законодавча база, яка регламентує державне соціальне страхування, докорінно змінилася, створивши на основі збору на обов'язкове соціальне страхування, як частини системи оподаткування, нову систему соціального захисту – «систему загальнообов'язкового державного соціального страхування», яка діє й дотепер. У чинному ПК України не встановлюються види соціальних зборів.

В Україні впроваджений єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який набрав чинності з 01.01.2011 р., визначено правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати. Відповідно до Прикінцевих положень зазначеного закону, ЗУ «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» втратив чинність, а також внесено зміни у нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері публічного страхування.

Під єдиним внеском розуміють консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регуляційній основі з метою забезпечення захисту прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат

---

[1] Кікіна С. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та його відмінність від системи оподаткування / С. Кікіна // Право України. – 2005. – № 8. – С. 111.

(послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування[1]. Єдиний внесок не входить до системи оподаткування, тому податкове законодавство не регулює порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску.

Ставка єдиного внеску в більшості розвинутих країн встановлюється у відсотках незалежно від величини доходу. При цьому передбачається річна максимальна сума внеску чи максимальний дохід, до якого застосовується відповідна ставка. Діють страхові ставки для застрахованих і страхувальників. В одних країнах (ФРН) вони однакові для двох груп платників, в інших (Великобританія, Франція) – різні. У більшості країн ставки для застрахованих встановлюються у відсотках до доходу, а для страхувальників – у відсотках не до загального фонду заробітної плати, а до заздалегідь визначеної максимальної валової заробітної плати, тобто сума, що перевищує цей максимум, не враховується. Тому чим більша частка кваліфікованих працівників у компанії, чим вища їхня заробітна плата, тим менше відрахувань роблять вони в соціальні фонди. Великі компанії платять відносно менше в соціальні фонди. Внески підприємств прирівнюються до затрат виробництва і відшкодовуються їм у вигляді підвищення цін на товари. У країнах діє або один внесок з усіх видів страхування (Великобританія), або декілька (ФРН), сплата яких дає право на відповідні види соціальних послуг[2].

В Україні розмір єдиного внеску щорічно за поданням КМ України встановлюється ВР України відповідно для роботодавців та застрахованих осіб одночасно із затвердженням проекту закону про Держбюджет України на поточний рік.

У разі необхідності центральний орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за пропозицією правлінь відповідних фондів загальнообов'язкового державного соціального

---

[1] Польовик Л. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування / Людмила Польовик // Вісник податкової служби України. – 2010. – № 45. – С. 10.

[2] Куземська С. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як організаційно-правова форма соціального забезпечення / С. Куземська // Вісник Львівського університету. Сер. Юридична. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – Вип. 39.– С. 398, 399.

страхування подає узгоджені зі сторонами соціального діалогу зміни розміру єдиного внеску та пропозиції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування до КМ України для внесення їх на розгляд ВР України.

Сфера соціального страхування є складовою публічного страхування. Таке страхування обмежене загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. При такому страхуванні види, порядок та умови обов'язкового соціального страхування встановлені на законодавчому рівні, і порядок формування фінансових ресурсів та цільового фінансування видатків фондів обов'язкового державного соціального страхування регламентується також нормами фінансового права й здійснюється уповноваженими державними фондами.

Фінансові правовідносини у сфері публічної страхової діяльності виникають при формуванні, розподілі та використанні централізованих грошових фондів і спрямовані на надання соціальної, фінансової допомоги на поворотній основі, на здійснення інвестиційних проектів у сфері публічного страхування, на формування бюджетних, позабюджетних фондів пенсійного, соціального та медичного страхування тощо.

Правове регулювання суспільних відносин у сфері публічного страхування необхідно розуміти як одну із форм впливу права на ці суспільні відносини – за допомогою специфічно-правових засобів, тобто встановлення норм права у сфері соціального страхування, реалізації правовідносин уповноваженими державними суб'єктами на підставі низки спеціальних нормативних актів.

Важливою складовою фінансово-правового регулювання суспільних відносин у сфері публічного страхування виступає адміністрування цієї сфери діяльності (формування та використання коштів ПФ України та інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування).

Доцільність об'єднання Фондів державного соціального страхування в єдиний Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України є обґрунтованою, оскільки превалює централізована форма організації страхового фонду, що утворюється у централізованому порядку із централізованих ресурсів

(загальнодержавних, регіональних, місцевих) шляхом сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування роботодавцями та іншими особами, які відповідно до ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зобов'язані сплачувати єдиний внесок.

§ 5. Правове регулювання обов'язкового державного сільськогосподарського страхування

Глобальна зміна клімату – одна з найгостріших екологічних проблем, які стоять перед людством. Згідно з прогнозами провідних міжнародних наукових центрів з дослідження клімату, протягом наступного століття температура підвищиться на 2–5 градусів за Цельсієм. Такі темпи глобального потепління спричинять серйозні кліматичні зміни і різні екосистеми опиняться під загрозою зникнення. Найбільш помітним наслідком зміни клімату буде не поступове потепління, а «надзвичайні ситуації», такі як сильні засухи, повені, шторми, урагани, надзвичайно спекотні дні, які відбуватимуться частіше[1]. У таких кліматичних умовах с/г виробники можуть убезпечити свій врожай лише через інститут с/г страхування. Специфіка с/г виробництва як виду господарської діяльності в АПК, його сезонність, залежність від природно-кліматичних умов, підвищений ризик збитковості с/г виробництва зумовлюють необхідність розробки та впровадження ефективних механізмів страхування ризиків виробництва с/г продукції[2].

Такий правовий інститут запроваджувався через обов'язкове страхування с/г культур та тварин. Постановою КМ України (втратила чинність[3]) було затверджено Порядок і правила проведення

---

[1] Офіційний сайт Національного екологічного центру України [Електронний ресурс] : URL: http://necu.org.ua/climate/ (дата звернення 25.01.2014 р.).

[2] Коваленко Т. Правове регулювання страхування АПК [Електронний ресурс] / Тетяна Коваленко // Агробізнес сьогодні : URL : http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/1025.html?ed=60 (дата звернення 26.01.2014 р.).

[3] Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови КМ України від 11.07.2002 р. № 1000 : Постанова КМ України від 08.09.2010 р. № 818 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 68 (17.09.2010). – Ст. 2455.

обов'язкового страхування врожаю с/г культур і багаторічних насаджень державними с/г підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків с/г підприємствами всіх форм власності[1]. Таке страхування почало проводитися з метою гарантування економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку аграрного сектору економіки, захисту інтересів с/г підприємств. Було затверджено Типовий договір обов'язкового страхування врожаю с/г культур і багаторічних насаджень державними с/г підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків с/г підприємствами всіх форм власності.

Поряд з цим Постановою КМ України затверджено Порядок і правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків. Таким чином, запроваджувалося обов'язкове страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків, яке проводиться з метою забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку племінної справи в аграрному секторі економіки, захисту економічних інтересів с/г товаровиробників.

Проте необхідність цього інструменту в діяльності с/г виробників усвідомлюється не всіма ними. Тому сільське господарство залишається однією з найризикованіших сфер діяльності, яка майже не охоплена страховим захистом[2].

Вперше державне регулювання ринку страхування с/г продукції (капітальних активів) та фонд аграрних страхових субсидій було системно врегульовано у 2004 р. розд. III ЗУ «Про

---

[1] Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності : Постанова КМ України від 11.07.2002 р. № 1000 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 29 (02.08.2002). – Ст. 1379.

[2] Пластун В.Л. Страхування ризиків сільськогосподарських підприємств / В.Л. Пластун // Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. Економіка і менеджмент. – 2008. – №12/1 (33). – С. 58.

державну підтримку сільського господарства України»[1]. Цей розділ містив дві статті: ст. 10. Страхування с/г продукції (капітальних активів) та ст. 11. Фонд аграрних страхових субсидій.

Таким чином були визначені об'єкти та суб'єкти страхування, види страхування: комплексне; індексне; добровільне. Тобто ст. 10 присвячена врегулюванню особливостей страхування ризиків при здійсненні діяльності на аграрному ринку. В цілому, сутність механізму страхування полягає у накопиченні певних активів з метою відшкодування негативних наслідків, що призводять до неможливості виконання зобов'язань, переважно через втрату (знищення, загибель, псування) об'єкта зобов'язань[2].

З прийняттям Закону на аграрному ринку мала з'явитися ще одна (крім аграрного фонду) державна установа – Фонд аграрних страхових субсидій України[3]. Однак зазначений розділ, що регулював діяльність цієї інституції, було виключено у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»[4]. Ним врегульовано відносини у сфері страхування с/г продукції, що здійснюється з державною підтримкою з метою захисту майнових інтересів с/г товаровиробників і спрямоване на забезпечення стабільності виробництва у с/г.

Окрім спеціального закону, який передбачає обов'язкове с/г страхування, **відносини щодо страхування в АПК регламентуються такими законодавчими нормативними актами**.

- ЗУ «Про аграрні розписки»[5] у ч. 10 ст. 7 передбачає добро-

---

[1] Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49 (03.12.2004). – Ст. 527.

[2] Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Науково-практичний коментар до ЗУ «Про державну підтримку сільського господарства України». – 2005. – № 10. – С. 68.

[3] Там само. – С. 77.

[4] Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 41 (12.10.2012). – Ст. 491.

[5] Про аграрні розписки : Закон України від 06.11.2012 р. № 5479-VI // Офіційний вісник України. – 2013. – № 5 (29.01.2013). – Ст. 146.

вільність страхування щодо предмета застави, який може бути застрахований кредитором за аграрною розпискою або боржником за аграрною розпискою. Кредитор та боржник можуть домовитися про спільне здійснення витрат на страхування предмета застави за аграрною розпискою.

При регламентації діяльності колективного с/г підприємства у ч. 5 ст. 8 ЗУ «Про колективне сільськогосподарське підприємство»[1] визначено, що страхування належного підприємству майна та інших цінностей здійснюється на добровільних засадах на умовах і в порядку, встановлених законодавством України. Подібна норма також міститься у п. 11.4 Примірного статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу[2]. Так, виробничий с/г кооператив може застрахувати своє майно і майнові права. Страхування здійснюється добровільно за рішенням загальних зборів, якщо інше не передбачено законами України;

- ЗУ «Про зерно та ринок зерна в Україні»[3] відносить у абз. 6 ч. 1 ст. 5 до суб'єктів ринку зерна АСП, що створений відповідно до ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». До основних засад державної політики щодо регулювання ринку зерна згідно з ч. 4 ст. 9 зазначеного Закону належать положення про те, що урожай зерна підлягає страхуванню, яке здійснюється с/г товаровиробниками всіх форм власності та господарювання відповідно до закону. КМ України здійснює державне регулювання ринку зерна шляхом страхування ризиків для суб'єктів зернового ринку – абз. 7 ч. 1 ст. 10 Закону.

У Постанові КМ України «Про запровадження державних

---

[1] Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 20 (19.05.92). – Ст. 272.

[2] Про затвердження Примірного статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08.01.2014 р. № 1 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin97362.LHT. – Назва з екрана.

[3] Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 35 (30.08.2002). – Ст. 258.

форвардних закупівель зерна»[1] зазначено, що укладення форвардного контракту з с/г виробником здійснюється за наявності договору страхування на випадок знищення або пошкодження майбутнього врожаю та/або стандартного договору страхування с/г продукції з державною підтримкою від с/г виробничих ризиків посівів озимих зернових с/г культур на період перезимівлі від повної загибелі, укладеного відповідно до умов законодавства, та оригіналу або засвідченої копії платіжного доручення про сплату страхового внеску.

Прикладом такого страхування може бути справа № 910/3629/13, що розглядалася Господарським судом м. Києва 09.04.2013 р., за позовом ТОВ «Преображенське» до ПАТ «Страхова компанія «Брокбізнес»», третя особа: Державна спеціалізована бюджетна установа «Аграрний фонд» про стягнення 7 231 142,25 грн страхового відшкодування, 478 444, 07 грн пені за несвоєчасну виплату страхового відшкодування, 21 693,42 грн інфляційних витрат та 95 688,81 грн річних, оголошено вступну і резолютивну частини рішення.

Позов задоволений частково, стягнуто з ПАТ «Страхова компанія «Брокбізнес»» на користь Державної спеціалізованої бюджетної установи «Аграрний фонд» 7 231 142,25 грн страхового відшкодування, 477 136,85 грн пені, 21 693,42 грн інфляційних витрат та 95 688,81 грн трьох процентів річних.

У рамках цієї справи було встановлено, що між позивачем та відповідачем 12.04.2012 р. укладено договір добровільного комплексного страхування майбутнього врожаю с/г культури № 009/03/09061/008СГ, предметом якого є майнові інтереси позивача, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном, а саме, майбутнім (очікуваним) урожаєм с/г культури. Спеціальним пунктом у договорі сторони визначили, що відповідач зобов'язується у разі настання страхового випадку виплатити страхове відшкодування на умовах і в обсязі, передбачених цим договором. Пунктом 6.1.10 договору № 009/03/09061/008СГ передбачено, що до переліку

---

[1] Про запровадження державних форвардних закупівель зерна : Постанова КМ України від 16.05.2007 р. № 736 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37 (01.06.2007). – Ст. 1486.

страхових випадків, з настанням яких у відповідача виникає обов'язок виплатити страхове відшкодування віднесено посуху або зневоднення на землях, що підлягають примусовому зрошенню або заводненню.

Позивач 13.07.2012 р. звернувся до відповідача із заявою про настання страхового випадку, факт настання події, визначеної пунктом 6.1.10 страховим випадком за договором № 009/03/09061/008СГ, підтверджено довідками Регіонального центру з гідрометеорології в АРК № 520 від 14.05.2012 р. та Запорізького обласного центру гідрометеорології № 26-30/1245 від 15.05.2012 р.

У процесі розгляду спору судом встановлений факт невмотивованого ухилення відповідача (страхової компанії) від виконання своїх господарських зобов'язань в частині своєчасної та у повному обсязі виплати страхового відшкодування страхувальнику або визначеній ним особі.

За результатами розгляду господарської справи № 910/3629/13 судом задоволена позовна вимога про стягнення 7 231 142,25 грн страхового відшкодування на користь третьої особи (Державної спеціалізованої бюджетної установи «Аграрний фонд»). Таким чином Договір страхування було укладено позивачем на виконання Форвардного біржового контракту на закупівлю Державної спеціалізованої бюджетної установи «Аграрний фонд» зерна, укладеного між ТОВ «Преображенське» та Державною спеціалізованою бюджетною установою «Аграрний фонд». Цей договір укладений на користь третьої особи (вигодонабувача), яким призначено Державну спеціалізовану бюджетну установу «Аграрний фонд»[1].

За результатами діяльності АСП за програмою форвардних закупівель Державної продовольчо-зернової корпорації України[2] необхідно зазначити таке. Навесні 2013 року страхові компанії –

---

[1] Справа № 908/1065/13 від 24.05.13 р. Господарського суду Запорізької області. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31645519 (дата звернення 06.02.2014 р.).

[2] Про заходи з утворення державного публічного акціонерного товариства «Державна продовольчо-зернова корпорація України» : Постанова КМ України від 11.08.2010 р. № 764 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 65 (06.09.2010). – Ст. 2278.

члени АСП застрахували врожай зернових культур за програмою форвардних закупівель Державної продовольчо-зернової корпорації України. Всього було укладено 338 договорів страхування. Сума відповідальності за укладеними договорами склала більше 802,7 млн грн. Урожай культур був застрахований на площі 105 тис. га. Сума зібраних премій, сплачених страхувальниками, склала 28,1 млн грн.

Станом на 18.11.2013 р. страхові компанії – члени АСП отримали 13 заяв про настання ризикових подій. Після проведення оглядів постраждалих посівів страхові компанії виплатили відшкодування за семи ризиковими подіями. Сума виплаченого відшкодування за договорами страхування врожаю зернових культур склала 1,4 млн грн[1].

У 2014 р. Аграрний фонд[2] продовжує закупівлі зерна на умовах форварду, приймаючи заявки від с/г товаровиробників на реалізацію пшениці, жита та ячменю врожаю 2014 року. Авансування зазначених культур здійснюється за формулою 50% + 20%, з яких:

- 50% – під час укладання договору;
- 20% – за результатами весняного огляду страховою компанією відповідних посівів.

Одночасно, навесні Аграрний фонд закуповуватиме овес, просо та гречку врожаю 2014 року на умовах форварду за фактом посівів цих культур. Після укладання відповідних угод с/г товаровиробники отримуватимуть аванс у розмірі 70%, що розрахований на підставі мінімальної інтервенційної ціни для відповідної культури. Остаточний розрахунок відбуватиметься за ринковими цінами, індикатором яких будуть середньозважені ціни рівноваги (фіксінгу) за результатами трьох останніх торгових сесій на організованому аграрному ринку на момент поставки зерна за вирахуванням фіксованої знижки та виплачених авансових платежів. Крім того,

---

[1] Результати діяльності Аграрного страхового пулу за програмою форвардних закупівель Державної продовольчо-зернової корпорації України від 18.11.2013 р.: Офіційний сайт Аграрного страхового пулу [Електронний ресурс]. – URL : http://uaip.com.ua/?p=1267 (дата звернення 01.02.2014 р.).

[2] Про Аграрний фонд : Постанова КМ України від 06.07.2005 р. № 543 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 27 (22.07.2005). – Ст. 1574.

Аграрний фонд у найближчій перспективі планує здійснювати реалізацію аміачної селітри за фіксованими пільговими цінами безпосередньо контрагентам, які уклали форвардні угоди на поставку зерна врожаю 2014 року[1].

Відповідно до ПК України страхові платежі (внески, премії) належать до витрат подвійного призначення, тому обов'язково має виконуватися умова щодо взаємозв'язку застрахованих ризиків із господарською діяльністю с/г товаровиробника. Укладення договорів добровільного страхування с/г ризиків, у тому числі с/г продукції з державною підтримкою, підпадає під абз. 1 пп. 140.1.6 п. 140.1 ст. 140 ПК України, яким передбачено, що до складу витрат підприємства-страхувальника відносяться будь-які витрати із страхування ризиків загибелі врожаю. Визначення с/г страхового ризику (страхового ризику) дає ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» і відносить до нього – ризик загибелі (втрати, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибелі (недобору, недоотримання) застрахованого урожаю, загибелі (втрати, вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей і тваринницької продукції, що належать с/г товаровиробникові на праві власності або на іншій законній підставі, внаслідок настання страхової події, яка передбачена договором страхування.

Щодо періоду збільшення сільгосппідприємством у податковому обліку витрат на суму страхових платежів, то об'єктом страхування є ризик втрати врожаю конкретної с/г культури або загибелі чи вимушеного забою тварин цього виду і віку, тобто конкретного активу. У зв'язку з цим витрати у вигляді страхового платежу за зазначеним договором страхування відносяться до складу податкової собівартості саме цього активу, оскільки згідно з п. 138.8 ст. 138 ПК України собівартість виготовлених та реалізованих товарів складається з витрат, прямо пов'язаних з виробницт-

---

[1] Закупівлі зерна на умовах форварду у 2014 році. Останні новини, вівторок, 14.01.2014 р. Офіційний сайт Аграрного фонду при КМ України [Електронний ресурс]. – URL : http://af.gov.ua/uk/events/778-tzakupivlifwd2014.html (дата звернення 06.02.2014 р.).

вом таких товарів. До того ж п. 138.9 цієї статті визначено, що до складу інших прямих витрат, які включаються до собівартості, включаються всі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені на конкретний об'єкт витрат. Тому витрати на страхування с/г культур чи тварин, птиці, риби тощо відповідно до п. 138.4 ст. 138 ПК України визнаються витратами того звітного періоду, в якому визнано доходи від реалізації врожаю чи тварин, птиці, риби тощо.

Сільгосппідприємство може страхувати не лише посіви і тварин, а й будь-яке інше майно, звісно, без державного субсидування[1].

За даними департаменту фінансово-кредитної політики Мінагрополітики України, у Держбюджеті–2012 було передбачено 70 млн грн на часткову компенсацію страхових премій по одному страховому продукту (страхування озимих культур). Зацікавленість агробізнесу у страхуванні ризиків велика. Тим більше, що взимку 2011–12 рр. якраз було пошкоджено багато озимих – більше 250 тис. га. За субсидованим агрострахуванням було застраховано 3,5 тис. га. Страхові платежі становили 173,6 тис. грн, субсидії – 86,8 тис. грн. У проекті Держбюджету–2013 на субсидоване державою агрострахування попередньо закладено 150 млн грн[2]. Таким чином регулювання аграрного страхування здійснюється ЗУ «Про Державний бюджет України на 2013 рік»[3] і подальшими законами, що будуть прийматися щорічно.

Законодавством визначено поняття **страхування с/г продукції** – вид страхування, за яким предметом договору страхування є майнові інтереси, що не суперечать закону, пов'язані з відшкодуванням збитків, понесених страхувальником або іншою особою,

---

[1] Задорожний О. Сільгоспризики: особливості страхування та податкові наслідки / Олексій Задорожний // Вісник податкової служби України. – 2012. – Травень. – № 20 (688). – С. 6.

[2] У проекті Держбюджету–2013 на агрострахування закладено 150 млн грн. Новини від 11.10.2012 р. Сайт журналу «Аграрний тиждень» [Електронний ресурс]. – URL : http://a7d.com.ua/novini/8634-u-proekt-derzhbyudzhetu-2013-na-agrostrahuvannya-zakladeno-150-mln-grn.html (дата звернення 26.01.2014 р.).

[3] Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 06.12.2012 р. № 5515-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 5-6 (08.02.2013). – Ст. 60.

визначеною страхувальником у договорі страхування, при вирощуванні, збиранні врожаю с/г культур і багаторічних насаджень, вирощуванні (розведенні), відгодівлі (утриманні) с/г тварин, птиці, кролів, бджолосімей та хутрових звірів, вирощуванні, розведенні, вилові (добуванні) риби та інших водних живих ресурсів, іншої тваринницької продукції.

Цей вид страхування передбачає обов'язок страховика за встановлену договором страхування плату (страховий внесок, страховий платіж, страхову премію) здійснити виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування шляхом відшкодування страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування (вигодонабувачу), збитку, понесеного ними у зв'язку з пошкодженням, загибеллю (втратою) посівів (посадок), загибеллю (втратою), вимушеним забоєм (знищенням), травматичним пошкодженням або захворюванням с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів, недобором (недоотриманням) тваринницької продукції, продукції бджільництва, загибеллю (недобором, недоотриманням) урожаю внаслідок настання подій, які передбачені договором страхування.

Умови добровільного страхування с/г продукції можуть передбачати страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ[1].

Спеціальним законодавчим актом є ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Він регулює відносини у сфері обов'язкового страхування с/г продукції, що здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів с/г товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві.

Відносини у сфері страхування с/г продукції з державною підтримкою регулюються КУ, ГК, ЦК України, законами України «Про страхування», «Про особливості страхування сільськогоспо-

---

[1] Про затвердження Характеристики та класифікаційних ознак видів добровільного страхування : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 09.07.2010 р. № 565 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 90 (03.12.2010). – Ст. 3186.

дарської продукції з державною підтримкою», законом про Держбюджет України на відповідний рік та іншими законами України і нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них.

Страхування с/г продукції з державною підтримкою – економічні відносини щодо страхового захисту майнових інтересів с/г товаровиробників у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», за рахунок грошових фондів, що формуються у страховика шляхом сплати страхувальником страхових платежів (премій), частина яких компенсується за рахунок державних субсидій, та доходів від розміщення коштів цих фондів, яке здійснюється відповідно до положень цього Закону і визначається наявністю та особливостями ризиків, носіями яких є с/г рослини і тварини. Таким чином держава сплачує страхувальникам с/г продукції страхові платежі (премії) за те, що вони страхують вирощувані ними с/г рослини та тварин.

Законодавець передбачає укладання стандартного договору страхування с/г продукції з державною підтримкою від с/г виробничих ризиків. Такий договір страхування укладається між страховиком і страхувальником – с/г товаровиробником із страхування с/г продукції на умовах, встановлених законом. Типові договори страхування розробляються для кожного страхового продукту та/або для окремої культури і погоджуються Мінагропромом та Нацкомфінпослуг. У рамках програми державної підтримки страхування с/г продукції страхові компанії використовують тільки стандартні договори страхування[1]. Таким чином можна зробити висновок, що у спеціальному законі ототожнюється поняття стандартного договору страхування с/г продукції з державною підтримкою від с/г виробничих ризиків з типовим договором

---

[1] Стандартний договір страхування площ посівів озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2) : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.10.2012 р. № 1968/660 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91 (07.12.2012). – Ст. 3713.

страхування, що розробляється для кожного страхового продукту та/або для окремої культури.

Основними принципами страхування с/г продукції з державною підтримкою є:

- підтримка стабільності фінансового становища і кредитоспроможності с/г товаровиробників у разі загибелі (знищення, втрати), пошкодження застрахованого майна внаслідок несприятливих природно-кліматичних умов чи інших несприятливих подій, визначених у стандартних договорах страхування;
- обов'язковість укладення договору страхування с/г продукції з державною підтримкою як умови при наданні с/г товаровиробникам окремих видів державної підтримки та дотацій, визначених КМ України;
- рівний доступ до державної підтримки с/г товаровиробників незалежно від їх організаційно-правової форми;
- забезпечення відшкодування збитку, завданого страхувальникам внаслідок настання страхових подій, у розмірі, порядку і на умовах, встановлених ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»;
- виконання зобов'язань України у сфері міжнародної торгівлі.

Суб'єктами відносин страхування с/г продукції з державною підтримкою є страхувальники і страховики. Страховиками є юридичні особи, що отримали відповідну ліцензію та відповідають вимогам, встановленим ст. 15 ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».

Державне регулювання у сфері страхування с/г продукції з державною підтримкою здійснюють КМ України, Нацкомфінпослуг, що створена на виконання ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Предметом договору страхування с/г продукції з державною підтримкою є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його страховими ризиками щодо вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої первинної (без вторинної обробки та

переробки) с/г продукції (товарів), зазначеної у групах УКТ ЗЕД згідно із ЗУ «Про Митний тариф України»[1], а саме щодо:

- урожаю с/г культур;
- урожаю багаторічних насаджень;
- с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції.

Перелік с/г продукції, страхових ризиків, щодо яких здійснюється страхування з державною підтримкою на відповідний фінансовий рік, затверджується відповідною постановою КМ України.

Відповідно до додатка до Постанови КМ України «Про затвердження Порядку та умов надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні с/г культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) і переліку сільськогосподарських культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 році надається компенсація вартості страхових платежів (премій)»[2], у якому міститься перелік с/г культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 р. надається компенсація вартості страхових платежів (премій). Згідно з цим переліком визначена с/г культура – озима пшениця, що може бути застрахована на період перезимівлі.

Цей Порядок визначає умови надання фінансової підтримки, передбаченої у держбюджеті за програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі», для здешевлення страхових платежів (премій).

Державна підтримка надається с/г товаровиробникам у формі компенсації, але не більш як 50 відсотків вартості страхового платежу.

---

[1] Митний тариф України (розділ I) : Закон України від 19.09.2013 р. № 584-VII // Голос України. – 2013. – 10. – 22.10.2013. – № 197.

[2] Про затвердження Порядку та умов надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) і переліку сільськогосподарських культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 році надається компенсація вартості страхових платежів (премій) : Постанова КМ України від 15.08.2012 р. № 813 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 66 (10.09.2012). – Ст. 2704.

Бюджетні кошти спрямовуються на захист майнових інтересів с/г товаровиробників від ризику загибелі с/г культур шляхом часткового здешевлення страхових платежів та забезпечення стабільності виробництва у с/г. Ці кошти спрямовуються також на погашення бюджетної кредиторської заборгованості, зареєстрованої в органах ДКСУ.

Головним розпорядником бюджетних коштів і відповідальним виконавцем бюджетної програми є Мінагрополітики України. Одержувачами коштів є с/г товаровиробники.

Право страхувати с/г продукцію мають с/г товаровиробники, що здійснюють свою діяльність на території України та відповідають визначеним КМ України критеріям (крім нерезидентів).

Державна підтримка надається с/г товаровиробникам, які:

- здійснюють виробництво с/г рослинницької продукції на території України;
- уклали із страховиком стандартний договір страхування с/г рослинницької продукції з державною підтримкою від с/г виробничих ризиків;
- сплатили страховику страховий платіж за договором страхування у розмірах, розрахованих, виходячи із стандартних страхових продуктів;
- не перебувають на стадії ліквідації та стосовно яких не порушено справу про банкрутство;
- не мають простроченої більше як на шість місяців заборгованості перед державним (місцевим бюджетом) та ПФ України.

У разі передачі с/г земель в оренду право страхувати с/г продукцію, у тому числі посіви та урожай с/г культур і багаторічних насаджень, належить орендареві, крім нерезидентів. Страхові внески, що вносяться орендарем, не можуть включатися у залік орендної плати.

Не підлягають страхуванню з державною підтримкою:

- урожай с/г культур, які впродовж трьох або більше років не давали урожаю при їх культивуванні;
- урожай багаторічних насаджень плодоносного віку, які не давали урожаю протягом останніх п’яти років;
- хворі с/г тварини, птиця, кролі, хутрові звірі, бджолосім’ї,

риба та інші водні живі ресурси і тваринницька продукція, а також ті, що перебувають у зоні карантину або в зоні виникнення надзвичайних епізоотичних обставин.

Страхування с/г культур з державною підтримкою може здійснюватися на весь період вирощування (страховий продукт 1), на період перезимівлі (страховий продукт 2), на весняно-літній період (страховий продукт 3) у разі:

– вимерзання, випрівання, випирання, льодової кірки;
– заморозків у повітрі в період формування репродуктивних органів озимої пшениці;
– граду, удару блискавки;
– землетрусу;
– лавини, земельного зсуву, земельного або земельно-водного селю;
– сильного вітру, пилової бурі, шквалу, смерчу, суховію, видування;
– сильного дощу, тривалих дощів, повені, паводка, вимокання;
– посухи у весняно-літній період;
– зимової посухи;
– пожежі;
– епіфітотії;
– осередку масового розмноження шкідливого організму;
– спалаху масового розмноження шкідника рослин;
– вторинних хвороб рослин;
– зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або заводненню, ґрунтової кірки, випадіння рослин;
– протиправних дій третіх осіб стосовно с/г культур.

Для здійснення компенсації страхових платежів Мінагрополітики утворює комісію з питань надання державної підтримки с/г товаровиробникам шляхом здешевлення страхових платежів, що діє відповідно до Положення[1], яке затверджено Мінагрополітики

[1] Про затвердження Положення про комісію Мінагрополітики України з питань надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам шляхом здешевлення страхових платежів : Наказ Міністерства аграрної

України. Основним завданням комісії є розгляд реєстрів страхувальників, які мають право на отримання компенсації вартості страхових платежів за рахунок коштів держбюджету, поданих комісіями Мінагрополітики АРК, обласних[1,2,3] та Севастопольської міської державних адміністрацій, прийняття рішення щодо розподілу бюджетних коштів пропорційно потребі страхувальників на відповідний рік у межах виділених асигнувань.

Страхувальники для отримання права на компенсацію страхового платежу подають протягом п'яти робочих днів після укладення договору страхування до комісій заяву за встановленою Мінагрополітики формою[4] і такі документи:

- копію договору страхування, засвідчену страхувальником;
- копії розрахунково-платіжних документів, що засвідчують суму фактично сплачених страхових платежів;
- довідку про банківські реквізити страхувальника;
- довідку про відсутність (наявність) заборгованості з податків і зборів (обов'язкових платежів).

політики та продовольства України від 04.10.2012 р. № 599 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 85 (16.11.2012). – Ст. 3483.

[1] Про комісію з визначення переліку сільськогосподарських товаровиробників для отримання державної підтримки шляхом здешевлення страхових платежів [Електронний ресурс] : Розпорядження Рівненської обласної державної адміністрації від 22.10.2012 р. № 595 // Ліга : Закон. – 1 файл. – ro120062.LHT. – Назва з екрана.

[2] Про обласну комісію з питань надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) [Електронний ресурс] : Розпорядження Херсонської обласної державної адміністрації від 23.10.2012 р. № 801 // Ліга : Закон. – 1 файл. – xr120390.LHT. – Назва з екрана.

[3] Про утворення обласної комісії з визначення переліку сільськогосподарських товаровиробників для отримання державної підтримки [Електронний ресурс] : Розпорядження Київської обласної державної адміністрації від 20.09.2012 р. № 422 // Ліга : Закон. – 1 файл. – ki120200.LHT. – Назва з екрана.

[4] Про затвердження форм документів та надання інформації для здійснення державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам шляхом здешевлення страхових платежів : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 04.10.2012 р. № 600 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 85 (16.11.2012). – Ст. 3484.

Подані документи перевіряються секретарем комісії та реєструються в журналі обліку реєстрації документів учасників щодо визначення переліку с/г товаровиробників для отримання права на компенсацію страхових платежів за рахунок коштів держбюджету, форму якого затверджує Мінагрополітики.

У разі прийняття позитивного рішення комісії видають страхувальнику довідку про отримання права на компенсацію страхового платежу за рахунок коштів держбюджету та включають його до реєстру заяв с/г товаровиробників для страхування с/г культур з державною підтримкою, які мають право на отримання компенсації, і подають його до комісії Мінагрополітики.

Мінагрополітики в межах виділених асигнувань здійснює розподіл коштів пропорційно потребі страхувальників на відповідний рік, але не більш як 50 % вартості страхового платежу, і протягом п'яти днів доводить його до Мінагрополітики АРК, головних управлінь агропромислового розвитку обласних, управління промисловості, розвитку інфраструктури та агропромислового комплексу Севастопольської міської держадміністрацій.

Операції, пов'язані з використанням бюджетних коштів, здійснюються відповідно до Порядку казначейського обслуговування держбюджету за витратами[1]. Цей Порядок регламентує організаційні взаємовідносини між органами ДКСУ, розпорядниками бюджетних коштів, одержувачами бюджетних коштів, а також розподіл обов'язків та відповідальності між ними в процесі обслуговування держбюджету за видатками, операціями з надання кредитів за рахунок коштів держбюджету та з погашення державного боргу з урахуванням вимог БК України та інших нормативно-правових актів.

Уряд своєю постановою затвердив «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі»[2]. Таким чином,

---

[1] Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами : Наказ Мінфіну від 24.12.2012 р. № 1407 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 8 (08.02.2013). – Ст. 307.

[2] Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому

регламентовано використання коштів, передбачених у держбюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі, серед яких у п. 3 закріплено абзац щодо державної підтримки с/г товаровиробників шляхом здешевлення страхових платежів (премій).

Відповідно до ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» страховим випадком є настання певної події, передбаченої договором страхування відповідно до положень вищезазначеного Закону, внаслідок якої відбулася загибель: (втрата, пошкодження) застрахованих посівів (посадок); загибель (недобір, недоотримання) застрахованого урожаю, продукції бджільництва; загибель (втрата, вимушений забій, травматичне пошкодження або захворювання) застрахованих с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції та з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування страхувальнику.

Не вважається страховим випадком втрата с/г продукції внаслідок:

- подій, не передбачених договором страхування;
- навмисних дій страхувальника;
- грубих порушень страхувальником агротехнічних, санітарних, ветеринарних або інших вимог, що виявляється в невиконанні страхувальником умов договору страхування щодо строків (термінів) проведення належних заходів згідно з узгодженою при страхуванні технологічною картою, якою обумовлено дотримання визначених агротехнічних правил та вимог агротехніки стосовно застрахованої культури, санітарних, ветеринарних або інших вимог щодо здійснення с/г робіт, передбачених договором страхування, визначених у стандартних страхових продуктах.

ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» передбачається страхування двох видів с/г продукції:

1) с/г культури та багаторічні насадження;

комплексі : Постанова КМ України від 13.02.2012 р. № 104 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 13 (24.02.2012). – Ст. 483.

2) с/г тварини, птиця, кролі, хутрові звірі, бджолосім'ї, риба та інші водні живі ресурси і тваринницька продукція.

Порівняємо особливості страхування с/г продукції та знайдемо відмінності.

1. Умови і порядок страхування урожаю с/г культур і багаторічних насаджень.

1.1. Страхування урожаю с/г культур і багаторічних насаджень. Воно здійснюється на випадок заподіяння збитку внаслідок настання подій (страхових ризиків), передбачених стандартним страховим продуктом.

При страхуванні урожаю с/г культур і багаторічних насаджень страхова вартість урожаю розраховується шляхом множення площі посіву с/г культур і посадок багаторічних насаджень на середню врожайність за останні п'ять років, що передують року страхування, та множення на ціну одиниці вирощеної продукції, встановлену для цілей страхування центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику.

Середня врожайність розраховується за даними про фактичний збір вирощеної продукції з одного гектара у центнерах за останні п'ять років, що надаються с/г товаровиробником. У разі якщо с/г товаровиробник здійснює свою діяльність менше п'яти років, рівень врожайності для розрахунку страхової вартості визначається відповідно до середніх даних по району, в якому розташовані посіви с/г культур і багаторічних насаджень, що підлягають страхуванню.

Ціна одиниці вирощеної продукції розраховується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику. Ціна одиниці вирощеної продукції може бути диференційована за видами продукції, областями або природно-економічними зонами. Дані про рівень цін на продукцію доводяться центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, до відома страхувальників і страховиків.

1.2. Визначення страхової суми урожаю с/г культур і багаторічних насаджень. Встановлюється у договорі страхування на підставі страхової вартості майбутнього урожаю і рівня страхового покриття.

1.3. Визначення збитку у разі настання страхового випадку при страхуванні урожаю. Збитком є втрати страхувальника від недобору (недоотримання) урожаю в результаті повної або часткової загибелі (втрати, пошкодження) посівів (посадок) та/або урожаю внаслідок настання страхового випадку. Недобір (недоотримання) урожаю визначається як різниця між страховою вартістю урожаю, вказаною в договорі страхування, і вартістю фактично отриманого після настання страхового випадку урожаю.

Обсяг отриманого урожаю визначається за документами його зберігання та/або реалізації страхувальником. Обсяг отриманого урожаю може бути визначений на підставі оцінки, здійсненої на полі страхувальником і страховиком перед збиранням урожаю (біологічна врожайність). Така оцінка здійснюється в обов'язковому порядку на вимогу будь-якої із сторін договору страхування. У разі залучення до оцінки третьої сторони оплата здійснюється стороною, яка вимагала оцінки.

У разі пересівання або підсіву, здійснених з попереднім повідомленням страховика, витрати на ці роботи включаються в розрахунок збитку. Страховик зобов'язаний відповідно до умов договору страхування виплатити страхове відшкодування в обсязі витрат на пересівання або підсів, але не більше страхової суми, до виконання вказаних робіт. Із суми страхового відшкодування, на яку має право страхувальник, вираховуються виплати, здійснені страховиком за пересівання або підсів, і виплачені раніше суми страхового відшкодування.

Розрахунок збитку проводиться страховиком на підставі заяви страхувальника про виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування і зазначається страховиком у страховому акті. У разі розбіжностей при визначенні причин і розміру збитку страхувальник і страховик мають право провести незалежну експертизу. Така експертиза проводиться за рахунок сторони, яка вимагала її проведення.

2. Умови і порядок страхування с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції.

2.1. Страхування с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів,

бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції. Воно здійснюється на випадок завдання збитку внаслідок настання подій (страхових ризиків), передбачених стандартним страховим продуктом.

Страхова вартість с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції визначається, виходячи з ціни одиниці продукції, розрахованої центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику. Вказані ціни можуть бути диференційовані за видами продукції, областями або природно-економічними зонами. Дані про рівень цін на продукцію доводяться до відома страхувальників і страховиків.

На страхування с/г тварини можуть прийматися за описом або без опису – за загальною кількістю голів у групах.

При страхуванні с/г тварин за описом загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання страхової вартості усіх застрахованих с/г тварин. При страхуванні с/г тварин без опису загальна страхова вартість тварин визначається шляхом складання вартості тварин у кожній групі. При цьому вартість тварин у групі визначається шляхом множення середньої вартості однієї тварини у групі на загальну кількість голів у групі.

2.2. Визначення страхової суми при страхуванні с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції. Вона встановлюється у договорі страхування на підставі їх страхової вартості.

2.3. Визначення збитку у разі настання страхового випадку при страхуванні с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції. Збитком є втрати страхувальника від загибелі або вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції, а також втрати від недобору (недоотримання) продукції бджільництва внаслідок настання страхового випадку. Збиток при страхуванні с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції

визначається, виходячи з їх страхової вартості. При цьому збиток зменшується на вартість придатної до використання або реалізації продукції (м'ясо, шкура, шерсть, субпродукти тощо).

Якщо страхування тварин здійснювалося без опису і на дату страхової події загальна кількість тварин цього виду і віку у групі виявилася більшою, ніж було застраховано, розмір збитку визначається пропорційно до загальної кількості застрахованих тварин у групі та фактичної кількості тварин цього виду і віку на дату страхової події.

Обсяг втрат у разі загибелі або вимушеного забою тварин, що вирощуються на м'ясо, розраховується як різниця між вартістю застрахованої продукції і вартістю допущеного до реалізації м'яса.

Загальним у страхуванні с/г продукції з державною підтримкою є визначення страхового платежу (страхової премії) за договорами страхування та порядок його сплати.

Страховий платіж (страхова премія) встановлюється у договорі страхування між страхувальником і страховиком як добуток страхової суми і страхового тарифу, визначеного для кожного виду с/г майна з дотриманням положень цього Закону.

Граничні розміри, структура, порядок застосування страхових тарифів за видами майна, що підлягає страхуванню, та за регіонами України встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, на підставі актуарних розрахунків спільно з АСП.

Порядок повідомлення про страховий випадок та оформлення страхового акта. При настанні страхового випадку страхувальник зобов'язаний не пізніше 72 годин з дня його настання повідомити про нього у письмовій формі страховика. У повідомленні про страховий випадок зазначаються: реквізити договору страхування, предмет страхування, причина збитків (втрат), дата їх реєстрації, розмір пошкоджених площ, орієнтовні розміри збитку (втрат) та страхового відшкодування.

У разі загибелі або вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання застрахованих с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції страхувальник зобов'я-

заний протягом 48 годин з моменту виявлення цієї події повідомити про неї у письмовій формі страховика і зареєструвати факт загибелі, вимушеного забою (знищення), травматичного пошкодження або захворювання с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції в центральному органі виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини (центральному органі виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів). У повідомленні зазначаються: обсяг втрат, орієнтовні причини втрат, їх приблизна вартість, дата настання страхового випадку. При вимушеному забої тварин повідомлення про страховий випадок підписується і представником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини.

Страховик зобов'язаний протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати та скласти страховий акт, в якому зазначаються: оцінка впливу на урожай застрахованих і незастрахованих ризиків; метод розрахунку та уточнені дані про суму втрат; розмір пошкоджених площ; розмір втрат, понесених внаслідок настання страхового випадку; додаткові витрати страхувальника; розрахунок страхового відшкодування; заперечення сторін щодо розміру встановленого збитку. Страховий акт складається у двох примірниках і підписується страховиком та страхувальником. Страхувальник може залучити до визначення розміру збитку та складення страхового акта представників центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, та/або центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини. Один примірник страхового акта залишається у страховика, другий – у страхувальника.

Якщо при настанні страхового випадку с/г продукція була використана у цілях, відмінних від визначених у договорі

страхування, у такому разі оцінюється вартість цієї продукції і на цю суму зменшується розмір збитку. Страхувальник зобов'язаний попередньо повідомити страховика про використання с/г продукції в інших цілях.

При частковому пошкодженні с/г продукції здійснюється попередня оцінка збитку, що виник внаслідок настання страхового випадку. Після закінчення виробничого циклу (с/г року) проводиться остаточна оцінка збитку і виплачується страхове відшкодування.

При оформленні страхового акта страхувальник і страховик мають право проводити додаткову експертизу, апелювати до будь-яких доказових документів для встановлення причин і розміру збитку. Вартість експертизи оплачується стороною, яка вимагає її проведення, і не включається до суми страхового відшкодування.

Виплата страхового відшкодування. Страховик протягом 14 днів з дня підписання страхового акта здійснює виплату страхувальникові страхового відшкодування.

За кожен день прострочення терміну виплати страхового відшкодування страховик виплачує страхувальникові пеню у розмірі, встановленому законом.

Якщо страхове відшкодування встановлюється на підставі судового рішення, страховик виплачує відшкодування на підставі судового рішення, що набуло законної сили.

Сума страхового відшкодування встановлюється у розмірі збитку, але не може перевищувати страхової суми.

Ліцензії на здійснення страхування с/г продукції видає Нацкомфінпослуг відповідно до ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Право страхування с/г продукції з державною підтримкою мають страховики, що відповідають вимогам ЗУ «Про страхування», отримали ліцензію на здійснення відповідного виду страхування та є членами АСП.

Страховики, що здійснюють страхування с/г продукції з державною підтримкою, створюють фонд покриття катастрофічних ризиків за рахунок відрахування до нього не більш як 5 % страхових платежів (страхових премій).

Порядок та умови перестрахування с/г продукції страховика-

ми, що здійснюють страхування с/г продукції з державною підтримкою, встановлюються стандартним договором перестрахування.

Аграрний страховий пул є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють страхування відповідно до ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Участь страховиків в АСП є умовою для здійснення страхування с/г продукції з державною підтримкою[1].

АСП є юридичною особою, неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України та свого Статуту. Чинний статут Об'єднання страховиків «Аграрний страховий пул» затверджений Рішенням Установчих зборів засновників (членів) Об'єднання страховиків «Аграрний страховий пул» Протоколом № 1 від 05.10.2012 р., зі змінами затвердженими зборами членів Об'єднання страховиків «Аграрний страховий пул» протоколом № 2 від 03.12.2012 р.[2]

АСП є неприбутковою організацією, яка утримується за рахунок внесків його членів та не провадить підприємницької діяльності. Тому відповідно до ст. 157 ПК України АСП є неприбутковою організацією, яка створюється і фінансується лише за рахунок внесків членів АСП та не проводить будь-якої господарської діяльності та/або діяльності, що має на меті одержання прибутку, окрім діяльності з придбання товарів (робіт, послуг), а також надання чітко визначених платних послуг членам АСП з метою забезпечення власних матеріально-технічних та науково-методичних потреб АСП та/або його членів.

АСП не є страховиком, не може займатися страховою діяльністю і статутний капітал АСП не створюється.

АСП не може виступати засновником чи співзасновником юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність та/або мають на меті одержання прибутку.

---

[1] Офіційний сайт Аграрного страхового пулу [Електронний ресурс]. – URL : http://uaip.com.ua/ (дата звернення 01.02.2014 р.).

[2] Статут Об'єднання страховиків «Аграрний страховий пул» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Аграрного страхового пулу. – URL : http://uaip.com.ua/wp-content/uploads/images/2013/12/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82.pdf (дата звернення 01.02.2014 р.).

Відносини між членами АСП у сфері страхування с/г продукції з державною підтримкою регулюються нормативно-правовими актами АСП, що не можуть суперечити нормам законодавства України та є обов'язковими для виконання всіма членами АСП.

Членом АСП може бути страховик, який відповідає вимогам ЗУ «Про страхування», отримав відповідну ліцензію і відповідає вимогам, визначеним Нацкомфінпослуг разом із центральним органом виконавчої влади, та забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику щодо участі страхових компаній у страхуванні с/г продукції з державною підтримкою.

Систематичне порушення терміну виплати страхового відшкодування є підставою для виключення страховика з АСП.

Нацкомфінпослуг разом з Мінагрополітики затвердили вимоги щодо участі страхових компаній (страховиків) у страхуванні с/г продукції з державною підтримкою[1]. Відповідно до цього акта страхова компанія (страховик) може здійснювати страхування с/г продукції з державною підтримкою, якщо:

1. Має досвід здійснення майнового страхування протягом двох останніх років.

2. Має досвід передачі всіх або частини с/г ризиків самостійно або через інших страховиків, страхових та/або перестрахових брокерів у перестрахування страховикам (перестраховикам)-нерезидентам.

3. Має кваліфікований персонал, а саме:

- не менше двох фахівців (у штаті або залучених на договірних умовах) з вищою освітою у галузі сільського господарства або з досвідом роботи у сфері виробництва або страхування с/г продукції не менше ніж три роки;
- не менше п'яти фахівців (у штаті або залучених на договірних умовах) з вищою освітою у галузі сільського господарства для проведення оглядів об'єктів страхування перед укладенням договору

---

[1] Про затвердження Вимог щодо участі страхових компаній (страховиків) у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Розпорядження Міністерства аграрної політики та продовольства України та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 09.10.2012 р. № 611/1671 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 80 (29.10.2012). – Ст. 3238.

страхування с/г продукції з державною підтримкою та оглядів об'єктів страхування для врегулювання збитків за такими договорами.

4. Вартість чистих активів страхової компанії (страховика) після закінчення другого та кожного наступного фінансового року з дати внесення інформації про цю фінансову установу до Державного реєстру фінансових установ має бути не меншою, ніж розмір зареєстрованого статутного капіталу цієї фінансової установи, та повинна бути підтверджена аудиторським висновком станом на останню звітну дату, що передує набуттю членства в АСП.

5. Забезпечує можливість страхувальника повідомляти страхову компанію (страховика) про події, які мають ознаки страхового випадку, та отримувати первинну інформацію щодо порядку врегулювання збитків.

6. Забезпечує здійснення функції з урегулювання подій, які мають ознаки страхових випадків, за договорами страхування с/г продукції з державною підтримкою на всій території дії таких договорів. Для виконання зобов'язань згідно з цим пунктом страхова компанія (страховик) має право залучати інших осіб за умови укладення з ними відповідних договорів.

7. На останню звітну дату, що передує набуттю членства в АСП, страхова компанія (страховик) зобов'язана(ий) мати перевищення фактичного запасу платоспроможності (нетто-активів) над розрахунковим нормативним запасом платоспроможності не менше ніж на 25 відсотків та не менше ніж на 1 млн євро за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ.

8. На дату подання заяви про набуття членства в АСП у страхової компанії (страховика) відсутні невиконані заходи впливу, що підтверджується відповідною інформацією Нацкомфінпослуг.

Контроль за дотриманням цих вимог при страхуванні с/г продукції здійснюється Нацкомфінпослуг та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику відповідно до чинного законодавства.

До складу АСП входять такі члени:

1) Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «Брокбізнес»»[1];

---

[1] Офіційний сайт Приватного акціонерного товариства «Страхова компанія

2) Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «Страхові гарантії»»[1];

3) Приватне акціонерне товариство «Українська аграрно-страхова компанія»»[2];

4) Товариство з додатковою відповідальністю «Страхове товариство «Домінанта»»[3].

Збори членів АСП є вищим органом управління АСП. Віднесення вирішення деяких питань до компетенції інших органів управління АСП не позбавляє збори можливості приймати рішення з цих питань. До компетенції зборів належить вирішення будь-яких питань діяльності АСП за виключенням тих, що віднесені статутом організації до виключної компетенції Координаційної ради АСП. Відповідно до рішень зборів може передбачатися делегування окремих повноважень постійним та тимчасовим робочим органам АСП (комітетам, підкомітетам, комісіям, робочим групам тощо).

Координаційна рада АСП керує справами АСП в період між зборами членів АСП. Координаційна рада складається з 11 осіб. До складу Координаційної ради входять:

- п'ять осіб, що є представниками п'яти страховиків – членів АСП та які обираються (призначаються) зборами членів АСП серед страховиків – членів АСП;
- два представники від центрального органа виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику;
- один представник від Нацкомфінпослуг;

«Брокбізнес»» [Електронний ресурс]. – URL : http://www.bbs.ua/ (дата звернення 01.02.2014 р.).

[1] Офіційний сайт Приватного акціонерного товариства «Страхова компанія «Страхові гарантії»» [Електронний ресурс]. – URL : http:// strahovigarantii.com.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=8&Itemid=9&lang=ru (дата звернення 01.02.2014 р.).

[2] Офіційний сайт Приватного акціонерного товариства «Українська аграрно-страхова компанія» [Електронний ресурс]. – URL : http://uaic.com.ua/?lang=ua (дата звернення 01.02.2014 р.).

[3] Офіційний сайт Товариства з додатковою відповідальністю «Страхове товариство «Домінанта»» [Електронний ресурс]. – URL : http://ctdominanta.com.ua/ (дата звернення 01.02.2014 р.).

- один представник, що є членом Комітету ВР України з фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики;
- один представник об'єднання сільгоспвиробників;
- Генеральний директор АСП.

Координаційна рада АСП обирається (призначається) строком на п'ять років. Вона є правомочною та належним чином сформованою з моменту обрання (призначення) до її складу не менше восьми її членів.

АСП забезпечує координацію діяльності страховиків із страхування с/г продукції з державною підтримкою та виконує при цьому такі функції:

1) забезпечує взаємодію учасників системи страхування с/г продукції з державною підтримкою з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику;

2) організовує програми перестрахування с/г ризиків з метою забезпечення гарантій виконання страховиком зобов'язань перед страхувальниками;

3) бере участь у розробленні стандартних страхових продуктів, методичних рекомендацій із страхування с/г продукції з державною підтримкою, з врегулювання збитків та проведення експертиз за договорами страхування с/г продукції;

4) створює централізовану базу даних із страхування с/г продукції, веде облік укладених договорів страхування за інформацією, наданою страховиками;

5) проводить дослідження у сфері аналізу ринку страхування с/г продукції, у тому числі необхідні для актуарного розрахунку страхових тарифів;

6) здійснює контроль за дотриманням умов договорів страхування с/г продукції з державною підтримкою та стандартних методик андеррайтингу, врегулювання збитків;

7) забезпечує покриття катастрофічних ризиків у разі виникнення надзвичайних ситуацій;

8) здійснює управління фондом покриття катастрофічних ризиків, інвестує накопичені фінансові ресурси.

Для забезпечення виконання зобов'язань перед страхуваль-

никами АСП створює страховий фонд покриття катастрофічних ризиків.

Джерелом формування страхового фонду покриття катастрофічних ризиків є відрахування членів АСП з отриманих страхових премій з цього виду страхування у розмірі, визначеному Координаційною радою АСП, але не більше 5 %. Кошти фонду використовуються у разі настання катастрофічних ризиків за рішенням Координаційної ради АСП.

У разі настання надзвичайної ситуації, яка набуває масштабів катастрофи, за умови недостатності коштів у страховому фонді покриття катастрофічних ризиків держава через центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, надає АСП бюджетну позику, порядок надання та використання якої затверджено КМ України[1]. Порядок визначає механізм визнання ризиків у с/г катастрофічними, надання та використання бюджетної позики (державної фінансової допомоги) за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету в разі виникнення таких ризиків.

Надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру, спричинені стихійними силами природи (посуха, град, морози, повені тощо) і діяльністю людини у процесі створення матеріальних благ (аварії, пожежі тощо), є критеріями визнання ризиків катастрофічними.

Катастрофічними ризиками визнаються ризикові обставини, які спричиняють пошкодження або знищення більш як 30 % площ рослинницької продукції, що застраховані відповідно до ЗУ «Про особливості страхування с/г продукції з державною підтримкою».

Страхові ризики с/г культур у сільському господарстві, страхування від яких може здійснюватися з державною підтримкою відповідно до періодів їх вирощування (страховий продукт), визначаються КМ України.

---

[1] Про затвердження Порядку визнання ризиків у сільському господарстві катастрофічними та надання і використання бюджетної позики (державної фінансової допомоги) у разі їх виникнення : Постанова КМ України від 15.08.2012 р. № 841 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 68 (17.09.2012). – Ст. 2778.

Бюджетна позика (державна фінансова допомога) з резервного фонду держбюджету надається на умовах повернення.

Головним розпорядником бюджетних коштів, отриманих із резервного фонду держбюджету, відповідальним за їх використання та повернення є Мінагрополітики. Цей орган державної влади спрямовує кошти резервного фонду держбюджету АСП на підставі укладеного з ним договору про бюджетну позику (державну фінансову допомогу), в якому зазначаються строки повернення такої позики та відповідальність за її неповернення.

Умовами надання бюджетної позики (*державної фінансової допомоги*) є:

- звернення АСП до Мінагрополітики про нестачу у страховому фонді АСП коштів для покриття катастрофічних ризиків;
- подання в установленому законодавством порядку експертного висновку Мінагрополітики про фактичний фінансовий стан страхового фонду АСП та його неспроможність забезпечити покриття катастрофічних ризиків;
- подання в установленому законодавством порядку головному розпоряднику бюджетних коштів експертного висновку МНС України про визнання надзвичайної ситуації техногенного або природного характеру надзвичайною ситуацією державного рівня.

Рішення про виділення коштів з резервного фонду держбюджету приймається КМ України відповідно до Порядку використання коштів резервного фонду бюджету[1], на підставі звернення Мінагрополітики та доданих до нього висновків, передбачених цим Порядком, із зазначенням обсягу запитуваної бюджетної позики (державної фінансової допомоги) та строків її повернення.

Бюджетна позика (державна фінансова допомога) використовується АСП виключно для поповнення його страхового фонду та подальшого здійснення виплати страхового відшкодування.

АСП подає Мінагрополітики щомісяця не пізніше 10 числа звіт про використання коштів бюджетної позики (державної фінансової допомоги).

---

[1] Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету : Постанова КМ України від 29.03.2002 р. № 415 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14 (19.04.2002). – Ст. 734.

Відкриття рахунків, реєстрація, облік бюджетних зобов'язань в органах ДКСУ, операції, пов'язані з наданням та використанням бюджетної позики (державної фінансової допомоги), відображення їх у бухгалтерському обліку, зарахування коштів, що надходять як повернення зазначеної позики, а також складення, подання фінансової і бюджетної звітності про використання бюджетної позики (державної фінансової допомоги), контроль за її цільовим та ефективним витрачанням здійснюються в установленому законодавством порядку.

АСП може створювати інші страхові фонди, визначені його статутом.

Порядок та умови формування страхових фондів АСП встановлюються положеннями, що затверджуються зборами АСП і погоджуються з Координаційною радою АСП.

Контроль за використанням грошових коштів страхових фондів АСП здійснює Координаційна рада АСП.

Органами управління та контролю АСП є:

– збори членів АСП;
– Координаційна рада АСП;
– інші визначені статутом АСП органи.

Структура, функції, компетенція, порядок формування і роботи органів управління та контролю АСП визначаються статутом АСП з урахуванням положень законодавства.

АСП співпрацює з сюрвейєрською[1] компанією S.A.I. Service, що спеціалізується на експертній оцінці с/г ризиків. Ця компанія не входить до членів АСП, він є лише основним її замовником. У компанії працюють експерти з оцінки ризиків у с/г. Перед тим як укласти страхові договори з сільгоспвиробниками, всі страхові компанії АСП зобов'язані провести експертну оцінку посівів та урожаю. Саме для отримання таких послуг АСП обрав партнером S.A.I. Service. За оцінками експертів, вартість послуг оцінювача в

---

[1] Сюрвейєр (англ. *surveyor*) – інспектор або агент страхової компанії, що здійснює огляд майна, яке приймається на страхування. За результатами його роботи страхова компанія приймає рішення про можливість укладення договору страхування. На відміну від аджастера сюрвейєр оглядає майно до моменту укладення договору страхування.

Україні становить 2–2,2 грн за 1 га. З осені 2012 р. до весни 2013 р. члени АСП застрахували урожай на площі 500 тис. га.[1] Компанія S.A.I. Service проводить щорічну атестацію спеціалістів та експертів для участі в осінніх оглядах сезону[2]. Тестування експертів минулого року проводилося за підтримки АСП та Міжнародної Фінансової Корпорації (МФК)[3].

Страховики, які здійснюють страхування с/г продукції з державною підтримкою, згідно з ч. 2 с. 16 ЗУ «Про страхування» зобов'язані вести персоніфікований (індивідуальний) облік договорів страхування с/г продукції з державною підтримкою. Порядок та умови ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування с/г продукції з державною підтримкою[4] регулюють механізм ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування с/г продукції з державною підтримкою.

Персоніфікований (індивідуальний) облік договорів страхування с/г продукції з державною підтримкою здійснюється страховиком шляхом ведення реєстру в електронній формі. Разом з веденням реєстру в електронній формі страховик може застосовувати паперову форму ведення реєстру.

Усі записи в реєстрі ведуться українською мовою, а також іншими мовами у випадках, передбачених законодавством, у хронологічному порядку в міру виникнення подій, які в ньому

---

[1] Портал про сільськогосподарське страхування AgroInsurance.com [Електронний ресурс]. – URL : http://www.agroinsurance.com/ru/agribusiness_insurance/?pid=25651 (дата звернення 01.02.2014 р.).

[2] Офіційний сайт компанії S.A.I. Service [Електронний ресурс]. – URL : http://sai-service.com/?page_id=4178 (дата звернення 01.02.2014 р.).

[3] Міжнародна фінансова корпорація (МФК) (англ. *International Finance Corporation* (*IFC*)) – одна з п'яти інституцій Групи Світового банку, заснована в 1956 році. Україна є країною-членом цієї організації з 1993 р.

[4] Про затвердження Порядку та умов ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.12.2012 р. № 2677/760 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 7 (05.02.2013). – Ст. 251.

реєструються. Відомості, передбачені Порядком та умовами, повинні зберігатися у реєстрі протягом усього строку дії договорів страхування. Після припинення дії договору страхування відомості виводяться до архівної частини реєстру із забезпеченням можливості їх подальшого використання.

Реєстр повинен вестися таким чином, щоб була забезпечена можливість відновлення будь-якої втраченої інформації.

Страховик повинен забезпечити облік усіх документів, на підставі яких вносяться зміни та доповнення інформації до реєстру, а також про кожен випадок виплати страхового відшкодування.

Реєстр повинен містити відомості про:

- 1. Договір страхування:
  дата укладання та номер договору страхування;
  дата набрання чинності договором страхування та строк його дії;
  інформація про припинення його дії.
- 2. Страховика:
  повне найменування;
  місцезнаходження;
  банківські реквізити;
  ідентифікаційний код юридичної особи.
- 3. Страхувальника:
  повне найменування;
  місцезнаходження;
  банківські реквізити;
  ідентифікаційний код юридичної особи.
- 4. Застраховані об’єкти:

назви застрахованих культур, багаторічних насаджень, їх сортів або гібридів;

місце розташування площ застрахованих культур, багаторічних насаджень;

кадастровий номер земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами, багаторічними насадженнями, або

координати глобальної системи позиціонування (супутникової системи навігації GPS або Світової геодезичної системи координат WGS-84) земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами, багаторічними насадженнями, або

координати карти поля, зайнятого застрахованими культурами, багаторічними насадженнями;

загальна площа земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами, багаторічними насадженнями;

вид, порода, санітарно-ветеринарний стан, ідентифікаційний номер тварини – при страхуванні с/г тварин;

кількість застрахованих тварин;

вид, класифікація, умови розведення водних живих ресурсів та їх показники вилову – при страхуванні водних живих ресурсів;

обсяги (тонн) страхування водних живих ресурсів;

кількість бджолосімей у вуликах, їх продуктивність, умови їх розведення – при страхуванні у бджільництві.

- 5. Умови страхування:
  перелік застрахованих ризиків;
  рівень страхового покриття у відсотках;
  розмір страхової суми;
  страховий тариф;
  розмір нарахованого страхового платежу;
  періодичність сплати страхових внесків.
- 6. Сформовані технічні резерви за договорами страхування с/г продукції з державною підтримкою.
- 7. Здійснення страхового відшкодування:
  розмір збитку;
  розмір виплаченого страхового відшкодування;
  розмір збитку, що не відшкодовано;
  причина збитку;
  причини відмови у відшкодуванні.

Страховики зобов'язані вносити до реєстру інформацію про укладання, зміну або припинення договорів страхування протягом 5 календарних днів з дати їх укладання, зміни або припинення.

Відомості за договорами страхування, які припинили свою дію, зберігаються страховиком протягом строку, передбаченого чинним законодавством України. Контроль за дотриманням вимог Порядку та умов проводиться Нацкомфінпослуг та Мінагрополітики.

Страховик зобов'язаний обліковувати кошти резервів із

страхування с/г продукції з державною підтримкою на окремому балансі та вести їх окремий облік.

Інформація про кожен укладений, продовжений або анульований договір страхування, а також про кожен випадок виплати страхового відшкодування подається страховиками до АСП за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику.

Порядок укладення договору страхування. Договір страхування укладається між страхувальником та страховиком відповідно до вимог стандартного страхового продукту.

Факт укладення договору страхування підтверджується у письмовій формі згідно з договором страхування, який страховик надає страхувальнику. Договір страхування укладається у двох примірниках, що мають рівну силу. Завірені страховиком копії договорів страхування протягом 10 днів з дати їх укладення передаються до АСП.

Страховий платіж (страхова премія) сплачується страхувальником відповідно до встановленого договором страхування терміну.

Страховик має право при укладенні договору страхування обстежувати об'єкт страхування для встановлення вартості майна, що підлягає страхуванню, і ступеня ризику. Страховик має право контролювати дотримання страхувальником агротехнічних правил та інших умов, встановлених договором.

Страховик зобов'язаний вести реєстр укладених договорів.

Умови страхування с/г продукції з державною підтримкою, стандартні страхові тарифи, форми договорів страхування та додатків до них, форми інших документів щодо укладення та супроводження договорів страхування і врегулювання страхових випадків за ними затверджуються Нацкомфінпослуг разом із Мінагрополітики.

Відповідно до ч. 6 ст. 21 ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», п. 1 ч. 1 ст. 28 ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», пп. 7 п. 3 Положення про Нацкомфінпослуг та з метою вдосконалення державного регулювання діяльності з надання страхових послуг щодо страхування с/г продукції з державною

підтримкою Нацкомфінпослуг затвердила такі правові акти:

1. Умови страхування площ посівів озимих зернових с/г культур з державною підтримкою від с/г ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2).
2. Стандартні страхові тарифи для страхування площ посівів озимих зернових с/г культур з державною підтримкою від с/г ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2).
3. Форму Стандартного договору страхування площ посівів озимих зернових с/г культур з державною підтримкою від с/г ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2).
4. Форму Акта огляду площ посівів озимих зернових с/г культур з державною підтримкою від с/г ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2).
5. Інструкцію по заповненню Акта огляду площ посівів озимих зернових с/г культур з державною підтримкою від с/г ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2).
6. Форму Висновку страховика за результатами огляду с/г культури.
7. Форму Акта весняного огляду та/або врегулювання збитків.
8. Інструкцію по заповненню Акта весняного огляду та/або врегулювання збитків
9. Форму «Карта поля».
10. Форму Страхового акта[1].

Умови договору страхування. У договорі страхування с/г продукції з державною підтримкою, крім умов, встановлених ЗУ «Про страхування», обов'язково зазначаються:

- кадастровий номер і площа земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами, або координати глобальної системи позиціонування (GPS – супутникової системи навігації) – при страхуванні урожаю;

---

[1] Про деякі питання здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.10.2012 р. № 1968/660 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91 (07.12.2012). – Ст. 3713.

- вид, порода, санітарно-ветеринарний стан, ідентифікаційний номер (якщо присвоєний) тварини – при страхуванні с/г тварин;
- вид, класифікація, умови розведення та показники вилову живих водних ресурсів – при страхуванні живих водних ресурсів;
- кількість бджолосімей у вуликах, їх продуктивність, умови їх розведення – при страхуванні у бджільництві;
- прогнозований обсяг продукції (врожайність) у натурі та ціни, що використовуються для розрахунку страхової вартості вирощеної продукції;
- рівень страхового покриття;
- основні агротехнічні і технологічні заходи, які страхувальник зобов'язується виконати;
- порядок визначення розміру страхового відшкодування.

Договір страхування може включати й інші умови, що не суперечать законодавству.

Термін дії договору страхування. Відповідальність страховика за договором страхування починається з дня внесення страхового внеску, але не раніше дати, встановленої у договорі.

Термін дії договору страхування с/г продукції закінчується в день завершення збирання врожаю і вивезення його з поля.

Термін дії договору страхування с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції закінчується в день закінчення строку, на який був укладений договір страхування, або в день загибелі (втрати, вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції.

Якщо в період страхування настав страховий випадок, страхувальник зобов'язаний повідомити про це страховика, а також про збір урожаю, забій тварин, вилов риби, збирання продукції бджільництва або отримання іншої продукції тваринництва не пізніше ніж за 10 днів до дня передбачуваного початку цих робіт.

Договір страхування, на підставі якого проводиться часткова виплата страхового відшкодування, дійсний до закінчення встанов-

леного в ньому терміну в межах різниці між страховою сумою і виплаченим страховим відшкодуванням.

Зазначені вище положення не узгоджено з нормами ЦК України та ЗУ «Про страхування». Відповідно до ст. 23 ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» термін дії договору страхування с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції закінчується в день закінчення строку, на який було укладено договір страхування, або в день загибелі (втрати, вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції. При цьому втрата, вимушений забій, вимушене знищення, травматичне пошкодження або захворювання належать до страхових випадків. Втім ЦК України та ЗУ «Про страхування» не містять такої підстави для припинення договору страхування, як настання страхового випадку. Згідно зі ст. 28 ЗУ «Про страхування» дія договору страхування припиняється та втрачає чинність за згодою сторін, а також у випадку виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі. А у разі настання страхового випадку страховик повинен виконувати свої обов'язки щодо виплати страхового відшкодування. Отже, доходимо висновку, що ст. 23 ЗУ «Про страхування» обмежує право суб'єктів страхування на визначення строку договору страхування[1].

Припинення дії договору страхування. Дія договору страхування припиняється за згодою сторін, а також у випадках, передбачених договором страхування відповідно до вимог ЗУ «Про страхування».

У разі розірвання договору страхування частина страхового платежу (страхової премії), отримана у вигляді субсидії, пропорційно до терміну дії договору, що залишається до його закінчення,

[1] Задорожний О. Сільгоспризики: особливості страхування та податкові наслідки / Олексій Задорожний // Вісник податкової служби України. – 2012. – Трав. – № 20 (688). – С. 6.

відшкодовується страхувальником до держбюджету протягом 10 днів з дня розірвання договору страхування.

У разі відчуження застрахованого майна страхувальник має право вимагати розірвання договору страхування і повернення страхового платежу (страхової премії) за термін дії договору, що залишається до його закінчення, з утриманням операційних (управлінських) витрат страховика.

Якщо при відчуженні застрахованого майна страхувальник не висунув вимогу розірвання договору страхування, права та обов'язки, зазначені в договорі, бере на себе новий власник. Страховик і новий власник мають право розірвати договір страхування протягом місяця з дня відчуження майна.

Державна підтримка страхування с/г продукції. Державна підтримка страхування с/г продукції полягає у наданні з держбюджету с/г товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування частини страхового платежу (страхової премії), фактично сплаченого ними за договорами страхування с/г продукції, в порядку, встановленому ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».

Перелік с/г страхових ризиків, а також об'єктів страхування, частина страхових платежів (страхових премій), яка субсидується з держбюджету, визначаються КМ України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, з урахуванням вимог ст. 5 ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».

Порядок та умови надання державної підтримки шляхом здешевлення страхових платежів (премій) затверджуються КМ України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, *має право*:

- вносити пропозиції КМ України щодо переліку ризиків, об'єктів страхування та частини страхових платежів (страхових премій), яка субсидується з держбюджету;
- визначати, за погодженням з Нацкомфінпослуг, порядок та

умови ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування с/г продукції з державною підтримкою;

- встановлювати форми інформування страховиками про кожен укладений, продовжений або достроково припинений договір страхування, а також про кожен випадок виплати страхового відшкодування;
- вивчати та впроваджувати світовий досвід з питань страхування;

здійснювати:

- нарахування та виплату страхових субсидій;
- ведення інформаційних баз даних щодо страхування с/г продукції;
- розроблення спільно з АСП нових страхових продуктів, стандартних правил страхування, процедур андеррайтингу та врегулювання збитків, проектів стандартних заяв та договорів страхування;
- підготовку спільно з АСП прогнозів і розрахунків щодо державної підтримки страхування с/г продукції (сума необхідної підтримки, перелік культур тощо), у тому числі в розрізі регіонів;
- збирання і реєстрацію інформації за договорами страхування с/г продукції з державною підтримкою, визначення суми бюджетного фінансування;
- збирання, узагальнення та аналіз даних про страхові випадки і страхові виплати;
- розрахунок ціни одиниці с/г продукції.

Фізичні та юридичні особи, які навмисно надають недостовірну інформацію з метою отримання передбачених ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» субсидій з держбюджету, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність, встановлену законодавством.

Оформлення страхових актів з недостовірними даними карається відповідно до закону. Спори, що виникають при страхуванні с/г продукції з державною підтримкою, вирішуються у судовому порядку.

У міжнародній практиці існують дві моделі страхування, які умовно можна назвати «американська» та «європейська». Ознакою «американської» моделі є широка участь держави у підтримці страхування аграрних ризиків. «Європейську» модель можна охарактеризувати як приватну. Це означає мінімальне втручання держави, а також те, що с/г виробники купують страховий поліс за його повною ціною. Проте обидві моделі мають свої недоліки. Так, «американській» системі властиві високі адміністративні витрати та складність для страховика контролювати моральну загрозу. Щодо «європейської» моделі, то серед її недоліків можна назвати незахищеність страхувальників та обмежені можливості розвитку системи[1]. Найбільш ефективно страхування аграрних ризиків здійснюється у таких країнах, як Канада, США та Іспанія[2]. Особливістю системи агрострахування в США є активна участь приватних страхових компаній у страхуванні аграрних ризиків і чітке визначення функцій сторін. Уряд США також надає приватним страховикам можливість перестрахування ризиків за певними правилами, які включають розподіл андеррайтингових збитків і прибутку, пропорційну відповідальність та обов'язкове надання необхідної інформації уряду. З січня 2011 р. набули чинності суттєві зміни щодо розподілу відповідальності за застрахованими ризиками між приватними страховими компаніями та урядом.

Стандартний договір перестрахування (СДП)[3] є документом, що формалізує відносини між Федеральною корпорацією зі страхування врожаю («Федеральна корпорація»), яка адмініструє програми субсидованого агрострахування в США, і приватними

---

[1] Якубович В.А. Використання міжнародного досвіду в процесі розбудови системи аграрного страхування в Україні: досвід Іспанії / В.А. Якубович // Економіка АПК – 2007. – № 6.

[2] Алескерова Ю.В. Страхування аграрних ризиків: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. Экономические науки 3. Финансовые отношения [Електронний ресурс] / Ю.В. Алескерова, О.Б. Царенко. – URL : http://www.rusnauka.com/26_NII_2011/Economics/3_92085.doc.htm (дата звернення 05.02.2014 р.).

[3] Офіційний сайт United States Department of Agriculture, Risk Management Agency [Електронний ресурс]. – URL : http://www.rma.usda.gov/news/2009/12/sra.html (дата звернення 26.01.2014 р.).

страховими компаніями. Цей документ фактично описує основні моменти співпраці приватних страховиків і держави у сфері агрострахування. У документі чітко прописані обов'язки і відповідальність сторін. Приватні страхові компанії можуть взяти участь у програмі субсидованого агрострахування *тільки* після підписання цього договору. На сьогодні 16 страхових компаній підписали СДП і пропонуватимуть субсидовані договори страхування.

Нова редакція СДП заміщає раніше діючий договір 1998 року. Впроваджуючи нову редакцію СДП, Міністерство сільського господарства США та Агентство з управління ризиками ставлять такі цілі:

- забезпечити виробникам доступ до інструментів управління ризиками;
- наблизити субсидії на адміністрування договорів, виплачуваних страховикам, до реальних сум витрат на реалізацію договорів страхування;
- забезпечити достатню норму прибутку для страхових компаній;
- знизити вартість страхування для виробників, зрівнюючи результати страхування по штатах з наданням більш якісних послуг для штатів з низьким рівнем участі виробників у програмі;
- спростити положення стандартного договору перестрахування, зробити їх більш зрозумілими і прозорими;
- зробити програму більш цілісною (*program integrity*).

Фактично вартість страхування буде знижена для фермерів США за рахунок зміни умов співпраці страхових компаній і держави в рамках програми партнерства між державним і приватним сектором[1].

---

[1] Нові умови перестрахування аграрних ризиків у системі субсидування агрострахування США, Роман Шинкаренко, Гарі Роше, Проект «Розвиток агрострахування в Україні», міжнародна фінансова корпорація (ifc, група світового банку) [Електронний ресурс]. – URL : http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/RegProjects_Ext_Content/IFC_External_Corporate_Site/UAIDP_HomeRU/ProjectMaterialsRU/SurveysRU/ (дата звернення 26.01.2014 р.).

Контрольні запитання

1. *Історико-правові підходи до виникнення страхування с/г продукції.*
2. *Поняття та юридичні ознаки страхування с/г продукції.*
3. *Місце та роль страхування с/г продукції в системі господарського, цивільного, аграрного та інших галузей права.*
4. *Нормативно-правова база страхування с/г продукції. Класифікація джерел права у сфері страхування с/г продукції.*
5. *Іноземний досвід страхування с/г продукції.*
6. *Регулювання страхування с/г продукції на національному та локальному рівнях.*
7. *Державна підтримка страхування с/г продукції.*
8. *Регулювання страхування с/г діяльності у ЗУ «Про державну підтримку сільського господарства України».*
9. *Правова характеристика ЗУ «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».*
10. *Цілі та принципи страхування с/г продукції.*
11. *Види страхування с/г продукції.*
12. *Суть і роль страхування с/г продукції у підвищенні продовольчої безпеки держави.*
13. *Страховий інтерес, страховий ризик та страховий випадок у страхуванні с/г продукції.*
14. *Суб'єкти страхування с/г продукції.*
15. *Вимоги щодо участі страхових компаній (страховиків) у страхуванні с/г продукції з державною підтримкою.*
16. *Предмет договору страхування с/г продукції.*
17. *Страхування урожаю с/г культур і багаторічних насаджень.*
18. *Страхування с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції.*
19. *АСП, його функції та завдання.*
20. *Органи управління АСП.*
21. *Міжнародна практика с/г страхування. «Американська» та «європейська» моделі.*

§ 6. Правове регулювання екологічного страхування

Інститут екологічного страхування з'явився в результаті презумпції екологічної небезпеки запланованої господарської та іншої діяльності. Відмінною рисою екологічного страхування є також можливість компенсації непередбаченого надзвичайного збитку.

Необхідність прийняття спеціального законодавчого акта про екологічне страхування було передбачено Постановою ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки»[1]. У цьому акті парламенту було визначено стратегію і тактику гармонійного розвитку виробничого та природоресурсного потенціалу. Ним передбачено функціонування єдиної державної системи запобігання аваріям, катастрофам та надзвичайним ситуаціям і реагування на них. Для цього треба, як зазначено у Постанові, розробити та впровадити відповідні програми на національному, регіональному і місцевому рівнях, а для екологічно небезпечних виробництв впровадити обов'язкове екологічне страхування.

Систематизацію екологічного законодавства, відповідно до Основних напрямків державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, передбачається здійснювати у формі кодифікації, інкорпорації з визначенням першочергових і перспективних законів та правових актів. Кодифікація першочергових актів екологічного законодавства включає прийняття нових (невідкладних) законів України, у тому числі і про екологічне страхування.

Через деякий час Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.11.2002 р. «Про

---

[1] Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.

стан техногенної та природної безпеки в Україні»»[1] доручено КМ України забезпечити розроблення у шестимісячний строк проекту закону про екологічне страхування.

В основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року[2] пріоритетною ціллю визначено досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища. Одним із завдань у цій галузі передбачено розвиток до 2015 року нормативно-правової бази з екологічного страхування, що ґрунтуватиметься на визначенні питань стосовно шкоди, яка може бути заподіяна здоров'ю населення.

Проект ЗУ «Про екологічне страхування» був розроблений та внесений на розгляд ВР України у порядку законодавчої ініціативи народним депутатом України IV скликання Г.Б. Руденком[3]. Тобто, проект законодавчого акта був розроблений більше десяти років тому і до цього часу не розглядався ВР України.

Вченими був запропонований проект ЗУ «Про обов'язкове екологічне страхування»[4]. Таким чином передбачалося введення державного обов'язкового екологічного страхування (на відміну від добровільного), у якому б визначалися провідна страхова компанія (компанії) і порядок утворення й функціонування державного екологічного страхового фонду.

Екологічне страхування є одним із основних інструментів

---

[1] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 листопада 2002 року «Про стан техногенної та природної безпеки в Україні» : Указ Президента України від 04.02.2003 р. № 76/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6 (21.02.2003). – Ст. 227.

[2] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26 (30.06.2011). – Ст. 218.

[3] Проект Закону про екологічне страхування [Електронний ресурс] : 2 сесія IV скликання Верховної Ради України. Ініціатор законопроекту Руденко Г.Б., від 03.12.2002 р. № 1046-1. – URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=13685

[4] Гладченко С. М. Організаційний механізм екологічного страхування при реструктуризації вугільних підприємств [Текст] : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.02.03 / Гладченко Світлана Миколаївна ; Інститут економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2003. – С. 6.

реалізації національної екологічної політики. Екологічне страхування – один з видів страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної небезпеки у зв'язку з ймовірним аварійним забрудненням ними навколишнього природного середовища та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб, яке передбачає часткову компенсацію шкоди, завданої потерпілим. Необхідно розробити та впровадити методику проведення оцінки ризиків та загроз, зумовлених експлуатацією екологічно небезпечних об'єктів, обчислення страхових тарифів відповідно до визначеного рівня ризику. Надзвичайно важливим є створення ринку послуг екологічного страхування та заснування страхових компаній, здатних забезпечити надійний механізм страхування.

Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки[1], що затверджений розпорядженням КМ України, передбачається у січні 2014 р. – грудні 2015 р. Мінприроди, МОЗ, іншими центральними органи виконавчої влади підготовка та подання на розгляд КМ України законопроекту щодо внесення змін до ЗУ «Про страхування» в частині впровадження механізму компенсації шкоди, заподіяної здоров'ю людини внаслідок дії негативних екологічних чинників.

Таким чином, якщо раніше законодавець передбачав необхідність прийняття спеціального законодавчого акта, що мав би врегулювати відносини щодо екологічного страхування, то останніми актами передбачається внесення лише певних змін до базового ЗУ «Про страхування».

На сучасному етапі екологічному страхуванню відводиться найважливіша роль як механізму попередження загроз безпеки особистості, суспільства та держави в екологічній галузі та засобу стягнення екологічної шкоди, що закріплено Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД у Модельному законі «Про

[1] Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки : Розпорядження КМ України від 25.05.2011 р. № 577-р // Урядовий кур'єр. – 2011. – 07. – 27.07.2011. – № 135.

екологічне страхування»[1]. Цей закон діє в редакції 2013 року[2]. Природоохоронне законодавство всіх держав-учасниць СНД містить положення про екологічне страхування.

У Республіці Азербайджан у 2002 році був прийнятий Закон Азербайджанської Республіки «Про обов'язкове екологічне страхування». За цим видом страхування покривається відповідальність підприємства, яке є джерелом підвищеної небезпеки, за шкоду, що нанесена здоров'ю, життю та майну третіх осіб, а також самому довкіллю, в результаті забруднення навколишнього природного середовища внаслідок аварії. Страхування здійснюється на умовах типового Сертифіката з екологічного страхування, Правил з екологічного страхування та Договору з екологічного страхування, що затверджений КМ Азербайджанської Республіки, відповідно до Закону Азербайджанської Республіки «Про обов'язкове екологічне страхування».

Категорії об'єктів, що підлягають страхуванню за цим Законом:

- перша – підприємства, що займаються виробництвом, використанням, зберіганням та захороненням радіоактивних речовин;
- друга – нафтодобувні, газодобувні та підприємства, що займаються бурінням;
- третя – підприємства з очищення нафти, нафтопереробних робіт та виробництва нафтопродуктів, а також підприємства з переробки газу (бензину, керосину, мазуту, дизельного пального, нафтобітуму тощо);
- четверта – підприємства з виробництва хімічних речовин та продукції (пропилену, етилену, поліетилену, ізопропилового спирту, лакофарбової продукції, бензолу тощо);

---

[1] Манкевич В.В. Правовое регулирование экологического страхования / В.В. Манкевич. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2010. – С. 5–6.

[2] Об экологическом страховании (новая редакция от 18.01.2013) : Модельный Закон : утв. Постановлением Межпарламентск. Ассамблеи государств – участников СНГ, 15 ноября 2003 г., № 22-19 // Информ. бюл. Межпарламентск. Ассамблеи СНГ. – 2004. – № 33. – С. 330.

- п'ята – теплоелектростанції[1].

У Казахстані 13.12.2005 р. прийнято Закон Республіки Казахстан «Про обов'язкове екологічне страхування»[2]. Президент Туркменістану підписав постанову про введення з 01.03.2013 р. обов'язкового екологічного страхування. Документ потрібно виконувати підприємствам, установам, що здійснюють екологічно небезпечні види діяльності, незалежно від форм власності (окрім установ, що фінансуються за рахунок коштів держбюджету Туркменістану), в тому числі іноземним юридичним особам, їх представництвам, а також фізичним особам, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи.

З цією метою вищеозначеним юридичним та фізичним особам передбачено до 01.06.2013 р. укласти договори обов'язкового державного екологічного страхування на 2013 рік.

Здійснення обов'язкового державного екологічного страхування покладено на Державну страхову організацію Туркменістану. В рамках постанови затверджено Положення про обов'язкове державне екологічне страхування, а також перелік небезпечних видів діяльності та об'єктів, що підлягають цьому страхуванню.

Контроль за укладенням фізичними та юридичними особами договорів обов'язкового державного екологічного страхування покладено на Міністерство охорони природи Туркменістану.

Державній страховій організації, міністерствам фінансів та охорони природи, після погодження з міністерством юстиції (адалат) Туркменістану, наказано розробити та затвердити відповідно до встановленої процедури Порядок взаємозаліків з обов'язкового державного екологічного страхування, а також Порядок формування та використання страхових фондів для цього виду страхування[3].

---

[1] Офіційний сайт Міжнародної страхової компанії [Електронний ресурс]. – URL : http://iic.az/ru/in.php?nat=b&id=3 (дата звернення 19.01.2014 р.).

[2] Об обязательном экологическом страховании : Закон Республики Казахстан // Казахстанская правда. – 22.12.2005. – № 349–350.

[3] Офіційний сайт Trend News Agency [Електронний ресурс]. – URL : http://www.trend.az/regions/casia/turkmenistan/2117614.html (дата звернення 19.01.2014 р.).

У Російській Федерації існує Типове положення «Про порядок добровільного екологічного страхування в Російській Федерації»[1]. Правозастосовна практика цих законів та нормативних правових актів показала, що екологічне страхування в разі його ефективного розвитку може стати найбільш універсальним і перспективним інструментом гарантії відшкодування шкоди навколишньому природному середовищу.

Зачатки екологічного страхування виникли у світовій практиці в 50–60-х роках XX століття. Вони знайшли своє відображення у міжнародних угодах: Конвенції 1952 р. «Про збиток, завданий іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні», Віденській Конвенції 1963 р. «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду», Конвенції 1969 р. «Про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою».

Сполучені Штати Америки стали першими, хто законодавчо закріпив екологічне страхування. Так, у 1957 р. Конгрес США прийняв поправки до ст. 170 Закону Прайса–Андерсона, що дозволяють вимагати при видачі ліцензії операторам ядерних установок страховий поліс.

На думку деяких зарубіжних учених, зниження ризиків небезпечного виробництва можливо лише за умов, коли приватні фірми нестимуть відповідальність за увесь завданий ними збиток. Зокрема, таким інструментом природоохоронної політики США є екологічне страхування, що визнається ефективнішим за традиційні санкції – штрафи і мандати з управління ризиками. Так, переважна більшість невеликих приватних підприємств оголошують банкрутство задля уникнення сплати штрафів, чим суттєво обмежують стабільність регуляторної політики. Інформація про діяльність Агенції з охорони навколишнього середовища США і державні програми захисту підземних резервуарів токсичних речовин наочно

---

[1] О порядке добровольного экологического страхования в Российской Федерации : Типовое положение, утв. Минприроды РФ, Российской государственной страховой компанией 03.12.1992 г., 20.11.1992 г. № № 04-04/72-6132, 22 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL : http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=7190 Официальный сайт компании «КонсультантПлюс» (дата обращения 19.01.2014 г.).

демонструє, що обов'язкове екологічне страхування є незалежним від поточної фінансової спроможності суб'єкта, а також сприяло зниженню загального обсягу токсичних викидів на території держави за період 1993–2009 рр.[1]

Розвиток екологічного законодавства у країнах ЄС знайшов своє відображення у Директиві 2004/35/СЕ Європейського парламенту та Ради Європи «Про екологічну відповідальність щодо запобігання та ліквідації шкоди навколишньому середовищу»[2], яку намагалися прийняти майже п'ятнадцять років. Нею була встановлена відповідальність забруднювача за проведення попереджувальних заходів та надання фінансових гарантій на випадок завдання шкоди навколишньому природному середовищу, де страхування розглядається як найбільш зручний та універсальний інструмент.

Відзначаючи екологічне страхування як фактор сталого розвитку, документом передбачалося до 30.04.2007 р. привести національні законодавства країн-членів ЄС у відповідність до нових вимог, а також доопрацювати до 2010 р. систему «гармонізованих обов'язкових фінансових гарантій» у рамках ЄС при здійсненні певних видів діяльності.

У Директиві питанню надання фінансових гарантій присвячена ціла стаття та окрема декларація, де зазначається, що країни-члени ЄС повинні стимулювати розвиток фінансовими організаціями, в тому числі і страховими, інструментарію фінансових гарантій, які давали б можливість суб'єктам ринкової діяльності використовувати їх для покриття своєї відповідальності щодо запобігання і ліквідації шкоди навколишньому середовищу, причому незалежно від фінансово-економічного стану економічного суб'єкта.

В європейських країнах екологічне страхування стає невід'єм-

---

[1] Haitao Y. Can Environmental Insurance Succeed Where Other Strategies Fail? The Case of Underground Storage Tanks / Y. Haitao, A. Pfaff, H. Kunreuther // Risk analysis : an official publication of the Society for Risk Analysis. – 2010. – № 4. – С. 12–24.

[2] Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. L 143/56, 30.04.2004.

ною частиною екологічного управління ризиками на промислових підприємствах, що дозволяє регулювати ряд екологічних проблем, пов'язаних як з управлінням на виробництві, так і з відповідальністю за забруднення об'єктів навколишнього природного середовища. За оцінками експертів, 90–95 % європейських промислових підприємств страхуються від можливих екологічних ризиків. У США вимога щодо фінансових гарантій, у тому числі страхового покриття на випадок нанесення шкоди об'єктам навколишнього природного середовища, міститься у всіх основних природоохоронних актах[1].

Відповідно до ЗУ «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою»[2] наша країна є стороною Лондонської Конвенції ООН[3], яка встановила об'єктивну відповідальність судновласників за шкоду від забруднення нафтою, заподіяну у територіальних водах прибережної держави суднами, що належать державі, яка підписала Конвенцію. Власник судна відповідає за будь-яку шкоду, яка виникла від забруднення моря (витік або злив нафти).

Ця Конвенція передбачає, що власник судна, яке зареєстроване в Договірній державі і перевозить понад 2 тис. тонн нафти наливом як вантаж, для покриття своєї відповідальності за шкоду від забруднення на підставі цієї Конвенції повинен здійснити страхування або надати інше фінансове забезпечення, наприклад, гарантію банка або свідоцтво, видане будь-яким міжнародним

---

[1] Эксперт Национального Союза Страховщиков Ответственности Лидия Фроимсон Об экологическом страховании в России, Закон об экологическом страховании [Электронный ресурс] // Парламентская газета. – 30.05.2013 : Издание Федерального собрания Российской Федерации. – URL : http://www.pnp.ru/comment/detail/21293. (дата звернення 12.01.2014 р.).

[2] Про приєднання України до Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою : Закон України від 04.07.2002 р. № 44-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 35 (30.08.2002). – Ст. 260.

[3] Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 27.11.1992 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU92388.LHT. – Назва з екрана.

компенсаційним фондом на суму, встановлену шляхом застосування меж відповідальності, передбачених в п. 1 ст. V Конвенції.

Свідоцтво, яке посвідчує наявність страхування або іншого фінансового забезпечення, чинного згідно з положеннями цієї Конвенції, видається кожному судну після того, як відповідний орган Договірної держави встановить, що вимоги п. 1 виконані. Щодо судна, зареєстрованого в Договірній державі, таке свідоцтво видається або посвідчується відповідним органом держави реєстрації судна; щодо судна, не зареєстрованого в Договірній державі, воно може видаватися або посвідчуватися відповідним органом будь-якої Договірної держави. Свідоцтво за формою має відповідати зразку, наведеному у затвердженому додатку, та містити такі відомості:

a) назву судна і порт приписки;

b) назву і місцезнаходження головного підприємства власника судна;

c) вид забезпечення;

d) назву і місцезнаходження головного підприємства страхувальника або іншої особи, що надала забезпечення, та, у відповідних випадках, місцезнаходження підприємства, яке здійснило страхування або надало забезпечення;

e) строк дії свідоцтва, який не може перевищувати строк дії страхування або іншого забезпечення.

Власник судна має право обмежити свою відповідальність за цією Конвенцією щодо будь-якого одного інциденту загальною сумою, що обчислюється таким чином:

a) три мільйони розрахункових одиниць для судна місткістю не більше 5000 одиниць;

b) для судна місткістю, що перевищує зазначену вище, додатково до суми, згаданої у підпункті «a», додається 420 розрахункових одиниць за кожну наступну одиницю місткості, за умови, однак, що загальна сума в жодному разі не перевищує 59,7 мільйона розрахункових одиниць.

До внутрішньої екологічної функції держави належить реалізація права громадян на безпечне для їх життя та здоров’я довкілля (екологічну безпеку) і відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права, що передбачено, зокрема, ст. 50 КУ та ст. 9 ЗУ «Про

охорону навколишнього природного середовища»[1]. Екологічне страхування є одним з основних засобів реалізації зазначеного права. Його треба розглядати в сукупності з іншими елементами економічного механізму забезпечення охорони довкілля, закріпленого у ЗУ «Про охорону навколишнього середовища», яким визначено правові, економічні та соціальні основи захисту природного середовища.

Екологічне страхування є одним з основних елементів економіко-правового механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища[2].

Правовий інститут екологічного страхування має відповідати загальним вимогам договору страхування відповідно до гл. 67 ЦК України. За договором страхування, ст. 979 ЦК України, одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

ГК України відносить страхування до гл. 35 Особливості правового регулювання фінансової діяльності. Страхування у сфері господарювання регламентується ст. 352 ГК України, де страхування – це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Страхування може здійснюватися на підставі договору між страхувальником і страховиком (добровільне страхування) або на підставі закону (обов'язкове страхування).

Суб'єкти господарювання з метою страхового захисту їх

---

[1] Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 (08.10.91). – Ст. 546.

[2] Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – С. 300.

майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством.

Саме екологічне страхування як елемент економіко-правового механізму може стати одним із ефективних методів заохочення та створення умов економічного стимулювання для суб'єктів господарської діяльності з метою запобігання і зменшення шкоди навколишньому природному середовищу[1].

Відповідно до ст. 49 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» в Україні запроваджено інститут екологічного страхування (рис. 5). Воно поділяється на добровільне, обов'язкове державне та інші види страхування громадян, їх майна, майна та доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища, погіршення якості природних ресурсів.

Чинне законодавство України передбачає страхування окремих природних об'єктів. Так, ст. 50 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»[2] регламентує екологічне страхування природно-заповідного фонду. Для компенсації шкоди, заподіяної на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду внаслідок стихійних природних явищ чи промислових аварій і катастроф, проводиться обов'язкове державне чи комерційне екологічне страхування заінтересованих підприємств, установ та організацій. У порядку, що визначається законодавством України, можуть бути встановлені й інші види страхування природно-заповідного фонду.

Указом Президента України було передбачено додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні[3]. Відповідно до них КМ України доручалося розробити та внести до 01.10.2009 р. на розгляд ВР України проекти законів про внесення

---

[1] Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – С. 321.

[2] Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.92). – Ст. 502.

[3] Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні : Указ Президента України від 14.08.2009 р. № 611/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009.– № 24 (20.08.2009). – Ст. 808.

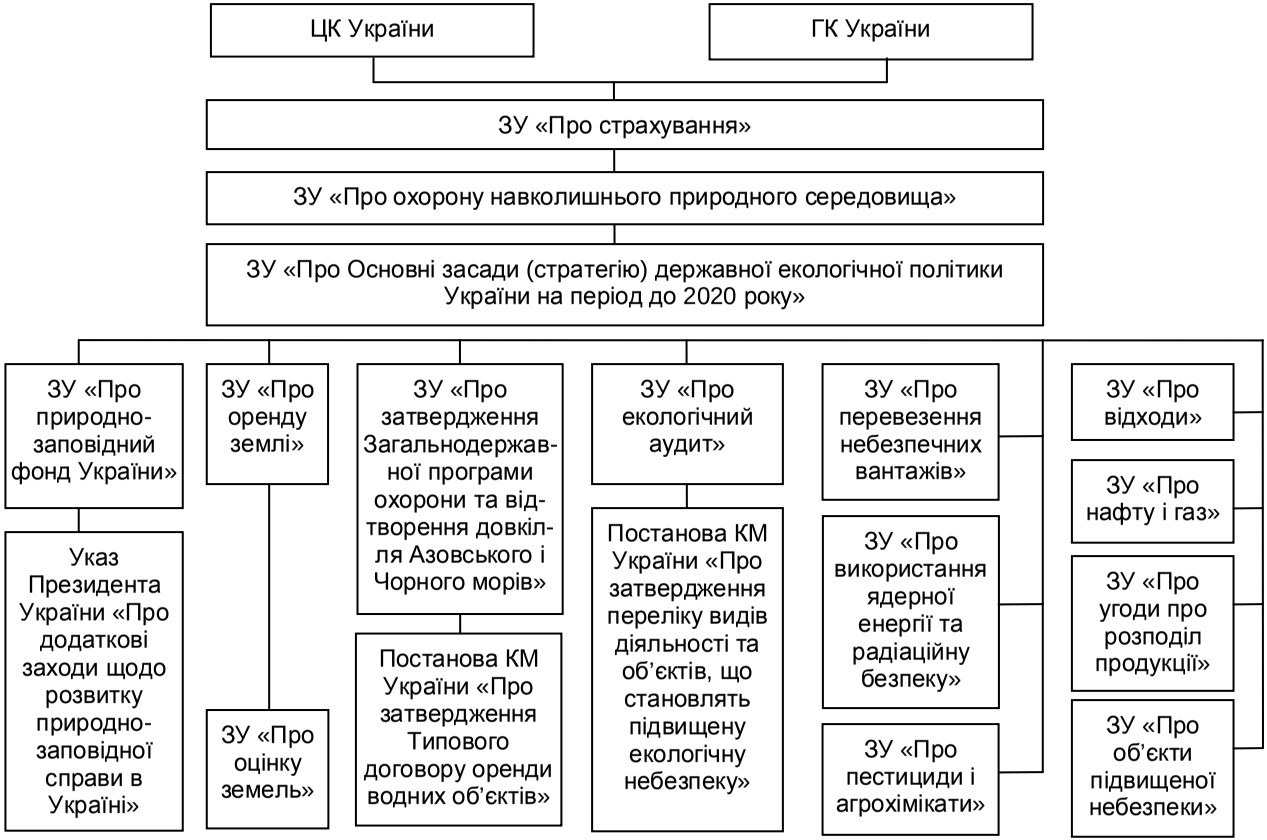

Рис. 5. Правове регулювання екологічного страхування в Україні

змін до деяких законодавчих актів України щодо упровадження системи екологічного страхування територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

У Положенні про національний природний парк «Гуцульщина» прямо вказано, що заінтересовані суб'єкти господарювання здійснюють обов'язкове екологічне страхування відповідальності з метою компенсації шкоди, заподіяної на території Парку внаслідок промислових аварій і катастроф[1].

У разі, якщо керівництво природно-заповідного об'єкта не здійснить обов'язкове екологічне страхування, воно буде притягнуте до відповідальності. Так, наприклад, згідно зі справою № 3-512/11 від 06.09.2011 р. Єланецького районного суду Миколаївської області директор природного заповідника «Єланецький степ»[2] був звинувачений у недотриманні вимог ст.ст. 15, 50 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України». Директор не застрахував об'єкт природно-заповідного фонду і мусив відповідно до результатів перевірки Державної екологічної інспекції в Миколаївській області нести адміністративну відповідальність за порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду за ст. 91 КУпАП[3].

ЗУ «Про оренду землі»[4] у ст. 12 передбачається страхування об'єкта оренди. Об'єкт – земельна ділянка, яка передається в оренду, може бути застрахована на період дії договору оренди землі за згодою сторін у порядку, встановленому законодавством України. У разі невиконання свого обов'язку стороною, яка повинна згідно з

---

[1] Про внесення змін до Положення про національний природний парк «Гуцульщина» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 02.09.2013 р. № 377 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin92387.LHT. – Назва з екрана.

[2] Єдиний державний реєстр судових рішень : Постанова Єланецького районного суду Миколаївської області від 06.09.2011 р. у справі № 3-512/11 [Електронний ресурс]. – URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18056280

[3] Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.

[4] Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46-47. – Ст. 280.

договором оренди землі застрахувати об'єкт оренди, одна сторона може застрахувати його і зажадати від іншої сторони відшкодування витрат на страхування.

Щодо земельних ділянок, то відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 13 ЗУ «Про оцінку земель»[1] експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться у разі відчуження та страхування земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності.

Подібна норма щодо страхування природних об'єктів міститься у Типовому договорі оренди водних об'єктів[2]. Згідно з цим договором об'єкт оренди може підлягати чи не підлягати страхуванню на весь період дії цього договору. Страхування об'єкта оренди здійснює орендар або орендодавець. Сторони домовляються про те, що у разі невиконання свого обов'язку стороною, яка повинна згідно з цим договором застрахувати об'єкт оренди, інша сторона може застрахувати такий об'єкт і вимагати відшкодування витрат на страхування.

Добровільне екологічне страхування[3], а саме від ризику радіаційного впливу під час використання ядерної енергії, передбачено ст. 15 ЗУ «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»[4]. Громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, забезпечується право укладання договору добровільного страхування особи та майна від ризику радіаційного впливу. Виплати за договором добровільного страхування особи та майна від ризику радіаційного впливу провадяться незалежно від виплат по державному соціальному страхуванню, соціальному забезпеченню та в порядку відшкодування шкоди від радіаційного впливу.

---

[1] Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15 (09.04.2004). – Ст. 229.

[2] Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів : Постанова КМ України від 29.05.2013 р. № 420 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 47 (02.07.2013). – Ст. 1692.

[3] Екологічне право України : підр. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 715.

[4] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12 (21.03.95). – Ст. 81.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства у сфері поводження з відходами, керуючись п. д) ч. 1 ст. 14 ЗУ «Про відходи»[1], мають право на екологічне страхування відповідно до законодавства України.

Вказаний закон передбачає, що перевезення небезпечних відходів здійснюється за умови обов'язкового страхування цивільної відповідальності перевізника за збитки, які можуть бути завдані ним під час перевезення, відповідно до закону. Відповідальність суб'єкта господарської діяльності, у власності або у користуванні якого є хоча б один об'єкт поводження з небезпечними відходами, за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на таких об'єктах життю, здоров'ю, майну фізичних та/або юридичних осіб, підлягає обов'язковому страхуванню відповідно до закону.

Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення, відповідно до п. з) ч. 1 ст. 38 ЗУ «Про відходи», передбачають створення фондів для цільового фінансування заходів щодо утилізації відходів за рахунок добровільних внесків виробників відходів, їх власників, вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності, окремих громадян, екологічного страхування тощо.

Постановою КМ України затверджено Порядок і Правила проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів. Обов'язкове страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів, проводиться з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу внаслідок виникнення

---

[1] Про відходи : Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36–37. – Ст. 242.

страхових випадків. Правовідносини щодо обов'язкового страхування, що викладені у цьому Порядку і правилах, регулюються також Базельською конвенцією ООН про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням[1], законами України «Про страхування», «Про відходи» та Положенням про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням[2].

Екологічний ризик діяльності, пов'язаної з ввезенням на територію України пестицидів та агрохімікатів, їх транспортуванням та використанням, підлягає обов'язковому страхуванню в порядку, визначеному актами законодавства України[3]. Господарська діяльність у сфері зберігання і застосування пестицидів та агрохімікатів підлягає обов'язковому страхуванню, умови та порядок якого визначаються законодавством.

Для поліпшення екологічного стану Азовського і Чорного морів розроблено комплекс заходів, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям, удосконалення засобів ліквідації їх наслідків, введення обов'язкового страхування ризиків заподіяння екологічної шкоди, пов'язаної з транспортуванням, зберіганням та використанням екологічно небезпечних речовин в акваторіях Азовського і Чорного морів та їх прибережних смугах[4].

З метою врахування екологічних вимог у процесі приватизації чи корпоратизації об'єктів права державної власності, іншої зміни форми власності чи зміни суб'єктів права власності на об'єкти, а також для потреб екологічного страхування, оренди майна, набуття

---

[1] Базельська конвенція ООН про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням від 22.03.1989 р. [Електронний ресурс] : // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU92K07U.LHT. – Назва з екрана.

[2] Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів : Постанова КМ України від 13.07.2000 р. № 1120 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29 (04.08.2000). – Ст. 1217.

[3] Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14 (04.04.95). – Ст. 91.

[4] Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів : Закон України від 22.03.2001 р. № 2333-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 28 (13.07.2001). – Ст. 135.

права власності на майно та земельні ділянки, створення, функціонування і сертифікації систем екологічного управління, при здійсненні іншої діяльності в Україні проводиться добровільний чи обов'язковий екологічний аудит. Безпосередньо порядок екологічного страхування визначається законодавством України.

Законодавство пов'язує правові інститути екологічного страхування та аудиту. Відповідно до ст. 11 ЗУ «Про екологічний аудит»[1] екологічний аудит проводиться у процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування. Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку[2], у випадку екологічного страхування цих об'єктів.

Висновки обов'язкового екологічного аудиту враховуються при визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку, екологічному страхуванні об'єктів, що здійснюють таку діяльність, передачі або придбанні об'єктів у державну власність та в інших випадках, передбачених законодавством.

Оскільки екологічно небезпечні види діяльності, об'єкти, різні речовини та їх суміші характеризуються підвищеним екологічним ризиком, вони підлягають спеціальному регулюванню, зокрема на нормативно-правовому рівні. Йдеться про застосування правових засобів управління екологічними ризиками. До них належать засоби впливу на суб'єктів, що здійснюють екологічно небезпечну діяльність, які полягають у застосуванні або реалізації норм права, тобто здійснюються безпосередньо на підставі права і реалізують його потенціал, у тому числі шляхом страхування ризиків.

---

[1] Про екологічний аудит : Закон України від 24.06.2004 р. № 1862-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45 (05.11.2004). – Ст. 500.

[2] Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку : Постанова КМ України від 28.08.2013 р. № 808 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 87 (19.11.2013). – Ст. 3221.

Наприклад, ЗУ «Про об'єкти підвищеної небезпеки»[1] передбачено, що заінтересовані суб'єкти господарської діяльності, у тому числі ті, які мають намір розпочати експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки, надсилають до відповідної обласної, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій, виконавчих органів селищної або міської рад заяву про отримання дозволу на експлуатацію об'єкта підвищеної небезпеки, до якої додають: а) декларацію безпеки; б) договір *обов'язкового страхування* відповідальності за шкоду, яка може заподіюватися аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки; в) план локалізації та ліквідації аварій на об'єктах підвищеної небезпеки; г) висновки передбачених законом державних та громадських експертиз; ґ) копію рішення відповідної ради про надання згоди на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки на відповідній території; д) копію дозволу на будівництво (реконструкцію) об'єкта підвищеної небезпеки.

Постановою КМ України затверджено Порядок і правила проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру. Згідно з додатками до зазначеної постанови затверджено Перелік груп об'єктів підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру, за категорією небезпеки та Типовий договір обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру.

Характерним прикладом щодо необхідності страхування об'єкта підвищеної небезпеки може бути справа за позовом Бердян-

---

[1] Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15 (13.04.2001). – Ст. 73.

ського природоохоронного міжрайонного прокурора в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції в спірних правовідносинах – позивач – Державна екологічна інспекція в Запорізькій області, до відповідача – суб'єкта підприємницької діяльності у м. Мелітополі.

Позивач, Державна екологічна інспекція в Запорізькій області в обґрунтування вимог вказує, що проведеною перевіркою встановлено, що підприємець у приміщеннях автогаражного кооперативу «Машинобудівник» влаштував цех з механічної обробки автотракторних запчастин та металевих деталей з порушенням діючого природоохоронного та санітарного законодавств. Промислове виробництво влаштовано без: відповідного дозволу місцевих органів самоврядування; розробки проекту з оцінки його впливу на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей; проведення державних екологічної та санітарно-гігієнічної експертиз, дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря; отримання лімітів та дозволу на розміщення відходів. Позивач зазначив, що згідно з Постановою КМ України зазначене виробництво входить до «Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку». Відповідно до ст. 13 ЗУ «Про об'єкти підвищеної небезпеки», суб'єкти господарської діяльності, що мають намір розпочати експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки, надсилають до відповідних рад заяву на отримання дозволу на експлуатацію об'єкта підвищеної небезпеки, до якої додаються: декларація безпеки; *договір обов'язкового страхування відповідності за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки*; план локалізації і ліквідації аварій, копію дозволу на будівництво і/або реконструкцію об'єкта; висновки передбачених законом державних експертиз; копію рішення відповідної ради про надання згоди на розміщення об'єкта підвищеної небезпеки. Все це є порушенням вимог ст.ст. 11, 15, 22 ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»[1], ст. ст. 26, 27, 51, 55 ЗУ «Про охорону

[1] Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27 (05.07.94). – Ст. 218.

навколишнього природного середовища», ст. ст. 7, 15, 39 ЗУ «Про екологічну експертизу»[1], ст. 11 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря», ст. ст. 17, 35 ЗУ «Про відходи». При перевірці об'єкта встановлено факт забруднення земель відходами зазначеного виробництва загальною площею 18 кв. м.

Факт порушення підтверджується актами перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства, постановою про застосування адміністративно-запобіжних заходів за порушення санітарного законодавства, постановами про накладення штрафу, поясненнями підприємця. Позивач просив зобов'язати відповідача припинити незаконну діяльність, що становить підвищену екологічну небезпеку.

Згідно із ст. ст. 20, 68, 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» та Порядком обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища[2] до компетенції Мінприроди і його органів на місцях належить у тому числі обмеження чи зупинення діяльності підприємств і об'єктів, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. За порушення норм екологічної безпеки, вимог законодавства про проведення екологічних експертиз, порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, експлуатації підприємств настає відповідальність, у тому числі цивільна.

Суд вирішив позовні вимоги задовольнити та припинити незаконну діяльність суб'єкта підприємницької діяльності, що становила підвищену екологічну небезпеку та здійснювалась без укладання договору обов'язкового страхування відповідальності за

---

[1] Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 р. № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8 (21.02.95). – Ст. 54.

[2] Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища : Постанова Верховної Ради України від 29.10.1992 р. № 2751-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 46 (17.11.92). – Ст. 637.

шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки[1].

Держекоінспекція України при здійсненні перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства в галузі охорони атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів щодо поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами[2] приділяє увагу наявності на підприємстві таких договорів обов'язкового страхування:

- відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів (ч. 8 ст. 34 ЗУ «Про відходи»; п. 20 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про страхування»);
- відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів (абз. 9 ч. 2 ст. 8 ЗУ «Про перевезення небезпечних вантажів»[3]; п. 26 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про страхування»);
- цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів (ч. 5 ст. 9 ЗУ «Про пестициди і агрохімікати»; п. 26 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про страхування»).

ЗУ «Про нафту і газ» у ст. 39 передбачає страхування при промисловій розробці родовищ нафти і газу. При розробці нафтогазоносних надр власники спеціального дозволу на користування

---

[1] Справа № 8/494/07 від 29.11.2007 р. Господарського суду Запорізької області. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1229549 (дата звернення 07.02.2014 р.).

[2] Про затвердження уніфікованих форм актів перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, що містять перелік питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 02.10.2012 р. № 483 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 81 (02.11.2012). – Ст. 3291.

[3] Про перевезення небезпечних вантажів : Закон України від 06.04.2000 р. № 1644-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28 (14.07.2000). – Ст. 222.

нафтогазоносними надрами зобов'язані укласти страхові угоди на випадок завдавання екологічної шкоди внаслідок аварій чи технічних неполадок при розробці нафтогазового родовища.

ПАТ «Укртрансгаз» на 2013 рік застрахував свою відповідальність за шкоду, яка може бути завдана пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, господарська діяльність яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру. Договір на надання страхових послуг укладено з компанією «Гарантія» на суму 4,92 млн грн. У цілому, ПАТ «Укртрансгаз» застрахувало 206 своїх об'єктів, у тому числі магістральні газопроводи, підземні сховища, компресорні станції тощо. Вартість страховки порівняно з минулим роком зросла майже на півтора мільйона[1].

ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» у ст. 30 передбачається забезпечення виконання зобов'язань та відповідальності інвестора. Так, виконання зобов'язань інвестора, визначених угодою про розподіл продукції, підлягає забезпеченню на умовах, що визначаються сторонами відповідно до законодавства України.

Цивільна відповідальність інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, підлягає страхуванню, якщо інше не передбачено угодою. За домовленістю сторін у рамках угоди приймається програма страхування екологічних ризиків.

Уряд України розробив Порядок і Правила проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності інвестора, у тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, згідно з Угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено нею. ЗУ «Про страхування» передбачено страхування цивільної відповідальності інвестора за завдану шкоду навколишньому природному середовищу під час діяльності, здійснюваної ним на підставі Угоди про розподіл продукції. Прийняття Порядку та Правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності інвестора могло перевести у практичну площину реалізацію норм, передбачених цим Законом. Постанова Уряду дозволила б визначити правові та організаційні засади страхування і державних гарантій,

---

[1] Укртрансгаз застрахував відповідальність за шкоду довкіллю // Вісник екологічної безпеки. – 2013. – № 9. – С. 45.

покликаних забезпечити відшкодування шкоди, що може бути заподіяна інвестором майну, довкіллю і здоров'ю громадян.

Важливість цієї постанови з урахуванням активізації Урядом процесу залучення інвесторів з реалізації Угод про розподіл продукції важко переоцінити. Найбільші з них були підписані з транснаціональними компаніями у сфері нафтогазовидобування *Shell* і *Chevron*[1].

Страхування цивільної відповідальності інвестора, з одного боку, покликане підвищити відповідальність інвесторів за недопущення завдання шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю людей, з іншого – забезпечити впевненість населення, що будь-який збиток, якого може завдати інвестор при реалізації Угод про розподіл продукції, буде в обов'язковому порядку відшкодовано у вигляді грошових виплат. Цей вид страхування застосовується в практиці багатьох країн як обов'язкова умова залучення інвестора. Завдяки його використанню збитки, які можуть виникнути при проведенні робіт із великомасштабної експлуатації надр, при монтажно-будівельних роботах тощо, повинні бути гарантовано компенсовані.

Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва відповідно до ЗУ «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»[2] було відмовлено в погодженні проекту Постанови КМ України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою»[3].

---

[1] Про визначення переможця конкурсу на укладення угоди про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах ділянки Юзівська : Розпорядження КМ України від 10.05.2012 р. № 270-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – 05. – 24.05.2012. – № 91.

[2] Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9 (27.02.2004). – Ст. 79.

[3] Про відмову в погодженні проекту регуляторного акта [Електронний ресурс] : Рішення Державної служби України з питань регуляторної політики

Умови конкурсу на укладення угоди про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах ділянки Юзівська, не передбачають страхування цивільної відповідальності інвестора за завдану шкоду навколишньому середовищу під час діяльності, здійснюваної ним на підставі Угоди про розподіл продукції. В Угоді, серед основних умов, передбачається лише страхування майнових ризиків, включаючи втрату видобутих вуглеводнів внаслідок стихійного лиха. Щодо охорони довкілля, то мають бути визначені обсяги та строки здійснення заходів з охорони надр та навколишнього природного середовища, їх фінансування[1].

На перший погляд може здатися, що законодавець передбачив можливість здійснення екологічного страхування в рамках більш загального виду страхування відповідальності організацій, які створюють підвищену небезпеку для оточуючих (з чого і починалося екологічне страхування у зарубіжних країнах). Однак з подібним підходом не можна погодитися, враховуючи світовий досвід розвитку екологічного страхування, а також особливу специфіку цих відносин, яка відбивається в їх еколого-правовій сутності, у домінуванні публічно-правових інтересів над приватно-правовими, в особливому методі правового регулювання, в особливостях визначення страхового поля та відносинах з акумулювання, використання та управління страховими екологічними резервами, в особливостях визначення наслідків страхових випадків та інших аспектах, що в результаті вимагає автономної правової регламентації досліджуваних відносин як самостійного виду страхування деліктної відповідальності[2]. Із співвідношення змісту, цілей, оцінки значення в механізмі реалізації правових норм О.І. Крассов називає екологічне страхування «спеціальним самостійним видом страхування, але не за формальною ознакою (в силу згадування в ЦК), а по

та розвитку підприємництва від 12.11.2012 р. № 736 // Ліга : Закон. – 1 файл. – dp3634.LHT. – Назва з екрана.

[1] Про проведення конкурсу на укладення угоди про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах ділянки Юзівська : Постанова КМ України від 30.11.2011 р. № 1298 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 98 (26.12.2011). – Ст. 3576.

[2] Манкевич В.В. Правовое регулирование экологического страхования / В.В. Манкевич. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2010. – С. 25.

суті»[1]. Тому екологічне страхування є особливим видом страхування цивільної та господарської відповідальності підприємств, установ та організацій (страхувальників) за шкоду, заподіяну діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку, і здійснюється у двох формах: обов'язковій і добровільній.

Види обов'язкового страхування у сфері екологічних правовідносин[2] наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Нормативне закріплення обов'язкового екологічного страхування згідно з ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про страхування»

Номер пункту	Види обов'язкового страхування
1	2
12)	страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яку може бути заподіяно внаслідок ядерного інциденту
14)	страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру
15)	страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою
18)	страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених ЗУ «Про нафту і газ»

[1] Крассов О.И. Экологическое право : учебник / О.И. Крассов. – М. : Дело, 2001. – С. 377.

[2] Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 715.

Продовження табл. 3

1	2
20)	страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів
24)	страхування об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі
30)	страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях с/г виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими КМ України
41)	страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів
43)	страхування майнових ризиків користувача надр під час дослідно-промислового і промислового видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ

Метою екологічного страхування є гарантування повного чи часткового відшкодування збитку, заподіяного діяльністю страхувальника, за обставинами, що виникають внаслідок заподіяння шкоди життю, здоров'ю чи майну інших осіб, включаючи витрати органів державної влади і місцевого самоврядування на відновлення екологічного благополуччя природного середовища, у вигляді обов'язку страховиків щодо здійснення страхових виплат зі страхових фондів, сформованих страхувальниками.

Страхування класифікується за такими ознаками:

- за сферами діяльності;
- за галузями і підгалузями страхування;
- за формами проведення;
- за видами та об'єктами страхування.

Залежно від сфери діяльності страхування підрозділяється на внутрішнє і зовнішнє (іноземне). Внутрішнє страхування здійснюється страховими комерційними організаціями України.

Об'єктом екологічного страхування є майнові інтереси застрахованої особи, пов'язані з обов'язком останньої в порядку, встановленому ЦК України, нести відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу і третім особам, у зв'язку зі здійсненням застрахованими особами діяльності, що представляє підвищену екологічну небезпеку для оточуючих.

Суб'єктами екологічного страхування є:

1) страхувальники (застраховані особи) – громадяни і юридичні особи, діяльність яких пов'язана з підвищеною екологічною небезпекою;

2) страховики – юридичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають відповідні ліцензії, в обов'язок яких входить виплата страхового відшкодування особам, яким (чи їхньому майну) завданий збиток діяльністю страхувальника;

3) вигодоотримувачі – громадяни, юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування, яким може бути заподіяна шкода внаслідок порушення екологічного благополуччя і на користь яких укладається договір екологічного страхування[1].

Екологічне страхування здійснюється на підставі угод про страхування, що укладаються страхувальником і страховиком.

На підприємства – джерела підвищеної екологічної небезпеки – покладається обов'язок укладати угоди обов'язкового екологічного страхування зі страховиками і за рахунок власних коштів сплачувати страхові внески.

Страхувальниками в системі обов'язкового екологічного стра-

---

[1] Екологічний менеджмент [Текст] : навч. посіб. / В. Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна, Г.В. Крусір та ін. ; за ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк ; М-во освіти і науки України, ОДЕУ. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – С. 203.

хування є підприємства незалежно від форми власності, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою аварійного (понадаварійного) забруднення навколишнього природного середовища.

Страхова подія – раптове забруднення, псування, ушкодження, виснаження, руйнування навколишнього природного середовища (атмосферного повітря, водних об'єктів, земель, природно-заповідного фонду) в результаті техногенних аварій і катастроф.

Страховий випадок – страхова подія, що здійснилася, і при настанні якої виникає обов'язок страховика зробити страхову виплату у вигляді відшкодування збитку, якого зазнали вигодоотримувачі внаслідок порушення екологічного благополуччя.

Розмір страхової суми (обсяг відповідальності страховика) за кожною угодою обов'язкового екологічного страхування встановлюється відповідно до реєстру підприємств, що підлягають обов'язковому екологічному страхуванню, але не більш ніж сума річного обсягу продукції, що випускається, підприємством-страхувальником.

Суми страхових внесків, що направляються на обов'язкове екологічне страхування страхувальником, включаються у собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства-страхувальника.

У випадку понаднормативного забруднення навколишнього природного середовища, що не є страховою подією, покриття збитків здійснюється підприємством самостійно відповідно до чинного законодавства.

Майнові інтереси громадян чи юридичної особи, діяльність яких пов'язана з ризиком відповідальності перед третіми сторонами за заподіяння шкоди внаслідок порушення екологічного благополуччя, можуть бути застраховані за угодою добровільного екологічного страхування, при цьому може бути застрахований як ризик відповідальності самого страхувальника, так й іншої особи, на яку така відповідальність може бути покладена.

Добровільне екологічне страхування необхідно розглядати як вид підприємницької діяльності. Його можуть виконувати державні страхові установи чи незалежні самостійні організації.

Підприємствам – джерелам підвищеної екологічної небезпеки і ризику – надається право вільного вибору способу резервування коштів на компенсацію збитку від екологічних аварій. При цьому в

обов'язковому страхуванні варто передбачати наявність мінімальних фінансових гарантій відшкодування збитків. Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страхувальника і страховика. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страхувальнику, страховик зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки.

Поняття «забруднення» розглядається у законодавстві залежно від виду природного об'єкта чи типу самого забруднення:

- забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища (абз. 3 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря»[1]);
- забруднення вод – надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин (абз. 28 ч. 1 ст. 1 ВК України[2]);
- забруднення ґрунтів – накопичення в ґрунтах речовин, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості (абз. 11 ч. 2 ст. 1 ЗУ «Про охорону земель»[3]);
- забруднення екосистем – привнесення у навколишнє природне середовище чи виникнення в них нових, як правило, не характерних для них фізичних, хімічних, інформаційних чи біологічних агентів або перевищення у даний проміжок часу природного багаторічного рівня концентрації перерахованих агентів в середовищі (абз. 8 п. 1.5 Наказу МОЗ «Про затвердження методичних рекомендацій «Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів»»[4]);

---

[1] Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50 (15.12.92). – Ст. 678.

[2] Водний кодекс України від 06.06.1995 р. №213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24 (13.06.95). – Ст. 189.

[3] Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39 (26.09.2003). – Ст. 349.

[4] Про затвердження методичних рекомендацій «Обстеження та районування

- забруднення земель – накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів і агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, що призводить до їх кількісних або якісних змін (абз. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про державний контроль за використанням та охороною земель»[1]);
- забруднення радіоактивне – наявність або розповсюдження радіоактивних речовин понад їх природний вміст у навколишньому середовищі та/або у тілі людини (п. 1.13 Наказу МОЗ України «Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України»»[2]) та інше.

Характер викиду забруднюючих речовин має велике значення для страховиків під час визначення умов виплати страхового відшкодування, які у більшості випадків схильні надавати страховий захист тільки від випадкових збитків.

Різниця між навмисним і випадковим забрудненням не завжди легко відчутна, особливо у випадку постійних і повторних викидів. Наприклад, провина підприємства, що продовжує викид фенолів чи формальдегідів (можливо, навіть одержуючи скарги у зв'язку з цим від сусідніх підприємств чи окремих осіб), але без наміру спричинити шкоду, може вважатися випадковою. Або підприємство продовжує викид забруднюючих речовин, що не викликають ніяких відчутних змін у навколишньому середовищі, хоча первинна нормальна для нього концентрація забруднюючих речовин вже перетворилася на шкідливу. Так, потік води в річці став екологічно небезпечним через те, що порушилась екологічна рівновага і

території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.03.2007 р. № 116 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MOZ6793.LHT. – Назва з екрана.

[1] Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39 (26.09.2003). – Ст. 350.

[2] Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України» : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.02.2005 р. № 54 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 23 (24.06.2005). – Ст. 1322.

втратилась можливість знезараження стоків. І тільки тоді, коли ці зміни проявилися явно, адміністрація підприємства усвідомила ступінь ризику, що виник, і тільки тоді завдані збитки перестають вважатися ненавмисними і випадковими[1].

Постійні чи повторні викиди шкідливих речовин, що нерідко допускаються правилами й умовами наявної у підприємства ліцензії, можуть спричинити шкоду здоров'ю третіх сторін у результаті поступового накопичення в організмі отруйних речовин. Але з точки зору підприємства цей збиток буде вважатися випадковим, оскільки, наприклад, концентрація пари, що випускається, не була вчасно визнана небезпечною.

Труднощі визначення характеру забруднень багато в чому залежать від тривалості часу настання тієї чи іншої події. Більшість збитків від забруднення є результатом як постійних і повторних викидів, так і викидів, що продовжуються тривалий час, іноді тижні, місяці і навіть роки. Захворювання, викликані таким тривалим впливом отруйних і шкідливих речовин, а також збиток майну, можуть проявиться не відразу, а протягом десяти, двадцяти і більше років.

В основному відповідальність страховиків поширюється на випадкові і ненавмисні збитки, що поділяються на дві групи:

1. Прямі збитки, до яких належать збитки від тілесних ушкоджень, хвороб і психічних розладів. Сюди ж входить і збиток, заподіяний с/г і водним культурам, лісам і нерухомій власності. До прямих збитків відноситься і неможливість окремих осіб володіти чи використовувати належне їм майно, а також порушення суспільного порядку й умов для відпочинку, тобто нематеріальної власності.

2. До непрямих збитків відносять збільшення витрат і втрату доходів (викликаних простоєм устаткування) чи бізнесу в результаті забруднення і порушення земельної родючості, місць мешкання риби, а також територій, призначених для відпочинку і розваги.

---

[1] Екологічний менеджмент [Текст] : навч. посіб. / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна, Г.В. Крусір та ін.; за ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк; М-во освіти і науки України, ОДЕУ. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – С. 210.

Непрямі збитки включають також витрати на очищення і видалення відходів, зниження вартості майна; нещасні випадки, пов'язані із забрудненням.

У більшості країн ЄС страхове відшкодування виплачується за збиток, викликаний забрудненням навколишнього середовища в результаті несподіваного нещасного випадку. При підвищених ризиках у певних галузях промисловості страхове відшкодування виплачується тільки за умови дотримання страховиками превентивних заходів для запобігання збитку.

До негативних факторів страхування можна віднести:

- обмеження розмірів страхової відповідальності;
- виключення відповідальності страховика за збиток, заподіяний постійними чи повторними викидами забруднюючих речовин (включаючи також емісії, що відповідають нормам, дозволеним законом);
- виключення відповідальності за витрати на превентивне очищення[1].

Страхування передбачає не тільки втрати прибутку, але і запобігання, ліквідацію і компенсацію збитків, заподіяних потерпілим.

Під *економічним збитком* у цьому випадку розуміється сума витрат на попередження впливу забрудненого навколишнього природного середовища на реципієнтів (у тих випадках, коли таке попередження, часткове чи повне, технічно можливе) і витрат, викликаних впливом на них забрудненого середовища.

Розмір страхової суми теоретично складається з:

– витрат на попередження аварійного забруднення;
– оцінки впливу забрудненого середовища на реципієнтів.

Для страхувальника перше – це додаткові, невиправдані у випадку відсутності в період дії договору екологічного страхування витрати. Для суспільства і третіх осіб, на чию користь укладається договір страхування відповідальності за аварійне забруднення середовища, такі витрати – частина потенційних збитків. Усвідом-

---

[1] Екологічний менеджмент [Текст] : навч. посіб. / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна, Г.В. Крусір та ін.; за ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк ; М-во освіти і науки України, ОДЕУ. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – С. 215.

люючи це й оцінюючи можливе страхове відшкодування, страховик сам виділяє кошти на попередження аварій, або примушує (економічно стимулює) страхувальника вживати природоохоронні заходи.

Друга складова страхової суми – це збитки, в результаті впливу шкідливих речовин, що надійшли в навколишнє середовище, на реципієнтів. На відміну від першого виду збитків, вони виявляються й у третіх осіб. І в першому, і в другому випадку екологічне страхування виступає як страхування відповідальності за аварійне забруднення середовища джерелами підвищеної екологічної небезпеки.

Особливу функцію у контролі за поводженням страхувальника виконують тарифні ставки з екологічного страхування. Вони не можуть бути встановлені єдиними не тільки для цілих галузей, але і для груп схожих підприємств.

Це ж стосується і лімітів відповідальності за прийнятими страховиком ризиками забруднення навколишнього природного середовища.

В Україні відсутнє страхування ризику забруднень навколишнього природного середовища, що одержало у світі назву «екологічне страхування».

Страхування аварійного забруднення навколишнього середовища орієнтується на ризики, походження яких часто не вдається ідентифікувати, а отже, оцінити й адекватно відбити в кількісних показниках. Екологічний ризик, відповідно до абз. 7 п. 1.5 Наказу МОЗ України Про затвердження методичних рекомендацій «Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів», – це вірогідність навмисних або випадкових, поступових та катастрофічних антропогенних змін існуючих природних об'єктів, факторів та екологічних ресурсів.

Величина екологічного ризику залежить як мінімум від п'яти складових:

1) обсягу забруднюючої речовини, що надійшла;

2) виду реципієнта (об'єкта, на який впливає це забруднення);

3) періоду експозиції;

4) пори року;

5) ступеня екологічної небезпеки цього хімічного чи фізичного елемента.

Головним під час оцінки екологічної небезпеки підприємств і виробництв повинен стати страховий екологічний аудит. *Екологічна небезпека* – наявність дій та процесів, що можуть впливати на стан навколишнього природного середовища, яке внаслідок надмірного забруднення обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини та впровадження господарської діяльності в цих умовах[1].

Екологічний аудит, що проводиться перед страхуванням, відповідає на два важливих питання:

– яка імовірність екологічної аварії на конкретному об'єкті, включеному в систему екологічного страхування;

– який розмір збитків, що можуть бути викликані екологічною аварією.

Небезпека промислового виробництва може визначатися:

- за переліком шкідливих хімічних речовин, які використовуються у цьому виробництві в критичних кількостях;
- за кратним перевищенням граничних норм впливу на навколишнє середовище;
- виходячи з розрахункових величин ризику забруднення і заподіюваного ним гіпотетичного збитку.

Процес страхування сам по собі винагороджує тих, хто мінімізує майбутні ризики і витрати суспільства. Відповідно механізм приватного ринку стає інструментом регулювання та управління ризиком з можливістю значного зниження збитку навколишньому середовищу. Застосування такого прямого економічного стимулу може бути ефективним доповненням до традиційних засобів економіко-правового регулювання відносин суспільства і природи. Особлива функція у відносинах між страхувальником і страховиком

---

[1] Про затвердження Правил створення та експлуатації автоматизованих систем екологічного контролю і моніторингу об'єктів підвищеної екологічної небезпеки та Регламенту створення та функціонування автоматизованих систем екологічного контролю і моніторингу об'єктів підвищеної екологічної небезпеки : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.03.2009 р. № 148 // Бизнес – Бухгалтерия. Право. Налоги. Консультации. – 2013. – 04. – № 15.

відводиться питанням страхових платежів. При розрахунках тарифів необхідно враховувати той низький рівень технології виробництва, що застосовується в Україні порівняно зі світовими аналогами, відсутність у необхідній кількості і належній якості контрольно-вимірювальних приладів, що дозволяють з високою імовірністю визначити рівень забруднення; низький технічний рівень і аварійний стан багатьох очисних споруд[1].

Прикладом організації, що здійснює страхування, може бути Українська екологічна страхова компанія. Вона зосереджує значні зусилля на розробці та впровадженні різних видів екологічного страхування і пропонує укладання договорів екологічного страхування[2].

Мінприроди України розробило проект наказу «Про затвердження положення про умови і порядок проведення конкурсів з визначення страхових компаній, що надаватимуть послуги з екологічного страхування»[3]. Це Положення має передбачати умови та порядок проведення конкурсу з визначення страхових компаній, що надаватимуть послуги з екологічного страхування протягом п'ятирічного терміну. До участі в конкурсі мають допускатися страхові компанії (претенденти), які відповідають вимогам законодавства, що регулює страхову діяльність в Україні, а саме: ЗУ «Про страхування» та іншим нормативно-правовим актам, які

---

[1] Решетов І.К., д-р геол.-мін. наук, проф., Самойлов В.Ю., пров. інж. (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, ЗАТ «Запорізький залізорудний комбінат») Локальна система моніторингу як засіб встановлення екологічних пріоритетів та порівняльної оцінки ризиків. Сайт екологічної служби міста Кременчука відділу екологічної безпеки виконавчого комітету Кременчуцької міської ради «Екологічний Атлас Кременчука» [Електронний ресурс]. – URL: http://eko-kremen.mvk.pl.ua/sborn2007_02.shtml (дата звернення 18.01.2014 р.).

[2] Офіційний сайт Української екологічної страхової компанії [Електронний ресурс]. – URL : http://www.ueic.com.ua/services/ecologi/index.html (дата звернення 18.01.2014 р.).

[3] Про затвердження положення про умови і порядок проведення конкурсів з визначення страхових компаній, що надаватимуть послуги з екологічного страхування [Електронний ресурс] : Повідомлення про оприлюднення проекту наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.09.2013 р. – URL : http://www.menr.gov.ua/index.php/normbaza/regulatory/555-povidomlennia-pro-oprylіudnennia (дата звернення 18.01.2014 р.).

регулюють правовідносини у сфері екологічного страхування, мають ліцензії на впровадження обов'язкових видів екологічного страхування, мають у своєму штаті сертифікованих спеціалістів з екологічного страхування (сюрвейєрів та аджастерів[1]) або які мають договори з такими спеціалістами та подали на розгляд Комісії повний пакет документів.

Законодавче регулювання екологічного страхування вказує на невизначено широке коло господарюючих суб'єктів, відповідальність яких може бути застрахована у порядку екологічного страхування.

Контрольні запитання

1. *Історично-правові підходи до виникнення екологічного страхування.*
2. *Екологічне страхування екологічних ризиків та можливого завдання шкоди навколишньому природному середовищу, позовна давність.*
3. *Поняття та юридичні ознаки екологічного страхування.*
4. *Місце та роль екологічного страхування в системі господарського, цивільного, екологічного та інших галузей права.*
5. *Нормативно-правова база екологічного страхування. Класифікація джерел права у сфері екологічного страхування.*
6. *Міжнародно-правове регулювання екологічної страхової діяльності.*
7. *Регулювання екологічної страхової діяльності на національному та локальному рівні.*
8. *Передумови та перспективи прийняття ЗУ «Про екологічне страхування».*

---

[1] Аджастер (англ. *adjuster; claims adjuster; loss adjuster*) – це фізична або юридична особа, що бере участь у вирішенні питань з урегулювання заявлених претензій страхувальника у зв'язку із настанням страхового випадку, а також здійснює оцінку збитку після страхового випадку та визначає суму страхового відшкодування, що підлягає виплаті, виходячи із зобов'язань страховика, і відповідає кваліфікаційним вимогам, встановленим Уповноваженим органом. Сертифікат йому видає незалежна саморегулююча професійна організація. Він може найматився як страховиком, так і страхувальником.

9. *Цілі та принципи екологічного страхування.*
10. *Види екологічного страхування.*
11. *Суть і роль екологічного страхування в підвищенні екологічної безпеки підприємства.*
12. *Страховий інтерес, страховий ризик та страховий випадок в екологічному страхуванні.*

ГЛАВА 6. СТРАХУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

1. *Особливості страхування міжнародних транспортних перевезень.*
2. *Страхування автомобільного транспорту. Міжнародна страхова система «Зелена Картка».*
3. *Морське страхування.*
4. *Авіаційне страхування.*

§ 1. Особливості страхування міжнародних транспортних перевезень

Світові інтеграційні процеси останніх десятиліть зумовили злиття відносно ізольованих національних економік у єдину глобальну взаємопов'язану та взаємозалежну економічну систему. Інтенсифікація міжнародних зв'язків, збільшення обсягів торгівлі сприяли розвитку транспортної галузі, яка стала найважливішою складовою зовнішньоекономічної діяльності. Контроль за своєчасними, якісними перевезеннями у міжнародному сполученні вимагає від транспортних організацій чіткого визначення юридичної відповідальності, що дозволяє врегулювати претензії та позови у випадку незбереження, загибелі чи пошкодження вантажів, або завдання шкоди пасажирам. Загальновизнаною гарантією зобов'язань перевізника перед клієнтами за договором перевезення є страхування.

Транспортне страхування – це сукупність видів страхування від ризиків, що виникають на сухопутних, водних та повітряних шляхах сполучення у зв'язку із перевезенням пасажирів, вантажів і багажу. На страхування приймаються транспортні засоби, що пройшли реєстрацію у відповідних державних органах.

Найдавнішим страхуванням у транспортній галузі є морське,

яке було відоме вже у 900–700 роках нашої ери містам Леванту, адже найбільш інтенсивна торгівля у той час велася саме морськими шляхами. У середньовіччі морське страхування було достатньо розвинутим інститутом в країнах Середземномор'я, зокрема Франції та Ломбардії. Наприкінці XVI ст. таким центром стала Англія, де утворилася асоціація морських страховиків, яка розробила так званий «полісний формуляр Ллойда», що став джерелом створення національних умов морського страхування багатьох європейських країн. Саме тому основні риси та понятійний апарат морського страхування збереглися і в страхуванні повітряного та сухопутного транспорту.

Об'єктами транспортного страхування можуть бути засоби транспорту без вантажів, до яких належать: автомобілі, у тому числі з причепами промислового виробництва; мотоцикли, моторолери, мотоколяски, мотонарти, снігоходи; моторні, парусні та гребні човни; катери, яхти, кораблі усіх видів, що використовуються для перевезень пасажирів та вантажу; літаки, гелікоптери, планери, аерокосмічна техніка; тепловози, електровози, вагони, цистерни та платформи різної модифікації і призначення. Такий вид страхування називається ***каско*** (від іспан. *casco* – корпус судна). Під *«повним каско»* розуміється страхування від усіх можливих ризиків, в той час як *«часткове каско»* покриває лише деякі ризики.

Іншим поширеним видом є ***карго*** страхування (від англ. *cargo* – вантаж) – що полягає у страхуванні вантажів або майна при транспортуванні, а також на окремих частинах маршруту проходження, в місцях тимчасового зберігання і при навантаженні-розвантаженні по шляху доставки. Потрібно зазначити, що карго страхування захищає не вантаж або його маршрут прямування, а фінансові інтереси замовника, який може понести збитки не тільки через втрату самого вантажу, але і внаслідок того, що вантаж не був доставлений за призначенням.

Страхуванням водночас може бути охоплено сам транспортний засіб, вантаж, який на ньому перевозиться, водій та пасажири, а також відповідальність перевізника перед третьою особою.

Транспортні засоби поділяють на три основні групи: наземні, водні та повітряні, кожна з яких має свої особливості стосовно

об'єктів страхування, методів експлуатації, потенційних ризиків та їхніх наслідків, критеріїв визначення страхової суми, відповідальності страховика тощо.

§ 2. Страхування автомобільного транспорту. Міжнародна страхова система «Зелена Картка»

Автотранспортні засоби, що використовуються у міжнародних перевезеннях або належать іноземним громадянам чи дипломатичним представництвам, страхуються відповідно до національного законодавства України. Страхування автотранспорту відбувається на добровільних засадах, як правило, за місцем реєстрації власника автотранспортного засобу або законного користувача. Ці відносини регулюються законами України «Про страхування», «Про автомобільний транспорт», Правилами добровільного страхування транспортних засобів /КАСКО/[1], які затверджуються уповноваженими державними органами, та іншими актами внутрішнього законодавства.

Якщо страхування автотранспортного засобу відбувається на *добровільних* засадах, то з кінця XX ст. практично в усіх розвинутих країнах страхування цивільної відповідальності автовласників є *обов'язковим*. Цей вид страхування особливо важливий у міжнародних перевезеннях, адже досить часто виникала парадоксальна ситуація: якщо збиток у ДТП заподіяв громадянин своєї країни, його оплачувала страхова компанія, виплата ж збитку, заподіяного іноземцем, була під сумнівом, і часто не відшкодовувалась. Європейське співтовариство вирішило це питання шляхом введення страхування за особливою системою, що отримала назву «Зеленої Картки»[2].

---

[1] Правила добровільного страхування транспортних засобів /КАСКО/ : Розпорядження Укрстрахнагляду від 25.03.1997 р. № 19-1 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 8.

[2] Міжнародна система страхування автоцивільної відповідальності «Зелена Картка» функціонує з 1951 року і спрямована на захист інтересів потерпілих у результаті ДТП за участю іноземних автотранспортних засобів, а також на спрощення режиму руху автотранспортних засобів на території країн-учасниць. Основоположні елементи та основні принципи обов'язкового

У 1949 р. на міжнародній конференції автостраховиків у Лондоні була офіційно заснована Рада Міжнародного моторного бюро зі штаб-квартирою у Лондоні. У 1951 р. відбулися перші офіційні збори, які ухвалили модель Угоди між національними бюро країн-учасниць системи та прийняли єдині стандарти для «Зелених Карток». Угода про «Зелену Картку» набрала чинності 01.01.1953 р., згідно з нею страховий поліс, виданий у будь-якій країні-члені Угоди, дійсний на території іншої країни, що є членом Угоди.

На сьогодні до системи «Зелена Картка» входить 46 країн Європи, Азії та Африки. Взаємовідносини у цій системі складаються на основі підписання двосторонніх угод про взаємне визнання полісів автоцивільної відповідальності, виданих у кожній з цих країн. Страхування здійснюється без зазначення страхових сум. Це значить, що постраждалій особі буде виплачена сума, передбачена внутрішнім законодавством країни, у якій сталася аварія.

Для вступу у систему «Зеленої Картки» необхідно виконати три умови:

- мати організацію, яка б відповідала за проведення цього виду страхування;
- прийняти внутрішнє законодавство про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів;
- надати гарантії уряду про негайний трансферт валюти для виплати страхових відшкодувань.

Україна послідовно виконала зазначені умови і стала повноправним членом цієї системи.

МТСБУ було створене на виконання Декрету КМ України «Про страхування» та відповідно до Установчої угоди про створення МТСБУ, підписаної страховиками, яким дозволено займатися страхуванням відповідальності власників транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам, та за умовами, передбаченими міжнародними договорами України щодо вказаного виду страхування.

Сьогодні діяльність цієї організації регулюється у Розд. IV ЗУ

страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів встановлені директивами ЄС.

«Про автомобільний транспорт»[1]. У ст. 39 зазначеного Закону встановлюється, що МТСБУ є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам. Участь страховиків у МТСБУ є умовою здійснення діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Основними завданнями МТСБУ є:

- забезпечення членства України в міжнародній системі автомобільного страхування «Зелена Картка» та виконання загальновизнаних зобов'язань перед уповноваженими організаціями інших країн-членів цієї системи;
- співробітництво з уповноваженими організаціями інших країн у сфері страхування цивільно-правової відповідальності, координація обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників та/або водіїв транспортних засобів – нерезидентів у разі в'їзду їх на територію України та власників та/або водіїв транспортних засобів – резидентів – у разі їх виїзду за межі України.

МТСБУ є гарантом відшкодування шкоди на території країн-членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена Картка», заподіяної власниками та/або користувачами транспортних засобів, якщо такі власники та/або користувачі надали іноземним компетентним органам страховий сертифікат «Зелена Картка», виданий від імені страховиків – членів МТСБУ.

Згідно із ст. 40, у разі якщо МТСБУ відповідно до правил міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена Картка» було здійснено відшкодування шкоди за страховика – члена об'єднання або за власника та/або користувача зареєстрованого в Україні транспортного засобу, який використовував за кордоном підроблений або змінений у незаконний спосіб страховий сертифікат «Зелена Картка» та спричинив ДТП, відповідні витрати МТСБУ та регламентні виплати з фонду страхових гарантій мають бути компенсовані такими особами МТСБУ в повному обсязі.

Крім створення спеціальної організації, яка відповідає за

---

[1] Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 22 (01.06.2001). – Ст. 105.

цивільну відповідальність автовласників та виступає гарантом страхових виплат, прийняте законодавство у цій сфері – ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». У ст. 10 цього Закону передбачено Порядок укладання договору міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності.

Договори міжнародного страхування, які діють на території країн-членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена Картка», посвідчуються відповідним уніфікованим сертифікатом «Зелена Картка», що визнається і діє в цих країнах.

Під час в'їзду на територію України власник транспортного засобу, який зареєстрований в іншій країні, зобов'язаний мати на весь термін перебування такого транспортного засобу на території України сертифікат міжнародного автомобільного страхування «Зелена Картка» або внутрішній договір страхування цивільно-правової відповідальності. У ст. 16 зазначеного Закону регулюється використання страхових сертифікатів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена Картка».

У разі виїзду транспортного засобу, зареєстрованого в Україні, до країн-членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена Картка», власник такого транспортного засобу зобов'язаний мати чинний договір міжнародного страхування, посвідчений відповідним уніфікованим страховим сертифікатом «Зелена Картка».

Виїзд з України до країн-членів міжнародної системи автострахування «Зелена Картка» транспортного засобу, зареєстрованого в Україні, у разі відсутності договору міжнародного страхування, укладеного зі страховиком – повним членом МТСБУ і посвідченого відповідним уніфікованим страховим сертифікатом «Зелена Картка», забороняється.

Міжнародний договір «Зелена Картка» може укладатися на строк від 15 днів до одного року.

Вартість «Зеленої Картки» залежить від виду транспортного засобу та строку його перебування за кордоном. Розміри єдиних страхових платежів за договорами міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних

транспортних засобів визначаються МТСБУ та публікуються в офіційних виданнях[1].

§ 3. Морське страхування

Міжнародні економічні відносини і торгові контракти пов'язані із значними обсягами вантажних перевезень, більшість з яких (понад 80%) здійснюється морським транспортом – транспортом світової економіки. Морські перевезення постійно піддаються різноманітним ризикам, за багатьма з яких страховики світового страхового ринку дотримуються міжнародних стандартів та правил, напрацьованих протягом декількох століть.

Морське страхування – це найбільша сфера транспортного страхування, яка охоплює види діяльності, що виходять за межі власне морських перевезень, і може забезпечувати покриття ризиків, пов'язаних з перевезеннями як морем, так і наземним чи повітряним транспортом.

Морське страхове право є частиною морського приватного права, його норми містяться як у внутрішньому законодавстві країн (кодексах торговельного мореплавства), так і в міжнародних угодах.

Особливу роль у становленні системи морського страхування відіграють міжнародні організації.

Міжнародний союз морського страхування (*International Union of Marine Insurence*). У 1874 році з метою представництва, охорони інтересів і розвитку морського страхування в Берліні був заснований МСМС. Це – об'єднання національних організацій та окремих страхових компаній, які здійснюють страхування морських суден, вантажів і фрахту. В 1946 р. штаб-квартиру МСМС перенесено у Цюріх (Швейцарія). Дійсними членами спілки можуть бути національні і регіональні асоціації морського страхування, комітети морських страховиків та інші організації, цілі яких збігаються з цілями МСМС.

У рамках МСМС існує кілька постійно діючих комітетів:

---

[1] Моторне (транспортне) страхове бюро України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – URL : http://www.mtsbu.kiev.ua/ua/for_consumers/green_card/96552/

страхування вантажів, попередження збитків у застрахованих вантажах; відповідальності перевізника; свободи страхування; загальної аварії; страхування суден, які використовуються у внутрішніх водах; страхування океанських суден; страхування відповідальності за забруднення моря.

МСМС прагне захищати і розвивати інтереси морського страхування, формувати міжнародну політику страхування морської діяльності, відстоювати інтереси страховиків перед вантажовласниками і судновласниками. МСМС здійснює роботу щодо узагальнення морського страхового законодавства деяких країн. Спільно з Міжнародною торговою палатою МСМС були підготовлені порівняльні таблиці умов морського страхування в найважливіших торгових центрах світу[1].

Лондонська міжнародна асоціація андеррайтингу (*The International Underwriting Association of London* (*IUA*)) – об'єднання страхових та перестрахувальних компаній, що включає філії і дочірні компанії практично усіх найкрупніших міжнародних страхових та перестрахувальних компаній. До асоціації входить *Інститут Лондонських страховиків* (*Institute of London Underwriters, ILU*) – асоціація андеррайтерів британських страхових компаній, які співпрацюють між собою з метою забезпечення ринку морського й авіаційного страхування. Він заснований у 1884 р. в Лондоні.

На сьогодні Інститут налічує близько 8 тис. осіб, об'єднує понад 80 страхових компаній. Він належить до найбільш авторитетних у світі страхових організацій, концентрує свою діяльність на морському страхуванні, в т.ч. страхуванні вантажів і суден, а також вантажів, що перевозяться повітряним транспортом, в т.ч. поштових відправлень. Головне завдання цього інституту полягає в уніфікації та встановленні стандартних «застережень» та умов страхування[2]. Тут розробляються стандартні та уніфіковані умови страхування вантажів, виходячи з норм міжнародного права. Страхові компанії більшості країн світу або прямо застосовують умови страхування

---

[1] International Union of Marine Insurance : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – URL : http://www.iumi.com/

[2] The International Underwriting Association of London : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – URL : http://www.iua.co.uk/

ІЛС, або у власних умовах страхування роблять посилання на його норми і правила. Формулювання умов страхування ІЛС має вигляд застережень.

У різних комбінаціях ІЛС встановлює умови страхування вантажів. З 1982 р. базисними застереженнями ІЛС є застереження «А» (виходячи з умов страхування, «від усіх ризиків»), «В» (виходячи з умов страхування, «з відповідальністю за приватну аварію»), «С» (виходячи з умов страхування, «без відповідальності за приватну аварію»), які розглядаються як критерії міжнародного стандарту у практиці страхування вантажів. Інститут призначає агентів для врегулювання претензій, забезпечує страховими сертифікатами морських перевізників вантажів, застрахованих його членами, відповідає за стан власних страхових контрактів, якими користуються його члени. Він також розробляє застереження про страхування вантажів, що широко використовуються в багатьох полісах морського й авіаційного страхування.

У зв'язку з численними правилами, особливостями перевезень і специфічністю законодавства морське страхування є найбільш складним із усіх видів страхування. Традиційно воно поділяється на три види:

- страхування карго (перевезених вантажів) та фрахту;
- страхування каско (корпуса й оснащення перевізних засобів);
- страхування відповідальності судновласників.

КТМ України у ст. 242 встановлює, що об'єктом морського страхування може бути будь-який пов'язаний з мореплавством майновий інтерес, як-то: судно, у тому числі і таке, що будується, вантаж, фрахт, плата за проїзд, орендна плата, очікуваний від вантажу прибуток і вимоги, що забезпечуються судном, вантажем і фрахтом, заробітна плата, інші види винагороди капітана, інших осіб суднового екіпажу, цивільна відповідальність судновласника і перевізника, а також ризик, взятий на себе страховиком (перестрахувальником).

Об'єкт страхування повинен бути вказаний у договорі морського страхування.

Договори морського страхування із страхувальниками-резидентами та договори обов'язкового страхування пасажирів від

нещасних випадків, що виникають під час морського перевезення, укладаються страховиками, які визнані такими відповідно до законодавства України, одержали в установленому порядку ліцензії на здійснення цього виду страхування і є членами Морського страхового бюро.

Морське страхове бюро здійснює координацію діяльності страховиків у сфері страхування морських ризиків та представляє їх інтереси у міжнародних об'єднаннях страховиків. Утворення Морського страхового бюро та його державна реєстрація здійснюються в порядку, визначеному КМ України. Постановою КМ України було утворено Морське страхове бюро[1]. Проте на сьогодні, у зв'язку із втратою чинності зазначеної постанови, правовий статус Морського страхового бюро в Україні урядом не визначено.

У КТМ України перелічені випадки звільнення страховика від обов'язку відшкодовувати певні види збитків:

- збитки внаслідок неморехідного стану судна (ст. 257), за які страховик не відповідає, коли вони сталися внаслідок того, що судно було відправлено в неморехідному стані, якщо тільки неморехідний стан не був викликаний його прихованими недоліками. Страховик також не відповідає за збитки, що сталися внаслідок ветхості судна і його приладдя, їх зношеності від часу або звичайного користування, а також за збитки, що виникли внаслідок завантаження, з відома страхувальника або його представника, але без відома страховика, речовин і предметів, небезпечних у відношенні вибуху і самозаймання, якщо договором страхування не передбачено інше;
- збитки від природних властивостей вантажу (ст. 258), що сталися від природних властивостей самого вантажу (внутрішнього зіпсуття, убутку, іржі, плісняви, витоку або поломки, самозаймання тощо), а також за збитки, що виникли внаслідок неналежного пакування;
- збитки, що сталися внаслідок дії ядерного вибуху, радіації або радіоактивного зараження (ст. 260);

---

[1] Про порядок утворення та державної реєстрації Авіаційного страхового бюро і Морського страхового бюро : Постанова КМ України від 27.04.1998 р. № 561 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17 (14.05.98). – Ст. 625.

- збитки, що виникли внаслідок різного роду воєнних дій або військових заходів та їх наслідків, захоплення, піратських дій, народних заворушень, локаутів, страйків, а також конфіскації, реквізиції, арешту або знищення судна чи вантажу на вимогу військових або цивільних властей (ст. 261).

У разі настання страхового випадку страхувальник зобов'язаний вжити всіх залежних від нього заходів з метою запобігання і зменшення збитків. Він повинен негайно сповістити страховика про настання страхового випадку і дотримуватися його вказівок, якщо такі вказівки будуть страховиком повідомлені.

Страховик звільняється від відповідальності за збитки, які виникли внаслідок того, що страхувальник умисно або через грубу необережність не вжив заходів для їх запобігання або зменшення.

Особливе регулювання має відшкодування збитків, заподіяних внаслідок надзвичайних подій на морі. КТМ України в Розд. IX визначає такі види надзвичайних ситуацій:

- загальна аварія;
- окрема (незагальна) аварія (відома також як *приватна аварія*);
- зіткнення суден;
- забруднення моря;
- ядерна шкода;
- рятування на морі.

Світова практика виробила особливе *поняття аварії*. Під аварією зазвичай розуміється небажана подія, у морському праві – це збитки і витрати, які виникли внаслідок цієї події. Ці збитки поділяються на збитки від загальної аварії і збитки від приватної аварії. Основна відмінність цих двох видів аварії як для морського підприємництва, так і для страхування полягає у такому:

- збитки від загальної аварії розподіляються між усіма учасниками морського підприємства, тобто між судном, вантажем і фрахтом, пропорційно їх вартості, причому всі власники повинні відшкодувати свою частку;
- збитки від приватної аварії падають на власника пошкодженого майна або того, на кого покладається відповідальність за її причину.

Для визнання витрат і пожертвувань загальною аварією необхідне виконання чотирьох умов:

- наявність загальної небезпеки для судна, фрахту і вантажу;
- надзвичайність витрат і пожертвувань;
- доцільність понесених витрат і пожертвувань;
- навмисність дій осіб, які здійснюють надзвичайні витрати і пожертвування.

Відсутність хоча б однієї з цих ознак не дає права відносити витрати або збитки до загальної аварії. Однак, якщо здійснені в порядку загальної аварії заходи в підсумку не дали очікуваних позитивних результатів, вони розглядаються як загальноаварійні, за умови, як правило, їх надзвичайності, доцільності і навмисності та спрямованості на захист загальних інтересів морського підприємства.

Навмисність передбачає, що збиток є наслідком не випадкових, а свідомих дій. За наявності трьох інших ознак не має значення, хто саме почав такі дії: капітан з власної ініціативи чи за погодженням з пароплавством, рятувальниками та іншими особами.

До доцільних належать такі дії, які були продиктовані конкретною обстановкою і важко передбачити, що можна було б вжити інших, більш ефективних заходів.

Надзвичайні – це витрати, які не є звичайними експлуатаційними витратами перевізника, і збитки є наслідком виконання перевізником його безпосередніх обов'язків. Принцип загальної аварії стимулює необхідність керуватися не приватними інтересами перевізника, а спільними інтересами всіх її учасників. Сутність інституту загальної аварії полягає в економічній доцільності пожертвування частиною заради порятунку загального. Розподіл витрат серед учасників морського підприємства в особливих випадках, що кваліфікуються як загальна аварія, є не тільки практично доцільним, але й економічно виправданим. За відсутності принципу загальної аварії всі збитки внаслідок морської небезпеки відносилися б на того, хто їх зазнав. У цьому випадку була б відсутня матеріальна зацікавленість для прийняття економічно виправданих заходів щодо порятунку судна і вантажу.

Основні події, які призводять до загальної аварії: пожежа на

борту судна, погодні умови, за яких екіпаж не може орієнтуватися, вихід з ладу устаткування і, як наслідок, втрата контролю над судном.

Приклади загальної аварії:

- збитки, заподіяні викиданням за борт вантажу чи приладдя судна або вантажу під час вживання заходів загального порятунку, зокрема внаслідок проникнення води в трюми через відкриті для викидання вантажу люки або інші зроблені для цього отвори;
- збитки, заподіяні судну або вантажу під час гасіння пожежі на судні, у тому числі збитки від затоплення судна, що зайнялося;
- збитки, заподіяні навмисною посадкою судна на мілину і зняттям його з мілини;
- збитки від пошкодження двигунів, інших машин або котлів судна, що знаходиться на мілині, заподіяні спробами зняти судно з мілини;
- надзвичайні витрати, пов'язані з перевантаженням вантажу, палива або предметів постачання із судна в ліхтери, з найманням ліхтерів і навантаженням назад на судно, здійснені у разі посадки судна на мілину;
- збитки від пошкодження чи загибелі вантажу, палива або предметів постачання, заподіяні переміщенням їх на судні, вивантаженням із судна, повторним навантаженням і розміщенням, а також під час зберігання в тих випадках, коли самі витрати на виконання цих операцій визнаються загальною аварією;
- витрати, зроблені з метою одержання допомоги як за договором про порятунок, так і без нього, у тій мірі, в якій рятувальні операції здійснювалися з метою запобігання небезпеки, що загрожує судну, фрахту і вантажу;
- збитки від забруднення навколишнього середовища, що сталося внаслідок загальної аварії;
- втрата фрахту, заподіяна втратою вантажу, у тих випадках, коли вона відшкодовується в порядку розподілу загальної аварії, при цьому із фрахту виключаються витрати, які були б здійснені перевізником вантажу для його одержання, але внаслідок пожертвування не були зроблені.

До загальної аварії можуть бути віднесені й інші витрати,

зокрема, витрати на зберігання, на зворотне навантаження і розміщення вантажу, палива або предметів постачання, вивантажених або переміщених для провадження робіт, необхідних для безпечного продовження рейсу.

Усі збитки, що не підпадають під визначення загальної аварії, належать до збитків від приватної аварії. Ці збитки несе власник того майна, на яке вони прийшлися, або той, хто відповідальний за їх заподіяння.

З точки зору страхування важливо, що якщо вантаж, судно і фрахт були застраховані, то збитки від загальної аварії (незалежно від страхової суми) розподіляються між усіма страховиками пропорційно їхній частці відповідальності. Це єдиний приклад страхового випадку, коли страхова сума не має значення. Останніми роками у зв'язку з можливістю колосальних збитків з'явилася практика п'ятикратного перевищення страхової суми. При приватній аварії страховик несе відповідальність тільки в межах страхової суми.

Інститут загальної аварії є найбільш складним у міжнародному праві. Наявність її визначається експертами міжнародного класу – *диспашерами*. Врегулювання проблем у разі загальної аварії може тривати кілька років. Розрахунок розподілу збитків називається *диспашею*. При їх складанні у разі неповноти вимог закону *диспашери* керуються міжнародними правилами торговельного мореплавання. Зводом таких правил для визначення загальної аварії є Йорк-Антверпенські правила 1974 року[1].

Загальна вартість збитку при загальній аварії – контрибуційний капітал. При визначенні загальної аварії враховуються такі документи:

- аварійна підписка – письмова заява вантажоодержувача, у якій він зобов'язується сплатити частку витрат, що падає на нього при розподілі їх відповідно до загальної аварії;
- грошовий депозит, який вноситься як платіж за загальною аварією;

---

[1] Йорк-Антверпенські правила 1974 року [Електронний ресурс] : Багатостороння міжнародна угода від 04.04.1974 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU74004P.LHT. – Назва з екрана.

- за домовленістю сторін грошовий депозит може замінити банківська гарантія. У ряді випадків може знадобитися і контргарантія більш солідного банку;
- аварійний сертифікат – документ, який складається аварійними комісарами (сюрвейєрами) і містить опис причин і розміру збитку при будь-якому страховому випадку, а також інші дані, що дозволяють судити про наявність відповідальності страховика.

Морський протест – документ, який складається капітаном судна у разі якої-небудь події під час рейсу і який висувається ним у першому ж порту прибуття компетентному державному органу. Документ містить виклад обставин морської події і заходів, вжитих командуванням судна. Цим документом капітан протестує проти всіх обвинувачень на його адресу, щоб зняти з себе відповідальність за можливі претензії до нього.

Судновий журнал, до якого капітан або вахтовий помічник у хронологічному порядку вносять всі факти й обставини, які належать до регламенту на судні. Для машинного відділення ведеться окремий журнал, у якому реєструються робота машин, отримані і виконані команди.

При настанні страхового випадку морські страховики користуються послугами *аварійного комісара – особи, яка з'ясовує причини настання страхового випадку, визначає розмір збитків і відповідає кваліфікаційним вимогам.* В Україні діяльність аварійних комісарів регулюється Типовим положенням про організацію діяльності аварійних комісарів[1].

Страховик призначає аварійного комісара як в межах країни, так і за кордоном, вказуючи його ім'я та контактні дані у страховому сертифікаті чи полісі.

Аварійний комісар відповідно до договору із страховиком зобов'язаний:

1) кваліфіковано, неупереджено, об'єктивно і в зазначений строк виконувати свої зобов'язання;

---

[1] Про затвердження Типового положення про організацію діяльності аварійних комісарів : Постанова КМ України від 05.01.1998 р. № 4619/1998 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1 (22.01.98). – Ст. 18.

2) не розголошувати будь-яку інформацію про об'єкт страхування без згоди на це страховика і страхувальника;

3) подавати інформацію про обставини і причини настання страхового випадку та заподіяну шкоду на письмову вимогу оперативних підрозділів, органів досудового розслідування чи прокуратури у зв'язку з кримінальним провадженням.

На підставі проведеного дослідження і зібраних документів аварійний комісар складає аварійний сертифікат.

Аварійний сертифікат – це документ, в якому зазначаються обставини і причини настання страхового випадку та розмір заподіяної шкоди. У ньому записуються достовірні дані, які підтверджують об'єктивну інформацію про обставини і причини настання страхового випадку та розмір заподіяної шкоди.

Аварійний комісар, який складає аварійний сертифікат, несе персональну відповідальність за достовірність відомостей, зазначених у ньому. Сертифікат підписується аварійним комісаром, що з'ясував обставини і причини настання страхового випадку, і завіряється штампом. У разі потреби комісар складає рапорт, в якому докладно описує обставини та причини настання страхового випадку.

Як зазначалося вище, морське страхування передбачає і страхування відповідальності судновласників, яким покривається велика кількість ризиків, включаючи, такі як: смерть, тілесні ушкодження і каліцтва, завдані екіпажу судна і працівникам портів, відповідальність за забруднення моря нафтопродуктами, відповідальність за наслідки морських аварій і т. ін. Страхування відповідальності судновласників здійснюється, як правило, не комерційними страховими компаніями, а на принципах взаємного страхування шляхом об'єднання судновласників в клуби взаємного страхування. Оскільки відповідальність страховиків дуже часто обмежується законом чи договором, судновласники стали шукати вихід із становища й об'єдналися у своєрідні організації, які ставили своєю метою відшкодування збитків на колективній основі. Форма такого колективного страхування полягала в тому, що страхувальники – власники суден створювали загальний страховий фонд, з якого

відшкодовувалися збитки, які виникли у того чи іншого учасника цього страхування.

Взаємне страхування відповідальності судновласників набуло широкого поширення. На сьогодні у світі діє близько 70 таких клубів, великими вважаються клуби Англії, Норвегії, США, Швеції. Найголовнішим принципом діяльності цих клубів є те, що вони мають на меті не одержання прибутку зі своїх операцій, а покликані лише захищати своїх учасників від понесених збитків.

Керівним органом такого клубу є рада директорів, що обирається з представників судновласників. Рада збирається у міру потреби для вирішення принципових питань страхування і фінансової політики.

Фінансову базу клубів складають внески його членів, з яких формуються страхові фонди, призначені для оплати можливих претензій до судновласників – членів клубу для покриття витрат з ведення справи.

Розміри страхових внесків ґрунтуються на середньостатистичних показниках збитковості за ряд років і залежать від складу флотів, що входять у той чи інший клуб, типу судна, району плавання, обсягу страхової відповідальності, а також вимог національного законодавства щодо відповідальності судновласників за дії членів екіпажу судна та його агентів.

Страхові внески ділять на три види: попередні, додаткові і надзвичайні.

У разі виникнення катастрофічних збитків, на покриття яких недостатньо коштів клубу, вдаються до збору надзвичайних внесків.

Обсяг і види відповідальності судновласників, які покриваються страхуванням у клубах взаємного страхування, зазвичай у кожному окремому випадку залежать від правил того чи іншого клубу. З усього викладеного можна зробити висновок, що хоча в клубах взаємного страхування можуть бути застраховані різні види відповідальності, кожен з них обмежує коло своєї відповідальності тільки ризиками, визначеними у правилах клубу.

Клуби взаємного страхування в різних поєднаннях та обсягах приймають на себе відповідальність за такими ризиками:

- за втрату життя, тілесне ушкодження, за хвороби і репатріацію;
- за зіткнення з іншими суднами;

- за шкоду, заподіяну нерухомим або плаваючим об'єктам;
- за пошкодження суден, не викликане зіткненням;
- за договорами буксирування;
- за договорами і гарантіями;
- за видалення залишків аварії корабля;
- витрати у зв'язку з карантином;
- за збереження вантажу, що перевозиться, та ін.[1]

§ 4. Авіаційне страхування

У сучасних умовах значення авіаційного транспорту у міжнародному сполученні щоденно зростає. Міжнародні відносини у галузі повітряного сполучення регулюються шляхом укладання багатосторонніх та двосторонніх договорів. Найважливішими Конвенціями є: Про міжнародну цивільну авіацію (Чиказька конвенція)[2], Про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень (Монреальська конвенція)[3] та понад 60 договорів про повітряне сполучення, які Україна уклала з іншими державами на двосторонній основі.

Чиказька конвенція зобов'язує уряди країн-членів забезпечити право перельоту над їхньою територією і створення необхідних умов для повітряної навігації. Конвенцією була заснована Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) для постійного контролю за розвитком усіх сфер, так чи інакше пов'язаних з авіаційними перевезеннями і польотами.

Монреальська конвенція (ст. 50) передбачає, що держави-сторони мають вимагати від власних перевізників забезпечення належного страхування своєї відповідальності. Страхування

---

[1] Владимиров В.В. Страхование в системе международных экономических отношений : учеб. пособ. / В.В. Владимиров, Е.В. Коробейникова, М.В. Полякова. – Оренбург : ГОУ ОГУ, 2010. – С. 49.

[2] Конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 07.12.1944 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 40 (22.10.2004). – Ст. 2667.

[3] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28.05.1999 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 33 (15.05.2009). – Ст. 1163.

повітряних суден є специфічним з погляду кумуляції ризику. У комплекс страхової відповідальності страховика можуть входити: страхування самого повітряного судна (каско), пасажирів і льотного складу, вантажу і відповідальності власників повітряного судна перед третіми особами.

Враховуючи міжнародні стандарти, в Україні у національному законодавстві закріплено обов'язкове страхування цивільної авіації (ст. 117 Повітряного кодексу України)[1], створено страховий фонд безпеки авіації[2] та вжито інших заходів на виконання вимог міжнародних угод.

Авіаційне страхування включає комплекс видів страхування, що використовуються при страхуванні повітряних суден і вантажів, аеродромного обладнання та обслуговування, цивільної відповідальності авіаперевізника по відношенню до пасажирів, екіпажу, служб наземного забезпечення польотів, відповідальність перед третіми особами при падінні повітряного судна, виробників літальних апаратів, космічної техніки на всіх етапах її виготовлення, транспортування, запуску і виконання космічних програм.

Так, відповідно до законодавства:

- *Експлуатант* цивільного повітряного судна комерційної авіації зобов'язаний страхувати:

1) членів екіпажу повітряного судна та інший авіаційний персонал;

2) свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам;

3) осіб, які мають право перебувати на борту повітряного судна на законних підставах без придбання квитків.

- *Експлуатант або власник* цивільного повітряного судна комерційної авіації зобов'язаний страхувати повітряні судна.
- *Авіаперевізник* зобов'язаний страхувати свою відповідальність за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, вантажу і пошті.
- *Замовник авіаційних робіт з*обов'язаний страхувати своїх працівників, працівників інших організацій, задіяних у виконанні

---

[1] Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 46. – Ст. 1881.

[2] Про страховий фонд безпеки авіації : Постанова КМ України від 17.08.1998 р. № 1272 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 33. – Ст. 1227.

авіаційних робіт, та осіб, які забезпечують технологічний процес під час виконання авіаційних робіт.

- *Експлуатант або власник* повітряних суден авіації загального призначення, у тому числі легких, надлегких, аеростатичних та аматорських, зобов'язаний страхувати відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам.
- *Аеропорт та сертифіковані суб'єкти наземного обслуговування* зобов'язані страхувати свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам.
- *Організації, що надають послуги з аеронавігаційного обслуговування*, зобов'язані страхувати свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам.
- *Розробники, виробники цивільної авіаційної техніки, організації з технічного обслуговування*, що мають право проводити випробувальні польоти, зобов'язані страхувати повітряні судна, членів екіпажу, інший авіаційний персонал та свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам. Це положення також застосовується до навчальних закладів під час виконання навчально-тренувальних польотів.

Обов'язкове авіаційне страхування цивільної авіації проводиться з метою забезпечення захисту інтересів експлуатантів, пасажирів, третіх осіб і включає:

– страхування відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу;

– страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам;

– страхування членів екіпажу повітряного судна та іншого авіаційного персоналу;

– страхування повітряних суден;

– страхування працівників замовника авіаційних робіт, осіб, пов'язаних із забезпеченням технологічного процесу під час виконання авіаційних робіт.

Об'єктом авіаційного страхування може бути будь-який майновий інтерес, пов'язаний з експлуатацією повітряних суден. Основними страхувальниками повітряних суден на сьогодні є комерційні авіаперевізники юридичні та фізичні особи, які вико-

ристовують повітряні судна на правах власності, оренди чи користування, що займаються багатьма видами повітряних робіт, аероклуби, різні організації, фірми, що займаються продажем і перепродажем авіатехніки.

Крім того, свої повітряні судна страхують промислові та комерційні компанії, що мають власні авіатранспортні служби для перевезення персоналу та вантажів.

До числа страхувальників на авіаційному страховому ринку також належать оператори комерційних авіакомпаній, оператори, що здійснюють «повітряні роботи» та оператори «повітряних таксі»; корпоративні організації авіаційних операторів; виробники літаків, комплектуючих виробів, а також запасних частин до них; власники або керуючі аеропортів.

У разі настання страхового випадку страхувальник зобов'язаний протягом двох робочих днів після повідомлення його про настання страхового випадку письмово повідомити про такий випадок страховика.

Розслідування страхового випадку може проводитися страховиком або уповноваженою ним особою (аварійний комісар), які мають право доступу до об'єкта та необхідні матеріали офіційного розслідування авіаційної події, в тому числі до його закінчення комісією, відповідно до вимог законодавства. Термін розслідування страховиком страхового випадку не повинен перевищувати 30 діб після отримання заяви страхувальника про страхове відшкодування (страхову виплату). Якщо обставини розслідування потребують надання додаткової інформації державними органами та іншими підприємствами, установами, організаціями, страховик може продовжити термін розслідування ще на 60 діб.

Термін обґрунтованого письмового повідомлення про відмову в страховому відшкодуванні (страховій виплаті) – 15 діб після закінчення розслідування страхового випадку.

Страховик має право відмовити у страховому відшкодуванні (страховій виплаті) у разі:

- вчинення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір страхування, навмисних дій, спрямованих на настання страхового випадку;

- надання страхувальником свідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку;
- несвоєчасного повідомлення страхувальником про настання страхового випадку без поважних причин або перешкоджання страховикові у визначенні обставин, характеру та розміру збитків.

Страхування відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу. Об'єктом страхування є майнові інтереси страхувальника, які виникають унаслідок зобов'язання відшкодовувати у порядку, встановленому законодавством, пасажирам (спадкоємцям), вантажовласникам збитки, заподіяні внаслідок страхового випадку.

Відповідальність перед пасажиром вважається застрахованою за наявності у пасажира авіаквитка з моменту його реєстрації та внесення до поіменного списку перевізника до моменту, коли він (пасажир) залишив перон аеропорту під наглядом уповноваженої особи повітряного перевізника.

Відповідальність за майнові збитки вважається застрахованою на час офіційного находження багажу, пошти та вантажу на борту повітряного судна та під час завантаження (розвантаження) повітряного судна.

Страхувальником є повітряний перевізник, який має право здійснювати пасажирські та вантажні перевезення.

Страховими випадками вважаються:

- подія, внаслідок якої настає відповідальність страхувальника за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю пасажирів;
- подія, внаслідок якої настає відповідальність страхувальника за шкоду (втрату, пошкодження, зіпсуття), заподіяну багажу, поклажі, пошті, вантажу.

Страхова сума, встановлена договором обов'язкового страхування, не повинна бути меншою:

- за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю пасажирів:

а) під час виконання польотів у межах України – суми, еквівалентної 20 000 доларів США за офіційним обмінним курсом НБУ, за кожне пасажирське крісло і відповідно до кількості пасажирських крісел, передбаченої сертифікатом експлуатанта

повітряного судна. Страховик сплачує страхове відшкодування кожному пасажиру або його спадкоємцю;

б) під час виконання міжнародних польотів – у межах, передбачених міжнародними угодами або законодавством країни (у тому числі для військових та пов'язаних з ними ризиків), на території якої здійснюються пасажирські перевезення, відповідно до уніфікованих умов об'єднання лондонських страховиків або інших умов, що застосовуються у міжнародній практиці;

- за втрату або шкоду, заподіяну багажу, пошті або вантажу, – суми, еквівалентної 20 доларам США за офіційним обмінним курсом НБУ, за кожен кілограм ваги;
- за речі (поклажу), що знаходяться у пасажира, – суми, еквівалентної 400 доларів США за офіційним обмінним курсом НБУ.

Для ***отримання страхового відшкодування*** страхувальник зобов'язаний надати страховику оригінали або нотаріально засвідчені копії документів, передбачених договором обов'язкового страхування

Страховик не пізніше ніж через 10 днів після отримання необхідних документів за умови встановлення факту настання страхового випадку згідно з договором обов'язкового страхування виплачує:

- у разі загибелі або смерті застрахованої особи внаслідок страхового випадку – спадкоємцю загиблого (померлого) згідно з законодавством – 100 відсотків страхової суми;
- у разі встановлення застрахованій особі інвалідності I групи – 100 відсотків, II групи – 80 відсотків, III групи – 60 відсотків страхової суми;
- у разі тимчасової втрати працездатності застрахованою особою за кожну добу – 0,2 відсотка, але не більш як 50 відсотків страхової суми.

Розмір максимального страхового тарифу на один рік не повинен перевищувати двох відсотків страхової суми, визначеної договором обов'язкового страхування.

Страхування повітряних суден. Об'єктом страхування є майнові інтереси страхувальника, що не суперечать законодавству,

пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням повітряним судном.

Страхувальником є юридична чи фізична особа – власник повітряного судна або його експлуатант, який експлуатує це повітряне судно на законних підставах.

Страхова сума, встановлена договором обов'язкового страхування, не повинна бути меншою, ніж балансова вартість повітряного судна.

На повітряне судно, що підлягає обов'язковому страхуванню, повинні бути в наявності:

- посвідчення про державну реєстрацію цивільного повітряного судна;
- документи, що підтверджують право власності на повітряне судно або його оренди.

Страховим випадком є повна загибель повітряного судна, а також пошкодження окремих його частин, систем та елементів конструкції.

Повною загибеллю повітряного судна вважається:

– повна втрата повітряним судном здатності виконувати політ у зв'язку з руйнуванням основних елементів несучих конструкцій (планера) або у разі, коли компетентною комісією встановлено, що ремонт цього повітряного судна технічно неможливий чи економічно недоцільний;

– втрата повітряного судна у зв'язку з вимушеною посадкою на місцевість, яка не придатна для зльоту повітряного судна, або економічною недоцільністю його евакуації.

Зникнення повітряного судна безвісти, коли повітряне судно, яке виконувало плановий політ у період дії договору обов'язкового страхування, не прибуло до пункту призначення і заходи щодо його розшуку протягом 60 діб не дали наслідків, або коли його розшук офіційно припинено до закінчення зазначеного терміну, також вважається повною загибеллю повітряного судна.

Страхувальники мають право під час укладання договорів обов'язкового страхування призначати громадян або юридичних осіб (вигодонабувачів) для отримання страхового відшкодування.

Якщо заподіяну шкоду компенсовано іншими особами,

страховик сплачує тільки різницю між сумою, що підлягає відшкодуванню за договором обов'язкового страхування, і сумою, що компенсована іншими особами. Про таку компенсацію страхувальник зобов'язаний повідомити страховика.

Контрольні запитання

1. *Транспортне страхування.*
2. *Види транспортного страхування.*
3. *Особливості страхування цивільної відповідальності автовласника у міжнародному дорожньому сполученні.*
4. *Основні умови приєднання країн до міжнародної страхової системи «Зелена Картка».*
5. *Морське страхування.*
6. *Діяльність Міжнародного союзу морського страхування.*
7. *Поняття аварії в морському страхуванні.*
8. *Різниця між загальною і приватною аваріями і як це позначається на виплаті страхових відшкодувань.*
9. *Підтвердження загальної аварії.*
10. *Правова основа діяльності та функції аварійного комісара.*
11. *Визначення понять диспашер і диспаша.*
12. *Випадки, у яких страховик звільняється від відповідальності у морському страхуванні.*
13. *Клуб взаємного страхування.*
14. *Основні міжнародно-правові акти, що регулюють повітряні перевезення.*
15. *Види обов'язкового страхування у цивільній авіації.*
16. *Об'єкт страхування відповідальності авіаперевізника за шкоду, заподіяну пасажирам та багажу.*

ГЛАВА 7. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО СТРАХУВАННЯ

1. *Державний контроль за учасниками публічної страхової діяльності.*
2. *Завдання реформування публічного страхування в Україні.*

§ 1. Державний контроль за учасниками публічної страхової діяльності

Одним із елементів правової держави, як відомо, є державний контроль. Якісні перетворення, що відбуваються в Україні, потребують значних фінансових ресурсів, які забезпечать повне та своєчасне виконання завдань і функцій держави. Повнота та своєчасність надходження грошових коштів у публічні фонди, дотримання чинного законодавства під час їх розподілу та використання залежать від належної організації і здійснення такого контролю за учасниками, у тому числі й публічної страхової діяльності.

Проте становлення національного страхового ринку на сучасному етапі здійснення ряду економічних і соціальних реформ супроводжується деякими негативними процесами. Мають місце непоодинокі випадки зловживань при видачі страхового поліса без сплати страхового платежу, внесення до офіційних документів завідомо фальшивих відомостей про настання страхового випадку, підроблення підписів клієнтів про одержання коштів у реєстрах страхових виплат, збільшення сум страхових виплат та ін.[1]

---

[1] Попередження та викриття зловживань в установах, що здійснюють діяльність у сфері страхування, та в інших організаціях, пов'язаних з відшкодуванням шкоди при настанні страхового випадку : посібник / В. Ф. Ущаповський, С.Н. Баліна, А.Г. Бойков та ін. / за ред. В.Д. Сукенка, В.І. Литвиненка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – С. 3.

Значна частина правопорушень у сфері публічного страхування стосується порушення порядку та умов здійснення страхових виплат і страхового відшкодування; порушення вимог законодавства щодо забезпечення платоспроможності; порушення страховиками ведення бухгалтерського обліку та звітності; хабарництво та відмивання «брудних» коштів шляхом незаконного переведення безготівкових коштів у готівку; незаконне отримання грошових коштів на підставі пред'явлення підроблених довідок про настання страхового випадку.

Усвідомлюючи важливу функцію фінансового контролю як складової державного контролю в сучасних державах, враховуючи загальні закономірності і тенденції розвитку вищих органів фінансового контролю в державах-учасницях СНД, взявши за основу Лімську декларацію керівних принципів контролю, 08.06.2001 р. у Києві керівники вищих органів фінансового контролю цих держав прийняли Декларацію про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав[1].

У Преамбулі Декларації держав-учасниць СНД зазначається, що її основною метою є встановлення відповідно до державних норм загальних принципів діяльності вищих органів фінансового контролю держав-учасниць СНД як основи для об'єднання зусиль із вдосконалення їх конституційної і законодавчої бази, гармонізації правового поля діяльності, оптимізації та уніфікації національних законодавств у цій сфері, підвищення ефективності державного фінансового контролю, що здійснюється в інтересах народу. До принципів, на яких базується діяльність вищих органів фінансового контролю, належать законність, незалежність, об'єктивність, компетентність, оперативність, доведеність, гласність, дотримання професійної етики.

На цих принципах повинна ґрунтуватися не лише діяльність вищих органів державного контролю за учасниками публічної страхової діяльності, а й всіх інших органів, що здійснюють

---

[1] Декларація про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon2.rada.gov.ua

аналогічну діяльність. Для того щоб органи такого контролю діяли на підставі закону, необхідно, щоб законодавство, яке врегульовує їх діяльність, не мало прогалин, було стабільним, оскільки його недосконаліть породжує неповагу до нього і, як наслідок, зловживання або порушення.

Право на контроль як елемент компетенції різних державних органів незалежно від їх призначення і завдань, що стоять перед ними, забезпечує КУ. Відповідно до чинного законодавства внутрішньовідомчий контроль проводять усі державні органи. Багатьом з них надані повноваження щодо здійснення позавідомчого та міжвідомчого контролю[1].

Систему контролюючих органів розглядають, як правило, з двох позицій. Перша полягає в тому, що за основу беруть територію поділу влади (звідси й розподіл контролю на контроль з боку законодавчої влади – ВР України; контроль з боку органів виконавчої влади – КМ України; Ради міністрів АРК, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів предметної компетенції).

Державний контроль здійснюється усіма суб'єктами державного управління в межах їх повноважень (має багато різноманітних видів: парламентський, президентський, господарський тощо, які розрізняються за характером та обсягом, формами, методами проведення і юридичними наслідками). Контроль публічної страхової діяльності – обов'язковий компонент діяльності таких державних органів як: ВР України, Рахункова палата, Мінфін України, ДКСУ та Держфінінспекція України.

ВР України, відповідно до ст. 85 КУ, може безпосередньо здійснювати функцію контролю, який має назву парламентського. Законодавчий орган здійснює парламентський контроль самостійно на пленарних засіданнях, а також через постійні комітети. ВР України безпосередньо або через свої органи здійснює контроль за забезпеченням конституційних прав, свобод та обов'язків громадян України, додержанням законів та інших актів, які вона приймає, за

---

[1] Гаращук В.М. Повноваження державних контролюючих органів / В.М. Гаращук // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 38. – С. 57.

виконанням загальнодержавних програм і бюджету, діяльністю органів, також посадових осіб, яких вона обирає, призначає чи затверджує.

Ключову функцію у процесі парламентського контролю виконують постійні комітети ВР України, які здійснюють систематичний контроль, беручи участь у бюджетному процесі, розглядаючи проект Держбюджету і звіт про його виконання. Контрольні повноваження комітетів ВР України на законодавчому рівні не виписані. КУ у ст. 89 тільки вказує, що організація і порядок діяльності комітетів ВР України, її тимчасових спеціальних комісій встановлюються законом.

Повноваження комітетів щодо державного контролю передбачені ЗУ «Про комітети Верховної Ради України»[1] та реалізуються під час попереднього розгляду, підготовки висновків і пропозицій щодо законопроектів, внесених суб'єктами законодавчої ініціативи на розгляд ВР України, зокрема тих, що стосуються публічної страхової діяльності, участі в обговоренні висновків та пропозицій щодо таких законопроектів, підготовці законопроектів до першого читання, його розгляді у ВР України.

Крім цього, відповідно до ст. 14 вказаного закону, контрольна функція комітетів полягає в контролі за виконанням Держбюджету України в частині, що віднесена до предметів їх відання, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку, встановленому законом; у взаємодії з Рахунковою палатою та Уповноваженим ВР України з прав людини. Така функція комітетів стосується й публічної страхової діяльності.

На сьогодні єдиним спеціалізованим контролюючим органом, про який йдеться у ст. 98 КУ, є Рахункова палата, яка здійснює державний контроль від імені ВР України за надходженнями коштів до Держбюджету України та їх використанням. **Основним завданням Рахункової палати** у ст. 2 Закон визначає, в першу чергу, організацію і здійснення контролю за своєчасним виконанням

---

[1] Про внесення змін до Закону України «Про комітети Верховної Ради України» : Закон України від 22.12.2005 р. № 3277-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 17 (28.04.2006). – Ст. 146.

видаткової частини Держбюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням; за утворенням і погашенням внутрішнього та зовнішнього боргу України, визначенням ефективності та доцільності видатків державних коштів; за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, соціального, науково-технічного, і національно-культурного розвитку; за законністю та своєчасністю руху коштів Держбюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах НБУ та уповноважених банках та ін.[1]

Для цього Рахунковій палаті надані повноваження здійснювати *контрольно-ревізійну*, *експертно-аналітичну* й *інформаційну функції*, що забезпечують контроль за використанням коштів загальнодержавних цільових фондів, коштів позабюджетних фондів, за цільовим використанням фінансово-кредитних і валютних ресурсів під час виконання загальнодержавних програм. Очевидно, реалізація зазначених функцій має місце й у сфері публічних страхових правовідносин. Контрольно-ревізійна функція – це основний напрям реалізації поточного контролю за використанням фінансових і матеріальних ресурсів[2]. Реалізація цієї функції передбачає проведення Рахунковою палатою ревізій та фінансових перевірок в органах виконавчої влади, інших підзвітних ВР України органах, а також на підприємствах і організаціях незалежно від форм власності в межах, установлених законодавством; отримання від керівників установ та організацій, що перевіряються, всієї необхідної документації та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність; проведення комплексних ревізій і тематичних перевірок за окремими розділами і статтями Держбюджету України, у тому числі бюджетів загальнодержавних цільових фондів; порушення перед ВР України, Президентом України, а також органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого

---

[1] Про Рахункову палату : Закон України від 11.07.1996 р. № 315/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 24. – Ст. 137.

[2] Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні / Л.А. Савченко. – Ірпінь, 2001. – С. 308.

завдано матеріальної шкоди державі; у разі виявлення під час перевірок, ревізій та обслідувань фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей, інших зловживань передавати матеріали перевірок, ревізій та обслідувань до правоохоронних органів й інформувати про це ВР України. Експертно-аналітична функція реалізується у підготовці експертних висновків за конкретними документами й аналітичних матеріалів. Такі повноваження Рахункової палати визначені ЗУ «Про Рахункову палату» та реалізуються у публічних страхових відносинах. Так, при проведенні експертизи проектів Держбюджету України експертизі з боку Рахункової палати підлягають проекти законів та інших нормативних актів, загальнодержавних програм, інших документів з питань держбюджету і фінансів України, зокрема, у випадках, коли такі нормативні акти впливають на здійснення публічної страхової діяльності.

Таким чином, Рахункова палата є органом, який наділений повноваженнями з реалізації контрольно-ревізійної та експертно-аналітичної функцій безпосередньо у сфері публічного страхування. Наявність такого контролюючого органу в державі є ознакою демократичного суспільства, оскільки вона представляє інтереси всіх громадян і держави в цілому.

Центральні органи виконавчої влади, зокрема Мінфін, Мін'юст, Мінпраці України у процесі повсякденної діяльності систематично здійснюють державний контроль, який поширюється на підпорядковані їм об'єкти відомчої належності. При здійсненні контролю вони перевіряють виконання законів, указів та урядових постанов, актів вищих органів, стан дисципліни й ефективність роботи апарату, розстановку і використання кадрів, роботу з розгляду звернень громадян тощо. Контроль організовують безпосередньо керівники вищих щодо підконтрольного об'єкта галузевих органів, їх структурних підрозділів, провадиться він працівниками апарату – відповідними спеціалістами[1].

Так, ЗУ «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» надає повноваження здійсню-

---

[1] Гаращук В.М. Повноваження державних контролюючих органів / В.М. Гаращук // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 38. – С. 62–63.

вати державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування уповноваженому КМ України центральному органу виконавчої влади. Державний нагляд за цільовим використанням коштів ПФ України здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері фінансів – Мінфін України, його територіальні органи та Рахункова палата України. Подальшу деталізацію контрольні повноваження Мінфіну знаходять у Положенні про Міністерство[1].

Мінфін України забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, здійснює координацію діяльності у цій сфері інших центральних органів виконавчої влади[2]. Також Мінфін у межах повноважень здійснює реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю, координацію та спрямування діяльності органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, зокрема, за учасниками публічних страхових відносин:

- визначає форми, обсяги та напрями видатків Держбюджету України у публічних страхових відносинах, які передбачаються у вигляді надання дотацій, субвенції певним адміністративно-територіальним одиницям; визначає обсяги доходів Держбюджету України від надходжень коштів, що передаються до нього з місцевих бюджетів; створює єдину інформаційно-аналітичну систему обліку й управління коштами соціальної сфери та пенсійного забезпечення. Для визначення зазначених параметрів Мінфін перевіряє дані матеріалів, про які йдеться, здійснює аналіз отриманої інформації, тобто здійснює державний контроль у сфері публічного страхування;
- удосконалює методи складання бюджету, здійснює методичне керівництво у цій сфері; затверджує в установленому порядку плани рахунків, типові форми бухгалтерського обліку та звітності,

---

[1] Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 08.04.2011 р. № 446/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 11 (20.04.2011). – Ст. 610.

[2] Фещук В.В. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : монографія / В.В. Фещук, Ю.О. Тараненко, Ю.І. Пивовар ; за заг. ред. В.В. Фещука. – К. : Аванпост-прім, 2010. – С. 113.

інструкції про їх застосування, порядок складання звітності (крім бухгалтерського обліку та звітності в банківських та кредитних установах); проводить оцінку фінансового забезпечення проектів угод щодо регіонального розвитку та державних програм соціально-економічного розвитку територій; погоджує основні напрями контрольно-ревізійної роботи органів Держфінінспекції України;

- здійснює у межах своїх повноважень контроль за цільовим використанням коштів державного та місцевих бюджетів; проводить у міністерствах, інших центральних і місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності перевірки фінансово-бухгалтерських документів, звітів, планів, кошторисів, інших документів щодо зарахування, перерахування та використання бюджетних коштів, а також одержання пояснення, довідки і відомості з питань, що виникають під час перевірки, тобто здійснює контрольні заходи; затверджує форми вимоги про повернення використаної не за цільовим призначенням суми субвенції та інформації про встановлення фактів нецільового використання субвенції. Реалізуючи зазначені заходи з метою визначення порядку використання певними підконтрольними суб'єктами коштів, Мінфін України здійснює державний контроль у сфері публічного страхування;
- вживає в установленому порядку заходи щодо обмеження або припинення фінансування з держбюджету підприємств, установ, організацій за наявності фактів нецільового витрачання ними коштів, а також у разі неподання звітів про витрачання раніше виділених коштів та іншої встановленої звітності, утримує в установленому порядку з підприємств, установ і організацій кошти держбюджету, використані ними не за цільовим призначенням. Отже, Мінфін України наділений повноваженнями щодо застосування фінансових санкцій до порушників бюджетного законодавства, у тому числі щодо виявлення порушень у сфері публічних страхових відносин.

Здійснення державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування покладається також на Мінпраці України, яке здійснює: державний нагляд у сфері загальнообов'язкового соціального страхування, проведення соціального

діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудових відносин; державний нагляд за діяльністю ПФ України щодо збору єдиного внеску, ведення обліку надходжень від його сплати та контроль за сплатою; державне регулювання та нагляд за дотриманням законодавства щодо призначення (перерахунку) і виплати пенсій у солідарній системі та щодо взаємодії ПФ з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; державний нагляд у сферах загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, витратами, зумовленими народженням та похованням, у частині забезпечення відповідності чинному законодавству рішень правлінь таких Фондів: соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань України, у тому числі погодженням структур цих фондів, граничної чисельності працівників, схем їх посадових окладів, видатків на адміністративно-господарські витрати фондів.

Мін'юст України проводить державний контроль шляхом здійснення державної реєстрації та скасування нормативно-правових актів, які не відповідають чинному законодавству. Правові засади державної реєстрації нормативно-правових актів та державного контролю за додержанням законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів визначені чинним законодавством. Так, Мін'юст відповідно до своєї компетенції здійснює планові та позапланові перевірки додержання законодавства про державну реєстрацію суб'єктами нормотворення, а саме: НБУ, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю, іншими органами, нормативно-правові акти яких підлягають державній реєстрації. Для проведення таких перевірок утворюється Комісія з перевірки у складі не менше двох фахівців.

Якщо під час перевірки виявлено, що зареєстрований норма-

тивно-правовий акт видано суб'єктом нормотворення з порушенням законодавства, зокрема з перевищенням компетенції, рішення про державну реєстрацію такого акта скасовується органом реєстрації. Рішення Мін'юсту оскаржуються до КМ України. Нормативно-правовий акт, рішення про державну реєстрацію якого скасовано, виключається з державного реєстру через 15 днів, а в разі оскарження скасування рішення про державну реєстрацію – з дня отримання органом реєстрації позитивного висновку за результатами розгляду такої скарги. Нормативно-правовий акт, рішення про державну реєстрацію якого скасовано, не є чинним з дня його виключення з державного реєстру[1].

Нагляд за дотриманням норм законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» суб'єктами публічної страхової діяльності здійснюється уповноваженим органом та його органами на місцях – Держфінінспекцією України[2].

Держфініспекція відповідно до покладених на неї завдань здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, за дотриманням законодавства на всіх

---

[1] Монаєнко А. Нові повноваження державного контролю в діяльності Міністерства юстиції України / Антон Монаєнко // Збірник наук. праць НА ДУ при Президентові України. – 2005. – № 2. – С. 349, 350.

[2] Про Положення про Державну фінансову інспекцію України : Указ Президента від 23.04.2011 р. № 499/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 31 (04.05.2011). – Ст. 1325.

стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів; вживає в установленому порядку заходів для усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб. Отже, Держфінінспекція України є спеціалізованим державним контролюючим органом у сфері публічного страхування.

До державних контролюючих органів у сфері публічного страхування можна віднести й інші органи державного фінансового контролю, що реформовані відповідно до ЗУ «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні».

Законодавство, яке регулює діяльність місцевих державних адміністрацій, надає контрольні повноваження як місцевій адміністрації в цілому, так і її окремим структурним підрозділам. При цьому контроль з боку державної адміністрації необхідно віднести до надгалузевого контролю, а контроль з боку її управлінь та відділів, які є органами галузевого управління, – до галузевого контролю[1]. Так, до такого органу можна віднести ДКСУ, яка контролює виконання бюджету, зокрема тієї його частини, що стосується публічного страхування в Україні.

Повноваження ДКСУ як контрольного органу регламентуються БК України та Положенням про ДКСУ[2]. Аналіз змісту цих нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок, що органи ДКСУ беруть участь у всіх напрямках бюджетного перерозподілу фінансових ресурсів: здійснюють через систему електронних платежів НБУ розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів; за погодженням із Мінфіном України залучають на поворотній основі кошти єдиного казначейського рахунка для покриття тимчасових касових розривів ПФ України; здійснюють повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету, за поданням органів, що контролюють

---

[1] Гаращук В.М. Повноваження державних контролюючих органів / В.М. Гаращук // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 38. – С. 63.

[2] Про Положення про Державну казначейську службу України : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 460/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1266.

справляння надходжень бюджету. Особливість ДКСУ як суб'єкта державного контролю за учасниками публічних страхових відносин полягає в тому, що вона є основним контролюючим органом у сфері нарахування суб'єктам публічних страхових відносин регулюючих доходів, тобто здійснює поточний державний контроль. Здійснення контролю за використанням адміністративно-територіальними одиницями (ПФ України, Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фондом соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань України) коштів передбачає дотримання цільового призначення витрачання таких коштів.

Контрольні повноваження у сфері публічного страхування має безпосередньо й ПФ України, який здійснює контроль за додержанням законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати єдиного внеску, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інших платежів, призначенням (перерахунком) і виплатою пенсій; здійснює у межах своїх повноважень контроль за цільовим використанням коштів ПФ України, інших коштів, призначених для виплати пенсій; із зазначеною метою проводить планові, а у випадках, передбачених законом, позапланові перевірки на підприємствах, в установах та організаціях, у фізичних осіб – підприємців бухгалтерських книг, звітів, кошторисів та інших документів, пов'язаних із нарахуванням, обчисленням та сплатою єдиного внеску, страхових внесків, призначенням пенсій, та має право отримувати необхідні пояснення, довідки і відомості (зокрема письмові) з питань, що виникають під час таких перевірок; у разі виявлення порушень законодавства про збір і ведення обліку єдиного внеску, про порядок нарахувань, обчислення і сплати страхових внесків, здійснення фінансових операцій з коштами ПФ України, має право вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, організацій, а також фізичних осіб – підприємців усунення таких порушень[1].

---

[1] Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від

Найбільш актуальними є повноваження державних органів щодо контролю та нагляду за відповідністю рішень страховиків законодавству про соціальне страхування. Інакше кажучи, державні органи уповноважені перевіряти відповідність будь-якого рішення правління цільового страхового фонду нормам законів та інших нормативно-правових актів про соціальне страхування і в разі виявлення фактів порушення, допущеного страховиком при прийнятті того чи іншого рішення, застосовувати передбачені законом засоби державного нагляду, вказавши страховикові на допущене порушення та установивши строк для його усунення, а в разі, коли таке порушення не буде усунено в цей строк – скасувати неправомірне рішення.

Контрольні повноваження органів державної влади у сфері публічного страхування поширюються не лише на страховиків з кожного виду соціального страхування, а й на страхувальників – підприємства, установи, організації та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. Стосовно цього кола суб'єктів компетенція органів державної влади включає право вказати страхувальникові (у тому разі, коли він не виконує вимог законодавства про соціальне страхування) на допущене ним порушення та установити строк для його усунення. У разі невиконання цих вказівок органу державної влади завдані збитки відшкодовуються за рахунок такого страхувальника[1].

До системи контролюючих органів можна віднести не тільки контролюючі органи держави, а й міжнародні структури, які мають надавати державі – учасниці міжнародної угоди обов'язкові для виконання приписи, впливати на її зовнішню та внутрішню політику у сфері публічного страхування. Для країн – учасниць міжнародних договорів такою контролюючою структурою є МОП. Основним правовим документом, що приймає МОП, є Конвенція. Її метою є створення для держави, яка ратифікувала Конвенцію, зобов'язання

06.04.2011 р. № 384/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9 (167). – Ст. 537.

[1] Жадан С.В. Проблеми суміщення державою функцій управління цільовими страховими фондами та державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / С.В. Жадан // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 4. – С. 183.

про внесення певних змін до національного законодавства. Україна також в особі Мінсоцполітики співпрацює з такими міжнародними організаціями, як Соціальна комісія ООН, Міжнародна соціальна служба, Міжнародна соціальна асоціація, Рада Європи (українські експерти беруть участь у всіх засіданнях Комісій Ради Європи із соціальних проблем), Європейська комісія (в рамках реалізації проектів за програмою *TACIS*)[1]. Окрім зазначеного, правління Міжнародної організації вищих контрольно-фінансових (аудиторських) установ – *INTOSAI* – у листопаді 1998 р. на своїх зборах у столиці Уругваю Монтевідео прийняло рішення про прийом Рахункової палати України до цієї авторитетної організації[2]. Кожна із названих міжнародних організацій у тій чи іншій мірі виконує поряд із своїми основними функціями й контрольні за дотриманням ратифікованих міжнародних угод, у яких передбачаються й питання публічної страхової діяльності.

Характеризуючи систему реалізації міжнародного контрольного механізму за реалізацією міжнародних соціальних стандартів, вирізняють дві групи відповідних органів: 1) під егідою ООН (Міжнародний суд ООН, МОП, ВОЗ, ЕКОСОР, ЮНЕСКО, Верховний комісар ООН з прав людини, Комітет з прав людини та ін.); 2) інші регіональні органи (Європейська комісія з прав людини і Європейський суд з прав людини)[3]. Згідно з положеннями Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод людини[4] ці регіональні органи повноважні розглядати питання за скаргами окремих фізичних осіб про порушення прав людини.

---

[1] Бондар Н.О. Соціальне страхування в Україні: труднощі існування в трансформаційній економіці / Н.О. Бондар, Ю.Ю. Діденко // Економіка, фінанси і право. – 2006. – № 1. – С. 49.

[2] Савченко Л. А. Конституційні основи діяльності органів, що наділені повноваженнями по здійсненню фінансового контролю / Л. А. Савченко // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 Т. Т.2 Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. – Х. : Право, 2008. – С. 550.

[3] Савич О.С. Механізм реалізації альтернативних форм соціального страхування / О.С. Савич // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2006. – Вип. 32. – С. 352.

[4] Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи

Крім того, Україна відповідно до Розпорядження КМ України «Питання участі в Міжнародній асоціації органів страхового нагляду та Міжнародній організації органів нагляду за пенсійними фондами»[1] поновила своє членство в Міжнародній асоціації органів страхового нагляду (*IAIS*) та Міжнародній організації органів нагляду за пенсійними фондами (*ІОПС*).

До системи державних органів, які здійснюють ***контроль за учасниками публічної страхової діяльності***, входять:

1) міжнародні органи, наділені правом здійснення контролю за дотриманням норм міжнародного законодавства, учасниками яких є Україна (Соціальна комісія ООН; Міжнародна соціальна служба; Міжнародна соціальна асоціація; Міжнародна організація вищих контрольно-фінансових (аудиторських) установ; Верховний комісар ООН з прав людини, Комітет з прав людини; Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини);

2) державні органи загальної компетенції (ВР, Мінфін, Мінпраці та Мін'юст України);

3) спеціалізовані державні контролюючі органи (Рахункова палата, ДКСУ, Держфінінспекція України).

Проте цей перелік контролюючих органів не позбавляє інші органи, основним видом діяльності яких не є державний контроль у сфері суспільних відносин, поряд із основним видом своєї діяльності, виконувати й контролюючі функції за учасниками публічної страхової діяльності. До таких органів варто віднести Держпраці.

Порядок здійснення державного нагляду у публічній страховій діяльності визначає Положення про Держпраці України[2]. Відповідно до цього Указу вона входить до органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду та

від 04.11.1950 р. № ETS № 005 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32 (23.08.2006). – Ст. 2371.

[1] Питання участі в Міжнародній асоціації органів страхового нагляду та Міжнародній організації органів нагляду за пенсійними фондами : Розпорядження КМ України від 26.09.2007 р. № 797-р [Електронний ресурс]. – URL : http://www.zakon2.rada.gov.ua

[2] Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – С. 1224.

контролю за додержанням законодавства про працю, про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб.

Для виконання покладених завдань у регіонах утворюються за погодженням з Мінпраці територіальні державні інспекції з питань праці[1], які разом з Держпраці здійснюють контроль за додержанням законодавства про працю та загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині забезпечення реалізації прав і гарантій застрахованих осіб підприємствами, установами й організаціями та робочими органами виконавчих дирекцій фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Наразі в Україні єдиного державного органу, який би об'єднав різні контролюючі структури щодо здійснення контролю за учасниками публічної страхової діяльності, немає. Проте потреба у створенні такого органу існує. Тому з метою консолідації усіх видів контролю, організації та методологічного впливу, координації діяльності органів контролю, зважаючи на визначеність контролю як функції управлінської діяльності, важливість раціонального застосування та здійснення у сфері виконавчої влади вже давно пропонується створення на рівні центрального органу виконавчої влади відповідного органу зі спеціальним статусом[2]. Але утворити єдиний контролюючий орган досить проблематично через величезну кількість контролюючих органів у сфері публічного страхування, які

---

[1] Про утворення територіальних органів Державної інспекції з питань праці : Постанова КМ України від 17.08.2011 р. № 879 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 63. – Ст. 2501.

[2] Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 «Теорія управління, адміністративне право і процес; фінансове право» / О.Ф. Андрійко. – К. : Рад. шк., 1999. – 38 с.

потрібно буде об'єднати в один з огляду на специфіку завдань цих органів, методи та організаційно-правові форми застосування контрольних дій, способи реагування на виявлені недоліки тощо.

Сьогодні держава регулює правовідносини у сфері публічного страхування, ухвалюючи відповідні нормативно-правові акти, а також контролює їх дотримання страховиками та страхувальниками, здійснюючи функції державного контролю і нагляду за учасниками публічної страхової діяльності.

Як свідчить світовий досвід, державний контроль за учасниками публічної страхової діяльності, як і пенсійного страхування зокрема, може здійснюватися двома методами: 1) методом реагування на порушення встановлених законодавством правил функціонування всіх суб'єктів системи публічного страхування (метод реагування); 2) методом запобігання та попередження можливих порушень правил функціонування всіх суб'єктів системи публічного страхування (превентивний метод)[1].

Метод реагування зазвичай застосовується, коли система публічного страхування є досить сталою і має достатній досвід функціонування; законодавство, яке її регулює, розвинуте, а кількість суб'єктів такої системи велика. Прикладом країн з такими системами публічного страхування є США, Канада, Великобританія та ін. Як стверджують учені, превентивний метод доцільніше застосовувати в країнах, де кількість суб'єктів системи публічного страхування невелика, і коли він впроваджується ще до початку функціонування нових систем публічного страхування, зокрема системи накопичувального пенсійного страхування[2].

Обидва методи мають свої переваги та недоліки[3]. При застосуванні першого уповноважені державні органи не слідкують за

---

[1] Рофман Р. Організація органу нагляду за недержавним пенсійним забезпеченням / Р. Рофман // Матеріали презентацій круглого столу. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. – К., 2004. – С. 24–38.

[2] Фещук В.В. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : монографія / В.В. Фещук, Ю.О. Тараненко, Ю.І. Пивовар ; за заг. ред. В.В. Фещука. – К. : Аванпост-прім, 2010. – С. 106–107.

[3] Нечай А.А. Актуальні питання фінансового права: правові основи публічних накопичувальних пенсійних фондів : монографія / А.А. Нечай. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 78.

діяльністю кожного суб'єкта системи, а регулюють лише на випадки погіршення функціонування конкретних суб'єктів системи. Тому цей метод простіший щодо його запровадження і не вимагає великої кількості працівників уповноважених державних органів. Але його застосування дуже ризиковане у країнах, де керівництво суб'єктів системи ще недостатньо професійне. Це може призвести до великої кількості помилок, які знижують надійність всієї системи, що може спричинити недовіру населення. При застосуванні другого методу уповноважені державні органи наглядають за роботою кожного суб'єкта системи, постійно збираючи та аналізуючи їхні звіти та іншу інформацію. Це дає змогу державним органам реагувати навіть на тенденцію щодо погіршення діяльності суб'єктів системи, тобто на ранніх стадіях ускладнень в їхній роботі. Завдяки цьому прогалини у діяльності системи стають рідкістю, що підвищує загальну надійність системи та довіру населення.

При застосуванні цього методу одним із поширених заходів збирання інформації стає проведення планових, позапланових перевірок та перевірок на місцях. У цьому випадку уповноважений державний орган зобов'язаний встановити та опублікувати план та критерії проведення планових й позапланових перевірок, щоб уникнути зловживання службовим становищем працівників державного органу[1].

Підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що повноваження перелічених державних контролюючих органів щодо контролю за учасниками публічної страхової діяльності є досить суттєвим важелем забезпечення з їх боку стану законності та дисципліни у підконтрольних їм структурах. Однак такі повноваження є недосконалими і потребують суттєвих змін та доопрацювання.

Очевидно, що публічна страхова діяльність торкається інтересів усіх і кожного. Це зумовлює необхідність розробки Концепції розвитку державного контролю за учасниками публічної страхової діяльності в Україні, адаптації законодавства, що визначає його організацію і здійснення, до нормативно-правових актів ЄС.

---

[1] Фещук В.В. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : монографія / В.В. Фещук, Ю.О. Тараненко, Ю.І. Пивовар ; за заг. ред. В.В. Фещука. – К. : Аванпост-прім, 2010. – С. 107.

Контроль повинен бути публічним, результати його здійснення обов'язково мають бути доступними для всіх зацікавлених осіб.

Таким чином, державний контроль за учасниками публічної страхової діяльності повинен забезпечувати законність і стабільність її здійснення, а також обов'язковість при виконанні обов'язків держави перед застрахованими особами.

§ 2. Завдання реформування публічного страхування в Україні

В умовах ризикового характеру ринкової економіки, що породжує різні соціально-економічні ситуації, сучасна держава повинна забезпечити своїм громадянам необхідні види і системи соціального захисту. Публічне страхування займає важливе місце у системі гарантій соціальних прав громадян, зокрема, на соціальний захист, що закріплено у ст. 46 КУ.

Соціальне забезпечення (соціальний захист) є системою суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення в разі настання соціальних ризиків (хвороби, інвалідності, старості, втрати годувальника, втрати роботи, нещасного випадку на виробництві тощо). Дефіцит бюджетних коштів уже впродовж тривалого часу унеможливлює кардинальне розв'язання проблем соціальної сфери в Україні. А тому проблема реформування як системи соціального страхування в цілому, так і пенсійної системи зокрема є нагальною і потребує продуманих, але рішучих кроків для її вирішення.

До чинників, що уповільнюють розвиток страхового ринку в державі, зокрема публічного страхування, можна віднести: недосконалість страхового законодавства і його неузгодженість з міжнародним правом та відсутність практики застосування, що призводить до браку надійних схем інвестування; відсутність державного уповноваженого органу для здійснення контролю за страховою діяльністю у сфері публічного страхування; недостатня правова культура юридичних і фізичних осіб; відсутність єдиного науково обґрунтованого підходу до визначення основних термінів і

положень у сфері публічного страхування та недостатність дослідження питання законодавчо-нормативного забезпечення впровадження реформ на різних етапах їх перебігу, а отже, брак чіткої державної політики у сфері розвитку публічного страхування. Ці чинники значно гальмують розвиток започаткованих реформ в Україні.

Сьогодні в Україні у сфері соціального страхування вчені спостерігають цілу низку нерозв'язаних проблем як законодавчого, так і організаційного характеру: 1) відсутність єдиних принципів визначення критеріїв необхідності надання соціальних пільг; 2) взаємне дублювання окремих соціальних виплат; 3) відсутність чіткої спрямованості соціальних виплат на допомогу сім'ям із низьким рівнем доходів; недостатня узгодженість соціальних виплат з іншими державними витратами; 4) відсутність механізмів регулювання бюджетів соціальних фондів тощо[1].

Варто зазначити, що спроби розробити нову модель соціального страхування, яка б відповідала вимогам ринкової економіки, були. Одна з них включає такі напрямки: підвищення ролі, розширення прав та обов'язків основних суб'єктів страхування – працівників, наймачів, страхових організацій і держави; обґрунтування основних видів соціального страхування як автономних елементів соціального захисту; визначення мінімальних норм соціального захисту у випадку втрати працездатності, кола осіб, що підлягають обов'язковому соціальному страхуванню, порядку призначення та надання всіх видів соціальної допомоги; визначення основних джерел фінансових надходжень до фондів страхування, обґрунтування соціально справедливої моделі розподілу фінансового «вантажу» наймачами, застрахованими і державою, досягнення на цій основі соціального консенсусу; визначення складу і структури органів страхування, їх функцій, прав і повноважень, відповідальності, умов і суб'єктів правонаступництва, гарантії фінансово-правової стабільності і надійності соціального захисту[2].

---

[1] Губар О.Є. Соціальне страхування у забезпеченні суспільного добробуту / О.Є. Губар // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 135.

[2] Внукова Н.М. Соціальне страхування : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук. – К. : Кондор, 2009. – С. 24.

У ході реформування системи публічного страхування особливої уваги набувають питання адаптації економіки, правових та інституційних структур України до міжнародних стандартів. Зміст стандартів у сфері соціального страхування – це концентроване відбиття досвіду багатьох країн, вибір найбільш цінних та універсально значимих норм та принципів[1] національних систем соціального страхування.

На міжнародному рівні у формуванні принципів та норм у сфері прав людини визначальне місце займає ООН і її спеціалізовані установи. Саме в межах цієї організації державами були розроблені і прийняті всі найважливіші міжнародні угоди з прав людини, у тому числі у сфері публічного страхування. Це Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та ін. У деяких нормативно-правових актах, присвячених соціальному забезпеченню, саме страхування є одним із головних механізмів, які повинні використовуватися для організації надання гарантій соціального захисту в межах соціального забезпечення (наприклад, ст. 11 Декларації соціального прогресу та розвитку[2], ст. 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та ін.).

Міжнародні соціальні стандарти повинні дістати своє віддзеркалення у внутрішньодержавних соціальних стандартах, на базі яких визначався б рівень основних державних соціальних гарантій. Вони мають бути сформовані у КУ і конкретизовані в законах та інших підзаконних актах.

Враховуючи орієнтацію України на інтеграцію в ЄС, у процесі розвитку інституту страхування, у тому числі у сфері публічної страхової діяльності, потрібно орієнтуватися, передусім, на законодавство ЄС, яке складається з більш ніж 30 нормативних актів, і розробити та впровадити ЗУ «Про загальнообов'язкове державне публічне страхування».

---

[1] Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право : учебник для вузов / И.Я. Киселев. – М. : Дело, 1999. – 728 с.

[2] Декларація соціального прогресу та розвитку : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 11.12.1969 р. // Действующее международное право. Т. 1. Сборник документов / сост. Ю. М. Колосов. – М., 1996. – С. 328.

Досліджуючи проблеми реформування публічного страхування в Україні, необхідно зазначити, що таке страхування не існує відокремлено від економічних і політичних умов країни, які сформувалися на певному історичному етапі її розвитку. Воно є історичним явищем, що піддається поступовим змінам у чітко визначеному напрямку.

Серед пріоритетів діяльності держави має бути подальший розвиток державного страхування як однієї з основних форм соціального забезпечення. Першочерговим завданням законодавців є створення сучасної нормативно-правової бази, яка визначатиме правові, економічні й організаційні засади, ефективну систему управління публічним страхуванням.

В Україні діяльність страхових систем за певними видами соціального страхування ґрунтується на визнанні загальності та обов'язковості соціального страхування осіб, які працюють за наймом. Відповідно до законодавства України загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають всі наймані працівники та деякі інші категорії працюючих, що загалом відповідає міжнародним стандартам.

Необхідно зазначити, що основні умови щодо виникнення прав застрахованих осіб та членів їх сім'ї на страхові послуги у разі настання страхового ризику в Україні в цілому відповідають європейським стандартам у сфері публічного страхування. Хоча кількість ратифікованих Україною конвенцій МОП з питань публічного страхування, на жаль, незначна, що не сприяє наближенню законодавства України до міжнародного. Отже, в обов'язковому порядку мають бути ратифіковані базові Конвенції МОП: № 102 Про мінімальні норми соціального забезпечення[1], № 157 Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення[2].

---

[1] Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція № 102 МОП від 28.06.1952 р. // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – 01. – № том 3.

[2] Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення : Конвенція № 157 МОП від 21.06.1982 р. [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 993_012

З метою вдосконалення правового регулювання публічного страхування необхідно усунути прогалини й у чинному законодавстві, зокрема щодо врегулювання питань управління цільовими страховими фондами. Зараз управління страховими фондами здійснюється на засадах представництва держави, застрахованих осіб і роботодавців. Проте порядок призначення представників держави, проведення обрання (делегування) представників застрахованих осіб та роботодавців залишається неврегульованим, оскільки законодавчо лише встановлено, що представників держави призначає КМ України, а представників застрахованих осіб та роботодавців обирають (делегують) самі сторони.

Порядок призначення представників держави, обрання (делегування) представників застрахованих осіб та роботодавців мають бути закріплені в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, призначення представників держави врегульовано в ЗУ «Про Кабінет Міністрів України». У ст. 20 цього Закону, серед основних функцій та повноважень КМ України у сфері економіки та фінансів, передбачено загальне положення щодо організації державного страхування. Вважаємо за доцільне цей закон доповнити статтею «Відносини КМ України з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування», яка б врегулювала коло питань, пов'язаних із призначенням урядом представників держави для управління цільовими страховими фондами на паритетних засадах із іншими суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування, або ж це питання вирішити в ЗУ «Про загальнообов'язкове державне публічне страхування».

Отже, нині правова база публічного страхування в Україні в основному сформована на застарілих підходах до обов'язкового державного соціального страхування. Однак у зв'язку з впливом певних соціально-економічних та політичних чинників та через розпорошеність чинних норм з врегулювання публічних страхових відносин у різних за рівнем та значенням актах вона не дозволяє повною мірою забезпечити права громадян України на соціальний захист. До того ж юридичні колізії у чинному законодавстві реально гальмують не тільки розвиток діяльності Фондів загальнообов'яз-

кового державного соціального і пенсійного страхування, а й удосконалення публічного страхування в цілому.

Як складова публічного страхування пенсійне страхування має також певні об'єктивні причини для реформування. На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетним напрямом у формуванні соціальної політики держави та вирішенні соціальних проблем є відмова від застарілих методів державного регулювання процесів формування і використання ПФ України і самої системи пенсійного забезпечення.

Необхідність реформування системи пенсійного забезпечення зумовлена низкою взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких основними є такі: 1) відсутність рівноцінного зв'язку між порядком формування ПФ та винагородою, отриманою з нього; 2) поглиблення демографічної кризи; 3) недосконалий механізм надання пільгових і спеціальних пенсій, що фінансуються за рахунок ПФ та Держбюджету України; 4) збільшення кількості пенсіонерів та, як наслідок, зростаюче навантаження на платників пенсійних страхових внесків; 5) соціальна справедливість при диференціації пенсійних виплат різним категоріям громадян, що регламентується спеціальними законами про пенсійне забезпечення[1].

Аналізуючи процес реалізації пенсійної реформи в Україні, яка розпочалася 2004 року, потрібно констатувати, що й досі залишається невирішеною проблема запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування. Відповідно до цієї системи кошти, акумульовані на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках, будуть інвестуватися в економіку держави, що дозволить отримувати інвестиційний дохід та сприятиме реальному збільшенню розмірів додаткових пенсій з накопичувальних рахунків у майбутньому. Однак, на думку фахівців, упровадження накопичувального рівня стане можливим лише за умови стабільного щорічного зростання внутрішнього валового продукту не менш як на два відсотки, а також реального підвищення заробітної плати застрахованим особам. Як стверджують економісти, перші вагомі результати

---

[1] Фещук В.В. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : монографія / В.В. Фещук, Ю.О. Тараненко, Ю І. Пивовар ; за заг. ред. В.В. Фещука. – К. : Аванпост-прім, 2010. – С. 65.

запровадження пенсійної реформи, зокрема накопичувального рівня, стануть відчутними після 2015 р., і то лише за умови отримання стабільного 8%-го інвестиційного доходу на накопичувальну складову пенсійної системи. Вказаний інвестиційний дохід може забезпечити досить відчутне економічне зростання. Планове введення накопичувальної системи пенсійного страхування сприятиме поступовому збільшенню в майбутньому розмірів пенсійних виплат завдяки одержанню інвестиційного доходу, посилить залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи, а відтак збільшить зацікавленість працівників та роботодавців у сплаті страхових внесків, а також усуне вплив фактора старіння населення, який призводить до неспроможності солідарного принципу фінансування, сприятиме формуванню потужного джерела інвестиційних доходів для зростання національної економіки[1]. Проте накопичувальна складова системи загальнообов'язкового пенсійного страхування хоча й повинна була почати функціонувати ще з 2007 року, однак внаслідок неефективного адміністрування та недостатнього законодавчого забезпечення вона досі не запроваджена. Зокрема, у Концепції подальшого проведення пенсійної реформи в Україні[2] переосмислюються строки та основні напрямки пенсійної реформи, закладені у Стратегії розвитку пенсійної системи, схваленої розпорядженням КМ України від 15.12.2005 р., у тому числі щодо впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Необхідно зазначити, що реформування соціального страхування окремо від економіки в цілому не дасть позитивних результатів. Підвищення рівня виплат безпосередньо пов'язане з підвищенням рівня внесків до Фонду соціального страхування. Водночас тільки підвищення рівня внесків може призвести до зростання рівня тіньової економіки. Для підвищення рівня соціального страхування

---

[1] Тищенко О.В. Пенсійна реформа в Україні: запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування / О.В. Тищенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 3. – С. 50–55.

[2] Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи в Україні : Розпорядження КМ України від 14.10.2009 р. № 1224-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 81. – Ст. 2752.

у країні шляхом реформування необхідно об'єднати заходи у таких напрямках: удосконалити законодавчу базу у сфері соціального страхування, стимулювати економічну активність населення для зменшення тягаря на державу тощо[1], а також зменшити витрати Фондів державного соціального страхування. На економію фінансових витрат Фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування може значно вплинути впровадження у сферу публічного страхування Інтернет-страхування.

Нині все більша кількість інститутів використовує мережу Інтернет для надання послуг. Першими були банки та інші інвестиційні посередники, які почали надавати послуги дистанційного обслуговування рахунків та заповнення заявок-анкет на кредит. Почали з'являтися Інтернет-послуги і на ринку страхування. Учасниками страхового Інтернет-ринку зараз є лише страхові компанії, які представлені в мережі Інтернет, споживачі страхових Інтернет-послуг, інші професійні учасники страхового ринку (наприклад, фінансові інститути)[2]. Так, наприклад, спільний он-лайн-проект НАСК «Оранта» та «Оранта-життя» дає можливість придбання полісу страхування, оформлення заявки та розрахунку вартості полісу за допомогою мережі Інтернет; страхова група «ТАС» запропонувала своїм клієнтам нову послугу – замовлення полісів через мережу Інтернет. Для українського публічного страхування цей вид Інтернет-послуг є новим і потребує подальшого вивчення.

Надання **Інтернет-послуг у сфері публічного страхування** вимагає наявності у ПФ та Фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування Інтернет-представництв – віртуального офісу. Віртуальний офіс повинен включати такі елементи: 1) надання клієнту інформації про загальний та фінансовий стан відповідного фонду державного соціального страхування; 2) про послуги відповідного фонду та можливості детального ознайом-

---

[1] Бондар Н.О. Соціальне страхування в Україні: труднощі існування в трансформаційній економіці / Н.О. Бондар, Ю.Ю. Діденко // Економіка, фінанси і право. – 2006. – № 1. – С. 15.

[2] Савчук Н.В. Необхідність впровадження Інтернет-послуг у сферу страхування в Україні / Н.В. Савчук // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – № 4 (51). – С. 78, 79.

лення з ними; 3) розрахунок величини страхових виплат, визначення умов їх виплати для кожного виду страхування та залежно від конкретних параметрів (наприклад, трудового стажу); 4) заповнення форми заявки; 5) оплата єдиного соціального внеску; 6) можливість інформаційного обміну між сторонами при настанні страхового випадку; 7) оплата страхових відшкодувань клієнту засобами Інтернет при настанні страхового випадку тощо.

Інтернет-послуги у сфері публічного страхування мають як переваги, так і недоліки. Переваги, які отримує Фонд державного соціального страхування від використання Інтернет-послуг, такі: зменшення витрат на утримання віртуального офісу порівняно зі звичайним; зниження видатків на оплату поштового обслуговування. Переваги, які отримує страхувальник: економія часу та зручний режим проведення операцій і здійснення платежів. До недоліків Інтернет-послуг публічного страхування можна віднести ще невелике коло потенційних споживачів у країнах з низьким рівнем доступу до мережі Інтернет і недостатній рівень інформатизації.

Таким чином, Інтернет-послуги у сфері публічного страхування є досить важливими для економіки у країнах світу. Актуальним для розвитку українського ринку Інтернет-страхування також є використання новітніх технологій, а саме – Інтернет-послуг, що забезпечить зростання ринку страхування та економіки країни в цілому.

Саморегулювання страхового Інтернет-ринку здійснюється міжнародними об'єднаннями страховиків. Головним з них в Європі є ЄКС (*Comite Europeendes Assurance*), створений у 1953 р. як координаційно-консультаційний центр розвитку страхування в Європі. Основне завдання ЄКС – представляти інтереси страховиків країн-членів ЄКС у міжнародних організаціях. Напрями роботи ЄКС – це сприяння формуванню страхової культури у суспільстві, організація конференцій, видавнича діяльність у сфері страхування, розвиток інформаційного забезпечення страховиків, їх участь у розробці міжнародних норм страхування, захист економічних інтересів учасників національних ринків страхування у взаємодіях з урядом[1].

---

[1] Савчук Н.В. Необхідність впровадження Інтернет-послуг у сферу страхування в Україні / Н В. Савчук // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – № 4 (51). – С. 81.

Серед чинників, які негативно впливають на рівень формування фондів соціального і пенсійного страхування, виділяють: скорочення чисельності активного працюючого населення і збільшення чисельності населення, яке потребує соціального захисту; низький рівень прибутковості підприємств; відплив грошової маси в позабанківський обіг за кордон та тінізація економіки; зростання цін на споживчі товари й послуги, що спричиняє зниження реальних доходів громадян; низький рівень платіжної дисципліни.

Для поліпшення фінансового забезпечення соціального захисту треба підняти рівень платіжної дисципліни. Пріоритетними шляхами поліпшення платіжної дисципліни та функціонування різних фондів соціального захисту є: зниження видатків на оплату поштового і банківського обслуговування, зокрема ПФ України; поліпшення розрахунків платників через установи банку; удосконалення казначейського обслуговування фондів.

Для збільшення доходів фондів, що функціонують на страховій основі, необхідно: 1) посилити контроль за повним і своєчасним перерахуванням внесків на загальнообов'язкове державне соціальне та пенсійне страхування; 2) жорсткіше застосовувати адміністративні стягнення у вигляді штрафів до правопорушників; 3) розширювати форми та види безготівкових розрахунків за участю населення, що сприятиме зниженню кількості пільгових операцій[1].

Ще одним із напрямків реформування публічного страхування є підвищення ефективності фінансового контролю за учасниками публічної страхової діяльності. Так, одним із напрямків реформування цієї сфери може стати впровадження системи контролінгу, завданнями якого є планування, контроль, оперативне управління, інформаційне забезпечення процесу управління.

Контролінг, на відміну від контролю, який орієнтований у минуле і спрямований на виявлення зловживань, прорахунків, помилок та встановлення відповідальності, орієнтований у майбутнє. Практика функціонування розвинутих країн світу свідчить про те, що цій управлінській філософії відводиться значне місце практично у всіх сферах господарської діяльності, на державному рівні

---

[1] Кичко І.І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту / І.І. Кичко // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 153.

створюються окремі інституційні одиниці, які займаються різними видами контролінгу (ресурсним контролінгом, інвестиційним контролінгом, контролінгом якості тощо)[1].

Запровадження системи контролінгу у сферу державного контролю за учасниками публічної страхової діяльності має супроводжуватися створенням відповідної регіональної інфраструктури, функціонування якої забезпечить створення стратегічних орієнтирів у сфері формування і використання фінансових ресурсів Фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування. При цьому Фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування зможуть раціонально планувати й розподіляти ресурси на місцевому рівні, гнучко використовувати кошти на соціально-економічний розвиток Фонду, зіставляти надходження і витрати з результатами управлінської діяльності, підвищувати рівень власної ініціативи фахових підрозділів при отриманні фінансових надходжень від сплати єдиного соціального внеску. Крім того, така структура зможе надавати консультації й іншим Фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування, що дасть змогу попереджувати можливі помилки у сфері використання фінансових ресурсів.

Одним із напрямків підвищення ефективності роботи фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування є вдосконалення механізму планування їх діяльності.

Планування стратегічних напрямів і питань діяльності здійснюється шляхом складання перспективних планів, оперативних процесів – поточних планів. Стратегічне планування – одна з прерогатив вищої ланки управління. На базі стратегічного плану в середній ланці управління формуються оперативні плани, які повинні забезпечити виконання стратегічного.

Необхідно зазначити, що загальні засади стратегічного планування діяльності державних органів у сфері публічного страхування мають певне правове підґрунтя. По-перше, це Постанова КМ України «Про вдосконалення завдань, що випливають з

---

[1] Шутов М.І. Державний фінансовий контроль в Україні (теорія і практика) : монографія / М.І. Шутов, В.А. Бабенко, Н.М. Стоянова. – Одеса : Юрид. л-ра, 2004. – С. 92.

послань Президента України до ВР України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку на 2002–2011 роки» та «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 р.»[1], якою започатковано принцип стратегічного планування для запровадження у практику роботи центральних органів виконавчої влади.

По-друге, що стосується механізму планування роботи безпосередньо Фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, то це питання регламентується досить повно і чітко таким нормативно-правовим актом, як «Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 р.»[2] Серед інших програм можна вказати на «Концепцію Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки»[3]; «Концепцію подальшого проведення пенсійної реформи»[4]; Постанову КМ України «Про затвердження порядку проведення Пенсійним фондом України та його територіальними органами планових та позапланових перевірок платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»[5];

---

[1] Про виконання завдань, що випливають з послань Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» та «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році» : Постанова КМ України від 17.09.2002 р. № 1394 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 38 (04.10.2002). – Ст. 1789.

[2] Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року : Розпорядження КМ України від 22.07.2009 р. № 851-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 56 (03.08.2009). – Ст. 1960.

[3] Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки : Розпорядження КМ України від 18.08.2010 р. № 1695-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 66 (10.09.2010). – Ст. 2373.

[4] Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи : Розпорядження КМ України від 14.10.2009 р. № 1224-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 81 (30.10.2009). – Ст. 2752.

[5] Про затвердження порядку проведення Пенсійним фондом України та його територіальними органами планових та позапланових перевірок платників

Постанову Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про затвердження плану проведення засідань правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України на 2012 рік»[1]; Постанову Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності «Про затвердження плану розгляду питань на засіданнях правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності на 2012 рік»[2]; Постанову Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про затвердження Плану розроблення проектів деяких нормативних актів, що регулюють внутрішню діяльність Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України»[3].

На сьогодні вважаємо за необхідне прийняття ЗУ «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013–2014 роки», який знаходиться на розгляді у ВР України з 22.09.2011 р.

єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова КМ України від 09.03.2011 р. № 233 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 18. – Ст. 770.

[1] Про затвердження плану проведення засідань правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України на 2012 рік : Постанова Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 20.12.2011 р. № 77 [Електронний ресурс]. – URL : http://www.zakon3.rada.gov.ua

[2] Про затвердження плану розгляду питань на засіданнях правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності на 2012 рік : Постанова Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 03.04.2012 р. № 25 [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon3.rada.gov.ua

[3] Про затвердження Плану розроблення проектів деяких нормативних актів, що регулюють внутрішню діяльність Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України : Постанова Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 15.08.2001 р. № 30 [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon3.rada.gov.ua

Зазначені документи регулюють процедуру як оперативного (строком до одного року), так і стратегічного (до 2015–2017 рр.) планування роботи Фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування. На необхідність вдосконалення планування їх діяльності вказується й у наукових працях[1].

На підставі викладеного можна виокремити *чинники, що впливають на реформування публічного страхування в Україні*, це:

1) економічні (економічне зростання; розмір страхових внесків; інфляція; грошові доходи населення; рівень безробіття);

2) інвестиційні (кількість та якість інвестиційних проектів; наявність державних гарантій);

3) демографічні (рівень народжуваності та смертності; демографічне навантаження, пенсійний вік);

4) правові (наявність відповідної законодавчо-нормативної бази);

5) політичні (політична нестабільність, рівень довіри до соціальних реформ);

6) міжнародні (кредити МВФ, ЄБРР, валютні коливання та ін.).

Підсумовуючи, відзначимо, що недосконаліть публічного страхування в Україні вимагає пошуку шляхів, спрямованих на його удосконалення. Право працюючих на соціальне страхування – одне з найважливіших прав людини і громадянина, яке потребує постійної уваги з боку держави. Ця робота повинна проводитися одночасно для виконання визначених завдань за такими напрямами:

1) *для підвищення захисту інтересів застрахованих осіб:* а) запровадити безпосередній моніторинг діяльності страховиків, посилити контроль за дотриманням страховиками вимог щодо забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості Фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування; б) підвищити макроекономічну ефективність системи публічного страхування для запобігання незбалансованості бюджетів Фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування; в) розробити методичні рекомендації зі складання

---

[1] Керунова В. Суспільно-економічні питання вдосконалення системи соціального страхування / В. Керунова // Економіка України. – 2010. – № 12. – С. 78–84.

планів заходів фінансового оздоровлення Фондів соціального страхування; г) активізувати запровадження тимчасових рекомендацій з управління страховиками та вдосконалити нормативно-правову базу їхньої діяльності; д) підвищити ефективність управління Фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування для того, щоб воно забезпечувало: точність і гарантії надання допомоги тим, хто має на це право; своєчасність надання допомоги; гарантії від зловживань; е) запровадження самоврядування у системі соціального страхування відповідно до Основ про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; ж) запровадження системи пруденційного нагляду, який передбачає максимальне врахування у діяльності Фондів соціального страхування таких параметрів, як: істотність ризиків, якість внутрішньої системи управління та контролю за ризиками, відповідних бухгалтерський облік і фінансову звітність, виявлення недоліків у діяльності страховиків на ранніх стадіях їх виникнення; з) впровадження використання Інтернет-послуг у сфері публічного страхування, що дозволить скоротити фінансові витрати Фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування та зробить цю сферу більш зручною у використанні; і) розробка та впровадження вимоги щодо функціонування системи внутрішнього контролю страховиків (внутрішнього аудиту);

2) *для забезпечення стабільності розвитку публічного страхування на підставі вдосконалення системи правового забезпечення та системи регулювання, нагляду і контролю за учасниками публічної страхової діяльності:* а) забезпечити формування ефективного державного регулювання та нагляду у сфері публічного страхування з урахуванням принципів та стандартів, рекомендованих Міжнародною асоціацією органів нагляду за страховою діяльністю; б) забезпечити подальшу адаптацію законодавства України у сфері публічного страхування до законодавства ЄС; в) запровадити систему контролінгу у сферу контролю за учасниками публічної страхової діяльності; г) забезпечити внесення змін до законодавства щодо розвитку публічного страхування; д) розробити концептуальні підходи та сприяти прийняттю відповідних законів щодо впровадження обов'язкового медичного страхування; е) сприяти розробці

дієвого законодавства, яке забезпечуватиме протидію використанню страхового ринку для проведення протиправних операцій і сумнівних правочинів, включаючи відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом; ж) удосконалити законодавство в частині порядку здійснення страховиками розслідувань обставин настання сумнівних страхових випадків;

З) *для формування адекватної системи фахової підготовки і сертифікації фахівців з публічного страхування та забезпечення державної підтримки науково-дослідницьких робіт у цій сфері:* а) розробити та адаптувати програми з підготовки фахівців з публічного страхування в навчальних закладах III та IV рівня акредитації до потреб страхового ринку; б) удосконалити систему фахової підготовки у сфері публічного страхування у навчальних закладах III та IV рівня акредитації, прийняти відповідні програми та стандарти навчання, а також розширити перелік спеціалізацій у цій сфері; в) встановити кваліфікаційні вимоги до керівників фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування.

В Україні соціальне страхування не тільки захищає працюючих, а й слугує механізмом суспільних інвестицій, доходи від яких мають спрямовуватися на стабілізацію суспільства, формування спонукальних мотивів до праці, здобуття освіти і підвищення кваліфікації. Воно є важливим засобом досягнення соціальної злагоди в суспільстві, зниження рівня бідності.

Контрольні запитання

1. *Органи, що здійснюють контролюючі функції у сфері публічного страхування України.*
2. *Основні методи державного контролю у сфері публічного страхування.*
3. *Основні складові ефективності державного контролю за учасниками публічної страхової діяльності.*
4. *Чинники, що впливають на реформування публічного страхування в Україні.*
5. *Надання Інтернет-послуг у сфері публічного страхування.*

6. *Система контролінгу у сфері державного контролю за учасниками публічної страхової діяльності.*
7. *Адаптування чинного страхового законодавства України, що визначає його організацію і здійснення, до нормативно-правових актів ЄС.*
8. *Основні завдання реформування публічного страхування в Україні.*

ЛІТЕРАТУРА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

Нормативно-правові акти

Міжнародні нормативно-правові акти

1. Декларація про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, прийнята в місті Києві 08.06.2001 р. [Електронний ресурс] : Багатостороння угода СНД від 08.06.2001 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU01230.LHT. – Назва з екрана.
2. Декларація соціального прогресу та розвитку : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 11.12.1969 р. // Действующее международное право. Т. 1. Сборник документов / Сост. Ю. М. Колосов. – М., 1996. – С. 328.
3. Директива 73/240/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств щодо скасування обмежень свободи підприємництва в сфері прямого страхування, іншого, ніж страхування життя [Електронний ресурс] : Директива Ради Європейських Співтовариств від 24.07.1973 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU73023.LHT. – Назва з екрана.
4. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
5. Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 27.11.1992 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU92388.LHT. – Назва з екрана.
6. Йорк-Антверпенські правила 1974 року [Електронний ресурс] : Багатостороння міжнародна угода від 04.04.1974 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU74004P.LHT. – Назва з екрана.
7. Конвенція № 102 Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція № 102 МОП від 28.06.1952 р. // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – 01. – № том 3.
8. Конвенція № 157 Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення [Електронний документ] : Конвенція № 157 МОП від 21.06.1982 р. // URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_012

9. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28.05.1999 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 33 (15.05.2009). – Ст. 1163.

10. Про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1976. – № 25. – Ст. 198.

11. Об экологическом страховании (новая редакция от 18.01.2013 г.) : Модельный Закон, утв. постановлением Межпарламентск. Ассамблеи государств – участников СНГ, 15 ноября 2003 г., № 22-19 // Информ. бюл. Межпарламентск. Ассамблеи СНГ. – 2004. – № 33. – С. 330.

12. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. № ETS № 005 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32 (23.08.2006). – Ст. 2371.

Законодавчі акти

13. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59 (13.08.2010). – Ст. 2047.

14. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

15. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – додаток до № 50. – Ст. 375.

16. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР // Голос України. – 1995. – 12.07.95. – № 127; Голос України. – 1995. – 13.07.95. – № 128.

17. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

18. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

19. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

20. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI

// Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48–49 (09.12.2011). – Ст. 536.

21. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92 (10.12.2010) (частина 1). – Ст. 3248.

22. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 22 (01.06.2001). – Ст. 105.

23. Про аграрні розписки : Закон України від 06.11.2012 р. № 5479-VI // Офіційний вісник України. – 2013. – № 5 (29.01.2013). – Ст. 146.

24. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49 (03.12.2004). – Ст. 527.

25. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25 (04.07.2003) – Ст. 1172.

26. Про екологічний аудит : Закон України від 24.06.2004 р. № 1862-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45 (05.11.2004). – Ст. 500.

27. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 1770.

28. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105–XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 42. – Ст. 2080.

29. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 13. – Ст. 505.

30. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14 (06.04.2001). – Ст. 71.

31. Про зайнятість населення : Закон України від 01.03.1991 р. № 803 – XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14 (02.04.91). – Ст. 170.

32. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI // Офіційний вісник України. – 2011 – № 71 (23.09.2011). – Ст. 2667.

33. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 6 (20.08.2010). – Ст. 2108.

34. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 35 (30.08.2002). – Ст. 258.

35. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 372.

36. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01.07.2004 р. № 1961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1 (07.01.2005). – Ст. 1.

37. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 41 (12.10.2012). – Ст. 491.

38. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – 41 (08.10.91). – Ст. 546.

39. Про охорону праці : Закон України від 14.10.2001 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49 (08.12.92). – Ст. 668.

40. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.92). – Ст. 502.

41. Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності :

Закон України від 22.02.2001 р. № 2272-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 17. – Ст. 80.

42. Про страхування : Закон України в редакції від 04.10.2001 р. № 2745-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 7. – Ст. 50.

43. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

44. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 20.09.2001 р. № 2740-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.

45. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31 (04.08.2006). – Ст. 268.

46. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

Акти Верховної Ради України

47. Концепція соціального забезпечення населення України від 21.12.1993 р. № 3758-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 6. – Ст. 31.

48. Основні засади діяльності у сфері охорони здоров'я : Законопроект від 20.08.2009 р. № 5054 [Електронний ресурс]. – URL : // www.nau.kiev.ua

49. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.

50. Про фінансування охорони здоров'я та обов'язкове медичне страхування в Україні : Законопроект від 30.06.2009 р. № 4744 [Електронний ресурс]. – URL : www.nau.kiev.ua

Акти Президента України

51. Концепція розвитку охорони здоров'я населення України : Указ Президента України від 07.12.2000 р. № 1313/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 49 (частина 1). – Ст. 2116.

52. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21 (11.06.99). – Ст. 943.

53. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1070/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94 (12.12.2011). – Ст. 3419.

54. Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України : Указ Президента України від 10.10.2001 р. № 1.14/1349 [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon2.rada.gov.ua

55. Про Положення про Державну фінансову інспекцію : Указ Президента України від 23.04.2011 р. № 499/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 31 (04.05.2011). – Ст. 1325.

56. Про Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2-11 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст.1227.

57. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 08.04.2011 р. № 446/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 11. – Ст. 610.

58. Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 384/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9 (167). – Ст. 537.

Акти Кабінету Міністрів України та інших центральних органів державної влади

59. Положення про єдину централізовану базу даних щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 09.07.2010 р. № 566 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 64 (30.08.2010). – Ст. 2229.

60. Правила добровільного страхування транспортних засобів /КАСКО/ : Розпорядження Укрстрахнагляду від 25.03.1997 р. № 19-1 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 8.

61. Про Аграрний фонд : Постанова КМ України від 06.07.2005 р. № 543 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 27 (22.07.2005). – Ст. 1574.

62. Про видачу ліцензії на провадження страхової діяльності Товариству з додатковою відповідальністю «Страхова компанія «Провіта»» [Електронний ресурс] : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 24.04.2012 р. № 66 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin77729.LHT. – Назва з екрана.

63. Про видачу свідоцтва на право займатися актуарними розрахунками зі страхування життя та посвідчувати їх Лундгрен Марині Олександрівні [Електронний ресурс] : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 02.10.2008 р. № 1154 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin40551.LHT. – Назва з екрана.

64. Про витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 03.11.2008 р. № 45 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 84. – Ст. 3841.

65. Про встановлення плати за видачу ліцензії на проведення конкретного виду страхування : Постанова КМ України від 13.04.05 р. № 286 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 15 (29.04.2005). – Ст. 773.

66. Про встановлення розмірів виплат, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» : Постанова Правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 21.08.2002 р. № 130-п // Вісник законодавства України. – 2002. – 10. – № 45.

67. Про встановлення розміру плати за видачу ліцензії на проведення конкретного виду страхування : Постанова КМ України від 13.04.2005 р. № 286 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 15 (29.04.2005). – Ст. 773.

68. Про деякі питання здійснення обов'язкового страхування

цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 09.07.2010 р. № 566 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 64 (30.08.2010). – Ст. 2229.

69. Про деякі питання здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.10.2012 р. № 1968/660 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91 (07.12.2012). – Ст. 3713.

70. Про Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 05.12.2003 р. № 155 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52 (09.01.2004) (частина 2). – Ст. 2842.

71. Про запровадження державних форвардних закупівель зерна : Постанова КМ України від 16.05.2007 р. № 736 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37 (01.06.2007). – Ст. 1486.

72. Про застосування заходу впливу до Відкритого акціонерного товариства Національна акціонерна страхова компанія «Оранта» [Електронний ресурс] : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 13.09.2012 р. № 1246 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin80511.LHT. – Назва з екрана.

73. Про затвердження Вимог до організації і функціонування системи управління ризиками у страховика : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 04.02.2014 р. № 295 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 23 (25.03.2014). – Ст. 720.

74. Про затвердження Вимог до порядку укладання договорів із страховиками-нерезидентами : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 01.11.2007 р. № 8197 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 89 (03.12.2007). – ст. 3286.

75. Про затвердження Вимог щодо регулярного проведення стрес-тестування страховиками та розкриття інформації щодо ключових ризиків та результатів проведених стрес-тестів : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання

у сфері ринків фінансових послуг від 13.02.2014 р. № 484 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 25 (01.04.2014). – Ст. 757.

76. Про затвердження Вимог щодо участі страхових компаній (страховиків) у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Розпорядження Міністерства аграрної політики та продовольства України та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 09.10.2012 р. № 611/1671 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 80 (29.10.2012). – Ст. 3238.

77. Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність : Наказ МОЗ України від 13.11.2001 р. № 455 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Ст. 2216.

78. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходження до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 18.12.2000 р. № 339 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 4. – Ст. 140.

79. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України : Постанова Правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 р. №21-1 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3. – Ст. 148.

80. Про затвердження Інструкції про порядок проведення перевірок страхувальників по коштах Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, прийняття рішень за їх результатами та процедуру оскарження : Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 22.12.2010 р. № 29 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 25. – Ст. 1032.

81. Про затвердження Інструкції про умови ліцензування страхової діяльності на території України та контролю за їх дотри-

манням : Наказ Мінфіну України від 29.06.1993 р. № 43 // Урядовий кур'єр. – 1993. – 07. – № 109-110 (22.07.1993).

82. Про затвердження Кваліфікаційних вимог до осіб, які здійснюють діяльність з визначення причин настання страхового випадку та розміру збитків (аварійних комісарів) : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 19.05.2011 р. № 285 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 47 (01.07.2011). – Ст. 1930.

83. Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28.08.2003 р. № 40 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2047.

84. Про затвердження Методичних рекомендацій тимчасовим адміністраторам щодо організації роботи тимчасової адміністрації у страхових компаніях [Електронний ресурс] : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 07.07.2011 р. № 426 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin65721.LHT. – Назва з екрана.

85. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розкриття інформації про діяльність страховиків [Електронний ресурс] : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 13.09.2007 р. № 8000 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin33321.LHT. – Назва з екрана.

86. Про затвердження Переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова КМ України від 22.12.2010 р. № 1170 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98. – Ст. 3487.

87. Про затвердження Плану розроблення проектів деяких нормативних актів, що регулюють внутрішню діяльність Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України : Постанова Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 15.08.2001 р. № 30 [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon3.rada.gov.ua

88. Про затвердження Положення про державну реєстрацію

нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : Постанова КМ України від 28.12.1992 р. № 731 [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon3.rada.gov.ua

89. Про затвердження Положення про комісію Мінагрополітики України з питань надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам шляхом здешевлення страхових платежів : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 04.10.2012 р. № 599 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 85 (16.11.2012). – Ст. 3483.

90. Про затвердження Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті : Постанова КМ України від 14.08.1996 р. № 959 // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 16. – Ст. 451.

91. Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : Постанова КМ України від 04.06.1998 р. № 794 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 22. – Ст. 809.

92. Про затвердження Положення про особливості забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування у разі реорганізації страховиків : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 04.06.2004 р. № 913 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 25 (09.07.2004). – Ст. 1676.

93. Про затвердження Положення про порядок та умови ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28.12.2004 р. № 3197 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 6 (25.02.2005). – Ст. 383.

94. Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28.05.2004 р. № 736 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26 (16.07.2004). – Ст. 1721.

95. Про затвердження порядків і правил обов'язкового страхування у сфері космічної діяльності : Постанова КМ України від

10.11.2010 р. № 1033 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 86 (19.11.2010). – Ст. 3034.

96. Про затвердження Порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань : Постанова КМ України від 13.09.2000 р. № 1423 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 37. – Ст. 1588.

97. Про затвердження Порядку відшкодування витрат, пов'язаних з виплатою допомоги по безробіттю понад розміри і тривалість, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», працівникам, які вивільняються з роботи у зв'язку з достроковим зняттям з експлуатації Чорнобильської АЕС : Постанова КМ України від 21.08.2001 р. № 1090 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1589.

98. Про затвердження Порядку відшкодування витрат, пов'язаних із забезпеченням автомобілями інвалідів внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 31.01.2002 р. № 9 [Електронний ресурс]. – URL : www.nau.kiev.ua

99. Про затвердження Порядку відшкодування Пенсійному фонду України з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття витрат, пов'язаних із достроковим виходом працівників на пенсію : Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття від 06.02.2001 р. № 32 [Електронний ресурс]. – URL : www.nau.kiev.ua

100. Про затвердження Порядку здійснення контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати страхувальниками страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, інших платежів до Фонду та цільовим використанням коштів : Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних

випадків на виробництві та професійних захворювань України від 17.10.2003 р. № 68 // Бухгалтерія. Збірник систематизованого законодавства. – 2009. – Вип. 12. – Ст. 118.

101. Про затвердження Порядку здійснення страхових виплат, призначених у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, які спричинили втрату працездатності особам, які виїхали за межі України : Постанова КМ України від 09.08.2001 р. № 998 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 33. – Ст. 1538.

102. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового авіаційного страхування цивільної авіації : Постанова КМ України від 12.10.2002 р. № 1535 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 42 (01.11.2002). – Ст. 1943.

103. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам : Постанова КМ України від 09.07.2002 р. № 944 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28 (26.07.2002). – Ст. 1321.

104. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів : Постанова КМ України від 19.08.2002 р. № 1219 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 34 (06.09.2002). – Ст. 1614.

105. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів : Постанова КМ України від 01.06.2002 р. № 733 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23 (21.06.2002). – Ст. 1106.

106. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогоспо-

дарськими підприємствами всіх форм власності : Постанова КМ України від 11.07.2002 р. № 1000 // Офіційний вісник України. – 2002.– № 29 (02.08.2002). – Ст. 1379.

107. Про затвердження Порядку і правил обов'язкового страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування : Постанова КМ України від 06.04.2011 р. № 358 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 26 (15.04.2011). – Ст. 1065.

108. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків : Постанова КМ України від 23.04.2003 р. № 590 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 17 (08.05.2003). – Ст. 780.

109. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї : Постанова КМ України від 29.03.2002 р. № 402 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14 (19.04.2002). – Ст. 728.

110. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру: Постанова КМ України від 16.11.2002 р. № 1788 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 47 (06.12.2002). – Ст. 2163.

111. Про затвердження Порядку надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні, допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні : Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття від 05.10.2000 р. № 10 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 50. – Ст. 2239.

112. Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації для забезпечення молоді першим робочим місцем : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 05.04.2005 р. № 104 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 16. – Ст. 877.

113. Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних : Постанова КМ України від 10.01.2001 р. № 1 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 5. – Ст. 195.

114. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням : Постанова КМ України від 26.09.2001 р. № 1266 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 40. – Ст. 1802.

115. Про затвердження порядку підвищення розміру пенсій, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у зв'язку із зростанням середньої заробітної плати штатного працівника : Постанова КМ України від 11.05.2005 р. № 341 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 19. – Ст. 1001.

116. Про затвердження Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 22.06.2007 р. № 24 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 47. – Ст. 1944.

117. Про затвердження Порядку проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання : Постанова КМ України від 11.07.2001 р. № 826 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 29. – Ст. 1313.

118. Про затвердження Порядку проведення органами юстиції перевірок стану додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів : Наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2012 р. № 93/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 5. – Ст. 191.

119. Про затвердження порядку проведення Пенсійним фондом України та його територіальними органами планових та поза-

планових перевірок платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова КМ України від 09.03.2011 р. № 233 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 18. – Ст. 770.

120. Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі резерву коштів цих фондів, на вкладених (депозитних) рахунках : Постанова КМ України від 22.01.2003 р. № 111 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 4. – Ст. 145.

121. Про затвердження Порядку скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів, занесених до державного реєстру : Наказ Міністерства юстиції України від 31.07.2000 р. № 32/5 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 31. – Ст. 1336.

122. Про затвердження Порядку складання та подання звітності страхових та/або перестрахових брокерів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 04.08.2005 р. № 4421 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35 (16.09.2005). – Ст. 2160.

123. Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій : Постанова КМ України від 03.11.1998 р. № 1740 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 44. – Ст. 1632.

124. Про затвердження Порядку спрямування коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на здешевлення кредитів для створення нових робочих місць : Постанова КМ України від 24.12.2005 р. № 1278 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3316.

125. Про затвердження Порядку та умов ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.12.2012 р. № 2677/760 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 7 (05.02.2013). – Ст. 251.

126. Про затвердження Порядку та умов надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) і переліку сільськогосподарських культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 році надається компенсація вартості страхових платежів (премій) : Постанова КМ України від 15.08.2012 р. № 813 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 66 (10.09.2012). – Ст. 2704.

127. Про затвердження Правил проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 27.11.2012 р. № 2422 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 13 (26.02.2013). – Ст. 498.

128. Про затвердження Статуту Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України : Постанова Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 18.04.2000 р. № 4 [Електронний ресурс]. – URL : http://search.ligazakon.ua

129. Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування : Постанова КМ України від 01.02.1997 р. № 132 // Офіційний вісник України. – 1997. – число 6. – № с. 64.

130. Про затвердження Типового положення про організацію діяльності аварійних комісарів : Постанова КМ України від 05.01.1998 р. № 4619/1998 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1 (22.01.98). – Ст. 18.

131. Про затвердження Типової програми перевірок страховиків та страхових посередників : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 21.08.2003 р. № 37 // Вісник законодавства України. – 2003. – 11. – № 47.

132. Про затвердження форм документів та надання інформації для здійснення державної підтримки сільськогосподарським

товаровиробникам шляхом здешевлення страхових платежів : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 04.10.2012 р. № 600 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 85 (16.11.2012). – Ст. 3484.

133. Про затвердження Характеристики та класифікаційних ознак видів добровільного страхування : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 09.07.2010 р. № 565 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 90 (03.12.2010). – Ст. 3186.

134. Про заходи з утворення державного публічного акціонерного товариства «Державна продовольчо-зернова корпорація України» : Постанова КМ України від 11.08.2010 р. № 764 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 65 (06.09.2010). – Ст. 2278.

135. Про максимальну величину фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподатковуваного доходу (прибутку), сукупного оподатковуваного доходу (граничну суму заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески до соціальних фондів : Постанова КМ України від 07.03.2001 р. № 225 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 11. – Ст. 436.

136. Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду : Постанова КМ України від 23.06.2003 р. № 953 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 26 (11.07.2003). – Ст. 1280.

137. Про порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування : Постанова КМ України від 14.02.2007 р. № 228 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 12. – Ст. 446.

138. Про порядок стягнення та обліку заборгованості зі сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України : Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 30.11.2010 р. № 31 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 99. – Ст. 3529.

139. Про порядок формування статутного капіталу страховика цінними паперами : Розпорядження Державної комісії з регулю-

вання ринків фінансових послуг від 13.11.2003 р. № 124 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 48 (12.12.2003). – Ст. 2550.

140. Про порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова Пенсійного фонду України від 08.10.2010 р. № 22-2 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 89. – Ст. 3004.

141. Про призначення позапланової виїзної перевірки (інспекції) Відкритого акціонерного товариства «Національна акціонерна страхова компанія «Оранта»» [Електронний ресурс] : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 07.08.2012 р. № 765 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin79308.LHT. – Назва з екрана.

142. Про проведення Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України страхових виплат і надання соціальних послуг потерпілим, в особливих справах, з яких відсутні акти розслідування професійного захворювання за встановленою формою : Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 12.07.2002 р. № 40 [Електронний ресурс]. – URL : www.nau.kiev.ua

143. Про розміри допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням : Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 29.03.2002 р. № 3 // Бухгалтерія. Збірник систематизованого законодавства. – 2002. – № 34/1-2. – Ст. 59.

144. Про створення комітету у справах нагляду за страховою діяльністю : Постанова КМ України від 17.09.1993 р. № 743 // Зібрання постанов Уряду України. – 1994. – № 1. – Ст. 22.

145. Про створення Національної страхової компанії «Оранта» [Електронний ресурс] : Постанова КМ України від 07.09.1993 р. № 709 // Ліга : Закон. – 1 файл. – KMP93709.LHT. – Назва з екрана.

146. Про створення мережі закладів з організації надання медичної допомоги «Асистанс-Україна» : Постанова КМ України

від 04.12.1998 р. № 1926 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 49.

147. Про страховий фонд безпеки авіації: Постанова КМ України від 17.08.1998 р. № 1272 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 33. – Ст. 1227.

148. Про страхування : Декрет КМ України від 10.05.1993 р. № 47-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 29 (20.07.93). – Ст. 320.

149. Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки : Розпорядження КМ України від 18.08.2010 р. № 1695-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 66. – Ст. 2373.

150. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року : Розпорядження КМ України від 10.08.2004 р. № 573-р // Офіційний вісник України. – 2004. – № 32. – Ст. 2172.

151. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року : Розпорядження КМ України від 22.07.2009 р. № 851-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 56. – Ст. 1960.

152. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи : Розпорядження КМ України від 14.10.2009 р. № 1224-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 81. – Ст. 2752.

153. Про удосконалення механізму державного регулювання тарифів у сфері страхування : Постанова КМ України від 04.06.1994 р. № 358 // Урядовий кур'єр. – 1994. – 06. – 18.06.94. – № 94.

154. Про утворення територіальних органів Державної інспекції з питань праці : Постанова КМ України від 17.08.2011 р. № 879 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 63. – Ст. 2501.

155. Ринок страхових послуг України: підсумки I кварталу 2010 року : матеріали офіційного звіту Держфінпослуг // Страхова справа. – 2010. – № 2 (38). – С. 18–33. http://forinsurer.com/public /05/03/02/1710

156. Стандартний договір страхування площ посівів озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою

від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі (страховий продукт 2) : Розпорядження Національної комісії; що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.10.2012 р. № 1968/660 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91 (07.12.2012). – Ст. 3713.

Судова практика

157. Про внесення змін до деяких інформаційних листів Вищого арбітражного суду України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»» : Лист Вищого господарського суду України від 14.11.2001 р. № 01-8/1207 // Вісник господарського судочинства. – 2002. – 00. – № 1.

158. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1. – Ст. 151–164.

159. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування : Лист Верховного Суду України від 19.07.2011 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – 00. – № 8.

160. У справі за конституційним поданням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України щодо офіційного тлумачення положень п. 11 ч. 1 ст. 36 Закону України «Про страхування», п. 4 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (справа про повноваження Держфінпослуг щодо нагляду за страховою діяльністю) : Рішення Конституційного Суду України від 03.12.2008 р. № 27-рп/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 96 (26.12.2008). – Ст. 3175.

Література

161. Аулін В.В. Страхова справа : навч. посіб. : Кн. 3. Страхування на автомобільному транспорті / В.В. Аулін, Б.С. Дігтяр, Є. К. Солових. – Кіровоград : КОД, 2010. – 292 с.

162. Базилевич В.Д. Страхова справа : монографія / В.Д. Базилевич. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

163. Гладченко С.М. Організаційний механізм екологічного страхування при реструктуризації вугільних підприємств [Текст] : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.02.03 / Гладченко Світлана Миколаївна; Інститут економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2003. – 23 с.

164. Жабинець О.Й. Страхування : навч. посіб. / О.Й. Жабинець, І.В. Цюпко, Л.М. Томаневич. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 260 с.

165. Конопліна Ю.С. Соціальне страхування : навч. посіб. для вищ. навч. закл. за спец. «Фінанси і кредит» / Ю.С. Конопліна. – Суми : Університетська книга, 2008. – 224 с.

166. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : монографія / В.В. Фещук, Ю.О. Тараненко, Ю.І. Пивовар ; за заг. ред. В.В. Фещука. – К. : Аванпост-прім, 2010. – 189 с.

167. Прилипко С.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник // С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 434 с.

168. Страхове право : навч. посіб. / за ред. Ю.О. Заіки. – К. : Істина, 2004. – 192 с.

169. Страхування : підручник / кер. авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аварійний
– комісар, 327
– сертифікат, 327, 328
Аварія, 323
– загальна, 325
Авіаперевізник, 331
Авіаційне страхування, 330
Аграрний страховий пул, 235, 256
Акціонерні товариства, 93
Ануїтет, 212

Б

Банкрутство страховика, 104
Бюджет ПФ України, 184
Бюджетна позика (державна фінансова допомога), 262

В

Вигодонабувач, 336
Види соціального страхування, 173
Виплата страхового відшкодування, 255
Відокремлені підрозділи страховика, 98

Г

Гарантійний фонд страховика, 48

Д

Державна страхова компанія, 73
Державне
– регулювання, 54
– регулювання страхової діяльності, 50
– соціальне страхування, 170, 345
– страхування, 359
Державний нагляд, 352
– за страховою діяльністю, 58
Держфініспекція, 347
Диспашери, 326
ДКСУ, 348
Добровільне
– екологічне страхування, 289, 303
– страхування, 83
Договір страхування с/г продукції з державною підтримкою, 242
Допомога на поховання у випадку смерті, 222

Е

Екологічна небезпека, 309
Екологічне страхування, 278, 301
Екологічний
– аудит, 309
– ризик, 308
Економічний збиток, 307
Експлуатант цивільного повітряного судна, 331

Є

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне
– соціальне страхування, 229
– страхування, 197

З

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, 125, 174, 216

Застраховані особи, 193
Зберігач коштів, 201
Збиток, 251
Зелена Картка, 316, 317

І

Інститут загальної аварії, 326
Інтернет-послуги у сфері публічного страхування, 363

К

Карго, 314
Каско, 314
Катастрофічні ризики, 261
Кептів, 78
Клуби взаємного страхування, 328, 329
Коефіцієнт страхового стажу, 198
Контрибуція, 37
Контролінг у сфері державного контролю, 366
Контроль
– внутрішньовідомчий, 340
– галузевий, 348
– державний, 338, 343, 345, 349, 354, 356
– надгалузевий, 348

Л

Ліцензійні умови провадження страхової діяльності, 91
Ліцензія на страхування, 89
Ліцензування страхової діяльності, 79

М

Медичне страхування, 143
Міжнародна організація цивільної авіації, 330
Міжнародний союз морського страхування, 319
Міжнародні соціальні стандарти, 358
Мінімальний розмір статутного фонду (гарантійного депозиту) страховика, 47
Мінфін України, 344
Мін'юст України, 223, 346
МОП, 350
Морське
– страхове бюро, 322
– страхування, 319
Морський протест, 327
МТСБУ, 76, 317

Н

Нагляд за учасниками страхового ринку, 60
Надзвичайні події на морі, 323
Накопичувальна пенсійна система, 200
Нацкомфінпослуг, 53, 55, 59, 257
Недержавний ПФ, 206
НПФ, 200

О

Об'єкт
– авіаційного страхування, 332
– екологічного страхування, 302
– оренди, 288
– транспортного страхування, 314
Обов'язкове
– авіаційне страхування, 332
– державне пенсійне страхування, 177, 188
– державне соціальне страхування, 360
– страхування, 84

– страхування с/г культур та тварин, 232
Обов'язковий екологічний аудит, 292
Оподаткування страхування, 227
Органи державного страхового нагляду, 58
Основні функції страхування, 136
Отримання
– ліцензії, 80
– страхового відшкодування, 335

П

Парламентський
– контроль, 340
Пенсійна схема, 211
Пенсійне страхування, 189
Пенсійний
– контракт, 209
– страховий стаж, 192
Перестрахування, 48
Повне каско, 314
Правління цільового страхового фонду, 162
Правовий режим оподаткування, 227
Принцип
– соціального страхування, 143
– соціальної справедливості, 180
Принципи
– страхування, 34, 140
Публічне
– страхування, 126, 127, 344
Публічне акціонерне товариство, 70
ПФ, 193
ПФ України, 183

Р

Рахункова палата, 341
Реорганізація страховика-резидента, 103
Ризик, 40
– с/г страховий (страховий ризик), 239
Розмір страхової суми, 307

С

Санація, 102
Складення страхового акта, 254
Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, 198
Соціальне
– забезпечення (соціальний захист), 356
– страхування, 171
Статут цільового страхового фонду, 223
Страхова
– компанія, 69
– корпорація, 75
– подія, 303
– послуга, 33
– сума, 334, 336
– таємниця, 49
Страхове
– відшкодування, 255
– право, 28
Страховий
– акт, 254
– випадок, 303, 336
– офшор, 78
– платіж (страхова премія), 253
– пул, 77
– ризик, 137
– ринок, 356

– стаж, 191
– фонд, 218
Страховик, 193
Страховики, 66
Страховик-нерезидент, 69
Страхові
– випадки, 334
– внески, 191, 329
– компанії, 66
– правовідносини, 31, 32
– принципи, 141
Страхувальники, 193, 302
Страхування, 27, 31, 32, 111, 112, 113, 115
– відповідальності судновласників, 328
– повітряних суден, 331
– с/г продукції, 240
– с/г продукції з державною підтримкою, 242
– цивільної відповідальності автовласників, 315
– цивільної відповідальності інвестора, 298
Суб'єкти
– екологічного страхування, 302
– недержавного пенсійного забезпечення, 205
Суброгація, 37
Суми страхових внесків, 303
Сфера публічного страхування, 149

Т

Товариство взаємного страхування, 74
Транспортне страхування, 313

Ф

Філії та представництва, 98
Фінансова
– послуга, 33
– установа, 67
Фонд
– загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, 221
– соціального страхування, 221
– соціального страхування від нещасного випадку, 222
Фонди
– державного соціального страхування, 226
– загальнообов'язкового державного соціального страхування, 217
Функції
– публічного страхування, 138
– страхування, 38, 133

Ц

Цільовий страховий фонд, 224

П 68 **Правове** регулювання страхової діяльності : навч. посіб. / О.П. Гетманець, О.М. Шуміло, Т.В. Колєснік та ін. ; за ред. О.П. Гетманець, О.М. Шуміла. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 400 с.

ISBN 978-966-910-016-0

Навчальний посібник розроблено відповідно до програми навчальної дисципліни «Правове регулювання страхової діяльності». На підставі аналізу правової доктрини, чинного законодавства і практики його застосування розглянуто правові аспекти публічного та приватного страхування у різних галузях права (цивільному, господарському, екологічному, аграрному, міжнародному, трудовому та ін.). Враховано останні зміни, що сталися у правовому регулюванні страхування, а також запропоновано шляхи удосконалення міжгалузевого інституту страхування.

Призначено для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що навчаються за спеціальністю «Правознавство», викладачів, аспірантів і практичних працівників, які цікавляться питаннями страхової діяльності.

ББК 347.764(477)
УДК 67.9(4УКР)304.212.1я73

Навчальне видання

ГЕТМАНЕЦЬ Ольга Петрівна
ШУМІЛО Олексій Михайлович
КОЛЄСНІК Тетяна Володимирівна
КАЗАНЧУК Ірина Дмитрівна
КАШКАРЬОВА Олена Віталіївна
СИНЯВСЬКА Олена Юхимівна
ЧАПІЧАДЗЕ Яна Олександрівна
ШАПОВАЛОВ Сергій Михайлович
ШЕХОВЦОВ Володимир Володимирович
ШУМІЛО Інеса Анатоліївна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник для студентів
юридичних вищих навчальних закладів

За редакцією О.П. Гетманець, О.М. Шуміла

Керівник видавничих проектів Т. Ю. Бабенкова
Відповідальний за випуск Ю. М. Кириченко
Редактор Л. А. Пустовойтова
Комп'ютерне верстання І. С. Кордюк
Обкладинка А. Д. Скрипіної

Формат 60×84/16. Підписано до друку 17.06.2014.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Обл.-вид. арк.. Ум. друк. арк. __,__.
Наклад 1000 прим.
Видавництво «Хай-Тек Прес»
Тел./факс (044) 424 03 56
e-mail: books@htpress.com.ua
www.htpress.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і книгорозповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2688 від 15.11.2006 р.